

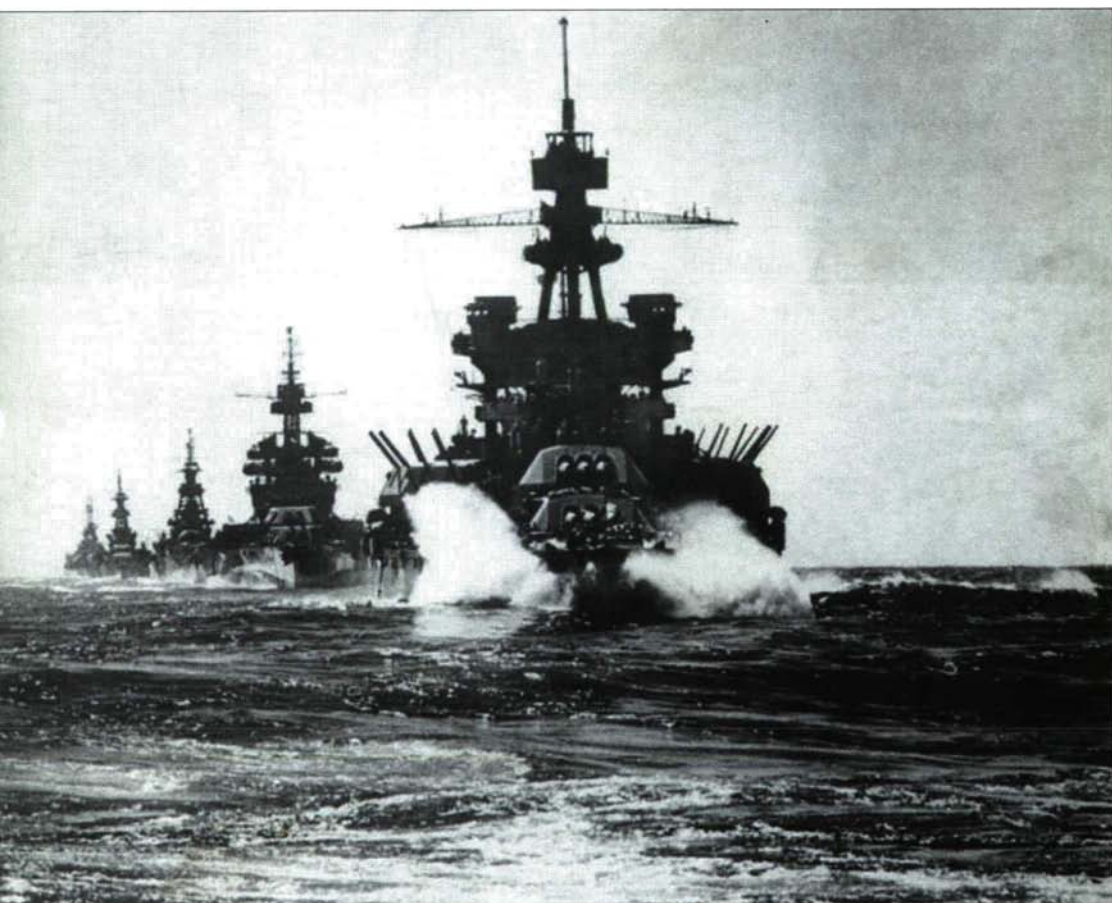
0827

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA XI. évfolyam 7-8. szám

A tengerek urai

HADAK ÚTJÁN ROVATUNKBAN EZÚTTAL IS A TENGEREKRE KALAUZOLJUK A TISZTELT OLVASÓT: KOVÁCS GYÖRGY ATTILA TANULMÁNYÁNAK MÁSODIK RÉSE MELLETT CSONKARÉTI KÁROLY UNIKÁLIS ÍRÁSÁT IS KÖZÖLJÜK AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA TENGERALATTJÁRÓIRÓL

MCMXCIX

november – december

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Főszerkesztő-helyettes: KOTECZKI ISTVÁN

Szerkesztők: BODNÁR TAMÁS, FORRÓ LAJOS, HEGYI GERGELY, MÉSZÁROS CSABA

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

Munkatársak: JAKSA HELGA, PETHEŐ ATTILA, VINCZE JÓZSEF

Fényszerkesztés: MÉNESI GABRIELLA, TAR LEVENTE

A technikai szerkesztést ZÉKÁNY EDMUND PSZH. és társa végezte

Számunk az EMKE Kft.,
Oktatási Minisztérium,
Nemzeti Kulturális Alap,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
JGYF Kiadó,
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,
JGYTF Hallgatói Önkormányzat,
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja,
Magyar Államvasutak Szegedi Területi Igazgatósága
és a Vasúttörténeti Alapítvány támogatásával készült.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.
A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett konferenciák
a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felclős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefón 62/546-090

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1419-0222

Tartalom

Referátumok

BAKAY KORNÉL: A nemzeti királyeszmé az Árpád-korban	4
ÁCS TIBOR: A római katolikus egyház szerepe az 1849–49-es forradalom és szabadságharcban a kalocsa-bácsi főegyházmegyében	9
ANDÓ JÁNOS: Az 1990. évi vásárhelyi vérengzés előzményei	34

Hajdani vármegyéink

Gömör (VINCZE JÓZSEF)	49
A JGYTF Történettudományi Tanszék pályázati felhívása	52

Balkane moj – Az én Balkánom 12.

FORRÓ LAJOS: Sarajevo najmili grade	55

Szemtanú

Az utászlaktanyától a Tisza forrásáig Katona Béla visszaemlékezései (Közzéteszi: <i>Jancsák Csaba – Kiss Gábor Ferenc</i>) ...	60

Hadak útján

KOVÁCS GYÖRGY ATTILA: A Tegetthoff-osztályú hadihajók hatása... (2. rész)	65
CSONKARÉTI KÁROLY: Fejezetek az osztrák–magyar haditengerészet tengeralattjáró flotillájának történetéből (1. rész)	80

Antik

NÓTÁRI TAMÁS: Auloedi et citharoedi (Cic. Mur. 29)	92

Egyház

VÍZVÁRI DÓRA: A pálos rend	97

„Hajrá, Hellászi!”

BODNÁR TAMÁS: Hitler békegalambja, avagy a berlini olimpia	107

„Sötét fellegek Európa egén”

MÉSZÁROS CSABA: A fasiszta hatalomátvétel Olaszországban	110
HEGYI GERGELY: Az olasz–etióp háború	121
KOTECZKI ISTVÁN: A magyar légierő megszervezése és a kárpátaljai hadművelet légi eseményei ...	129

Pihenő, avagy a közúti személyszállítás története

ENGI JÓZSEF: A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata 1. rész: A kezdetektől a 19. század végéig	137
RÓNYAI LÁSZLÓ: A tudomány és technika érdekességei	154

Téka

Bibliotheca antiqua A főiskola XVI. századi könyvállománya (<i>Baricz Árpád</i>)	157
Tomka Béla: A Harmadik Birodalom. A kutatás új útjai (<i>Kiss Gábor Ferenc</i>)	160

Anekdotalincs

Rajtaütés a részeg zsoldosokon a remetei kocsijában (Adomazgaza: MÉSZÁROS CSABA)	161

BAKAY KORNÉL

Referátumok

A nemzeti királyeszmé az Árpád-korban

Az első kérdés természetesen az: volt-e magyar nemzet (*natio, gens, genus, étnosz*) egy ezredévvél ezelőtt? 1945 előtt is számosan voltak (például Deér József), akik mintegy előfutárai lettek a mai ún. szegedi iskola tagjainak, akiknek egyik vezetője, Kristó Gyula szerint a magyarság csak a XIII. században vált nemzetté, s addig – amint ezt a marxista Szűcs Jenő vallotta – még származástudatunk sem volt. Ha ez az állítás igaz volna, akkor nemzeti királyeszméről az Álmos–Árpád-dinasztia négyszáz esztendeje helyett legfeljebb mintegy ötvenéves időszakaszban beszélhetnénk.

Mi tesz egy népeiséget nemzetté, egy adott területet országgá (*universitas regni, communitas regni, regnum Hungariae, patria*)?

Az Árpád-kori nemzetfogalmat természetesen nem szabad a mai értelmezés szempontjainak alávetni, amikor a Kárpát-medencében élő tizenötmilliónyi magyar, személyében legalábbis, szabad ember. Régen a társadalom tagjának, a nemzet részének (*gens nostra, nobilissima gens Hungarorum*) csak a jogilag szabad (*liber*) ember számított, a rabszolga, a cseléd (*servus*) nem. Márpedig a népesség lélekszámának közel az egyharmada szolga volt.

Európa népessége a XI. században 46 millió lehetett, 1200 táján 61 millió, 1300 körül 73 millió. Ezen belül az Árpád-kori magyar királyság lélekszámát két-három millióra becsülhetjük. A szolgák között nemcsak idegen ajkúak voltak, hiszen rabszolgává, jogtalanúvá tett magyarok is akadtak szép számmal, gondoljunk csak Szent István és Szent László törvényeire.

Alapvető ugyan az azonos nyelv, de ez egymagában nem elég. *Lingua et mores* – nyelv és szokások, tehát közös hagyományok szükségesek ahhoz, hogy kialakuljon az összetartozás tudata, amely egyúttal azt is jelenti, hogy különbözünk másoktól, s akarunk is különbözni, akár azon az áron is, hogy nem szeretjük az idegent.

Az Árpádok országában kezdettől megfigyelhető és forrásokkal kimutatható egyrészt a külföldiek súlyos ellenszenvé Magyarország iránt, általános volt a magyar népet alávaló, becstelen, lusta és rühesnek nevezni, másrészt – nyilván ezért is – a magyarok idegenyűlölete (*xenophobia*) is kimutatható. Ezt persze nem úgy kell értelmezni, hogy a nem magyar egyénékkel szemben érvényesült volna csak azért, mert nem magyarok, hanem úgy, hogy a szabad magyarok nem tűrték az idegenek uralmát, legyen az világi vagy egyházi hatalom.

Saját királyaikat a szent, ősi dinasztia tagjaiként tisztelték, akiknek megmaradt a magyarságuk attól, hogy igen sok esetben nem magyar ajkú édesanya hozta világra a királyfiakat.

Az első ismert fejedelemnek, Ügeknek a felesége Emese volt, de minden bizonnyal magyar asszonya volt Álmos és Árpád nagyfejedelemnek is, noha Levedinek kazár hercegnő volt a felesége, akárcsak később Zsolt fejedelemnek. Taksonynak besenyő asszonya volt, amint Géza felesége, Sarolt is besenyő származású lehetett. Géza testvérének, Mihálynak (Tar Szörénd) szláv asszonya lehetett, legalább is erre mutatnak a fiainak a keresztnévei: Vászoly (talán Vencel és nem Bazileus-Vazul) és László (Szár, talán azonos Koppánnyal). István felesége a bajor Gizella, Vászolyé egy Tátyony nembéli magyar lány, Szár Lászlóé

az orosz Premiszláva, András királyé az orosz Anasztázia, Béla királyé a lengyel Rikéza, Salamon királyé a német Judit, Szent László királyé a szintén német Adelheid, I. Géza királyé a bajor Zsófia, majd másodjára talán a bizánci görög Szünadéné. Kálmán királyé először a normann Buzilla, másodszer az orosz Eufémia, II. István királyé egy szicíliai hercegnő, II. Béla királyé a szerb Ilona, II. Géza királyé az orosz Eufrozina, III. István királyé az osztrák Ágnes, IV. István királyé a görög Mária, III. Béla királyé először Antióchiai Anna, másodízben a francia Capet Margit. Imre királyé az Aragóniai Konstancia, II. András királyé először a meráni Gertrúd, másodszer a francia Jolantha, végül Beátrix, IV. Béla királyé a bizánci görög Laszkarisz Mária, V. István királyé a kun Erzsébet, IV. László királyé a nápolyi Izabella és III. András királyé először a lengyel Fennena, másodszer pedig az osztrák Ágnes hercegnő.

Az idegen ajkú magyar királynék általában mindenben hű társaik voltak királyi férjüknek, ám amikor méltatlanná váltak a magyar királyi hatalomra, megbűnhődtek vagy meglakoltak. Így járt például I. András király özvegye, Anasztázia, amikor a Magyarország ellen hadat vezető bajor hercegnek, Ottónak ajándékozta Attila kardját 1063-ban. Fiával, a megkoronázott Salamonnal, és menyével, a német Judittal együtt menekülnie kellett az országból. De büntetlen maradt a merániai Gertrúdot meggyilkoló Bánk és veje, Simon is 1213-ban, mert igazságosan járt el. Kun Erzsébet anyakirályné is elvesztette a magyarok rokonszenvét azon nyomban, amikor kiderült, hogy az ő tudtával rabolták el V. István királytól a kis (IV.) László királyfit 1272-ben. Eleddig ilyen Magyarországon még sohasem fordult elő! A gyermekrabló tettes a német Gütkeled nembeli Joáchim volt.

Az igazságtalanul zsarnokoskodó idegenek elleni fellépés, bármily súlyos tett kísérte is, büntetlen maradt. Erre jó példa Péter király megölése, amelyet Vata és emberei hajtottak végre 1046-ban, és Vata mégis büntetlenül maradt! A Képes Krónika 113. szakaszában szerepel 1074-ben Vata főúr mint Géza herceg követe.

A magyar királyság területén tehát élt egy nagy tömegű, szabad magyar közrendű népesség, egy vér szerinti magyar nemesség (*sanguinis nobilitas*), valamint idegen eredetű előkelők: a Gütkeledék, a Rátótok, a Hontok, a Kőszegiek, a Héderek, a Hahótok, a Pokok... folytathatnánk a sort.

Az ősi hagyományokra épülő összetartozás (*mi-tudat*) fenntartói és éltetői a lélekszámban is túlsúlyban lévő magyarok voltak, akiknek százalékos arányát a X–XIII. században 77%-ra becsülhetjük. A XI. században még semmiképpen sem lehet számolni jelentősebb betelepülővel (*vendég, hospes*), akiket megilletett a vendégjog (*libertas hospitum*). A magyar királyok is váltig hangoztatták, hogy a „királyok és fejedelmek dicsősége leginkább a népesség sokaságában (*multitudo populorum*) gyökerezik.” Ennek szellemében indult meg a XII. században a nagyobb arányú betelepedés (németek: szepesi szászok, erdélyi szászok, nyugat-magyarországi svábok), majd a XIII. századtól a románok (oláhok). A székelyeket és a besenyőket nem lehet idegen etnikumként kezelni, sőt, az avarok utódai is magyar nyelvűeknek számíthatók.

A magyar nyelv használata általános volt, krónikáink többször utalnak arra, hogy a külföldön lévő magyar királyfik csak tolmács útján tudtak az idegenekkel érintkezni.

Bár az egyszerű embereket is áthatotta a magyar mivoltuk tudata, amit bizonyít a Nándorfehérváron fogoly magyar leány esete, aki Géza herceg és Salamon király ostroma idején felgyújtotta a várost, s ezzel győzelemre segítette véreit, mégis hiba volna azt gondolni, hogy a nemzeti eszme fenntartói és táplálói nem a király és az uralkodó osztály

tagjai lettek volna. Éppen ezért van komoly jelentősége a nemzeti királyság kérdéskörének.

A király az ősi, szent dinasztia tagja, aki magasan a nép fölött áll. Aki nem a dinasztia tagja, nem lehet király. A német Vid ispán holtteste előtt mondja László herceg 1074-ben, Magyaródon: „Miért akartad a hercegséget, hiszen nem a hercegek nemzetségéből származtál, miért kívántad a koronát, amikor nem a királyok véréből való voltál?”

Szent István a fiának kívánta juttatni a trónt, Imre herceget azonban 1031-ben megölték, és a beteg, megtört király rossz döntést hozott. A talán ellene törő Vászolyt megvakíttatta, Szár László fiait pedig száműzte. (Egyébként ez a tény is azt jelzi, nem Vászoly fiai voltak, mert akkor ők sem kerültk volna el a szemkitolást!) Unokaöccsét, az idegen Pétert fogadta fiává, akit Orseolónak mondunk, holott Mátyás Flórián meggyőzően mutatta ki, hogy Orseoló Ottónak nem volt gyermeke. Péter a német Vilhelm fia lehetett, s nyilván ezért is nevezték Német Péternek.

Péter királyt az elmúlt fél évszázad óta felmagasztalják a történészek, s úgy állítják be, mintha a „pogány és barbár” magyarok lettek volna a maradiak a haladó és nagyon sikeres Péter királlyal szemben. Ezért is tört ki úgymond a palotaforradalom, s tették meg királlyá Aba Sámuel, akit viszont már a német kortársak trónbitorlónak (*usurpator*) neveztek, holott Aba király az első nemzeti királyunk volt, aki megvédte az országot a német császár hadáról. Orseoló Péter német dühvel uralkodott, bevezette a magyar királyság szuverenitását. Az elárult Aba Sámuel Ménfőnél csatát vesztett, s amikor menekülni próbált, az idegen foglyok kerítették kézre s adták át a németeknek. És Henrik császár, első ízben Álmos nagyfejedelem óta, kivégeztette a magyar királyt! Holott Aba király nem volt pogány, csak egy hitvány és aljas III. Leó pápa átok alá helyezte a Krisztus-követő magyar uralkodót, aki templomokat építtetett, és vissza akart térni az ókeresztények tisztaságához, az erkölcstelen, züllött pápákkal és főpapokkal szemben. Megbecsülte a szabadokat, ha közrendűek voltak is.

1046-ban az idegen uralom, az idegen király ellen tört ki lázadás (*sedicio*) és ez nem pogányfelkelés volt! A hazahívott András és Levente herceget a szabad magyarok nagy tömege várta, s a krónikák úgy állítják be, mintha „ördögi sugallattól felajzva” követelték volna a pogány vallás (*religio paganisma*) visszaállítását, holott a pogányság nem vallás! A felkelők meg akarták ölni az idegen papokat, az idegen dézsmaszedőket, az idegen lovagokat. A krónikások azt állítják, hogy a démonoknak szentelték magukat, varkocsot kezdtek viselni és lóhúst ettek. De ezek a „vétkek” nem bűnök a kereszténységben. Soha semmilyen törvény vagy szabály nem tiltotta a varkocsos hajviseletet vagy a lóhús fogyasztását. S van itt valami nagyon fontos, amire – általában – nem szoktak figyelni. Ez pedig az, hogy a keleti kereszténység nem ismerte az egyházi tizedet! A tizedfizetés kötelezettsége pedig igen súlyos teher volt. 1185-ből ismerjük a tized országos összegét, 23 200 márká ezüst (4 márká = 1 kg!). S ez az óriási összeg, ha figyelembe vesszük, hogy egy középbirtok teljes évi jövedelme az Árpád-korban 30 márká volt, egy rabszolga ára 3 márká és eke alja (*aratum* = 150 hold) szántóföld értéke is ugyanennyi. Ezért követelték a felkelők, hogy „töröljék el az adót, és vesszen Péter emléke a teutonjaival és a latinjaival együtt mindörökké és még azon is túl!” S bár I. András az ősi dinasztiaiból származott, mégis többször kimutatta erkölcsi gyöngeségét, a nemzeti királyság megsértését. Nyilván ezért is kapta, az Árpád-házi királyaink közt egyedül csak ő (!) a katolikus jelzót. Herceg korában harcolt a német császár seregében, Péter király oldalán az Aba Sámuel elleni hadjáratban. Majd 1042-ben olyan törvényt hozott, amely fej- és jószágvesztés mellett tiltotta az ősi szkita

pogány (*scytico, ethnico et genitilis*) hitet. Ugyanakkor az Aba király kivégeztetéséért bűnrészes Péter királyt megvakító és megölő Vatát s népét nem merete megbüntetni. András király nevéhez még egy fontos dolog fűződik: „Az országot három részre osztotta, kétharmad rész a királyi felség tulajdonában, vagyis hatalmában maradt, a harmadik rész pedig a herceg birtokába ment át. Az országnak ez az első megosztása...” A dukátus intézményét különbözőképpen ítélik meg, de az én nézetem azokéval egyezik, akik szerint itt egy szláv (tehát idegen) szokás bevezetéséről van szó, amely ellenkezett a nemzeti királyság érdekeivel. Béla király már nem is élt vele, majd az idegen érdekek védelmezője, Salamon király vezette be ismét, és egy rövid ideig Kálmán király tűrte el. Szent László uralkodása alatt fel sem merülhetett az ország megosztása! Úgy tanítják, hogy 1061-ben „kitört a második pogánylázadás”, holott ez sem kiemelve volt az! A vitéz Béla király visszatért az ősi népgyűlés szokásához s ezért elrendelte „hogy minden faluból két-két ékesszóló öreget (*seniores*) hívjanak a királyi tanácsba”, tehát a királyi tanácsról van szó, s ezt ne feledjük! Az összegyűltek pedig ismét követelték az idegenek elleni fellépést, ám Béla király ezt nem engedte meg. Nagyon valószínű, hogy ennek is komoly szerepe volt abban, hogy I. Béla király Dömösön merényletet követtek el. A krónikák ugyancsak annyit jegyeztek fel, hogy Dömösön, a király birtokán (*in Demes, regali allodio*) mikor a trón összeomlott, ő súlyosan megsérült, és gyógyíthatatlan betegségbe esett (*corruente solio confractus corpore irremediabiliter cepit egrotare*, de pontatlan a fordítás, mert a leszakadt trón törte össze testét). Ám feltehetjük a kérdést: hogyan sérthette meg halálosan egy vidéki kúriában álló királyi szék az uralkodót? S miért esett ettől orvosolhatatlan betegségbe? Mivel a magyar Szent Korona első említése csak 1165-ből ismert, általános az a vélekedés, hogy a Szent Korona-tan is csak ez utáni lehet, holott – nézetem szerint – ezer esztendő. Ezt világosan mutatja, ahogyan Géza herceg viszonyult a koronás Salamon királyhoz, majd László magatartása erősíti ezt meg.

A nemzeti királyság fontos része a trónöröklési jog és rend. Mindenfajta kísérlettel szemben az adatok egyértelműen arról vallanak, hogy nálunk is kezdetből (!) az elsőszülöttség (*primogenitura*) joga érvényesült, azaz az elsőszülött fiú örökölte a trónt. Ez a rend Álmos nagyfejedelemtől kimutatható. Kivétel: I. Béla és I. László. S ez a törvény annyira erős volt, hogy hiába akarta az egyik leghatalmasabb és legerősebb akarát, legszuverénebb királyunk, Szent László utódjává tenni Álmos herceget, az nem kívánta a koronát: „Boldog László úgy rendelkezett, hogy utána Álmos uralkodjék. Ő pedig... felajánlotta (Kálmánnak) az ország koronáját, mert úgy érezte, hogy az elsőszülöttség jogán őt illeti meg.”

Nos, miért volt kivétel I. Béla és I. László király? Azért, mert a megkoronázott királyok (I. András és Salamon) feladták a nemzeti királyságot, a nemzeti függetlenséget. Amíg Salamon király harcolt az idegenek ellen, Géza és László herceg mellette állt. Géza kényszerből lett király (s ettől kezdve *magnusnak* hívták, vajon miért?) és gyötörte magát: „mert vétkezett, mert a törvényesen megkoronázott királytól elvette az országát”, s azt akarta, hogy visszaadja neki a királyságot. Halála után László herceget „Hungária nemeseinek teljes sokasága ... egyhangúlag és közös akarattal megválasztotta az ország kormányzására (*gubernaculum regni*). Akarata ellenére választották meg királlyá, s ezért sohasem tette a fejére a koronát.”

Szent László a nemzeti királyság legkiválóbb képviselője és megtestesítője, aki tudatosan vallotta és vállalta, hogy a legelső a magyar királyság érdeke, s csak ezt követi a jog. Ezért írta a krónika: „ha Salamon megtért volna, valóban visszaadta volna neki teljes

egészeben a királyságot.” László király szembefordult a német császárral, de a római pápával is. Nem feledte, hogy 1044-ben VII. Gergely hitvány elődje hogyan viselkedett az akkori magyar királlyal és a magyar néppel.

Tudatosan vállalta az ősi nemzeti hagyományokat. Álláspontom szerint a magyar szentkoronán is Szent László uralkodásának végéig a Dukász-lemez helyén a szent dinasztia alapítójának, Álmos nagyfejedelemnek a képe tündökölt, amelyet csak Kálmán király cseréltetett ki a bizánci Dukász-lemezre, az öccsével és társkirályával, Álmossal való összecsapása után.

De van még egy érdekes momentum, amelyre elsőként Beöthy György figyelt fel. S ez az, hogy a XII. század végén készült váradi Szent László-herma később kiegészített corpusán sokáig egy ezüst kürt (*rython*) függött. Miért akasztott Szent László kürtöt nyakába? Nem lehet elvetni Beöthy György nézetét, hogy az ősi Lehel-kürt hagyományának tudatos felvállalásáról lehet szó. Elvégre Szent István királynak is volt szent *rythonja* (szkíta kultikus edény), amely később Zalavárra került, ahol szent olajat tartottak benne, és nem fúvós hangszerként kezelték. László király a nemzeti királyeszmét teljes egészében képviselte. A legfontosabbnak tartotta a megfelelő erőt, s mint kiváló hadvezér ő, a magyar birodalom (*archiregnum*) megteremtője, amikor 1091-ben meghódította Dalmáciát és Horvátországot, amely a magyar királyság része maradt 1918-ig. László király tisztában volt országa és népe sajátosságaival, s bár szigorú törvényei beillenek az átlagos európai képbe, megteremtette a hazai, magyar keresztény kultuszt. Először azzal, hogy felkarolta a savariai születésű Szent Márton tiszteletét, majd pedig azzal, hogy 1083-ban magyarországi és magyar szenteket avatott (Gellért, Zoárd/András, Benedek, István király, Imre herceg).

S ennek fényében jobban megérthetjük, miért írta VII. Gergely pápa László király német feleségének, Adelhaidnak: a királyné azon igyekezzék, hogy „a király úr lelkét az Isten félelmére és szeretetére vonzza”, azaz jobban igazodjék Rómához.

S a legfőbb kérdés: miért váratott magára László király szentté avatása csaknem egy évszázadig (elhunyt 1095 júliusában, szentté avatták 1192 júliusában)? Erre nincs más magyarázat, mint a pápák tiltakozása a nemzeti királyság legerősebb képviselője ellen. Szent László tisztelete nemcsak abban nyilvánult meg, hogy közel százötven templom védőszentje, s nemcsak abban, hogy huszonkilenc templomban készült jelenetsor hőstettéről a kun vitézzel szemben, hanem abban is, hogy ő volt az egyetlen magyar király, akinek a sírjánál istenítéletekkel (*ordaliák*) egyenértékű esküt lehetett tenni az embereknek. A templomi falfestmények kivétel nélkül az északi falon vannak, s ez alapot ad arra, hogy a mitikus küzdelemben, valóban a Fény és a Sötétség, a Jó és a Rossz ősi küzdelmét lássuk, mégpedig a keleti manicheus keresztényi értelemben, amely szerint a sötétség birodalma nem Északon, hanem Dél felé van. A magyar királyság az egyetlen hatalom a középkorban, amely tudatosan és évszázadokon keresztül fenntartotta a kapcsolatait a keleti magyarokkal. Még a zsidók említhetők, akik érdeklődtek sorstársaik után, de csak a magyarok indultak el rokonaik felkeresésére. Az első adat a X. századból való, amikor is a magyar nagyfejedelemség állandó és szoros kapcsolatot tartott fenn a szavárd magyarokkal. Majd a XIII. században indultak el domonkos rendbéli szerzetesek. (Ottó, majd Julianus), hogy felkeressék testvéreinket. Julianus barát meg is találta mind a kaukázusi, mind a Volga-vidéki magyarokat. De még Mátyás király is tervei között tartotta, hogy hazahozatja a keleti magyarokat, ebben azonban – amint Bonfini beszámol róla – meggátolta hirtelen és váratlan halála.

A magyar királyság, a magyar birodalom a XVI. századtól elvesztette ősi erejét, és lassan elhalványult az Erdélyben még időnként fel-feltámadó nemzeti királyeszmé is.

ÁCS TIBOR

A római katolikus egyház szerepe az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban a kalocsa–bácsi főegyházmegyében

I. Előszó

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc óta eltelt százötven év magyar történetírásában különféle értékeléseket, ítéleteket találunk a római katolikus egyház szerepéről.

Már a forradalom idején, az egyház és az állam új kapcsolatának rendezetlensége, valamint a horvát hadi készülődés keltette feszültség miatt napirenden voltak a súrlódások a világi és az egyházi vezetés között. Meszlényi Antal a két világháború közötti időszak egyháztörténésze, próbálja felmenteni az egyházat az ellene felmerült és a köztudatban azóta is bennmaradt vádak alól. „Az Egyház a hazafiatlanság vádja alatt”: ezt a címet viseli az a fejezet melyben Meszlényi e vádak gyökeréig akar hatolni, az egyház és az OHB oppozíciójának okait feltárni. Például Szemere Bertalan a hívek hazafias buzdítását találta elégtelennek, és Rajačić érsek lázító tevékenységét állította a papság elé példaként. Kossuth odáig ment, hogy Zichy Domonkos ügyében főkegyúrként kívánt fellépni. Zichy a veszprémi püspöki székbe töltötte be, és ezt a felelőtlen, később szállóigévé vált kijelentést tette: „Kívánom, hogy az új rend annyi napot érjen meg, ahány évszázadot megért ősi alkotmányunk.”

Kijelentését nem annyira Zichynek, mint magánembernek, hanem mint püspöknek tulajdonították, és úgy általánosították mint az egész magyar főpapság véleményét. Öccséről, Ödönről kiderült a hazaárulás bűne, halállal büntették, a püspökre is áterjedt a Jellačić-tyal való titkos levelezés vádja, ezért elmenekült székhelyéről. Kossuth november 26-án tudatta a püspöki karral, hogy Zichyt megfosztották székétől, valamint a püspökség betöltéséről is gondoskodni akart. Ez ellen természetesen tiltakozott a püspöki kar. Nem használtak az egyház és az állam kapcsolatának az erőszakos foglalások sem, a vagyonek kobzások, a beavatkozás az egyház belügyeibe. Ellenségeskedést szült a papok fegyveres szolgálatáról alkotott álláspontok összeütközése is. A IV. László uralkodása alatt Budán tartott zsinat VII. és IX. cikkelyének rendelkezése szerint a papságnak tilos fegyveresen harcolnia bármilyen háborúban. A nemzetorségről szóló XXII. tc. kimondottan nem mentesítette a papságot a hadiszolgálat alól, de nem is kötelezte, így tehát a fenti rendelet maradt érvényben. Mégis, csak a felszentelt papok kaptak felmentést a katonáskodás alól, a növendékpapok nem kapták meg ezt a privilégiumot. A papság tiltakozása növelte az egyházellenes közhangulatot, pedig sok klerikus önként vállalkozott a honvédelemre. Szintén támadási felület volt az egyház hajóján a császári házzal fenntartott lojális viszonya. Nagy felháborodást keltett a püspöki karnak 1849. január 20-án kiadott pásztorlevele. Ennek létrejöttében nagy szerepet játszott a kényszer, Windisch-Grätz nyomása. A tradicionális királytisztelet, az alattvalói hűség, a béke, a rend szeretete fogalmazódik meg benne, de mentes minden támadástól a debreceni kormány ellen.¹

A második világháború után, 1948-ban elérkezett a forradalom centenáriusának megünneplése. A pártpolitikai küzdelmek jelentős szerepet kaptak, ebben az évben történt

meg a kommunista hatalomátvétél. A Teleki Pál Intézetből létrehozták a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetét. 1954-től a pártközpont tudományos és kulturális osztályának vezetője Andics Erzsébet lett.² 1848–49 paraszti mozgalmi általában külön tanulmánykötetet kaptak, a szélsőségesen balos felfogás lett a jellemző. Az uralkodó rétegek, a nagybirtokos arisztokrácia, a nemesség, az egyház az elnyomókkal lettek egyenlők. A feudalizmus kialakulásának időszaka után tehát ezek egyértelműen feleslegesek, a fejlődés gátjaivá váltak.³

Andics Erzsébet erőteljes kirohanást intézett tanulmányaiban az egyház ellen. Ő is a nagybirtokos arisztokráciához sorolja a főpapságot, konzervatívnak és aulikusnak tartja őket. Mivel az „egyházi reakciónak” specifikus vonásai is vannak véleménye szerint, ezért külön fejezetet szentel szidásuknak:

„*A katolikus magas klérus a forradalomban és szabadságharcban*”.

A főpapságra jellemző specifikus vonások:

- Teljes függés a Habsburg dinasztiától,
- Ehhez társul a Rómától való függés is, mely a magyar nyelv használatának ellenzését eredményezi,
- Az egyház merev hierarchikus felépítése,
- A középkori ideológia letéteményese a terjedő polgári normákkal szemben.

A fegyveres szabadságharc megindításakor állást foglaltak a császár mellett, visszavárogattak az 1847-es állapotokat.

A népet ideológiailag befolyásolták, így küzdöttek a felelős kormányzat ellen, felekezeti háborúval fenyegetőztek. Kossuthot katolikus ellenesnek igyekeztek feltüntetni. Az új nemzeti rendet alapjaiban nem fogadták el, megsemmisítésére törekedtek. Nem buzdították honvédelemre a népet, nem támogatták anyagilag és erkölcsileg a honvédsereget. Windisch-Grätz bevonulásakor az egyház áruló módon dicsőítette a Habsburgokat. Hűségnyilatkozatokat tettek, önkéntes hálaadó istentiszteleteket tartottak. Vallási kötelességként írták elő Ferenc József uralkodóként való elfogadását. A szabadságharc bukását ünnepléssel fogadták.⁴

Sok és kemény váddal illeti az egyházat, s bár említ pozitív szereplőket is (Horváth Mihály, Gasparich Kilit, Erdősi Imre). Az előbbieket összegezve tehát a római katolikusok részvételét egyértelműen negatívként ítéli meg.

Valóban ilyen negatív volt az egyház szerepe? Vonatkoztathatjuk-e ezt a megállapítást az akkori kalocsa–bácsi főegyházmegye papságára is? Az egyház Krisztus teste, annak képviselőiből mint tagokból áll össze. Vizsgáljuk meg miként cselekedtek az érsektől, gróf Nádasdy Ferencről a növendékpapságig. Tényleg ennyire hazafiatlan, forradalom és kormányellenes beállítottságot találunk? Különösen ebben az egyházmegyében, amely olyan sokat szenvedett a délen vérengző szerb felkelőktől, s emiatt erősen rokonszenvezett a császári udvar bujtogatta szerbek ellen harcoló honvédséggel.

I. A kalocsa–bácsi főegyházmegye általános leírása

Az érseki megyében 1848-ban összesen 104 plébániát tartottak számon, melyeket 110 plébános és 90 káplán látott el. Az egyházmegye területén 596 996 ember élt ekkor. Ezek közül 359 707 fő volt római katolikus vallású. A görög rítusú katolikusok 6646-an voltak, a nem egyesült görög egyháznak 134 099 tagja volt, az ágostai hitvallásúak 50 104-en, a helvét hitvallásúak 36 343-an, a zsidók pedig 10 071-en voltak.

A görög nem egyesült vallásúak általában a szerb nációhoz tartoztak. Hat olyan plébániát találunk, ahol a használt nyelv kizárólag az illír, és 27 olyan plébániát, ahol a magyar vagy a német nyelv mellett az illírt használják. Különösen az alsó-bácsi és alsó tiszai kerületekben volt nagy a görög nem egyesültek, tehát a szerb nemzetiségűek száma.

Az alsó bácsi kerületben 31 315 római katolikus, 2607 görög katolikus, 60 038 görög nem egyesült vallású, 22 579 ágostai hitvallású, 5441 helvét hitvallású és 2070 zsidó volt. Futakon majdnem kétszer annyian voltak a görög nem egyesült vallásúak (6509 fő), mint a római katolikusok (3535 fő). Ebben a kerületben található Titel is, mely filiáival együtt összesen 893 római katolikust számlál, és 9856 nem egyesült görög katolikust.

Az alsó-tiszai kerületben összesen 49 974 római katolikus élt, mindössze 2 fő görög katolikust jegyez a sematizmus, a nem egyesült görögök 32 171-en voltak, ágostai hitvallásúak 78 fő, helvét hitvallásúak 65 fő, zsidók 1625 fő. Több olyan helyiséget is találunk itt ahol a nem egyesült görög katolikusok túlsúlyban vannak a római katolikusokkal szemben. Ilyenek :

Földvár: 1328 római katolikus 2367 nem egyesült görög katolikus,

Moholy: 2198 római katolikus 3741 nem egyesült görög katolikus,

Szenttamás: 2930 római katolikus 9932 nem egyesült görög katolikus.

Láthatjuk tehát, hogy az egyházmegye déli részében nagy létszámú szerbség élt, akik a szabadságharc alatt nagyon megkeserítették az ott lelkészkedő római katolikus papság életét.⁵

III. A délvidéki szerb felkelés

I. A felkelés háttere

1848. április 9-én Kossuth Lajos fogadta a szerb népgyűlés küldöttségét Pozsonyban. Djordje Stratimirović a szerbség nemzetként való elismerése mellett érvelt, vele szemben Kossuth az egy politikai nemzet fogalmát hangsúlyozta. Az önálló nemzeti lét követelésében Kossuth szeparatista törekvéseket látott, melyek veszélyeztethetik az ország területi egységét. Ennek veszélye váltotta ki Kossuth erő alkalmazását is kilátásba helyező, erélyes fellépését.⁶

Április 14-re a szerém-karlócai szerb hitközösség gyűlést hívott össze, a monarchiában élő szerbek nemzeti és egyházi követeléseinek megfogalmazására. A magyarbarátságot magyarellenesség, a magyar nemzeti színű kokárdát a szerb váltotta fel. Követelték a Magyarországból kihasított szerb vajdaságnak, mint területi autonómiának a létrehozását. Határozataikkal közvetlenül az uralkodóhoz, V. Ferdinándhoz fordultak. Területi követeléseik voltak a Szerémség, Bánság (a Kikinda kerülettel), Bácska (a csajkás zászlóaljjal és az óbécsei kerülettel) és Baranya. Mindezeket (a nem létező) „régijog” alapján szerették volna magukénak tudni. Magyarországon szerb vajdaság soha nem létezett, erre semmiféle történeti, jogi alapjuk nem lehetett, a görögkeleti egyháznak adott önkormányzati kiváltságok szelleméből indultak ki. Egyesülni akartak a „háromegegy” királysággal (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia). Dél-Magyarországon és a Határőrvidéken április folyamán egymást követték a szociális és nemzeti indulatoktól fűtött zavargások. Josif Rajacić metropolita május 13-ra szerb nemzeti gyűlést hirdetett, amelynek célja a délvidéki szerbek által követelt vajdaság kialakítása volt.⁷ Rajacić a szerb nemzetgyűlést törvényes felhatalmazás nélkül hívta össze május 13-ra Karlócára. A kormány Csernovics Pétert nevezte ki

kormánybiztosnak, de az ő hatásköre erre az esetre nem terjedt ki. Mérsékletre intő proklamációját a tömeg elégette.

Május 15-én kimondták a szerb nemzet szabadságát, amely a magyar korona és a Habsburg ház kötelékében marad. Követelték a szerb vajdaság (Vojvodina) létrehozását. Létrehozták a „szerb nemzet főbizottságát”, a főodort. Elnöke május 18-tól Stratimirovia lett. Hozzáálltak a szerb fegyveres felkelés megszervezéséhez.⁸

2. A fegyveres felkelés

Három nagy felkelőtáborban vonták össze a szerb haderőt:

1. A központi tábor Karlócánál volt.
2. A Tisza melletti Perlasznál épült ki a második tábor.
3. A harmadik tábort a Bácskában hozták létre Temerrinnél.

A felkelők a hozzájuk csatlakozott határőrség révén jelentős mennyiségű fegyverhez jutottak. A felkelők seregét erősítették még a Szerb Fejedelemségből érkező önkéntesek, a szerviánusok. Az ő Magyarországra vezénylésüket Ferdinand Mayerhofer, a monarchia belgrádi konzulja szervezte meg. Az első ütközet 1848. június 12-én volt, a magyar seregek kiszorították Karlócáról a felkelőket. Ekkor Csernovics tíznapos fegyverszünetet kötött velük, melyet a szerbek táboraik megerősítésére, gyülekezésre fordítottak. Létszámuk már a 20 000 főt is elérte.⁹ Bács-Bodrog megye június 17-én védvonal kiépítését határozta el. Egyrészt a Duna vonalát ellenőrizték Novoszelótól Ófutakig, másrészt Ókéren létrehoztak egy tábort a megye nemzetőreinek.¹⁰

Kossuth május 24-i felhívására Kalocsa város tanácsa is elrendelte a nép „segedelem adására” való buzdítását. Valószínűleg a nemzetőrség szervezése nem volt azonnal eredményes, mert csak a május 20-án tartott tanácsülés jegyzőkönyvében említik először a „nemzetőrséget”. A Solt és Kalocsa környéki nemzetőrök Kiskőrösön gyülekeztek, ahonnan július 18-án indultak Verbász irányába. A kalocsai nemzetőrök táborba szállásuk előtt naponta gyakorlatoztak az érseki uradalom mögötti szabad térségben.¹¹

A kalocsai nemzetőrség válságos anyagi helyzetén többször is segített az egyházmegye érseke és vezető papsága. A Religio és Nevelés 1848. október 29-i számában olvashatjuk az Egyházi tudósítások rovatában Jótékonyosság címszó alatt: *„A kalocsai nemzetőrök kiapadt pénztárába, főtisztelendő Girk György püspökünk, s nagyprépostunk egy szép áldozattal járulni kívánván, 400 pengőforintot ajándékozott, e szép példa későbbi követője lett gr. Nádasdy P. Ferenc nagytiszteletű érsekünk 1000 pengőforinttal, úgy Nehiba János kanonok ur 50 pengőforinttal, Korsós József kanonok ur 20, Szathmáry Antal kanonok ur 20, Göbel Ferenc kanonok ur 25, Zombory János 16, Bedcsula Tamás kanonok ur 20, Körmöczy Miklós 20, Mészáros Károly főszolgabíró 5, Mike Ádám tisztartó 10, összesen 1586 pengőforinttal.”*¹² Itt szeretnék visszautalni az előszóban említett, Andics Erzsébet által felhozott vádra, miszerint az a katolikus egyház nem támogatta anyagilag a szabadságharcot. Ezt cáfolják ezek a nemzetőrség javára tett adományok.

A magyar haderők délvidéki főparancsnokává a kormány Philip Bechtold cs. k. altábornagyot nevezte ki. Július 14-én indította meg a jelentős erődítménnyé kiépült szenttamási tábor ellen első támadását. Az összehangoltság hiánya és a passzivitás miatt rohamra sor sem került, Bechtold visszavonulást rendelt el a háromórás tüzérségi párbaj után. A szenttamási kudarc után a nemzetőrség soraiban kitört az elégedetlenség. Olyan nagy volt a

felfordulás, hogy parancsnokuk kijelentette: „*Aki baza akar menni, mehet*”. Július 17-én a nemzetőri táborban 270 közember és 26 tiszt maradt vissza az öt-hatezer fős nemzetőrségből.¹³ Az országos felháborodás miatt Bechtold újabb támadást határozott el augusztus 19-re s ekkor jelentékeny létszámfölnnyel indult a szerbek ellen. Azonban ez a kísérlet is sikertelenül végződött, így Bechtold beadta a lemondását. Mészáros Lázár személyesen intézett egy harmadik ostromot szeptember 21-én. A magyar hadoszlopok nagy része eltévedt, elkésett, felvonulást felfedező szerbek már felkészülten várták az ostromot, mely ismét kudarcot hozott a magyaroknak. Mivel a hadműveletek súlya az ország más területeire tevődött át, ezért a magyar csapatok az év végéig nem kíséreltek meg több támadást a tábor ellen.¹⁴

A Szenttamáshoz érkező kalocsai nemzetőrök nem vettek részt az ütközetben. A dologidő miatt csak négy hétre szólt a mozgósítási idejük, ennek leteltével haza is tértek Kalocsára. Ott tartózkodásuk alatt gyarapították a számát annak a hadseregnek, amelyet a hanyag és császárbárát Bechtold altábornagy az első ostrom óta a harc helyett tétlenségre kárhóztatott.¹⁵ A kalocsai nemzetőrség a július 22-én tartott tanácsülés határozata alapján az ókéri táborba vonult. Parancsnokuk Csicsáky József pap volt, ő vezérelte haza is őket nagyobb veszteség nélkül.¹⁶

3. A papság szenvedése a szerb felkelés miatt

A kalocsa–bácsi főegyházmegye rengeteget szenvedett a szerb felkelők miatt. A szerbek kíméletlenül irtották az egyházmegye világi híveit és nem kímélték a római katolikus papságot sem. Az érseki hatóság jegyzőkönyveiben sok segélykérelmet és részletes beszámolót találunk a Délvidékről menekült papoktól, akik a délvidéki szerb vérengzésekről írnak. Atrocitások érték a szerbek részéről Ullich József józsefudorfi plébános helyettést. Először levélben majd később személyesen fordult az érsekséghez.

„...*Hívei a rácz táborba elhajtván tulajdon cselédei által a folytonos rettegések miatt elhagyatván július 18-án kaszákkal és más fegyverrel ellátott lázadók nála megjelentek öt magyarokkali szövetkezésről, sőt mintha kémet is tartana gyanúsítván kijelentették, miszerint ha életét megmenteni kívánja tüstént távozzék, minék következtében mindenét oda hagyva tekervényes utakon a brodi határ ör ezredbe, innét pedig Eszékre menekült honnét gőzösön Kalocsára érkezett, minthogy pedig rendes állapotban is, csekély javadalmából a napi szükségeket alig fedezhetné, jelenleg pedig mindenét oda hagyni kénytelenülvén a legnagyobb szükségnek lenne kitéve a főmegyei pénztárból segéllyel elláttatni esedezik.*”¹⁷ Az érseki hivatal határozatában ruhára 50 pengőforintot ítél meg neki, a lakását és élelmezését pedig a „kebelbeli papnevelő intézetbe” való utasításával oldotta meg.

Az egyház hivatalos életét is megbénították a szerb lázadók. A rendkívüli állapotokra való tekintettel kér elnézést késéseieért a hivataltól Mokoszy Mátyás kerületi alesperes, a szenttamási és tiszaföldvári zavargások miatt.

„...*Kerületében napi rendben lévő lázadási mozgalmak miatt melyeknek folytán a szenttamási és tiszta földvári plébániák már a szerb lázadók kezébe kerültek az illető lelki pásztorok futással menekülni kénytelenülvén, sem kerületi gyűlést sem a miniszteriális parancs folytán készítenő plébános és tanítói jövedelmek összeírása nem teljesíthetetik, élet veszedelem nélkül egyik helységről a másikba nem lehetvén, miért is hivatalos dolgokban késedelmet ezen körülményeknek tulajdoníttatni kérvén.*”¹⁸ A hatóság vigasztalólag visszaírt az alesperes úrnak és a hivatalos ügyek intézését saját belátására bízta.

Csáky Ferenc a szenttamási plébános a szerbektől elszenvedett fenyegetések, erőszakoskodások miatt Knézy Antalhoz, a bács megyei alispánhoz folyamodott védelemért. Ő küldötteinek csak annyit válaszolt: „*a papotok is megbolondult már*”. Ezután a főispánhoz ment, aki Bechtold elé vezette küldötteit. A szerb követek azonban, ahogy hazaérkeztek 500 kocsit küldtek szerviánusokért, akik június 21-én „*Jövődözések között megérkeztek*” és elsáncolták magukat. Leírja az 1848. július 14-i szenttamási csatát is, mely sok ártatlan magyar áldozatot követelt.

„*Július 14-én mint az ütközetre rendelt napon, midőn is az előtte való napon megérkezett 600 határőrvidéki katonasággal a szerbek sánczokba vonulva mind két részről ágyúzások történtek a magyar lakosok élet halál veszedelme között a szőlők alatti majd egy öl magasságú vízen az ott lévő Ferdinánd huszárok segítségével át hatva megmenekültenek jelentéstevő Hegyesre vonulván, hívei pedig ()eketicsre, Hegyesre, Topolyára, és Becsére beosztva mások irgalmából tengetik életüket mintegy 114-en azonban akik Szenttamásban maradtak mind megöltettek, az apró gyermekeket szuronyra dobják, anyjaikat pedig a sánczok közé viszik, hol paráználkodásaik után őket szinte megölik, a kathol egyházból kaszárnyát a paplaktól kórházat csináltak...*”¹⁹

Szenttamás ostroma után a szerbek, július 17-én elfoglalták Földvárt, ahol a szerb és magyar lakosok egymás házait gyújtogatták fel. A magyar és osztrák csapatok július 18-án délig ismét visszafoglalták a községet. Ekkor a katolikus templom oltára körül 37 levágott gyermekfejet találtak. A gyermekeket a balkáni hajdúk gyilkolták meg. A katonák ennek látára a település szerb részére rontottak, a szerb templom berendezését elpusztították, de az igazi vétkeseket már nem érthették utol.²⁰ Ezekben a vérzivataros időkben is megy tovább az élet, a férfiak meghalnak, az asszonyok megözvegyülve már a következő házasságot tervezik.

Egy ilyen esetet ír le Botka Mihály kerületi jegyző, hegyesi plébános. Két férfit a Szenttamásnál garázdálkodó szerbek megöltek, „*...mi annál is valószínűbbnek látszik, mivel a huszárok által üldözöbe vett ráczok kocsijokról egy zsákot elvesztvén abban két emberi fej vala rejtve...*” A halottakat a talált fejekről beazonosították a fiatal özvegyek, akik bejelentették újraházasodási szándékukat. Botka Mihály azzal a kérdéssel fordul a szentszékhöz, hogy második házasságra bocsáthatja-e a fiatal nőket. Az érseki hivatal mérsékletre inti határozatában az özvegyeket: „*ha a tanuk eskü alatt vallomásaik a nevezett férfiak elhunytáról kétséget nem is hagynak hátra az érdekelt nőknek ajánlani el ne mulassza: miszerint a mostani háborús viszonyoknál fogva új házasság kötésében ne hirtelenkedjenek.*”²¹

A nemzetiségi lázadás ellen a védtelen egyház csak a magyar kormány erőitől várhatott segítséget. A konzervatív egyház, a született arisztokrata Nádasdy ezért került egy oldalra a liberális forradalmi kormánnyal. A kalocsai érsekség és annak papsága nem ellenséget látott a forradalom erőiben, akiktől a kiváltságait meg kellene védenie, hanem azt az egyetlen erőt, mely megvédelmezheti híveit, javait és egyáltalán pusztá életüket a vérengző szerb lázadóktól. Tehát nem igazak azok a vádak, hogy az egyház kormányellenes lett volna, vagy nem buzdította volna honvédelemre a népet.

IV. Gróf Nádasdy Ferenc érsek szerepe

1. Az érsek személye

Nádasdy Ferenc 1783. március 3-án született Bécsben. 1807. március 7-én szentelték pappá. 1816. október 4-én esztergomi kanonokká nevezték ki. Azután a nagyszombati,

majd pedig a pesti központi papnevelő-intézet kormányzója lett. I. Ferenc 1823. február 23-án nevezte ki váci püspökké. Rudnay Sándor hercegprímás szentelte püspökké 1824-ben Esztergomban. A főpásztor először székvárosában teremtett rendet, melynek püspöki széke öelötte hat évig betöltetlen volt. Új vezetőket nevezett ki az egyházmegyei iroda és a papnevelő-intézet élére. Nagy gondot fordított a tanintézetekre, különösen a váci papnevelő-dére és a süketnéma-intézetre. Sokat adományozott a köz javára, de adományait többnyire titokban tartotta. A király 1837-ben a hétszemélyes tábla közbírájává nevezte ki. A Magyar Tudományos Akadémia 1838-ban igazgatósági tagjává választotta. V. Ferdinánd az 1845-ben a kalocsai érsekségre helyezte át.²²

Nádasdy Ferenc 1845–1851-ig volt Kalocsa érseke. Hajlott kora és betegségei miatt nem tudott igazán aktívan részt venni a közéletben. Így például a forradalom előtti utolsó rendi országgyűlésen sem lehetett jelen személyesen, mivel szemmütétjéből még nem sikerült egészen felgyógyulnia. Ezért kérte felmentését a Hétszemélyes Tábla üléseiről, valamint fájlalta, hogy István nádorral annak országos körútján nem tud személyesen találkozni. Így menti ki magát 1847. augusztus 25-én írt levelében:

„...Nekem az isteni gondviselés rendeletéből csak fájdalom és bánat jutott osztályrészüll ezen nemzeti országos közhódolat és tiszteletben személyes résztnevvehetésem fölött. Szemeimnek t. i. még mindig jóra nem vált beteg állapota nem engedi, hogy azok soraiban cs. kir. Fenséged előtt megjelenhessek...

...Mely alkalommal midőn egyszersmind engem szemeim baja miatt cs. kir. Fenséged előtt legalázatosabban esdekelnék, miszerint engemet a Hétszemélyes Táblának beállott törvényszaki üléseiben való megjelenéstől felmenteni kegyeskednék...²³

2. Nádasdy a forradalomban

Nádasdy 1848 márciusában Bécsben tartózkodott. Innen írta főpásztori levelét papjainak, melyben üdvözli a forradalmi változásokat, a polgári átalakulás megkezdődését. Ez a levele megjelent a Religio és Nevelés című katolikus folyóiratban is: „A nmélt. Kalocsai érseknek megyebeli papságához intézett főpásztori körlevele” címmel. „Az egék Ura ... a szabadságnak új hajnalát engedte ránk derülni. Az új kincs édes mindnyájunkké, tehát Krisztus igaz egyházáé is, mely a népek valódi szabadságának első isteni alapvetője volt.”²⁴

Nádasdy örömmel mint „szabadság új hajnalát” üdvözli a forradalmat az egyház nevében. Hálát ad Istennek, hogy nem polgárháború és vér által jutott a magyarság szabadságához, hanem békés úton. Óvja papjait a forradalmi eszmék mellett való túlzott elköteleződéstől, azok propagálásától: „...óvakodnunk kell az Isten igéjének szószerét másra, mint az evangélium békességének hirdetésére használni.”²⁵ Az új szabadság ajándékának tekinti a vallási egyenlőséget is. A sajtószabadságot szintén üdvözli pásztorlevelében: „Még egy fontos ajándékot hozott számunkra az új szabadság: a szabad sajtó! Krisztusnak kösziklán nyugvó egyháza bátran lép ezen új küzdterre is.”²⁶

Nádasdy tehát ebben az 1848. május 5-én – V. Pius pápa napján – kelt levelében élteti a forradalmat, és annak vívmányait, mint katolikus főpap, a magáénak érzi. Egyáltalán nem figyelhető meg az Andics által leírt ellenséges érzület ezeken a sorokon. Csupán józanságra, az egyházhoz való hűségre inti papjait és általuk híveit is az érsek.

Fentebb, amikor a kalocsai nemzetőrsegről volt szó, láthattuk, hogy az érsek ezer pengőforinttal hozzájárult költségeihez. Ezzel szemben a császári csapatok támogatásától tartóztatta magát. Amikor Windisch-Grätz bevonult Budára, egymillió forint hadisarcot

követelt a püspöki kartól. Hám János nem mert egyedül dönteni az összeg kiadásáról, ezért rá akarta venni Lonovics József egri érseket és Nádasdyt, hogy írásban biztosítsák neki a pénzt. Ezt azonban mind Lonovics, mind Nádasdy megtagadta.²⁷ Érdemes megfigyelni hogyan viszonyult Nádasdy, Hám Jánosnak január 20-án kiadott körleveléhez. Ez a körlevél Windisch-Grätz-et támogatta, az egész magyar püspöki kar nevében, de a legtöbb egyházfő, így Nádasdy Ferenc távollétében bocsátotta ki Hám.

Kalocsán nem örvendett nagy népszerűségnek a Windisch-Grätz előtti meghódolásra felszólító levél. A szentszék nem is járult hozzá a kihirdetéséhez: *„Bejelentvén, hogy Magyarország K. kinevezett herceg Prímása Hám János szatmári püspök Óméltósága által a magyar püspöki karnak a magyarhoni kath. egyház lelkipásztoraihoz és minden renden lévő kath. hívekhez intézett levelét leendő használat végett több példányban megküldötte legyen azok által a népet törvényes engedelmségre visszavezettetni, és az ügyek jelen állásáról kellőleg felvilágosíttatni rendelvén.”* A szentszék azonban nem akarta, hogy a hívek ebből a levélből tájékozódjanak az *„ügyek jelen állásáról”*, és hogy a Windisch-Grätz képviselte törvénynek engedelmeskedjenek.

*„Mintán az érintett pásztori levél közlekedés hiány miatt nem közzétethetik de más ingerültséget és életveszedelmet idézhetne elő mind ezen szentszékre mind pedig a lelkipásztorokra nézve szétosztása és kihirdetése elhalasztatik.”*²⁸ A határozat indoklásából látszik, hogy tulajdonképpen a szentszék és Nádasdy csak kifogásokat kerestek, hogy ne kelljen kihirdetniük a pásztorlevelet, és a valódi indok inkább abban rejlett, hogy magával a levél tartalmával nem tudott azonosulni a kalocsai főpap és a szentszék alkotó személyek. Tehát annak, hogy Windisch-Grätz bevonulását örömmel fogadták volna, nyomát sem találjuk a levéltári iratokban, így a vizsgált egyházmegyére nézve nem tartható az az álláspont, hogy az egyházmegye kormányzója áruló módon dicsőítette volna a Habsburgokat.

Az új idők beköszöntése, a polgári átalakulás felgyorsulása hazánkban egy megújult, az új gazdasági és jogi viszonyokhoz alkalmazkodó magyar egyházat kívánt. A megújulást egy nemzeti zsinat keretei között akarták elérni. A zsinat tervét örömmel üdvözölte Eötvös vallásminiszter, és engedélyt adott, hogy azt a kalocsai érsek elnökletével megtartsák. Mivel Hám János még nem volt megerősítve érseki székében, ezért ebben az időben Nádasdy volt Magyarország legmagasabb rangú főpapja, így jelöltetett ő a zsinat elnöki posztjára. Augusztus 1-jén körlevelében hívta meg a zsinatra a főpapságot Esztergomba. A zsinat megnyitásának időpontját szeptember 24-re tűzte ki. Nem az ő hibája, hogy a zsinatot nem tudták megtartani. Az országgyűlés még nem fejezte be a munkáját a megadott időpontra, az ezt követő időszak honvédő harcai lehetetlenné tették a zsinatot.²⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy Nádasdy a kezdetektől pártolta a magyar szabadság ügyét, barátja volt a haladásnak, a függetlenségnek. Mégis, katolikus főpapi mivolta miatt sok vád érte, hogy összejátszik Magyarország ellenségeivel, támogatja a forradalmat letiporni akarókat.

Ilyen eset volt, amikor Bartha István és Fekete István Kalocsa városnak az óbecsei táborba küldött követi és Kis József kocsis megrágalmazták, hogy Szabadka város piacán egy szekeret tartóztattak le, melyen az érsek a szenttamási lázadó szerbeknek küldött pénzt és puskaport. Az érsek írt Szabadka város tanácsának, hogy vizsgálják ki az ügyet. Szabadka város 1849. január 27-i a vádat koholmányának minősítette.

Másik hasonló kázuus volt amikor Dunapatajon ládákat foglaltak le, amikben Nádasdy pénzt küldött az osztrákoknak. Az érsek Hadik Gusztávhoz, a szegedi magyar főparancsnokhoz fordult, hogy vizsgálja ki ezt a rágalmasági ügyet. Hadik levélben értesíti őt, hogy vizsgálatai alapján ennek a vádnak sincs valóságalapja. Nádasdy mindkét vádaskodást a szerb

pátriárkától eredezteti, akivel megromlott a kapcsolata a szerbek túlzó követelései miatt. A pátriárka így akarta befeketíteni az érseket saját hívei előtt. Végül az 1849. tél végén Kalocsára jött osztrákok 20 000 forint hadisarcot követeltek a várostól, melyet Nádasdy fizetett ki, mivel egyedül ő rendelkezett ennyi pénzzel a városban. A császáriak magukkal hurcolták, és kivizsgálták a szabadságharcban betöltött szerepét. Ezután visszamehetett Kalocsára és a hivatalát is megtarthatta. Ekkor vált végleg gyanússá a közvélemény előtt.³⁰

Ha elfogadnánk Andics Erzsébet tételeit, miszerint a „katolikus magas klérus” minden tagja konzervatív reakciós volt, a forradalom esküdt ellensége, akkor a fentebb leírtak alapján Nádasdyt kivételnek kell tartanunk ez alól a főpapságra erőszakosan kimondott ítélet alól. Idős kora, arisztokrata származása ellenére örömmel fogadta a forradalmat, nem zárkózott el a haladó eszméktől. Anyagilag is támogatta a szabadságharcot, és nem támogatta az osztrák és a szerb agressziót. Ezekben a viharos időkben is hűséges tudott maradni a magyar hazához és az egyházhoz is.

V. A szabadságeszmék terjedése és hatása a kalocsa–bácsi főegyházmezejében

Nemhiába intette Nádasdy papjait és híveit mérsékletre és józanságra a forradalmi eszmékkel szemben. A rosszul értelmezett szabadság több helyen is kiélezte a plébános és a hívek viszonyát. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás nem törölte el a plébánosnak járó szolgáltatásokat, mint a feudalizmus többi kötöttségét. Benedek Elek miskei plébánosnak meggyűlt a baja híveivel, akik „*a szabadságot rosszul értve fizetését melyet az egyházi törvényes látogatás meg állapított megadni nem akarják.*” Hiába próbálta a helybeli jegyző felvilágosítani a népet, azok nem voltak hajlandók a lelkipásztor illetményét megadni, melyet „*fáradásai után méltán érdemelt*” volna. A szentszék úgy próbált segíteni papján, hogy odaküldte Körömöczy Miklós kanonok urat „*mind ki 30 évekig lelki pásztora volt*”, hogy próbálja meg a híveket jobb belátásra bírni.³¹ Neki sikerült elérnie, hogy engedjenek a hívek: „*plébánosi telek munkálása nélkül – melyet még pénzért sem akarnak eszközölni – a fajszi hívek által fizetni szokott plébánosi illetményt ők is megfizetendik.*”³²

Ugyanezzel a problémával találta szembe magát Michajlovics Athanáz nádudvari plébános is. Ő is arra kéri az érseki széket, hogy bírja rá a nádudvariakat, fizessék meg járandóságát. A szentszék Szűcs András kerületi alesperest küldte a helyszínre aki megfenyegette a híveket: „*Jelkipásztoruk iránti kötelességeket teljesíteni elne mulasszák makacszkodásuk esetében becsületük s tán vagyomuk kárával is lévén szorítandnak.*”³³

Egy másfajta ügyet tárt fel Ada városának küldöttsége. Az adai nép maga akart plébánost választani magának, a gyűlölt Vér Lukács helyett, Buday Károly adai káplán személyében. Hogy mi alapján formáltak erre jogot? „*... az óbecsei tiszttartó oda nyilatkozott volna: miszerint az úrbéri viszonyok változtával a földesurak kegyúri joga is meg szűnván az a népre szállott – az adai község most érintett új jogánál fogva plébánosnak megválasztott eme hivatalában egyháziilag is megerősítettén esedezvéen...*” Természetesen a szentszék nem hagyhatta jóvá a plébános választást, meg az óbecsei tiszttartó véleménye ellenére sem. A minisztérium ebben az ügyben még nem intézkedett és így a régi egyházi törvények maradtak érvényben.

Nemcsak a hívek körében terjedtek a szabadságeszmék, hanem felbolygatták az egyházmege alsópapságát is. Ez a réteg mindig szűkös anyagi körülmények között élt, elégedetlen volt fizetésével.³⁴ E mellett a plébánosok által elnyomott fiatal, lobbanékony káplánok lelkei

hamar felgyulladtak a forradalmi ideák lángjától. Az ország minden pontján reformokat követeltek, beadványokat szerkesztettek az egyházat kormányzó főpapsághoz. Ilyen volt például a márciusi ifjak pontjaira emlékeztető Buda és Pest összes lelkészének aláírásával, Mráz Mihály által benyújtott követelés. Tizenkét pontban fogalmazták meg kívánalmaikat, melyeket az esztergomi érseki szék betöltetlensége miatt, Kunszt József káptalani helyettesnek küldtek el. Követelték:

1. A magyar nyelv használatát a latin helyett.
2. Az alsópapság méltányos megfizetését.
3. A káplánoknak több önállóságot, függetlenséget.
4. A plébánosok és káplánok viszonyát új rend szabályozza.
5. A plébánosok és káplánok peres ügyeit ne a szentszék, hanem egy „kebelbeli zsűri” szabályozza.
6. A papokról készített úgynevezett „információ” írását is ez a zsűri végezze.
7. A reverenda csak az istentiszteleten legyen kötelező, egyébként fekete atillában járhassanak a papok.
8. A kontemplatív szerzetesek ne vegyenek részt a nép pasztorálásában.
9. A szent jobbot ne cseh, hanem magyar papok őrizzék.
10. A kerületi alespereseket a kerület papsága válassza, ne a püspök.
11. A szentszéki határozatok, bírásokodások, körlevelek, minden hivatalos irat magyar nyelven íródjon.
12. Kötelezően tartassanak évente egyházmegyei zsinatok, és az egyházmegye összes papja részt vehessen azokon.³⁵

Kunszt József mérsékletre inti Mráz Mihályékat válaszában, amíg nem neveznek ki prímást és nem lesz nemzeti zsinat, addig ő nem tud lépni ezekben a kérdésekben. Sok követelést túlzónak talál, inkább össze kéne tartaniuk az egyház tagjainak ezekben a nehéz időkben, mintsem, hogy pártoskodást szítsanak. A kalocsai megyés papság is szervezkedett, a felső-tiszai és a szabadkai esperesi kerületekből petíciókat nyújtottak be az érsekhez. A szabadkai kerület 1848. május 4-én tartott rendkívüli gyűlést. Itt határozták el, hogy petíciót nyújtanak be az érsekhez, egy megyei zsinat mielőbbi megtartása ügyében. Ettől a zsinattól várták, hogy meghatározza azt az irányt amelyet az egyháznak az új időkben követnie kell. Vizsgálják meg az egyház fegyelmi szerkezetét és azt a kor igényei szerint alakítsák át. Kérésüket azzal indokolták, hogy a problémák törvényes rendezésének halogatása sokakat arra indítani, hogy a reformokat saját fejük után menve, törvénytelenül eszközölgék ki. Arra kérik az egyházi felsőbbiséget, hogy az egyes kerületek három megbízottat küldhessenek ki, akik Girk György érseki helyettes vezetése alatt előkészítő tanácskozást tartsanak, és fogalmazzák meg a zsinaton tárgyalandókat. A felső-tiszai egyházkerület is petíciót nyújtott be az évenként tartandó egyházmegyei zsinatok ügyében. Szükségesnek vélik, hogy a véleményét mindenki szabadon elmondhassa a feljebbvalói előtt. A hűbéri rendszer polgárosulásával az egyházi hierarchiai is feleslegessé vált, csak az uralom telhetetlen vágyát fejezi már ki és nem a testvéri szeretetet. Kívánják a papnevelő intézet rendszerének felülvizsgálatát is, valamint a középkort idéző elavult fegyelmi szabályokat is meg akarják változtatni.³⁶ Az érsek próbálta megnyugtani a forrongókat, válaszaiban a tiszteletlen hangvételű petíciókat ítélte el.

Az ifjú káplánok forradalmi hevülete sok gondot okozott az egyházi hatóságoknak. Törös Sámuel a fajszi káplán „*öszve szamarazta, gazemberezte*” feljebbvalóját, Varga Mihály

fajsi plébános helyettest. Azzal vádolta a jámbor egyházi férfiút, hogy nem tud prédikálni, bezzeg ha ő szólna a néphez, ő lángra tudná gyújtani. Tagadta a Szentháromság létét. Szamárnak nevezte a pápát, az érseket, a püspököt, a káptalant. „A minisztérium az én uram” jelentette ki és másnapról (Péter, Pál) nem is misézett és nem is prédikált. „Azóta pedig folytonosan részegeskedik, világi öltöny és pantallóban jár, kél a faluban pisztolyokkal fenyegetődzik.”³⁷ Ez a fajta felfogása a szabadságnak azt hiszem senkinek sem lehet követendő példa. A szentszék Törös Sámuel „ezen iszonyú kihágások” után minden vagyonával Kalocsára rendelte.

Bedcsula Tamás kalocsai plébános is szeretett volna megszabadulni a forradalom miatt megváltozott káplánjától, Habram Istvántól. Panaszában előadja: „a márciusi napok óta bántalmat bántalomra halmozva nem szűnik meg az egyház főpásztorai, az egyházi fegyelem és egyéb egyházi institutiók ellen a legvakmerőbb nyilatkozatokat tenni.” A szentszék határozata szerint az érseki helyettes hallgassa ki, nehogy kihallgatás nélkül legyen elítélve. „A körülményekhez képest fedessék meg és feljebbvalói iránti kötelességeire komolyan intessék.”³⁸

Egy egyházmegyei tanácskormányon elmondott beszédében lévő túl merész kijelentései sodorták bajba Márkus Lajos hajósi plébánost. Ebben a beszédében olyan ingerlő kifejezéseket használt „melyek miatt lehetetlenné volt azt szó nélkül hagyni., miért is ötöt eme kifejezéseinek kiigazítására és felvilágosítására” kötelezték. Az egyik problémás mondata volt: „a legyőzhetetlen ösztön ostromolta gyarlóság a nőtlenség szigorú törvényét le nem győzhetvén.” Mindenki felkapta a fejét erre a papi cölibátust támadó kijelentésre. Úgy védekezett, hogy ő ezt csak úgy értette, hogy nagyon nehéz az ösztönöket legyőzni de nem lehetetlen. A második kijelentése a merev egyházi hierarchiát támadja: „a megyei kormány által már oly számtalanszor gyakorolt gőgös zsarnokság.” Ezt a kijelentést az őt törvényesen megillető jövedelmeinek visszatartása miatt engedte meg magának. 1846-ban a hajósi plébánia szőlőtermését kobozták el, ezenkívül ő maga 9 hónapig látta el a könyvtárosi tisztelet amiért egy fillért sem kapott. Leginkább ez az utóbbi, a zsarnokságot firtató kifejezése keltett nagy felháborodást. A szentszék a plébános panaszait alaptalannak találták: „a főmegyei kormányt gőgös zsarnoksággal vádolnia igazságos oka éppen nem volt.”³⁹ Tiszteletlensége miatt külön intéseben részesült.

VI. Hogyan vettek részt a papi személyek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharcban?

1849. január 7-én a Dom Miguel ezred néhány katonája került Kalocsára akik az érseket akarták megsarcolni. Az érseki palota előtti téren nagy lövöldözést csaptak, belőttek az érseki lak kapujába és a nagyterembe. Az idős és beteges érsek megrémült a támadóktól és a palota hátsó kijáratánál várakozó kocsiján Géderlakra, majd onnan Dunapatajra menekült. Az ott maradóknak sikerült lefizetniük a követelődző katonákat, akik továbbálltak a városból. Az érsek csak másnap a támadók eltávozása után tért vissza székvárosába.⁴⁰

1. A papság részvételéről általánosan

Nádasdy nem vállalta, hogy fegyveresen is szembeszálljon a támadókkal, az agg főpapa jobbnak látta a menekülést választani. Papjai viszont annál inkább harciasnak bizonyultak. A délvidéki szerbek vérengzései, a magyar haza hívó szava több egyházi személyt is arra készítetett, hogy fegyvert ragadjon a hon védelmében. 1848-ban mint fentebb már láttuk az egyházmegye papságának létszáma kétszáz fő volt (110 plébános és 90 káplán). Ezek közül

voltak akik fegyveres honvédként, nemzetőrként vettek részt. Az egyházmegye lelkesízi engedélyt kértek Nádasdytól szolgálati helyük elhagyására, vagy utólagos értesítést küldtek besoroztatásukról.⁴¹

Egy ilyen utólagos bejelentő levelet küldött például Horváth Ignác a szentszéknek: *„Van szerencsém jelenteni, miszerint én Hazám ellenségeit megbosszulandó Ferdinánd huszárokhoz becsaptam. Meglevén győződve, hogy ez által kedves szolgálatot teendek imádott honomnak, főleg e jelen vészes percekben, midőn a hűtlenség gonosz szelleme több Krisztus szolgálóinak lelkeit is megmételtyezte. Hitem erős, miszerint Érseki Sz. szék 4 évem leszolgálta után kegyeskedendik megye kebelébe visszafogadni.”*⁴² Az ország többi egyházmegyéjében is hasonló levelekkel fordultak a katonának álló papok püspökhöz, mindannyian biztosítani akarták, hogy a harcok elmúltával visszatérhessenek egyházmegyéjükbe. Nádasdy megértő volt papjaival szemben, „isten vezéreljen”, írta például egy honvédnak álló papjának. Csak arra kérte lelkészeit, hogy a katonaidejük alatt tartózkodjanak papi funkcióik gyakorlásától.

Voltak, akik tábori lelkészként vettek részt a harcokban, prédikációikkal buzdították, lelki táplálékkal látták el a honvédeket. A szentszék bizonyos esetekben még joghatóságot is adott tábori lelkésszé lett papjainak működéséhez, máskor a tábori lelkészség vezetőihez, vagy a területileg illetékes püspökhöz küldték őket. A fegyveresen harcoló lelkészek zöme rangot is kapott, de mégis legtöbbször nagyobb hasznukat vették a parancsnoki irodában, mint a harctéren. Voltak akik a szó fegyverével küzdöttek az osztrák elnyomók ellen, forradalmi prédikációikkal buzdították a népet.

Tehát az a vád sem igaz, hogy a papság nem lelkesítette volna a szabadságra, a harcra a népet, sőt többen ezért nagyon súlyos büntetést szenvedtek a szabadságharc leverése után. A legifjabbak, a kispapok is részt vállaltak a haza védelmében, ők is honvédek álltak.⁴³

2. A felszentelt papok részvétele⁴⁴

BAGÓ GERGELY • 1815-ben született, a kalocsai megyében főszékesegyházi hitszónok volt.

A forradalom idején mondott beszédeit a szentszék lázítónak értékelte, ezért 1849. november 28-án felmentik állásából. Az érsek kápláni állást szánt neki. Bagó igazságtalannak tartja az ítéletet és elbocsátását kéri, *„mert meggyőződésem, hogy a mint az érseki székvárosban egyházi felsőbbségem ítélete szerént fogantattal a pástorkodás mezején nem működhetem, úgy azt a mostani zivataros időkben, kivált Bács megyében kebeleztet akármely hívő községről is alig alig tehetem”*. Engedélyt kért, hogy Hugonay Kálmán gróf magántanítója lehessen, s így tarthassa el magát. Az általános megbékülés után akart egyházmegyéjébe visszatérni. Áprilisban ehelyett a szentszék arról értesíti, hogy feloldják fölfüggesztését, penitenciára szólítják fel a dunaföldvári ferenceseknél. A penitencia letöltésével Bagót szeptemberben valóban föl is oldozták. Topolyai káplánnak nevezik ki, később pedig nagy karriert fut be: topolyai plébános lesz, azután Kalocsán kanonok, apát, a tanítóképző igazgatója. 1885-ben halálakor székesegyházi főesperes. Tehát nem részesült hátrányos megkülönböztetésben a forradalomban való kompromittáltsága miatt.⁴⁵

BARAKOVICS BÉLA • 1822-ben született, 1848-ban Bajmokon volt káplán. 1849. január 23-án írja Szegeden kelt levelében az érseknek, hogy beállt honvédnak. Levele kimutatja a szívében lobogó lelkesedését a haza iránt: *„Ha szabad volna földi lényt imádnom, az csak hazám, csak nemzetem lenne. Inkább nem lenni mint hazám?, inkább nem lenni mint nemzetem? hű fia nem lenni. Ez szűm kiolthatatlan érzete. S kegyelmes Uram! Lelkem – ha szabad mondanom – e földi bálványai jelenleg veszélyben forognak. Veszélyben, minőt évkönyveink lapjain hiában*

keresnék... a honvéd pályára léptem, pályára, hol magát éltemet vagyok áldozandó, éltem' a gyengélkedő egészségűt ugyan, de arra alkalmast, hogy a pályaképesb harczosnak szánt golyót felfoghassa." A plébános jelentő levelében híriül adta, hogy a fő hadparancsnokság irodájában alkalmazzák volt káplánját és egyúttal újabb káplánt kért. A szentszék a hadba lépést február elején tudo-másul vette, csak szokás szerint arra figyelmeztette Barakovicsot, hogy papi funkcióitól katonaideje alatt tartózkodjék. A szabadságharc elbukása után a szentszéki vizsgálatra írt tisztázó jelentése 1850 áprilisában kelt. Ebben azt említi, hogy hazáján kívül katolikus hitét is védelmezte a szerb, román, orosz támadókkal szemben. 1849. augusztus 13-ig szolgált, de már június 6-án megsebesült, csak addig volt aktív. Április közepéig dolgozott irodán, azután csatákban is részt vett, de hálát ad az égnek, hogy nem ölt. Fején súlyosan, jobb kezén könnyebben megsebesült. 1850 októberében oldották fel kánoni büntetését, miután szánto-vai káplán lett. Közben Barakovics már elbocsátását kérte, Amerikába szeretett volna menni, missziós cézzal. Erre azonban már nem kerülhetett sor, sebesülése valóban súlyos volt, 1851-ben, 29 évesen meg is halt.⁴⁶

BENDE JÓZSEF • 1823-ban született. 1846-ban szentelték fel, először Csantavéren volt káplán, majd 1848 augusztusától lett a szeminárium prefektusa Kalocsán. 1849. március 15-én mozgósították a kalocsai nemzetőrséget, a Duna part védelmére rendelték. Bende József a szeminárium tanulmányi felügyelője felfegyverezte a teológusokat, és új szűrőkre öltöztetve őket, kivonult velük a Dunához. Ladikon átkeltek Paksra, mivel ott tudomásuk szerint osztrákok tartózkodtak. Harcra azonban nem kerülhetett sor mert mire odaértek az osztrákok már továbbálltak. Bende lelkesítő beszédet tartott a községházán. Az eset kitudódott, a császáriak küldtek egy csapatot, hogy Bendét és teológusait sorozzák be az osztrák seregbe, de ők még időben elmenekültek a kényszersorozás elől.⁴⁷

Tábori lelkészi funkciót is végzett néhány alkalommal éppen Csantavér környékén, ahol nagy számú menekült és katonaság gyűlt össze a szerb vérengzések miatt. Tábori lelkészi ki-nevezése azonban nem volt. 1849 márciusában Gyulay Gaál Eduárd császári biztos már levelében kérte elmozdítását, fogollyá vételét az érsektől. Az érsek az elmozdítást vállalta, a fogollyá vételt hatáskörén kívül esőnek nevezte. A szabadságharc utáni tisztázó eljárásába a világi hatóság is beavatkozott, így nem tölthette be tovább hivatalát, miskei káplán lett. Érdekes momentum az 1849. június 29-én elmondott beszéde melyben a maga nyilatkozata szerint szembefordul Sörös Imre forradalmi prédikációjával. A prédikáció sajnos nem lelhető fel. Néhány éven belül elvonul feje fölül a kompromittáltság felhője, 1852–52-ban már visszakerül a szemináriumba, teológia tanár és doktor, az ötvenes évek végétől óbcesei plébános. 1878-tól kanonok, halálakor 1894-ben főszékesegyházi esperes.⁴⁸

BÓDOGH JÁNOS • 1815-ben született. Adai káplán volt a forradalom idején, majd beállt a honvédseregbe és ott alhadnagyi rangot kapott. 1850. január 8-án, tisztázó eljárása során a vallomások szerint csak írni funkciója volt a parancsnok mellett, illetve őrséget állt bizonyos esetekben. Harcra nem is fogták, félénk volt, nevetve mondta neki egy őrnagy: „*erre-arra papja, tsak breviarium valo ötsém a te kezedbe, nem fegyver...*”

Saját vallomása szerint megélhetési gondjai is a táborba szállásra ösztönözték. A szerbek fosztogatása után nem maradt megélhetése, az adminisztrátor Vér Lukács sem tudott róla gondoskodni, így beállt a védseregbe, s ott a hadi irodában nyert alkalmazást alhadnagyi rangban. A védsereget Bács vármegye alakította, nem honvédalakulat volt. 1850 áprilisában oldották fel fölfüggesztését. Tovább káplánkodott, végül baracscai plébános lett, 69 évesen halt meg 1884-ben.⁴⁹

BUDAY KÁROLY • Az ő nevével már fentebb találkoztunk, az adaiak őt szerették volna megválasztani plébánosuknak. 1812-ben született. 1848-ban adai káplán volt. Beállt a nemzetőrségbe ahol kapitányi illetve századosi rangot ért el. 1849. április 17-én kelt levelében segílyt kér a szentszéktől a rác rablás után, mivel bútóraitól, ágyneműjétől, minden vagyonától megfosztották. Kapott is száz forintot vissza nem térítendő támogatásként. 1850 elején megindul a szentszéki vádeljárás ellene, egyházfegyelmi panaszok is felmerültek vele szemben. A vádak súlyosak pl. együtt élt egy férjes asszonnyal a forradalom idején. Pere egészen 1851-ig elhúzódott, melyben szeptember 25-én mondtak ítéletet: „*A siralmas emlékü forradalomhoz kezdettől fogva tellyes mértékbeni ragaszkodást járt, tanusított ... fegyveresen és az adai nemzetőrök kapitánya volt.*” Kossuth Lajost is megkereste, tábori lelkészi állást kérve tőle, ez is szerencsétlen pont lett a perben. A periratban leírják, hogy ámbár a kánonok szerint a fegyverviselés egyházi rendből való letétellel volna fenýtendő, miután azonban „*őszentsége a római Pápa a forradalomban résztvett egyházi személyekre nézve 1850. január 25-én és március 9-én kiadott pápai leveleiben a büntetés más módjait ajánlotta.*” A vádak között volt még rablóvezérség és szószékről történő izgatás is, de ezeket nem sikerült bizonyítani. Karácsonyig elzárás lett a sorsa Budaynak a deficienciában, az agg papok otthonában. Heti két napot kellett böjtölnie kenyéren és vízen, minden társaságtól elzárva. Havonta írásban le kellett adnia egy elmélkedést, csak az ünnepi misékre, szentségimádásokra távozhatott. Fogva tartásának költségeit utólag fizetéséből levonták. 1851 végén szabadult, káplánkodott, dávodai plébánosként halt meg 1887-ben.⁵⁰

CSICSÁKY JÓZSEF • A teológia tanára egyháztörténet és jog tárgyakban. A szabadságharcban tábori lelkész, kapitány volt. 1848. október 31-én eltölték hivatalától, hiteles tanúk vallomása alapján, de az ő személyes meghallgatása nélkül. Védekező levelében foglaltak szerint a vádak a következők voltak: az egyház törvényei és előjárói, a pápa iránti tiszteletről megfélemlítve az egyház intézményei elleneinek táborába ment át. Ezzel kapcsolatban Csicsáky elismeri, hogy több egyházi törvényt és intézményt módosítani, eltörölni is helyesnek vélne, de nem mindegy milyen úton tenné. Vád volt még, hogy a pápákról, püspökökről, kanonokokról úgy nyilatkozott, hogy „*azok czudarok, istentelenek, gazemberek.*” Azzal védekezett, hogy ő ilyet csak történelmi távlatban mondott, példaként, amit állított ezzel kapcsolatban az bizonyítható is. Hogy megszólt bizonyos püspököket, kanonokokat elismeri, de nem ezekkel a kifejezésekkel, s nem az érseket, előjáróját, hanem annak tanácsadóit. Személyes sértettségének az oka, hogy az egyházmegyei zsinat eseményeiről őt, és még három barátját kizárták, mert ők egyházfegyelmi pontok módosítását javasolták. A cölibátus ellen szólt az igaz, de nem tette ezt soha illetlenül. Világi ruhaviselettel is vádolták, erre azt válaszolta, hogy tudomása szerint a püspökök is hordják.

Ő a reverenda viseletét teológiai funkcióhoz kötné. 1849. októberében a hatóság Csanádra írt neki levelet. Eszerint az érsek 1849. szeptember 18-án fölfüggesztette, papi tevékenységétől eltiltotta és tisztázásra haza rendelte. Kánoni vizsgálat után a szentszék 1850. január 22-én hozott ítéletet. Ebben megfosztották papi működési engedélyétől és tartózkodási helyéül a deficienciát jelölték ki. Levágatták szakállát, bajuszát, Csicsáky végül 1850. május 23-án közölte, hogy kész engedelmeskedni, s az érsek személyes vizsgálatát, bírálatát kéri. 1850. május 27-én kérte elbocsátását a papi rendből.

Az addigi eljárást méltánytalannak, üldöztetésnek érezte. Végül június 1-én egy újabb nagy vallomást tesz a szentszék előtt, melyből kiderül, hogy a politikai változások idején, a papság egy részével együtt egyházfegyelmi reformokat is szeretett volna. Kezdeményezésük

a dogmákat sosem érintette, s mindig törvényes úton jártak. Azok viszont, akik rossz szemmel nézték az ő meggyőződésüket, intrikálni kezdtek ellenük. Ő nem érzi, hogy cselekedetével bármikor is vétett volna. Így például érseki tanácsra és kérésre kísérte el a kalocsai nemzetörököt a rácok ellen, az érsek még 300 forintot is küldött vele, és buzdító beszédre is megkérte. A városháza előtt el is hangzott a beszéd, melyben az uralkodóházat nem is említette, lázításnak beszéde így nem nevezhető. A bajusz, a szakáll, a civil ruha nemzetőri tevékenységének folyománya. A felfüggesztés és a szentszéki ítélet is meghallgatása nélkül történt. Így ítélték penitenciára, börtre, elzárásra. Ismételten kérte elbocsátását a papi rendből. A deficienciában töltött ideje alatt is megvádolták, hogy világi ruhát hord. Erre így válaszol: *„Világi öltönyben azért járok mert a reverendám oly szűk, hogy azt viselnem lehetetlen, addig is elég kiállnom, míg templomba megyek, mert úgy érzem magam benne, mintha békóban volnának tagjaim, pénzem pedig nincs, hogy másikat csináltassak magamnak.”* 1850. augusztus 1-jén rehabilitálják. Almási káplán, majd plébános lett.

Prépost, esperes-plébánosként, kerületének tanfelügyelőjeként halt meg 1889-ben.⁵¹

DOMSICS ANTAL • 1790-ben született. 1848-ban gákovai plébános. Azok közé tartozik, akik a szó fegyverével harcoltak, prédikációival tüzelte a népet. A forradalom után azzal vádolták, hogy a németeket „*swarczgelb*” kutyáknak nevezte, egyeseket a magyar kormány támogatására buzdított, a németajkúak ellen gyűlölettel viseltetik, az uralkodóház ellen izgat. Tanuk elmondása szerint egyszer azt mondta, hogy szívesebben hallgatja a magyar kutya ugatását, mint a német beszédet. Perébe a világi hatóságok is bekapcsolódtak, neki nem sikerült megúsznia néhány hónap börtönnel a deficienciában, hanem hat év várfogság lett a büntetése, amelyből négyet le is töltött. 1856-ban, szabadulása után nyugdíjazták, 1869-ben halt meg hosszú betegeskedés után Szekszárdon.⁵²

FONTÁNYI ALAJOS • 1815-ben született. Gajdobrai káplán. 1848 nyarán Garára szeretnék volna áthelyezni, ez elől mindenáron menekült, személyes kellemetlenség és a rác nyelvtudás hiánya miatt. Inkább katonának kérte magát elbocsátani. 1849-ben Szántovára kerülhetett, innen adtak ki ugyanis igazolást tevékenységéről. A helység küldöttségével együtt, egy tisztelegő látogatás alkalmával került Perczel Mór táborába. Ott Szenttamás bevétele után Titel bevételének terve volt a téma. Fontányi hozzászólt, hiszen titeli káplán korából volt helyismerete, Perczel ezért őt maradásra kérte, Fontányi azonban egyedül maradt plébánosára hivatkozva nem akart maradni. Végül Perczel a lakosság vérontását elkerülendő megadásra felszólító követségre kérte Fontányit. Ott kellett tehát maradnia a táborban. Néhány hét múlva tért vissza a hivatalába azzal, hogy szolgálatára végül mégsem volt szükség. Szántova előjárói 1849 októberében adták ki az erről szóló igazolást. Fontányit 1850 januárjában rehabilitálták. Visszatért káplánnak, később obrovácsi adminisztrátor lett, 1875-ben halt meg Garán, adminisztrátorként, hatvanévesen.⁵³

FRATRITS LŐRINC • 1813-ban született, a forradalom idején Bajsán volt plébános. 1850-ben azzal a váddal került a szentszék elé, hogy törvényes királyának Ferdinándot állítja. Erről további részleteket nem tudni, de kiderül, hogy 1849. augusztus 15-én a császári seregek le tartóztatták azon okból, mert a pártütőkkel közreműködött, szidta uralkodóját, a császári utasításokat nem hirdette ki. Ezek nagyrészt mind igaznak bizonyultak, de a plébános minden tettere tudott magyarázatot adni. Érzelmi állapotát pedig a rácdúlással magyarázta, egy évvel később 1850 júliusában. De ezelőtt 9 hónapig kellett raboskodnia Olmütz várában, vasban, rongyokban. A szentszéki vizsgálat tehát a polgári büntetés után történt, 1850 augusztusában, az imént említett zavaros vallomások után feltétlen hűséget és engedelmességet

ígért, így hónapos deficienciára ítélték, de plébániáját megtarthatta. Később Szenttamáson és Ómoravicán adminisztrátor. Az 1861-es sematizmusban még szerepel, 1875-ben azonban már nincs nyoma.⁵⁴

HERING LIPÓT • 1814-ben született. Újvidéki káplánként 1848 novemberében panaszkodik a nehéz helyzetről, amelybe került. A lakosságot nemcsak az ellenség sújtja, hanem a kolera is, alig győzik a temetéseket. Különbféle jelentések megírása, valamint a tételek megoldása alól kér emiatt fölmentést. 1849 őszén éhezésről, nélkülözésről, teljes elhagyatottságról ír. Áthelyeznék Gajdobára, de mégsem megy, ezután kezdődik a vádaskodás ideje. Főleg fegyelmi ügyekben vádolják, egyházának nem építésére, hanem inkább rombolására törekedett, mondják. Együtt élt egy bizonyos nőszeméllyel, valószínűleg ez volt ellene a legsúlyosabb vád. 1850 novemberében penitenciára ítélte a szentszék, amelyet az agg papok otthonában az év végéig végre is hajtottak. Dinasztia ellenes beszéd gyanúja miatt azonban 1851 januárjában a pesti hadbíróóság megkereste az érsekséget, jelentést kérve Hering Lipót tevékenységéről. Két év várfogság lett az eredmény. Csak 1853–54-ből vannak arra utaló levelek, hogy hivatalába, papi funkcióiba vissza-helyezték. Monostorszegre helyezték káplánnak 1854 januárjában. 1906-ban halt meg 92 évesen, császártöltési plébánosként.⁵⁵

HORVÁTH IGNÁC • 1820-ban született. Szontán volt káplán. 1848 április-május folyamán panaszok érkeztek a szentszékhez a plébánostól és a lakosságtól kicsapongó életmódja miatt. Kocsmázik, a fehérréppel foglalkozik és fizeti az előljárók italát. Mindezekért elhelyezését kérték. Maga Horváth Ignác felháborodottan írja levelében: „*el nem megyek élve, ha csak először meg nem lönek, de Istenemre esküszöm, hogy először én lövöm meg a becsstelen és jelenleg is viselő gazdasszonyt...*” Az események után két hétre elzáratta a szentszék a deficienciában, ahol böjt, imádság és csönd által akarták megjavítani a kicsapongó ifjút. Utána Szabadkára (Rókus) helyezték káplánnak. 1849. február 1-jén levelben közölte, hogy Szegeden beállt huszárnak. Ezt a levelét már korábban idéztem. Május 16-án tábori lelkésznek lett kinevezve a Kmety hadosztályhoz Budán. Tábori lelkészi kinevezése megvan a Kalocsai Érseki Levéltárban, Mednyánszky Cézár aláírásával, melyből képet kaphatunk, hogy mi volt a tábori lelkészek feledatköre abban az időben a magyar honvédségnél:

„*Tudtára adom önnek, miképp folyó hó 15-én 597/V szám alatt kiadott „napi parancs” utján előterjesztésemre a fővezér Ur által tábori lelkésznek van kinevezve, és pedig a 7. Hadtest Knethy osztályához, hova az ezredtől elbocsájtatása után azonnal menend, engem a nevezett osztálynáli megjelenéséről és történt besoroztatásáról hivatalosan tudósítandó. Erősen hiszem miképp Ön felfogván lelkészi fontos hivatalának magasztos eszméjét, a sereg fellelkesítésére, és a betegek atyai ápolására minden gondját fordítandja. Hivatala köréhez a többiek között tartozik, a betegek, és halottak hiteles jegyzékét a maga idejében hivatalosan történendő feljelentés végett, elkészíteni. Különbven üdvem mellett, Önnek új hivatalához erőt és kitartást kívánok.*”

A kalocsai szentszéktől joghatóságot kért papi funkcióihoz. A szentszék erre nem vállalkozott, illetékesként a tábori lelkészi előljáróságot jelölte meg. Tisztázó eljárása során katonai szolgálatának okaként a szerb dúlást említette Topolya, Csantavér környékén. Harmadik okként anyja nehéz anyagi helyzetét jelölte meg, amit édesanyja is tanúsított levelében. A tábori lelkészi fizetés ugyanis nem volt rossz, 88 ezüstforintot említ az anya havidíjként. Mint katona egyszer sem gyilkolt, tábori lelkészként ellátott papi funkciókat, temetett, szónokolt. Egy éven át tartó tisztázó eljárás után 1850 decemberében mentik föl. Ezután Garára kerül káplánnak. Később dusnoki plébánosként újra fegyelmi problémák

lesznek vele, szentszéki tárgyalások, feddések sorozata kíséri a hatvanas évek végétől. Káplánjaival is sok problémája volt. Hosszú életet élt 1893-ban nyugdíjazták Duskokról.

JÁMBOR PÁL • 1821-ben született, 1848-ban jankováci plébános. Az év során, majd 1849-ben is többször elhagyta plébániáját, minden engedély nélkül, akár több hónapra is. Ellenzéki magatartást tanúsított, az osztrákok ellen lázító beszédeket tartott. A távollétek sem véletlenek, Jámbor Pál honvédtiszt volt a szabadságharcban, melynek végén külföldre szökött, végül kegyelmet kapott. Még 1849 decemberében eljárás indult ellene, ő maga tovább bujkált, távollétében születetett meg a szentszéki ítélet ellene 1850 májusában. Eszerint a legfőbb kánoni vétsége a helyben lakási kötelezettség semmibe vétele volt, de említik ennek politikai motivációját is: „*egyutal ugyanazon Alperes a forradalomhozi szításból eredett becstelenség fejéből származó szabálytalanságba esvén...*” Az ítélet a plébánia javadalmától való megfosztás és év végéig tartó felfüggesztés. Később mégis karriert futott be, hegyesi káplánsága után Szabadkán gimnáziumigazgató lett, 1861-ben még országgyűlési követnek is megválasztották. Az igazgatóságról a Helytartóság el akarta mozdítani az érsek által, politikai múltjára hivatkozva, de Kunszt József ebbe nem egyezett bele.

Később aposztata pap lett, halálakor azonban visszatért a katolikus hitre.⁵⁶

LEHOCZKY IMRE • 1822-ben született, 1846-ban szentelték pappá, baracskai, majd bezdáni káplán volt. 1849. június 13-án állt be honvédnak, erről szentszéket plébánosa értesítette, azzal a megjegyzéssel, hogy a nehéz időkre való tekintettel nem kér helyettesítést. Lehoczky augusztus 13-ig volt fegyverben, ez idő alatt csatában nem vett részt, nem is ölt embert. Nem végzett papi funkciót katonáskodása idején, kész volt a penitenciára a szabadságharc után. 1850. szeptember 27-én oldják föl fölfüggesztését. Sükösdön lesz káplán, de az év vége felé egy indulatos levele miatt újra a szentszék elé idézik. Ez elől könnyörogve próbált kitérni, részben plébánosa betegsége miatt, részben pedig: „*De méltóztassanak felmenteni a Főtisztelendő Urak leginkább azért, hogy már ugys bemocskolt nevemet ez uj szégyentől megmencsem.*” Bátyai plébánosként halt meg 1875-ben.⁵⁷

MÉSZÁROS IGNÁC • 1820-ban született. Zombori káplánként érte a szabadságharc. 1848. október 18-án jelenti, hogy magát önkéntesként besoroztatta. „*Édes honunk ezer részről föl-kelt ellenei nem csupán a megadott alkotmányos szabadság zöldellő fáját, de kivált áldott vidékünkön szentegyházainkat rombolják le, és a kath. híveknek szelíd egyesületét barbár vadsággal gyilkolják és üzik szét kíméletlenül! Vértől szívvel kísértem mindeddig a figyelemmel a dolgok menetelét és fohászkodtam fel az emberiség közös atyjához: lenne bírāja, lenne kegyes pártfogója igazságos ügyünknek. Ám de e vadság elnyomására közös erőt igényel a természet rendszere, Isten pedig a munkátlanul kibocsátott fohászt nem hallgatja meg!*” Az érsek tudomásul vette katonai pályára állását „Isten vezéreljen” felkiáltással. Kérte, hogy katonai ideje alatt tartózkodjék a papi funkcióktól, ugyanakkor ne feledkezzék meg a papi jellem jegyeiről. Számos csatában részt vett, egészen világosig. Saját kezével nem ölt, de arra parancsot adott mint honvéd előjáró, őrmester. Önkéntes sorozását bejelentő leveléből egyértelműen láthatjuk, hogy lépésének oka a délvidéki pusztítás. 1850. április 29-től október 23-ig a bajai ferenceseknél tartózkodott, elcsöndesedés céljából. Ezután az érsek Bajaszentistvánra helyezte káplánnak. A bajai ellátást egyébként az egyházmegye kifizette a kapisztránus rendtartománynak, pontosabban a bajai gvardiának. Nemsokára Doroszlóra került káplánnak, majd pacséri adminisztrátor ókanizsai prépost plébános lett. 1889 novemberében halt meg, jelentős tanügyi és egyéb alapítványokat is tett.⁵⁸

OPITZ SÁNDOR • 1825-ben született. 1848-ban fejezte be a szemináriumot, még diakónusként a nyáron mint kancellista azaz szentszéki írnok, állt munkába Kalocsán. 1848 decemberében szentelték. Előtte tavasszal eltávozást kért, hogy a 48-as események miatta családjában keletkezett ellentéteket (apa-fiú) elsimítsa, eleget téve így testvéri és fiúi kötelességének. 1849 februárjában érseki beleegyezéssel ment el katonának. Öt hónapot katonáskodott, ott volt világosnál Görgey fegyverletételénél. Egy muszka őrnagy engedte szabadon az ő csapatát, így tért haza. 1849. augusztus 21-én Felsőszentivánról levélben jelentkezik a szentszék előtt, melyben kéri visszavételét a papi státuszba. Betegségére hivatkozik, azért nem jelent meg személyesen Kalocsán. Tisztázó jelentéséből (1850. április) kiderül, hogy szentelése után Fajsra, majd Bajmokra diszponálták, de helyét igazából nem tudta elfoglalni. Bevonulása után csatákban részt vett, de parancsnokként soha, és nem is gyilkolt. Négy hét házi fogság az agg papok intézetében lett a szentszéki ítélet júniusban, ebből két hét kijárással elzárással. Ez idő alatta csöndes magányt böjt egészítette ki. A tisztázó eljárás során Opitz még beteg lehetett, megvannak a gyógyszerszámlák, kifizetési bizonylatok is. Augusztus 27-én kérte felfüggesztésének feloldását, miután hegyesre került káplánnak. 1898. január 15-én halt meg adai plébánosként, címzetes kanonokságig vitte. A kerület neszora volt.⁵⁹

PIUKOVICS DÉNES • 1825-ben született. Szontai káplán volt. 1848 októberében soroztatta be magát a honvédek közé. Erről plébánosa tett jelentést. Megpróbálta lebeszélni, de az ifjú, derék káplán tettekre kész, lelkes volt inkább akart tenni, mint rablók által legyilkoltatni. Plébánosa elkísérte a honvédtáborba, tanúja volt esküjének. Piukovics szeptember 30-án kelt levelében Girk Györgytől kért engedélyt a bevonuláshoz. A püspök az engedélyt egyházi előírásokra és szentírási részekre hivatkozva megtagadta, pontosabban nem javasolt a hadi pályára való lépést. Határozottan elkülönítette a katonai és a papi hivatást. A papi funkciótól a katonasága ideje alatt mindenestre határozottan eltiltotta. Tisztázó eljárása során 1850 áprilisában leírta, hogy Pétervárad elestéig harcolt, hadnagyi rangja volt és nem gyilkolt. 1850 októberében oldották föl büntetését, ezután felsőszentiváni káplán lett. Bikityi plébánosként halt meg 1875-ben.⁶⁰

SÁNDOR JÓZSEF • 1817-ben született. Topolyai káplán volt. A szerbdúlás eseményei elől szülővárosába, Ókanizsára menekült. Az események miatt innen is tovább költözött Horgos, Szeged, Debrecen irányába. A menekülés egyébként családostól történt, illetve elkísérte az ókanizsai káplán is. 1849. március 6-tól tábori lelkészi szolgálatot látott el az első honvéd vadász ezrednél. (600 pengőforint évi fizetésért). Kinevezése megvan eredetiben Mészáros Lázár aláírásával. Paptársai, Bódogh János és Buday Károly tanúsították, hogy nem viselt fegyvert. Valamint ezt alátámasztoták az ókanizsaiak is: „*Ókanizsa Királyi Ker. Mező város tanusítja, hogy Sándor József, tábori lelkész volt és fegyvert nem fogott, a honvédek közé besorolva nem volt.*”

1850 februárjában tisztázása után nyolc nap deficienciát kapott., majd fajszi káplánként folytatta pályafutását. 1871-ben dávodi káplán volt. Hamarosan meghalt, az 1875-ös sematizmusban már nem szerepel a neve.⁶¹

SÖRÖS IMRE • 1817. október 13-án, Dunaföldváron született. Kalocsán híressé vált forradalmi prédikációja, mely hatalmas szálla lett a császáriak szemében. Ő kapta a leg súlyosabb büntetést, tíz év várfogságra ítélték, melyből 6 évet le is kellett töltenie. Pesten a Religio és Nevelés című folyóiratnál szerkesztői segédnök volt. Kalocsára kerülve érseki könyvtáros lett. Erősen hatottak rá a forradalmi eszmék, ő volt a kalocsai olvasóegylet, majd

később a „Szabadság Társaságá”-nak az elnöke. Ellenzéki magatartásáért már 1849 márciusában elfogatását kéri Gyulai Gaál Eduárd az érsektől. Ő márciusi 25-i levelében ezt nem vállalja: *„foglyokká tevésükhez, minthogy kétség kívül az alvidékre menekültek, jelenleg kilátás nem lehetvén ez iránt intézkedni hatáskörömön kívül áll.”*

Az 1849. június 21-én elmondott prédikációja volt az ami aztán megpecsételte sorsát. Néhány részlet a prédikációból:

„A Király egy gyarló ember ki magát vak gőgjében Istennek hiszi...”

„Ezekkel együtt jártak a vallás szolgálói, leginkább a főbb szolgálói, hogy az együgyű nép a vallásnak megszenteltetését nevében kész engedelmisséggel hajtsa oda nyakát a nyomasztó járom alá.”

„Ki hiheti, hogy az urak előbb bírták volna tulajdonul földeiket, mint sem azokon alatt valók voltak: hogy ezeknek a magokét adták volna oda némű feltételek alatt.”

„Isten büntesd meg a Királyt, büntesd meg a Haza árulókat, ontsd ki fekete vérüket küld el átkodat azon földre melyet ily gyalázatos vér megfertőztetett, fű azon helyen ne teremjen, soha eső és harmat ne szálljon rá örökre.”

Sorra veszi a társadalom csúcsán állókat: a királyt, a főpapokat és a nemeseket, lerombolja a nép szemében eddig rettegve tisztelt tekintélyüket. A prédikáció végén mondtakban pedig nagyon kemény szavakkal átkozza meg a személyében szent és sérthetetlen uralkodót.

A forradalom leverése után Dunaföldvárra menekült, innen írt jelentkező levelet az érseknek. Ezt azonban továbbítják a császári hatóságoknak, Szentiványi Vince kerületi főispánhoz. Söröst elfogták és mint fentebb említettem 10 évi várfogságra ítélik. Édesanyja özvegy Sörös Ferencné többször is írt az érsekhez, hogy eszközölje ki fia szabadon bocsátását. 1852. január 22-én kelt levelét már az új érsekhez Kunszt Józsefhez írta: *„Egy szomorú anya, kit fiának, Sörös Imrének, kalocsai megyebeli papnak, szerncsétlen sorsas végleg bánatba döntött, keres Nagyméltóságodnál vigaszt, sebeire írt és segedelmet.”*

Az érsek megígérte az aggódó anyának, hogy mindent el fog követni ügye érdekében, de Sörösnek akkor is le kellett töltenie hat évet fogságából. Büntetése alatt az egyházmegye neki és Domsichnak is pénzsegélyeket küldött. 1856-ban szabadult, ekkor jankováci káplán lett. Később dunapataji plébános.

1887-ben halt meg Dunapatajon⁶².

SZEKERES GYÖRGY • 1807-ben született, 1848-ban nádudvari plébános helyettes. 1849. augusztus 8-án a szőszéken a császár ellen illetlenül kikelt, amiért azután a császári katonák elhurcolták. 1852. áprilisában segélyt kérő levelében azt írja, hogy harmadik éve van fogságban. Ezután valószínűleg hamarosan meghalt, betegségére már segélykérő levelében is utalt.⁶³

SZEMES JÓZSEF • 1807-ben született. 1848-ban Regőcén volt káplán. Összetűzésbe került plébánosával, aki rossz hírért keltette (éjszaka nők bebocsátása). Kerénybe helyezték át káplánnak, az előbbi ügyben viszont nem kapott elégtételt, a tanúk ellene vallottak, keserű kifakadását pedig a szentszék elítélte. 1848 októberében már új plébánosával (Weixelbaum Ignác címzetes kanonokkal, kerényi plébánossal) is összeveszett, a cselédlányt pofozta, elbocsátását követelte, személyeskedett, káromkodott. A szentszék két napos böjtre ítélte az indulatos káplánt. A plébános a káplán elhelyezését kérte. Az ítéletet Szemes igazából meg sem várta, október 22-én kelt levelében hírül adta, hogy Pesten beállt a 26. honvédszázalóhoz, ahol őrmester lett. Jó pap után immár jó katona akart lenni. Hadba állásának

okát a következőképpen fogalmazta meg: megvédeni a királyt és a hazát a rebellis rácoktól. 1849. augusztus 13-ig honvéd volt. 22 csatában vett részt, szinte az összes jelentős ütközetben harcolt. Saját kézzel nem ölt és ő sem sebesült meg. Buda ostrománál sokak életét mentette meg. Papi funkciót nem végzett, illetve néhányszor temetett. A fegyverletétel után a császári seregben majdnem 9 hónapot végigszolgált kényszerűen. Novemberben oldották fel kánoni büntetése alól. 1868-ban halt meg novoszellói plébánosként.⁶⁴

SZÉP FERENC • 1809-ben született, 1833-ban szentelték pappá. A szabadkai Szt. Teréz-templom káplánja volt. Tábori lelkészként vett részt a szabadságharcban. Ezenkívül egy újságot is szerkesztett: Honunk állapota a nép fölvilágosítására címmel. A szabadságharc után négy havi elzárás volt a büntetése Kalocsán. 1850. augusztus 1-jén oldotta fel az érsek májusban hozott ítéletét, Szép Ferenc július 25-én kelt kérelme eredményeképp. Szép Ferenc még világi fórumot is felkeresett a tisztázó eljárás végett. Szépet elküldték azzal, hogy a szentszék illetékes papok tisztázása esetében, a világi fegyelmi bizottság (Disciplinare Comitée) csak súlyosabb esetekben keresi meg az egyházi illetékes fórumot a megfelelő eljárás érdekében, a hadbíróóságok tehát a papok iratait továbbküldték. Később pontosították a kerületi cs. k. főispán nevében, eszerint a hadi törvényszék által elküldött egyházi személyek igazolási iratait a fegyelmi bizottmányok kapják, de joguk van azt átvizsgálni és mérlegelni, súlyosabb esetekben a megfelelő büntetésről meggyőződni. Szép Ferenc a tisztázó eljárása után szabadkai plébános lett, itt halt meg nemsokára, 1856-ban.⁶⁵

TÓTH PÁL • 1823-ban született. Kulai káplán volt. 1849. április 6-án tábori lelkész lett, az ezt bejelentő levélhez mellékelte Perczel Mór tábornok kinevező levelét is. Munkájához a szentszéktől joghatóságot kért, amelyet az meg is adott neki. Levelében írta: „*A háború vészei a kulai híveket annyira szétszórta, hogy a lelkipásztor egészen szükségtelessé lett. Míg hívek voltak minden szenvedéseim mellett is állomásomat el nem hagytam...*” 1849 májusában a szentszéktől anyagi segítséget is kapott kulai szenvedései kárpótlásaként. 1849 augusztusában érdeklődött a szentszéktől, hogy szükséges-e magát védenie a szabadságharcban folytatott tevékenysége miatt. A válasz nemleges volt, hiszen nem is viselt fegyvert, ezért nem követett el semmiféle bűntettet. Visszatérhetett Kulára káplánnak, később fajszi plébánosként halt meg 1866-ban.⁶⁶

VÁLICS JÁNOS • 1821-ben született. Temerini káplán volt, a rácdúlás idején Kalocsára menekült. Itt új dispoziációt kapott, Bátyára, majd Kupuszinára került káplánnak. Innen beállt a mozgó nemzetőrségbe, még az egyházmegye tudtával, majd honvédnek 1849. március 24-én, ezt már bejelentés nélkül tette. Két csatában vett részt, a Bánátban szolgált. Vallomása szerint nem ölt közvetve sem. 1849. augusztus 20-án került a császári katonák fogságába. Temesváron, a papnevelde épületében tartották fogva, szeptember elsejétől. Nem hallgatták ki, innen jelentkezett Kalocsára október 11-én, megkésve, mert neki sem volt világos az eljárás. November végén adták át Kalocsának. Ellátását az egyházmegye fizette. Tisztázó vallomását 1850 áprilisában tette meg. Az agg papok otthonában penitenciára ítélték, ezután visszatérhetett Temerinbe káplánnak. Később madarason lett plébános, 1888-tól tiszteletbeli kanonok. 1903-ban halt meg.⁶⁷

VOLARICH GYÖRGY • 1814-ben született. Zentán volt segédlelkész a forradalom kitörésekor. 1848. október 24-én önkéntesen besoroztatta magát Zomborban négy évre. Plébánosa kérte a segédlelkészi állás ügyének rendezését. Volarich a honvédségnél a hadnagysággal vitte. A világsi fegyverletételig harcolt, számos csatában részt vett. Bevállása szerint senkit sem ölt meg, sem saját kézzel, sem parancssal. A harcok ideje alatt papi

funkciót nem végzett. 1849. szeptemberében jelentkezett egyházmegyéjében Girk György érseki helynöknel, majd egy fél év bizonytalanság után az érseket kérte meg helyzetének rendezésére. 1850. április 29-től november 23-ig volt a bajai ferenceseknél penitenciáját végezni. Itt jól viselte magát és elcsöndesedett. A költségeket nála is az egyházmegye fizette. A lelkigyakorlat és eskütétel után a bajai plébániára került káplánnak. Innen hamarosan Nemesmiliticsre helyezték káplánnak, itt később ő lett a plébános. Csonoplyai plébánosként halt meg 1875-ben.⁶⁸

VUGRÁCS ANTAL • 1819-ben született. Mint Kalocsai káplán a nemzetőrséggel a délvidéken járt, ahol később nemzetőrként is szolgált. 1850 májusában történt tisztázó eljárása során a kalocsai részletekről kérdezték, a kalocsai körről például és egyéb társaságokról, Sörös Imréhez fűződő viszonyáról. Fél évet töltött ezután a bajai ferenceseknél elzárásban. Kolluti káplánként folytatta munkáját, később titeli, majd vepródi plébános, ott is halt meg 1884-ben.⁶⁹

A felsorolt személyeken kívül érintve volt még két papi személy, akik a délvidéki vérengzések következtében veszítették életüket:

KRAJASICS BENEDEK • Dernye plébánosa volt, vértanúságot szenvedett, a szerbek áldozata lett. Mint túszt cipelték félholtan Kulára. Ott agyonlőtték.⁷⁰

VLAJNICS JÁNOS • Topolya káplánja volt, szintén a szerbek áldozata lett, tőrészúrással halálra kínozták.

A felszentelt papi személyekhez kapcsolódik még *Rosty Kálmán* és *Tóth Mike* neve, akik a szabadságharc idején még nem tartoztak a kalocsi-bácsi főegyházmegye papságához, de fiatal koruk ellenére aktívan részt vettek a harcokban és a forradalom után Kalocsára kerültek.

P. ROSTY KÁLMÁN • a kalocsai Jézus-társaság tagja, a rozsnói iskolából ment el önkéntes honvédek 16 évesen a gömői önkéntes tüzércsapatba, ott tűzmester lett. 1848. december 11-én részt vett a vereséggel végződő budaméri ütközetben ahol Franz Schlik cs. kir. altábornagy és Pulszky Sándor alezredes álltak szemben egymással. Ezután Rosty csapata⁷¹ feloszlott, ő pedig tovább tanult a rozsnói püspöki líceumban. 1849. nyarán ismét beállt honvédeknek a gömői önkéntes honvédszászlóaljba. Részt vett a dernői csatában, itt Hoky István, Rosty paptanára volt a vezérük, aki életét veszette ebben az ütközetben. Rosty 1852-ben tért katolikus vallásra (evangélikus volt eredetileg) és 1853-tól lett jezsuita szerzetes. 1856-tól 1905-ig Kalocsán élt, a gimnáziumban tanított.⁷²

P. TÓTH MIKE • 1838. szeptember 14-én született. Tízéves korában az őri nemzetőrség dobosa volt. Gyöngyösi százados alatt szolgált. 1849 júliusában egy kozák megsebesítette a bal szeme fölött. Mint jezsuita szerzetes Kalocsán tanított a gimnáziumban, itt halt meg 1932-ben.⁷³

3. A kispapok részvétele a forradalomban

1848-ban a kalocsai szemináriumnak összesen 27 kispapja volt. A forradalom hírére a kispapoknak több mint a fele, 14 fő állt be honvédeknek. A szabadságharc elbukása után, mivel ők még semmilyen védettséget nem élveztek, felszenteletlenségük miatt zömmel szétszóródtak.

ANTUNOVICS MÁTYÁS • Első éves kispap volt amikor honvédek állt, a szabadságharc után eltűnt az egyházmegyéből.⁷⁴

BOROS IMRE • Elsőéves kispap volt Kalocsán. Az 1848. évi szünetidőre hazaérkezvén Zentán besorozták. A város vezetői ezt 1851-ben igazolták. A 18–25 év közöttieket a képviselőház által megajánlott 200 ezer honvéd kiállítására végezték összeírta, majd sorsot húztak. Boros a szentszékhöz intézett levelében, engedélyt kért, hogy a négy éves katonaidő leteltével vegyék vissza a szemináriumba. Erre ígéretet is kapott. 1851. július 16-án, magyar nyelvű levélben kérte visszafogadását. Boros tizedest a szabadságharc leteltével a császári hadsereg átvette, illetőleg besorozta. A szemináriumba kispaptársai közül egyedül őt fogadták vissza. 1854-ben már káplán, később fajszi plébános.⁷⁵

HORVÁTH IMRE • Elsőéves kispap volt, 1848 júliusában állt honvéddnek. Ezután ő is eltűnik az egyházmegyéből.

HORVÁT IGNÁC • Elsőéves volt, ő is honvéddnek állt. 1867-től érsekuradalmi jószágigazgató lett. 1896-ban halt meg.

IKOTICS JÁNOS • Harmadéves kispap, 1848. szeptember 17-én ment el honvéddnek. Eltűnt az egyházmegyéből a forradalom után.

KURCZINÁK FERENC • Harmadéves kispap volt, 1848. szeptember 17-én állt honvéddnek. Buda ostrománál kitüntette magát.

LONGAUER FERENC • Harmadéves kispap, ő is 1848. szeptember 17-én állt be honvéddnek társaival együtt.

LUCZ FERDINÁND • Elsőéves kispap, a harmadévesekkel egy időben ment el honvéddnek.

NIKOLICS JÓZSEF • Negyedéves kispap volt, szintén a fenti időpontban állt be a seregbe.

SPRINGER JÓZSEF • Harmadéves volt, ő már 1848 júliusában fegyvert ragadott.

VUJEVICS ZAKARIÁS • Elsőéves kispap volt, 1848. szeptember 17-én állt honvéddnek.

GVOSNYÁK-VASDI GÁBOR • 1824. október 12-én született Kucurán. A kalocsai papneveldeben végzett. Szabadkán Vasdi néven állt be egy mozgó zászlóaljba. A bajmoki csatában kitüntette magát, hadnagyi rangot kapott. Az óbecsi csata után pedig főhadnagy. Szegedre Asbóth Lajoshoz osztják be. A bajmoki csatában való ágyúfoglásáért vörös szalagos harmadosztályú koszorúval lett kitüntetve.⁷⁶

HOOS FERENC • Gimnáziumi kispap (filozófus). 1848 júliusában állt be honvéddnek. Később a magyarkanizsiai kerület képviselője lett.

KOVÁCS LAJOS • Gimnáziumi kispap (filozófus). 1848 júliusában állt be honvéddnek.

1848 novemberére már csak 13-an maradtak a szemináriumban. 1849. március 15-én, a magyar kormány parancsára az összes növendék és a 30-on aluli papok kivonultak a Dunához, köztük Torma József vicerektor is. 1849. tavaszán a rektor kérelmet írt, hogy megmaradt 13 teológusát gr. Batthyány Kázmér tejhatalmú biztos ne sorozza be. 1849. július 3-tól a szeminárium korodává alakult.

VII. Záró értékelés

Összesen tehát negyvenegy klerikus vállalt aktív szerepet a szabadságharcban. Legkisebb arányban a plébánosok vettek részt (5:110). Ez magyarázható előrehaladott korukkal, másrészt azzal, hogy nekik ott helyben volt a javadalmuk, amit nem akartak elhagyni. A helyben lakás is kötelezően előírt volt számukra. Csak egy plébános állt be honvéddnek, ő is engedély nélkül lépett be. Két plébános a szerbek halálos áldozata lett. Három plébános pedig templomi lázító beszédet mondott.

A káplánok részvételi aránya már jóval nagyobb volt (20:90%). Minden negyedik-ötödik részt vett az 1848–49-es cselekményekben. Átlagéletkoruk harminc év volt, legtöbbször fegyveres szolgálatot vállaltak. Erre súlyos okuk volt: a délvidéki szerbek kegyetlenkedései. Nagyrészt a lázadás érintette területekről kerültek ki a honvédnek állt káplánok: Ada, Bajmok, Bezdán, Topolya, Újvidék, Zombor, stb.

A fegyverletétel után egy 1849. szeptemberi körlevélben a volt katonapapokat eltiltották a misézéstől és az egyéb egyházi szolgálatoktól. A szentszék lett ügyükben az illetékes bíróság. A világi hatóságok azonban a súlyosabbnak vélt esetekben fenntartották maguknak a beavatkozás jogát. Az egyházi kánonok szerint a fegyverviselés kizárást von maga után. Szerencsére a pápa 1850. január 25-én és március 9-én kiadott leveleiben a büntetés más módjait javasolta. 1850 áprilisában indultak a kalocsai szentszék eljárásai. Kérdőíveket kellett kitölteniük a vádlottaknak: Milyen beosztásban szolgált? Hány csatában vett részt? Ölt-e embert? Volt-e sebesülése? Végül egy nyilatkozatot kellett aláírni, mely szerint a vádlott aláveti magát a szentszék eljárásának. Egyetlen vallomás sem ismert el emberölést.

A másik fontos szempont volt az egyházfegyelem megsértése felelőtlen kijelentésekkel, cselekedetekkel. Például egyházi előjárók, törvények bírálata. 1851 végéig mindegyik eljárás lezajlott, a purifikációt kimondták. Penitenciaként 1–4 hónap elcsendesedést, lelki gyakorlatot adtak ki, amit legtöbbször Kalocsán, az agg papok otthonában, a deficienciában kellett letölteni. Magányban töltötték ezt az időt, hetente kétszer kellett kenyéren és vizen böjtölniük, havonta be kellett nyújtaniuk egy írásos elmélkedést. Végül hűségesküvet tettek és az érsek rendelkezéséből visszatérhettek állomáshelyükre. A szeminaristákat még nem védte a papi rend szent volta. Sorsuk a többi átlaghonvédével egyezett meg, nem térhettek vissza a szemináriumba, ez alól egyedül Boros Imre lett kivétel, aki a szabadságharc után tovább folytathatta tanulmányait. Őt súlyosabb eset volt amelykebe beavatkozott a világi hatóság is. A vád ezekben az esetekben a pártütőkkel való együttműködés, az uralkodóház elleni izgatás volt. A szószékről buzdították a lakosságot, vagy „swarczgelb kutyáknak” titulálták az osztrákokat.

Szekeres György plébános a börtönben halt meg. Domsich Antalt nyugalmazták. Hering Lipót és Fratriks Lőrinc közel egy évig voltak börtönben. Domsich Mihály 5 évig, Sörös Imre hét évig volt fogságban, őket időnként pénzzel segítette az egyházmegye. Hazatérésük után őket megbélyegezte egész további életükre a hosszú börtönbüntetés.⁷⁷

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az egész egyházmegye, az érsektől a szeminaristáig, megmozdult a forradalomban, és azt nem gátolta, hanem segítette. A fent elmondottak alapján tehát nem tudom azt a nézetet elfogadni, hogy az egyházmegye és klerikusai a Magyar kormánynak árulója, a forradalomnak kerékkötői lettek volna. Az itt felsorolt papi személyek helyállása ennek pontosan az ellenkezőjét támasztja alá. Az kalocsai egyház az Istentől kapott lelki hatalmát az emberek buzdítására, megerősítésére használta fel, intézményi voltából fakadó javait nem zárta el a rászorulóktól, az ország ellenségeit azonban nem támogatta. Az érsek nem üldözte és büntette keményen a szabadságharcban kompromittált alárendeltjeit, hanem igyekezett megóvni őket a világi hatóságoktól. Papjai nem voltak restek állásukat, jövőjüket, sőt életüket is kockáztatni a haza érdekében.

Bibliográfia

- AMBRUS JÁNOS: *Az 1848–49 évi katolikus paphonvédek albuma*. Nagykikinda, 1892.
- ANDICS ERZSÉBET: *1848–1849: Tanulmányok*. Bp., 1968, Kossuth.
- BÁRTH JÁNOS: Adalékok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc kalocsai történetéhez. *Cumania*, III. Kecskemét 1975.
- GUNST PÉTER: *A magyar történetírás története*. Debrecen, 1995, Csokonai Kiadó.
- HERMANN RÓBERT (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Budapest, 1996, Videopont.
- HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Genf, 1865.
- A kalocsa–bácsi főegyházmegye sematizmusa. 1848.* [A továbbiakban: Sematizmus.] *Kalocsai Népszava* 1948. (KN)
- Kalocsai Érseki Levéltár (KÉL)
3. *Perszonális anyagok*
5. *Szentszéki jegyzőkönyvek*
- LAKATOS ANDOR: Papi sorsok (1848–49). *Vigilia*, 1998/10.
- MESZLÉNYI ANTAL: *A Magyar Katolikus Egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928, Szent István Társulat.
- Religio és Nevelés Kath. Egyházi Folyóirat*. 1848.
- THIM JÓZSEF: *A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története*. Budapest, 1930, Magyar Történelmi Társulat.
- BÁNK JÓZSEF (szerk.): *Váci Egyházmegyei Almanach*. Vác, 1970.
- WINKLER PÁL: *Kalocsa története*. Kalocsa, 1927.

Jegyzetek

- ¹ Meszlényi: i. m. 169–195.
- ² Gunst: i. m. 188.
- ³ Gunst: i. m. 193.
- ⁴ Andics: i. m. 211–251.
- ⁵ Sematizmus.
- ⁶ Hermann: i. m. 53.
- ⁷ Uo. 56–57.
- ⁸ Uo. 72.
- ⁹ Uo. 97–99.
- ¹⁰ Uo. 108.
- ¹¹ Bárh: i. m. 230–232.
- ¹² *Religio és Nevelés*. V. évf. 1848. okt. 29.
- ¹³ Thim: i. m. 178.
- ¹⁴ Hermann: i. m. 136–138.
- ¹⁵ Horváth: i. m. I. köt. 337.

- ¹⁶ KN 1948. március 10. 3.
- ¹⁷ KÉL 5. a. Protocollum Actorum 1292/1848. sz.
- ¹⁸ KÉL 5. a. Protocollum Actorum 1294/1848. sz.
- ¹⁹ KÉL Protocolum Actorum 1328/1848
- ²⁰ Thim: i. m. 178–179.
- ²¹ KÉL 5.a. Protocolum Actorum 1408/1848. sz.
- ²² Váci Egyházmegyei Almanach, 189–190.
- ²³ KÉL 3. a. Nádasdy Ferenc
- ²⁴ *Religio és Nevelés*, 1848. május 18.
- ²⁵ *Religio és Nevelés*, 1848. május 18.
- ²⁶ *Religio és Nevelés*, 1848. május 18.
- ²⁷ Meszlényi: i. m. 228.
- ²⁸ KÉL 5. a. Protocolum Actorum 295/1849. sz.
- ²⁹ Meszlényi: i. m. 125.
- ³⁰ Winkler: i. m. 63–65.
- ³¹ KÉL 5. a. Protocolum Actorum 1563/1848. sz.
- ³² KÉL 5. a. Protocolum Actorum 1596/1848. sz.
- ³³ KÉL 5. a. Protocolum Actorum 1601/1848. sz.
- ³⁴ KÉL 5. a. Protocolum Actorum 848/1848. sz.
- ³⁵ Meszlényi: i. m. 48–53.
- ³⁶ *Religio és Nevelés*, 1848. május 14.
- ³⁷ KÉL 5. a. Protocollum Actorum 1142/1848. sz.
- ³⁸ KÉL 5. a. Protocollum Actorum 1187/1848. sz.
- ³⁹ KÉL 5. a. Protocollum Actorum 1482/1848. sz.
- ⁴⁰ Winkler: i. m. 61–62.
- ⁴¹ Lakatos: i. m. 746.
- ⁴² KÉL 3. b. Horváth Ignác
- ⁴³ Lakatos: i. m. 746–748.
- ⁴⁴ Az alábbiakban Lakatos Andor gyűjtőmunkáját közlöm.
- ⁴⁵ KÉL 3. b. Bagó Gergely
- ⁴⁶ KÉL 3. b. Barakovics Béla
- ⁴⁷ Winkler Pál 1927. 63.; TÍMÁR KÁLMÁN: Ács Károly nagy idők tanúja. *Kalocsai Népszava*, 1948. február 18. 2.
- ⁴⁸ KÉL 3. b. Bende József.
- ⁴⁹ KÉL 3. b. Bódogh János.
- ⁵⁰ KÉL 3. b. Buday Károly.
- ⁵¹ KÉL 3. b. Csicsáky József.
- ⁵² KÉL 3. b. Domsics Antal.
- ⁵³ KÉL 3. b. Fontányi Alajos.
- ⁵⁴ KÉL 3. b. Fratrits Lőrinc.

- 55 KÉL 3. b. Hering Lipót.
 56 KÉL 3. b. Jámbor Pál.
 57 KÉL 3. b. Lehoczky Imre.
 58 KÉL 3. b. Mészáros Ignác.
 59 KÉL 3. b. Opitz Sándor.
 60 KÉL 3. b. Piukovics Dénes.
 61 KÉL 3. b. Sándor József.
 62 KÉL 3. b. Sörös Imre.
 63 KÉL 3. b. Szekeres György.
 64 KÉL 3. b. Szemes József.
 65 KÉL 3. b. Szép Ferenc.
 66 KÉL 3. b. Tóth Pál.
 67 KÉL 3. b. Válics János.
 68 KÉL 3. b. Volarich György.
 69 KÉL 3. b. Vugrác Antal.
 70 KÉL 3. b. Krajasics Benedek.
 71 Kél 3. b. Vlajnic János.
 72 TÍMÁR KÁLMÁN: P. Rosty Kálmán 48-as honvéd tűzmester. *Kalocsai Népszava*, 1948. április 14. 4.
 73 TÍMÁR KÁLMÁN: P. Tóth Mike, a nemzetőr. *Kalocsai Népszava*, 1948. március 3. 2.
 74 Lakatos Andor gyűjtése alapján.
 75 KÉL 3. b. Boros Imre.
 76 Ambrus: i. m. 99.
 77 Lakatos: i. m. 746–748.

ANDÓ JÁNOS

Az 1990. évi vásárhelyi vérengzés előzményei

I. Bevezetés

Tanulmányom témájaként azért választottam az 1990. márciusi marosvásárhelyi eseményeket, mert Erdély történetének egy sajátos fejezetén keresztül rálátást ad a kisebbségi sorsra jutott ott élő magyarság helyzetére. Tanulmányozása során megismerhető többség és kisebbség, az együtt élő magyarság és románság összetett kapcsolatrendszere, valamint a két nép Erdélyhez való eltérő viszonyulása.

Az adatgyűjtésben elsősorban a közvetlenül az események után kiadott könyvekre, a korabeli és az azóta eltelt időben a romániai és a hazai nyilvánosságban megjelent újabb cikkekre építettem, melyet segített a helyismeretem is. A konkrét események megismeréséhez alapműként használtam fel Kincses Előd Marosvásárhely fekete márciusa című könyvét és az RMDSZ Maros megyei szervezete által összegyűjtött Fehér könyvet. A történetek össze-

függéseinek feltárásához hasznos információkat használtam fel Király Károly *Nyílt kártyákkal* című visszaemlékezéseiből és Katona Szabó István *Marosvásárhelyi Krónika* című monográfiájából.

II. Történeti áttekintés

Ahhoz, hogy az 1990-ben történtek oka és jellege egyértelmű legyen, szükség van annak a környezetnek a bemutatására, amelyben ezek az események végbementek. Ebben a fejezetben azt a folyamatot kívánom ábrázolni, mely Marosvásárhelyt homogén magyar településből magyar–román frontvárossá tette.

1. Erdély 1918 után

A történeti Erdély területe az elmúlt századok során többféle jogállású volt. A Szent István-i Magyarország keleti tartományát a történettudomány a magyar állam szerves részének tekintette még azokban az időszakokban is, amikor átmenetileg önálló és viszonylag független, így közigazgatásilag Magyarországtól szuverén, de politikailag a török vagy az osztrák nagyhatalom által irányított terület volt.

Ebben a folyamatban jelent éles választóvonalat az első világháború következtében beállt területi változás, mellyel a középkori Erdély és a közel még egyszer ekkora területet kitevő alföldi részek történetükben először Romániához kerültek. A köznyelv – és újabban a tudomány is – azóta egységesen Erdélynek nevez minden az 1920-as trianoni békeszerződésben Romániához csatolt egykori magyar államterületet. Az 1910-ben végzett utolsó magyar népszámlálás 1 664 000 magyart mutatott ki, mely az 5 263 000 összlakosságának a 31,6%-át adta.¹ A román fennhatóság alatt eltelt időben minden különböző eszméiségű vezetésnek célja volt Erdélyben a románság számarányának betelepítésekkel való növelése és a kisebbségek, elsősorban a magyarok számának csökkentése. Az egységes célokban nem, csak az alkalmazott módszerek erőszakosságában fedezhető fel különbség. Ennek következtében a magyarság aránya az egykori egyharmadról, 1 664 000-ról (31,6%) 1992-re alig egyötödnyre, 1 559 000 főre (20,7 %) csökkent. Ezek az adatok leginkább a hivatalos népszámlálás szerint a százalékos részesedést tekintve mutatnak súlyos etnikai tévesztést, még akkor is, ha a román népszámlálásokat joggal torzítónak tartják a kutatók. A tudományág egyik kiemelkedő kutatója, Kocsis Károly mintegy kétmillió főre becsülte az erdélyi magyarság létszámát a 7 948 000 fős összlakosságon belül (25,6%).² Kocsis idézett tanulmányában részletesen elemzi a terület településszerkezetét és az etnikai változásokat. A vizsgált 103 ezer km²-es területen a magyarság sajátos elhelyezkedésben él évszázadok óta.

A történeti Erdély keleti részén élő székelyek jelentik az egyetlen összefüggő magyar többségű területet. 1910-ben 87–95 százalékos abszolút többséget alkottak³, és az elsősorban a városokat érintő betelepítések ellenére is a Székelyföld az 1992-es népszámlálás adatai szerint átlagosan 83%-ban magyar többségű volt. Ennek az északnyugat–délkeleti fekvésű, jelenleg három megyében élő székelységnek a szellemi központja a Székelyföld északnyugati szélén, a magyar–román nyelvhatáron fekvő Marosvásárhely.

Az újkori, tágabb értelemben vett északnyugati részén, az ún. Partiumban található még kisebb egyre inkább zsugorodó magyar nyelvterületek, melyek főleg Nagyvárad és Szatmárnémeti között húzódnak. Miután Erdély Romániához került, ez a Magyarországgal közvetlenül szomszédos vidék volt az első, melynek városai a románosítás első hullámába

kerültek. A tudatos betelepítések miatt az 1910-es adatokat összehasonlítva Bihar megyében 45,9%-ról 28,5%-ra, Szatmárban 62,3%-ról 35%-ra, Szilágyban 29,9%-ról 23,7%-ra csökkent a magyarság száma. Hasonlóan radikális a csökkenés a városok esetében is: Nagyváradon 91,3%-ról 33,2%-ra, Szatmáron 94,5%-ról 40,8%-ra, Zilahon 92,7%-ról 19,8%-ra. Mindez a százalékos visszaesés úgy következett be, hogy közben mérsékelten növekedett a magyarság lélekszáma, de a váltakozó ütemű kivándorlástól és az asszimiláció által megcsapolt természetes szaporodás nem tudott lépést tartani a románság szervezett telepítésével.

A határmenti sáv és a tömbmagyar Székelyföld között helyezkedik el az a Kolozsvár-Kalotaszeg központú nyelvsziget, mely a középkortól egyre vékonyabb etnikai hidat tart fent, az Alföld peremén élő és a székelymagyarság között.

A románosítás a határvidék után ennek a kapocsnak a szétszakítását tekintette fő feladatának. Kolozs megye magyarsága 39,3%-ról 19,8%-ra esett vissza, az Erdély központjának számító Kolozsvár pedig 81,6%-ról 22%-ra.

A magyarság a Nagyvárad–Kolozsvár–Székelyföld vonaltól délre 4-12%-os kisebbségben él.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a román államnak Trianon óta elsődlegesen kezelt célja, a románság térnyerése különösen sikeresnek bizonyult Erdély nyugati és középső részén, míg a tömbmagyar területeken ez az előretörés sokkal mérsékeltebb eredményeket ért el. Egyértelmű, hogy a magyarság visszaszorításának a magyar határtól 1920-ban kezdődő első szakasza a határmente, a második Kolozsvár és környéke etnikai megszerzése volt. Ennek a forгатókönyvnek a harmadik fejezete a székelység kisebbségi létbe szorításának kísérlete, melyet először a városok, különösen a nyelvhatáron fekvő legnépesebb Marosvásárhely elrománosítása érdekében írtak meg.

Marosvásárhely 1918 utáni története ezért példázza híven az egész erdélyi magyarság sorsát és emiatt válhatott jelképpé mindkét fél számára: a hatalmas erőket felvonultató románosítás irányítóinak és a kulcsfontosságú várost kétségbeesetten védelmező magyarságnak.

2. Marosvásárhely: a székely fővárostól a magyar frontvárosig

A kutatások szerint Marosvásárhely a honfoglalás után a Mezőségen létrejött tó- és nádasgyepűk megszűnésével és azok keletre toródásának idején keletkezett, mint a vidék egyik magyar illetve székely települése⁴. Oklevelek a helyről először 1300-ban, Forum Sicularum néven tesznek említést, Nagy Lajos 1370-ben keletkezett okmányában Zekel Wasarhelnek, azaz Székelyvásárhelynek nevezi. A mai elnevezés 1616-tól vált hivatalossá, amikor Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Marosvásárhely néven szabad királyi várossá nyilvánította⁵. Az elmúlt századokban a település több esetben adott otthont magyar és erdélyi országgyűléseknek.

A város a 20. század elején hatalmas fejlődésnek indult és ekkor vált lassan fejlődő mezővárosból korszerű gazdasági és szellemi központtá. Ez a változás Bernády György polgármester nevével fonódott össze, aki 1902–13 és 1926–29. között volt a város vezetője.⁶

Etnikai szempontból a 19. század folyamán a város összlakossága és ezen belül minden nemzetiség száma jelentősen növekedett. Az összlakosság az 1833-as 6919-ről 1880-ra 12 883-ra, 1910-re pedig 25 517 főre növekedett, ami nyolcvan év alatt három és félszeres, harminc év alatt kétszeres növekedést jelent.⁷

Mivel a város ebben az időszakban homogénnek számított, ezért a magyarok növekedési üteme hasonló az összlakosságéhoz, arányát tekintve pedig 1833-ban 85,8%, 1880-ban 88,3%, 1910-ben 89,3%. A románság lélekszáma a vizsgált években kezdetben mérsékelt, a századfordulón jelentősen emelkedett, de mivel alatta maradt a magyarság növekedési ütemének, ezért százalékos részesedése folyamatosan csökkenő tendenciát mutat: 1833: 6,63%, 1880: 5,20%, 1910: 4,37%. A századfordulón a németek lélekszáma 528-ról 606-ra nőtt, míg ezzel szemben robbanásszerű az 1833-ban csak 16 fős izraelita közösség tagjainak 755-re növekedése 1915-re.

Az egyneműen magyar Marosvásárhely etnikai környezetében azonban a magyarságra nézve hátrányos folyamatok bontakoztak ki a századfordulón. Különösen hátrányos volt az a közigazgatási átszervezés, mely a székely székek helyett is megyéket alakított ki és így a Marosvásárhelyhez hasonló etnikai arányú Marosszék helyett a vegyesebb Maros-Torda vármegye központja lett. Ezzel az átrendezéssel a döntően magyar Marosszékhez csatolták a egyes Mezőség egy részét, illetve a román többségű felső marosi területeket, mely döntés gazdaságilag indokolt volt, de egyben megalapozta a város magyar szempontból etnikailag hátrányos helyzetét.

A nemzetiségi adatok romlásának okai között meg kell említeni a marosszékiek jelentős kivándorlását és a magyar népesség szaporodási arányának csökkenését. Az egykori Marosszék magyar lakosságának apadása harminc év alatt 9,8%, mintegy 9010 lélek. A negatív folyamatokat felerősítette, hogy a románság 1880–1890 között 15,9%-kal, míg a következő évtizedben 24,8%-kal gyarapodott, mely messze meghaladta a 14,6%-os országos átlagot.⁸

A mutatók kedvezőtlen alakulása ellenére is a magyar népesség 57,9%-ot, a román 36,8%-ot, a német 3,8%-ot az egyéb 1,4%-ot tett ki.⁹

Az 1918–20-as hatalomváltást követően kezdődött el a város magyar jellegének visszaszorítása. 1923-ban eltávolították Kossuth, Bem, II. Rákóczi Ferenc szobrát, a Petőfi-oszlopon lévő domborművet, majd 1923-ban felállították az ismeretlen katona, 1924-ben a latinítás, 1930-ban Avram Iancu szobrát, és a Fő téren az ortodox és görög katolikus katedrális.¹⁰

Az új hatalom a jelképekkel párhuzamosan törekedett a megyeszékhely nemzetiségi viszonyainak átalakítására. Molter Károly író így írt erről: „Román részről folyik a nyíltan hangoztatott jelszó beváltása, hogy a várost gőzerővel románosítani kell! Ehhez szükség volt nagy, mesterségesen szított bevándorlásra. Minden apró vagy nagy, új vagy megürült és megüresített pozícióba rekrutálódott ide az alkalmazottak serege a mezőszégi románságból. A főhivatali osztály, az újonnan szervezett iskolák pedagógusai, a katonaság tisztjei, egyáltalán a regátiak hamar és szívesen honosodó csoportja teljessé tette ezt a városfoglalást, mely most is folyik még...”¹¹

A korabeli tudósítás hitelességét mutatja a következő adatsor:

	1910	1930
Marosvásárhely összlakossága:	25 500	38 500
Ezen belül a magyarok száma:	22 800	25 400
Ez százalékban kifejezve:	89,3 %	65,8 %
Ezen belül a románok száma:	1 700	9 500
Ez százalékban kifejezve:	6,7 %	24,6 % ¹²

Maros megye	1910	1930
Összlakossága:	388 300	386 200
Ezen belül a magyarok száma:	189 600	166 900
Ez százalékosan kifejezve:	48,8%	43,2%
Ezen belül a románok száma:	151 300	170 200
Ez százalékosan kifejezve:	39,0%	41,1% ¹³

Egyértelmű tehát, hogy a városi és a megyei adatok is a magyarság térvesztését illetve az államhatalom támogatását élvező románság radikális előretörését mutatják. Ezt a lendületet törte meg az 1940-es II. bécsi döntés után négy évre helyreállt magyar fennhatóság. Erdély közepén történt kettéosztása következtében Marosvásárhely határvárossá vált. A magyarok bevonulásakor a városban nem történtek atrocitások.¹⁴ A románok a hivatalokat, az iskolákat és a szobrokat Dél-Erdélybe költöztették át. A magyar uralom utolsó évében, 1944-ben készített népszámláláson a lakosság 93,75%-a vallotta magyarnak magát.

1944. szeptember 28-án ismét román uralom alá került a város. A következő két évtizedben aránylag könnyű helyzetbe került Marosvásárhely. Az ezúttal már kommunista román állam célja is a magyarság etnikai egységének megbontása volt, de ez a terv csak úgy volt megoldható, ha a Székelyföldről elszigetelik a nyugati és a középső vidékeket. Ezeken a területeken nagy erővel folytatták az 1920–1940 közötti betelepítéseket, az ottani magyar intézményeket Marosvásárhelyre költöztették, ezáltal csökkentették az értelmiség létszámát és a magyar szellemi élet központját Marosvásárhelyre tették át.¹⁵ Létrehozták 1952-ben Marosvásárhely központtal a Székelyföldnek területi önállóságot adó Magyar Autonóm Tartományt, mely a román kommunista diktatúra keretei között korlátozott önállóságot jelentett.¹⁶ Mindezek a változások azt eredményezték, hogy 1956-ban a város lakosságának 73,8%-a volt magyar és 21,9%-a román.¹⁷

A csendesebb időszak átmenetiségének első jelei az 1956-os magyar forradalom leverése után váltak nyilvánvalóvá. A budapesti eseményekkel rokonszenvező magyarok széleskörű letartóztatásával együtt felszámolták a kolozsvári Bolyai Egyetemet és ezzel egyidejűleg minden magyar középiskolát összevontak román iskolákkal, megszüntetve ezzel az önálló magyar iskolarendszert.¹⁸ Ennek az intézkedésnek a következtében az iskolák jogállása lesz majd a központi témája az 1990-es eseményeknek.

Döntő fordulat állt be, amikor alkotmánymódosítással a MAT-ot Maros-Magyar Autonóm Tartományra változtatták át, ami az elnevezésnél sokkal lényegesebb területi változtatással járt. A Székelyföld háromszéki részét Brassó tartományhoz csatolták és ezzel együtt túlnyomórészt román tájakat kapcsoltak a MMAT-ba, így a magyarság 80%-os aránya 65 %-ra esett vissza az átszervezéssel.¹⁹ Ezzel párhuzamosan a lakosság nemzetiségi összetételének megváltozására hivatkozva románra cserélték le a magyar vezetőket. Marosvásárhely lakossága 1956–66 között 65 200-ról 86 500 főre nőtt, de ezzel együtt a magyarság száma is dinamikus megerősödést mutat, 48 100-ról 60 200-ra emelkedett. (69,6%, illetve 63,2%).²⁰ Ennek az az oka, hogy a nagymértékű iparosításhoz szükséges munkaerő ekkor még a Székelyföldről áramlott be. Mivel ez a folyamat ellentétes volt a nemzetállami célokkal, ezért egy új nagyüzemi vegyi kombinát létesítésével 5000-rel növelték meg a románság létszámát.²¹ A várost zárttá nyilvánították, tehát központilag meghatározták a beköltözők nemzetiségi összetételét. A későbbi vezetésből még megmaradt magyar és helybeli román vezetők felismerték a kulturálisan elmaradott regátiak betelep-

pítésében rejlő veszélyeket és nem tartották be az előírásokat, ezért hamis vádakkal és rágalomokkal, leváltották őket a város éléről.

A románosítás újabb lépcsőfokát a Nicolae Ceausescu irányításával végrehajtott közigazgatási átszervezés jelentette, amikor a tartományokat felszámolták és visszaállították a megyerendszert.²² Ennek során leválasztották Csík és Udvarhely területét, és létrehozták Maros megyét, úgy helyettesítve a magyar részeket, hogy az új közigazgatási egységben román többség alakuljon ki.

Az adminisztrációs intézkedéseket nyomatékosítva az iparosítás éves üteme elérte a 19-20%-ot, aminek kapcsán több ezres alkalmazottú nagyüzemeket és vállalatokat hoztak létre, vagy a meglévőket bővítették. 1950-hez viszonyítva 1985-re az alkalmazottak összlétszáma megnégyszereződött, 49 000-ról 206 000-re emelkedett megyei szinten, ebből közel százezer a megyeszékhelyre jutott, és ennek a létszámnövekedésnek a túlnyomó részét már a Kárpátokon túlról betelepítettek adták.

A megyésítéstől kezdve évente átlagosan 5000 román költözött be a városba az évi 2000, főként a természetes szaporodásból táplálkozó magyarsággal szemben. Megváltozott a város arculata is: számos teljesen új lakótelepet építettek a lerombolt magyar kertvárosi negyedek helyén. Így jött létre egy-egy 20-30 ezres kisvárosi lakossággal az Augusztus 23., a Rovinari, a Cornisa, az Unirea és a Vatra központjának számító Tudor negyed, ahová szétszórva betelepítették a terület volt magyar lakóit²³ a románok közé. Közben folytatódott a még helyükön maradt magyar vezetők leváltása és a magyar intézmények összevonása és „közös” igazgatásuk, ennek keretén belüli elsorvasztásuk. A jövőre nézve különösen veszélyessé vált az oktatás gyorsított ütemű románosítása: felszámolták a magyar és kizárólagossá tették a román nyelvű szakoktatást, megszüntették Marosvásárhelyen a tanítóképző magyar tagozatát, a magyar értelmiségieket a Kárpátokon túlra kényszerítették, számarányukhoz képest elenyésző számú magyart vettek fel a felsőoktatásba.²⁴ Mindezek együttes hatásaként megindult a zsidók és németek, majd még nagyobb létszámban a magyarok kivándorlása.

Beke György erdélyi író közli azt a jellemző mondást, amiből világosan látszik, hogy mit jelentett a zárt várossá nyilvánítás. A nyolcvanas évek közepén Maros megye első párttitkárát Ioan Ungurnak hívták, ami magyart jelent. Hivatala átvételekor tréfásan kijelentette: „Én vagyok az utolsó magyar, aki betehette a lábát ebbe a városba.”²⁵ Ő volt az, aki 1985. november 1-jén Bukarestbe küldte azt a mindössze három példányban elkészített szigorúan titkos jelentést, amely a város további elrománosításának pontos haditervét fogalmazta meg és amely az 1989-es fordulat után került nyilvánosságra.

„Jegyzék Marosvásárhely municípium népességének nemzetiségi összetételéről

Az 1977-es népszámláláskor Marosvásárhely municípium lakossága 130 051 fő volt.

Közülük: 46 558 román (35,8%),
81 151 magyar (62,4%),
3 342 más nemzetiségű (1,8%)

1985 elején Marosvásárhely municípium lakossága 154 904 fő volt;

akik közül: 66 420 román (42,9%),
85 176 magyar (55,9%),
3 308 más nemzetiségű (1,2%)

Ahhoz, hogy a románság lélekszáma Marosvásárhely municípiumban a következő két évben elérje az 50%-ot, szükséges, hogy jóváhagyják ebben az időszakban mintegy

7 600 román nemzetiségű személy alkalmazását az ipari egységekben. Családonként átlagban három személlyel számolva, ez 22 800 főt jelent, ami lehetővé teszi, hogy a következő ötéves terv végére (1990 végéig) a román nemzetiségű lakosság részaránya Marosvásárhelyen 58-60 százalékot tegyen ki.

Marosvásárhely, 1985. november 1.²⁶

A betelepülők 30-40-50 ezer lejes „betelepítési honoráriumot” kaptak. Számukat a Ceausescu által évente kiadott, titkos elnöki rendelet írta elő, és a végrehajtásért a megyei pártbizottságok első titkárai feleltek, akik egyben a megyei néptanácsok vezetői is voltak. Ők adták ki az ideiglenes letelepedési és lakásvásárlási engedélyeket.

A Maros megyei néptanács-elnök kimutatása Marosvásárhelyre 1985-1990 között ideiglenes letelepedési és esetenkénti lakásvásárlási engedélyt kapott személyek nevét, számát és nemzetiségét tartalmazza, melynek 15 nagyvállalattól összesített adatait ábrázolja a következő táblázat:²⁷

Sorszám	Intézmény neve	Letelep-i eng.	Román	Magyar	Megjegyzés
1.	Mezőg. Vezérig.	43	42	1	
2.	Metalotehn-gépgy.	77	61	16	
3.	„Aug. 23” bútorgy.	87	82	5	Az adatok 1984-88-ra vonatkoznak.
4.	Electromures	83	65	18	Hét magyar a jégkorongcsapat tagja.
5.	Földgázkut. Váll.	107	101	6	
6.	Földgázkiterm. Váll.	38	34	4	Az adatok 1984-88-ra vonatkoznak.
7.	Helyi közszáll. váll.	31	28	3	1986-88
8.	Megyei Egészségügyi Ig.	63	56	7	
9.	Vendéglátóipar	62	59	3	1986-88
10.	Közüzemek	26	22	4	
11.	„Imatex”	138	122	16	
12.	Húsipar	15	14	1	
13.	Területi elektr. váll.	16	16	-	Mivel titkos adatokkal dolgozik, egyetlen magyar sem lehet az intézményben.
14.	Vasúti fűtőház	40	38	-	
15.	Vegyipari kombinát	46	45	1	
	Összesen:	872	785	87	
	%-ban:	100	90	10	

Az 1989. decemberi hatalomváltás miatt az Ungur-terv nem valósulhatott meg teljesen. Az 1992. január 7-én végzett utolsó, nemzetiségi arányokat is közlő népszámlálás adatai szerint a város lakossága 163 625 fő, melynek 51,2%-a, 83 681 magyar, 46,3%-a, 75 812 román, 2%-a, 3255 cigány, 0,3%-a, 555 német, 0,1%-a, 162 zsidó és 0,1%-a, 160 más nemzetiségű.²⁸ Felekezetek szerint 42,7% ortodox, 33% református, 15,1% római katolikus, 2,9% görög katolikus, 0,6% adventista, 0,5% pünkösdista, 0,3% evangélikus, 0,2% baptista, 0,1% izraelita és 1,1% más felekezetű.

Fontos változás, hogy megyei szinten az 1992-es összeírás az első, amely az 1930 óta meglévő relatív román többség helyett már 51%-os abszolút többséget mutat ki a 41,3%-ra csökkent magyar részesedéssel szemben.²⁹

III. A hatalomváltástól a pogromig

I. Az 1989-es decemberi fordulat és következményei

Nicole Ceausescu 1989. decemberi eltávolítását a hatalomból többféleképpen értelmezik és történelmi távlat híján kockázatos az állásfoglalás. Egyesek spontán népi felkelésnek, mások előre kitervelt puccsnak tartják, mely szinte polgári áldozatok nélkül is végbemehetett volna, de az új hatalom legitimitációjához hősi halottakra is szükség volt. Tény, hogy George Bush amerikai és Mihail Gorbacsov szovjet vezető 1989 nyarán Máltán tartott csúcstalálkozója – melyen állítólag megállapodtak a közép- és kelet-európai szocializmus felszámolásáról – után az ősz folyamán kártyavárként omlott össze a keletnémet, a cseh-szlovák és a bolgár kommunista diktatúra, és az év végére már csak Ceausescu volt hatalmon. Bár sem a máltai tárgyalásokról, sem pedig a decemberi romániai eseményekről hivatalos dokumentumok nem kerültek elő, mégis az események logikája és a résztvevők személyes tapasztalatai, számos visszaemlékezés arról tanúskodnak, hogy a decemberi történetet a KGB és a CIA ügynökei szervezték meg, és a lebonyolításban is segítettek. Jelen voltak Bukarestben és a nagyobb városokban is, és egy titkos video-összeállítás tanúsítja Ion Iliescu és Moszkva szoros kapcsolatát. Bukaresti források szerint Iliescu végig moszkvai utasításokat hajtott végre, és egyenesen a szovjet nagykövettől érkezett a hatalomátvételben kulcsszerepet betöltő televízió épületébe.³⁰

Az események nagyhatalmi háttéréről feltehetően csak évtizedek elteltével lehet többet megtudni, de bármilyen játszmák zajlottak le a közvélemény előtt legfeljebb csak gyaníthatóan, az vitathatatlan, hogy az utcákon a diktatúrával szemben álló tömegek tüntettek, akik közül több tucatnyian áldozatul estek a Ceausescuhoz hű fegyveres erőknek. A december 16-án Temesvárnál induló tüntetéssorozat fokozatosan átterjedt Románia minden városára, Erdélyben pedig magyarok és románok együttesen léptek fel az elnyomás ellen. Marosvásárhelyen a bukaresti hatalomváltás bejelentésekor több tízezres népiünnepély kezdődött a magyar–román testvériség jegyében, melynek vezérszónoka a népakarat megnyilvánulásaként Király Károly lett.³¹ A tömeg éltette Ceausescu és a kommunizmus végét, a magyar–román barátságot és gyászolta a sortűz 4 magyar és 2 román áldozatát.³²

Király Károly a hetvenes években a RKP KB tagja volt, de amikor több alkalommal személyesen és levélben komolyan kifogásolta Ceausescu nemzetiségi politikáját,³³ kegyvesztett lett, állandóan figyeltették és kényszermunkahelyet jelöltek ki számára Dél-Erdély legrománabb vidékén, Karánsebesen.³⁴ Királyra ezért kommunista múltja ellenére is mint példaképre tekintettek magyarok és románok egyaránt, és kiemelkedő szerep jutott neki a változás napjaiban. Jelenléte vagy aláírása nélkül a tömegek nem tekintettek hitelesnek semmilyen döntést Maros megyében. A márciusi események miatt különösen érdekes az, ahogy Király tudta nélkül, de nevének felhasználásával december 23-án a megye román katonai vezetői: Scriciu tábornok és Tira őrnagy megalakították, a saját embereikkel a megyei forradalmi tanácsot a Király által szorgalmazott Testvériség Fórum helyett.³⁵ A tömegek nyomása miatt azonban Királyt választották meg elnöknek, de mint az a későbbiekben egyértelművé válik, tényleges hatalom nélkül. Közben december 24-én a román televízióban az ország nyilvánosságához szól az a 3-3 magyar és román emberből álló Király által összeállított küldöttség, mely a hatalomváltás másnapján indult útnak

Bukarestbe, hogy tudósítsák a lakosságot a békés marosi helyzetről valamint a magyar kisebbség reményeiről és alkotmányos törekvéseiről. A küldöttség vezetője Tőkés Lászlónak a temesvári perben védőügyvédje, Kincses Előd volt. December 25-én délben Iliescu telefonon arra kérte Királyt, hogy utazzon Bukarestbe és vállaljon részt az új vezetésben. Király félve attól, hogy távozása esetén „felelőtlen emberek kirobbantanák a románok és a magyarok közötti ellentéteket, esetleg összecsapásokra is sor kerülhet”, nem akarta elfogadni az ajánlatot.³⁶ Iliescu erre azt javasolta, hogy tartsa meg a megyei elnök tisztségét és a beleszólás jogát minden fontos kérdésbe, de nevezzen ki egy első alelnököt az ügyek intézésére. Király ezt elfogadva Bukarestbe utazott, ahol december 28-án részt vett Horn Gyula külügyminiszter látogatásán. Magyarország az elsők között ismerte el az új vezetést, és Horn kijelentette, hogy a továbbiakban az erdélyi magyarok sorsának alakulásától teszi függővé a Romániával való viszonyt.³⁷

Az új román hatalom a volt RKP KB tag, Moszkvában pártiskolát végzett, mérsékelt nacionalista hírében álló Ion Iliescu elnök vezette Nemzeti Megmentési Front lett. Ez a népfrontjellegű, a kommunista diktatúra utáni egész társadalmat átfogni kívánó szervezet minden irányzatot magába foglalt. A 35 tagú országos elnökségben ott voltak a Ceausescuval korábban szembekerült, a közvélemény előtt hitelesnek látszó egykori kommunisták, mint az alelnökké megválasztott Király Károly és Silviu Brucan, a „forradalom” jelképének számító Mircea Dinescu liberális költő, a polgári ellenzéki kolozsvári tanárnő Doina Cornea.³⁸

Az ország második emberének megválasztott Királyon kívül a temesvári események kulcsszereplője, Tőkés László református lelkész és Domokos Géza író a Kriterion elnöke képviselték a magyarságot.³⁹ Miniszterelnök a nagyváradi származású, kommunista Petre Roman lett, akit Iliescunál radikálisabbnak ismertek a román nemzeti kérdésekben. Az első demokratikus választásokig fennállt kormányban miniszteri és államtitkári szinten a magyarok is szerepet kaptak.

Trianon óta a romániai magyarságnak korszakokonként különböző elnevezéssel, de az egységes fellépés érdekében mindig egy politikai szervezete volt. Már a hatalomváltás első napján megalakult a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége, az RMDSZ, melynek célja nemzetiségi lét megőrzése, az ezt biztosítani tudó kulturális, egyházi, oktatási intézmények megvédése és helyreállítása. Már az első, december 25-én elfogadott kiáltványban, majd a január 13-án kibocsátott Szándéknyilatkozatban leszögezte, hogy az 1918-as Gyulafehérvári Határozatok és az 1944–45-ben tett demokratikus ígéretet beváltásában bízik, de egyben figyelmezteti is a többségi társadalmat: „Emlékeztetni kívánjuk román honfitársainkat, hogy bármely jogfosztás, a kisebbség jogainak fokozatos megnyirbálása, az erőszakos asszimiláció gyakorlata – ahogyan az elmúlt évtizedek tapasztalata igazolja – szorosan összefügg az általános állampolgári jogok megsértésével, ami előbb-utóbb alkotmány előírásainak semmibe vételébe és végül a demokrácia teljes felszámolásába torkollik.”⁴⁰

Határozottan leszögezték, hogy a román néppel együtt, de a szülőföldjükön és a nemzeti önazonosságukat megőrizve akarják építeni a demokratikus Romániát, tehát nem gondolnak Erdély vagy annak egy részének elszakításáról.

Az egész Erdélyre kiterjedő szervezőmunka hatására rövid időn belül a felnőtt magyar lakosság nagy többsége belépett a február végére 600 000 tagot nyilvántartó RMDSZ-be. Szervezeteik települési és megyei szinten részt vettek a polgári élet helyreállításában.

A kibontakozó rendnek a megvalósulásában azonban egyre inkább gátat szabott a nacionalista erők megerősödése a Nemzeti Megmentési Frontban, melynek súlyos következményei lettek Marosvásárhelyen is.

2. A magyar–román etnikai összetűzések története

Annak érdekében, hogy az 1990. márciusi marosvásárhelyi tragikus eseményeket folyamatában lehessen látni, röviden áttekintem azokat az eseményeket, amelyek máig hátrányosan befolyásolják a két együtt élő nép egymásról kialakított képét és viszonyulását.

A magyar történettudomány egybehangzó megállapítása szerint a románok a 13. század elején jelentek meg Erdélyben.⁴¹ A több évszázados békés együttélés után a 18. század során megkezdődött mindkét oldalon az új értelemben vett nemzetfogalom kialakulása, ami fokozatosan felváltotta a rendi kereteket és helyébe egyre inkább az egy nyelven beszélők közösségének érdekeit állította.

Az első fegyveres konfliktus az 1784-es Horia, Closca és Crisan vezette parasztlázadás volt, melyben a szociális és a vallási, nemzeti ellentétek sajátos összefonódását venni észre. A felkelők magyar templomokat romboltak le, tisztviselőket, papokat öltek meg, csak az erőszakkal ortodox hitre áttérőket hagyták életben. A felkelés központjában, az Erdélyi-középhegységben a jobbágyok szinte kizárólag románok, a nemesek pedig magyarok voltak, tehát az urak megölése a magyarok elpusztítását jelentette. A felkelés északabbra terjedésekor magyar jobbágyok is csatlakoztak Horia seregéhez, ezért itt a lázadás szociális jellege domborodik ki. Figyelemre méltó, hogy Makkai László korabeli forrásokat idézve leírja a román parasztok fenyegetését a hozzájuk csatlakozott magyaroknak címezve: „...nem volna bűn titeket magyarokat mind megölni.”⁴²

A két nép teljesen nemzeti alapon álló összecsapására az 1848–49-es szabadságharcban került sor. A Bécs által a magyar törekvések ellen felbújtott románok magyarok tízezreit gyilkolták meg Dél-Erdélyben. Fejszékkel, baltákkal ölték meg vagy kergették el többek között Abrudbánya, Zalatna, Verespatak, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Magyarigen, Kisenyed polgári lakosságát,⁴³ mellyel végzetes rombolást okoztak a vidék magyar település- és etnikai szerkezetében.

Marosvásárhely szomszédságában, azokon a területeken, melyeket a megyésítéskor nagy román többségű területenként egyesítenek Marosszékkel, a mezőségi és a görgényvölgyi népfelkelők magyar falvak sorát pusztították el örökre.⁴⁴ Ezeknek a Görgényi-havasok falvaiban lakóknak a leszármazottai lesznek azok, akik az 1937-es választások után bejönnek Marosvásárhelyre ólmosbotokkal összetörni a magyar és zsidó kereskedők üzleteit, majd lesznek előbb a Codreanu, később a Maniu-féle fasiszta Vasgárda, később a Román Kommunista Párt Maros megyei népi bázisa, végül az ő utódaik jönnek majd be Marosvásárhelyre magyarokat ölni.

Makkai László megemlíti a székely katonák, szászrégeni, barcasági és zarándi garázdálkodásait is.⁴⁵

A védtelen polgári lakosság elleni gyilkosságok a román hadsereg 1916-os első betörésekor⁴⁶, majd az 1918–20-as országváltáskor folytatódtak. Ekkor a környékbeli románok közreműködésével Köröstárkányon 95 és Kisnyégerfalván 17 embert öltek meg.⁴⁷

A magyarok 1940. szeptemberi bevonulása Észak-Erdélybe általában incidensek nélkül zajlott le. Kivételt jelentenek ez alól a szilágysági Ipp községben történtek, ahol a két

hadsereg közötti megállapodás ellenére támadás érte a magyarokat, akik közül 22-en estek áldozatul az orvlövészeknek és a merényletnek. Megtorlásul Szabó főhadnagy Ippen és Ördögkúton válogatás nélkül 157 románt, – köztük nőket, gyerekeket, öregeket – végeztetett ki.⁴⁸ A másik hírheht esemény a magyarok ellen lázító bánffyhunyadi ortodox esperes megölése volt a kalotaszegi magyarok által.⁴⁹

A nemzeti emlékezetekben kölcsönösen elevenen él az 1940–44 közötti időszak, amikor mindennaposá váltak a hatóságok zaklatásai Erdély magyar fennhatóságú északi és román igazgatású déli részén egyaránt.

1784 és 1848–49 után a harmadik nagyarányú szervezett magyarirtásra 1944-ben került sor, mely olyan mértékű volt, hogy a szovjetek rövid idő múlva a román helyett szovjet közigazgatást vezettek be Észak-Erdélyben. Ezeket a vérengzéseket a bevonuló Maniugárda irányította a helybeli román lakosság aktív segítségével. Gépfegyverekkel és fejszékkel gyilkolták a polgári lakosságot a székelyföldi Szárazajtnán, Csíkszentdomokoson, Csíkkarcfalván, Csíkszentmihályon, Csíkdánfalván, Gyergyószentmiklóson, Hídvégen, Maroshévízen, a Brassó melletti Négyfalun és Földváron, a Fehér megyei Váralmásán, a beszerce-naszódi Bethlenben és Mezőkereden, Maros megyében Szovátán, Dicsőszentmártonban és Kisnyulason, Kolozs megyében Kolozsváron, Bánffyhunyadon, Egeresen, Fejérdén, Gyergyószentkirályon, Szászfenesen, Kolozsborsán, Gyéresszentkirályon, Kajántón, Kendilónán, Magyarderzsén, Magyarpalatkán, Ördögkeresztúron, Ördöngösfüzesen és Páncélcsehen, Szilágy megyében Kispetrin és Magyarzsomboron, Bihar megyében Gyantán, Magyarremetén és Kishalmágyon.⁵⁰

Tárgyilagosan megállapítható, hogy mindkét oldalon valós sérelmek, bűnök halmozódtak fel, melyek aránya azonban egyértelműen eltolódott a románság terhére. Hangsúlyozni kell, hogy mindkét fél elsősorban a másik tetteiről beszél a közvéleményformáló tömegtájékoztatókban. A maguk bűnéről a magyar oldalon a tárgyilagosság sokszor mentegetőzéssel vegyül, és válaszként mutatja be azokat, míg a román fél csak a saját áldozatait emlegeti és tagadja az időszakonként visszatérő magyarirtásokat.

Ezzel a kollektív tudati terhekkel élt együtt a két nép Erdélyben 1989–90 fordulóján a negyedik, egyben véglegesnek szánt román támadás előtt.

3. A Vatra Romaneasca Szövetség céljai

A történeti háttér felvázolása után bemutatom ennek a negyedik felvonásnak a kivonatos programját, melynek a gyakorlatba ültetését jelentették a márciusi események. A magát az erdélyi románok kulturális szervezeteként hirdető Vatra Romaneasca Szövetség tervei szervesen kapcsolódnak az elődökéhez.

„Ne féljetez kiontani a magyarok mocskos vérét!”

Vatra program (részlet)

9. A Vatra Romaneasca Szövetség támogatja azt az eszmét is, hogy hazánknak egyedüli birtokosai vagyunk abban az értelemben, hogy Románia nemzeti kisebbségeinek léte és tevékenysége minden területen állandó ellenőrzés alatt álljon.

10. A Szövetség meg kívánja védeni, amennyiben lehetséges, a volt securitátésokat azért, mert az előző pontban megfogalmazottakhoz kompetens emberekre van szükség, akiket egy jól meghatározott cél iránti feltétlen hűség szellemében neveltek.

12. A Szövetség ugyanakkor vigyáz az európai kapcsolatok nagy mértékű liberalizálására irányuló szándékok megfékezésére, szükség esetén ezek aláaknázására is, mivel ezek a kapcsolatok a sajátos és hagyományos román szellemet az oly nemes és erős nemzeti érzés elvesztése irányában befolyásolhatják.

13. Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári Ünnepélyes Nyilatkozatból kiindulva, amelyet Románia 1923-as Alkotmányában ismét fellelhetünk, a Szövetség kéri, hogy tiszteletben tartva a tényleges realitást és az ősi földön mindig homogén módon rendelkező többségi román lakosság történeti jogait, az állami egység semmilyen csorbát se szenvedjen elkülönülő adminisztratív enklávék létrehozása által, amelyek megismétlik a sztálinista diktatúrát, negatív hatásaival a társadalmi-gazdasági élet minden területén, és amelyek társadalmi, valamint etnikai csoportokat előnyben részesítettek a többségi román lakosság rovására.

15. A Szövetség népszerűségét az egész országban propagandatevékenységgel lehet biztosítani: a magyarelles, cigányelless és németelless érzelmeket, amelyeknek mély gyökerei vannak a románok lelkében, a kezdet kezdetétől propagáljuk, hogy minden román előtt nyilvánvaló legyen végső célunk, Nagy-Románia, amelyben idegen elemeknek nincs helyük, nem tűrjük el őket. Eljött a pillanat, hogy bármilyen módszerrel megoldjuk örökre és visszafordíthatatlanul és biztosan a kisebbségek problémáját.

16. Erdély mindig a mienk volt, a mienk, és mindig a mienk lesz. Sajnos szent román földjét még bépiszkítják a hunok, a cigányok és más cafatok ázsiai lábai. Egyesüljete, hogy őrizzük ki őket az országból! Ki a hunokkal (a hazátlanokkal, akiknek soha nem volt egy honuk sem a földön), és ki a cigányokkal, akik hazánk szégyene. Tiszta és nagy Romániát akarunk. Vissza minden ellopott román földdel. Most, vagy soha! Ne féljete harcolni és kiontani mocskos vérüket! A szőrös majmoknak nincs mit keresniük drága hazánkban. Most van a legmegfelelőbb történelmi pillanat, hogy megszabaduljunk tőlük, és mindenkitől, akinek nincs román vére! A németek részben elűztük, de még sokan vannak mások is, akikre nincs szükségünk. Tegyetek meg mindent, hogy mindannyiuktól megszabaduljunk: Ceausescu nem élt eleget, hogy tönkretegye őket, de nemzetünknek nem kell letennie a feje ezen a téren. Nem kell nekünk Svájc! Nincs szükségünk semmiféle Európára! Mi Románok vagyunk – ne engedjete félrevezetni magatokat a „Pro Európa” jelszavaktól! Bennük román nemzetünk megsemmisítése rejlik. Mi okos nép vagyunk! A közös európai ház nem lehet más, mint Románia nemzeti és területi egységének szétbomlasztása.

EGYSÉG! EGYSÉG! EGYSÉG!

Csak a Vatra Romaneasca – semmi más nem kell nekünk. A román nyelv egyedül úr! Nem akarunk hallani más kaparászt a fülünkben, – semmilyen más szót, csak románt! Felhívunk minden jó szándékú románt, hogy csatlakozzon erőfeszítéseinkhez, amelyek egyelőre Marosvásárhelyre összpontosulnak, de bízunk a román népben, hogy szétterjednek az 1918-as Nagy-Románia egész földjén.

17. Tekintettel a marosvásárhelyi lakosság hozzávetőleges számarányára, ahol körülbelül 50% a román és 50% magyar, Szövetségünk tevékenységét erre a központra összpontosítja, a nemzeti érzés erős tudatosulásáig a román közvéleményben, s a magyarok mindenféle követelésének megfékezésére.

18. A Szövetség elsődleges feladatának tekinti a megfélemlítés különböző formáinak és módozatainak gyakorlatba ültetését. Az itt maradtak megsemmisítésére utólag a leghatékonyabb módszerek kerülnek majd alkalmazásra.

19. Románia közeljövőben történő megtisztítása érdekében különösen fontos a Vatra Romaneasca Szövetség politikai semlegességének kinyilvánítása – kezdetben – azzal a céllal, hogy mind a jelenlegi pártok politikusait, mind azokat akik nem politizálnak, csatlakozásra készítsük, vagy megnyerjük feltétlen és fenntartások nélküli rokonszenvüket.

20. A szent román föld, Erdély, a legszennyezettebb terület – minden román szegényére – mindenekelőtt a magyarok által, de sajnos mások által is. Ezért a Szövetség úgy véli, hogy tevékenységét szükséges kezdetben ide összpontosítani, anélkül, hogy elfeledkezne a más nemzetiségek (főként cigányok, zsidók, tatárok, stb.) által lakott területekről.

21. Ugyanígy, szükségesnek véljük tudatosítani a román közvéleményben ezeknek az idegen elemeknek a veszélyességét mind a román kultúrára, mind általában Romániára nézve. Sőt, tisztán rá kell mutatni arra a gondolatra, hogy a románoknak még a testi épsége is veszélyben forog, és társadalmi téren előnytelen pozíciókat vagyunk kénytelenek elfoglalni ezen idegen elemek törekvéseinek befolyása alatt, függetlenül attól, hogy aspirációinknak milyen iránya, célja és hatása van.

Marosvásárhely, 1990. febr. 20.

*Vatra Romaneasca Szövetség*⁵¹

Felhasznált irodalom

BEKE GYÖRGY: *Atlantisz harangoz. A magyarság sorsa Erdélyben. 1918–1992.* Budapest, 1934, Szenczi Molnár Társ.

BEKE GYÖRGY: *Barangolások Erdélyben 1. köt. Szigetlakók.* Budapest, 1996, Mundus.

BEKE GYÖRGY: *Népek nagy romlása román uralom alatt.* Budapest, 1994, Szenczi Molnár Társ. *Erdélyi Magyarság.* Budapest, 1990, 1991, 1992, 1993. évfolyamai.

Erdélyi Napló Nagyvárad. 1990, 1991, 1992, 1993. évfolyamai.

Fehér könyv. Az 1990. március 19. és 20-i események Marosvásárhelyen. Budapest, 1991, Püski.

FODOR SÁNDOR – BALÁS ÁRPÁD: *Marosvásárhelyi útikalauz.* Marosvásárhely, 1996, Impress Kiadó.

Hetven év. A romániai magyarság története. 1919–1989. Budapest, 1990, Magyarságkutató Intézet.

KATONA SZABÓ ISTVÁN: *Marosvásárhelyi krónika 1900–1990.* Budapest, 1996, Magyar Nemzeti Tájékoztatási Alapítvány.

KINCSES ELŐD: *Marosvásárhely fekete márciusa.* Budapest, 1990, Püski.

KIRÁLY KÁROLY: *Nyílt kártyákkal.* Budapest, 1995, Nap Kiadó.

KOCSIS ISTVÁN: *A meztelen igazságért. A magyar–román viszony megromlásának története.* Budapest, 1996, Püski.

MAKKAI LÁSZLÓ: *Magyar–román közös múlt.* Budapest, 1989, Héttorony.

MERÉNYI LÁSZLÓ: *Erdély védelme 1916.* Budapest, 1994, Primor.

NYÁRÁDI R. KÁROLY – VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai arculatának változásai.* Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Könyvtára.

Orient Expressz. Marosvásárhely, 1993.

PÁNDI LAJOS: *Köztes-Európa. 1763–1993. Történeti térképgyűjtemény.* Budapest, 1997², Osiris.

Romániai Magyar Szó. Bukarest, 1990, 1991, 1992, 1993. évfolyamai.

SÜTŐ ANDRÁS: *Napló.* Budapest, 1998, Helikon.

RÁCZ ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről.* Debrecen, 1988, Csokonai.

TÓKÉS LÁSZLÓ: *Egy kifejezés és ami mögötte van.* Balaton Akadémia, 1993.

Jegyzetek

- ¹ Katona: i. m. 520.
- ² RÉTVÁRI LÁSZLÓ: Erdély. *Erdélyi Magyarság*, 94/17. szám. 25.
- ³ Katona: i. m. 521–524.
- ⁴ Marosvásárhelyi útikalauz, 5.
- ⁵ Marosvásárhelyi útikalauz, 5.
- ⁶ Uo. 10.
- ⁷ Uo. 12.
- ⁸ Katona: i. m. 35.
- ⁹ Uo. 36.
- ¹⁰ Marosvásárhelyi kalauz 10.
- ¹¹ TÖRÖK LÁSZLÓ: A diktátor „öslakói”. *Erdélyi Magyarság*, 1990/3. sz. 44–45.
- ¹² Katona: i. m. 523.
- ¹³ Katona: i. m. 522.
- ¹⁴ Marosvásárhelyi útikalauz 10.
- ¹⁵ Katona: i. m. 471.
- ¹⁶ Katona: i. m. 471.
- ¹⁷ Katona: i. m. 523.
- ¹⁸ Katona: i. m. 476.
- ¹⁹ Katona: i. m. 477.
- ²⁰ Katona: i. m. 523.
- ²¹ Katona: i. m. 477.
- ²² Katona: i. m. 478.
- ²³ Marosvásárhelyi útikalauz, 12.
- ²⁴ Katona: i. m. 481.
- ²⁵ Beke: i. m. 117.
- ²⁶ TÓFALVI ZOLTÁN: Tisztogatás és/vagy nagytakarítás. *Erdélyi Napló*, 1993. 17. sz. április 29.
- ²⁷ CZIRE DÉNES–TÓFALUSI ZOLTÁN: Az elrománosítás titkairól. *Erdélyi Magyarság*, 1992/10. sz. 37.
- ²⁸ Marosvásárhelyi útikalauz, 12.
- ²⁹ Katona: i. m. 522.
- ³⁰ Ara-Kovács Attila: Moszkva és a bukaresti puccs. *Erdélyi Magyarság*, 1992/10. 37.
- ³¹ Király: i. m. 142.

- ³² Uo. 153.
- ³³ Uo. 286–290.
- ³⁴ Uo. 100.
- ³⁵ Uo. 151–152.
- ³⁶ Király: i. m. 162.
- ³⁷ Uo. 163.
- ³⁸ Uo. 162.
- ³⁹ Uo. 487.
- ⁴⁰ Uo. 486.
- ⁴¹ Makkai: i. m. 13.
- ⁴² Uo. 185–186.
- ⁴³ ELEKES KÁROLY: 1848–49-beli szomorú történetek. *Erdélyi Magyarország*, Melléklet 13–15.
- ⁴⁴ SZÉKELY ATTILA: A hodáki és libánfalvi „hagyomány”. *Erdélyi Magyarország*, 92/10. 35.
- ⁴⁵ Makkai: i. m. 234.
- ⁴⁶ Merényi: i. m. 38–43.
- ⁴⁷ *Erdélyi Magyarország*, 92/9. sz.
- ⁴⁸ Beck: i. m. 97–98.
- ⁴⁹ Tanulmányok Erdély történetéről, 220–222.
- ⁵⁰ Botlik József: Magyarirtás Erdélyben. *Erdélyi Magyarország*, 95/24. sz. 23.
- ⁵¹ „Ne féljeteK...” *Erdélyi Magyarország*, 90/3. 5.

Gömör

Hajdani vármegyénk

Rovatunk legújabb cikkével tovább folytatjuk képzeletbeli barangolásunkat a történelmi Magyarországon. Ezúttal Gömörbe látogatunk el, amelynek határát északon Liptó és Szepes, keleten Abauj-Torna és Borsod, délen Borsod és Heves, nyugaton Nógrád és Zólyom vármegye alkotta. Területe 4275 km volt, amely túlnyomórészt hegyes terület és csak helyenként szelődül domsággá. A vármegye északi határát az Alacsony-Tátra határai alkották, mintegy 65 km hosszan Gömör és Liptó vármegye között. A terület keleti részét a Pelsőci és a Szilicei fennsíkok foglalják el a maguk mészkővonulataival. A vármegye legmagasabb pontja a Királyhegy (1943 méter).

A domborzati viszonyoknak megfelelően a vármegye folyói – a Garam és a Gölnic kivételével – délre folynak. Legnagyobb folyója a Sajó, amely a patakok mellett a Garam vizét is összegyűjti, Putnoknál hagyta el a vármegyét. A folyók hajózásra alkalmatlanok, tutajokat csak a Garamon és a Sajón úsztattak. Ásványvizekben bővelkedik a vármegye: Ajnácskőn kénes és savanyú, Csíznél jó és bróm tartalmú, Rozsnyón pedig vasgálicforrás fakadt.

A terület éghajlata a domborzati viszonyoknak megfelelően alakult, az északi részekén hegyvidéki jellegű (Pohorella környékén az évi középhőmérséklet: 6 C°) délen valamelyest enyhébb. Itt már megterem a dinnye és a dohány is, bár a terület korántsem tartozott a legfontosabb dohány-

termelő területek közé. Rozsnyón nem voltak ritkák a hőmérsékleti szélsőségek sem a +30 C° és a -20 C° között. A csapadék eloszlásán is mutatkozott az Alacsony-Tátra hatása: a tövében 901 mm, Rimaszombaton alig már csak a fele, 532 mm esett.

A vármegye vasérc, kobalt és réz mellett bányáinak 19. századi kimerüléséig aranyban és ezüstben is gazdag volt. A mezőgazdaságát is erősen befolyásolta a domborzat: a termőterület mintegy egyharmada volt csak szántóföld. A déli területeken csak búzát termeltek, míg az északi területeken az árpa és a zab voltak a legjellemzőbb kalászosok. Termesztettek ezek mellett még kukoricát, kendert, lent és cukorrépát, ám ezeknek a gazdasági jelentősége csekély. Az állatállomány is a domborzatnak megfelelően oszlott el: a déli területeken elsősorban szarvasmarhát, még az északiakon juhot tartottak.

	Össznépesség		
	magyarok	németek	szlovákok
1891	174 810		
	93 695	4 770	74 731
1900	183 784		
	103 660	4 059	74 517
1910	188 098		
	109 994	2 930	72 232

Népességéről elmondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban csak a magyarok létszáma emelkedett, a többi népcsoport aránya csökkent. A magyarok a vármegye déli és keleti járásában éltek összefüggő tömbben, míg az ettől északabbra fekvő járásokban a szlovákok voltak többségben.

A német nemzetiséget elsősorban a városokban, szigetszerűen elszórva találjuk: a betelepített bányászok örökösei ők. A lakosság fő foglalkozása a bányászat mellett a földművelés és az erdőgazdálkodás, hiszen a vármegye erdőkben gazdag terület volt. Megtalálható volt itt a bükkfától a fenyőig, a jegenyétől a lucig szinte minden fafajta.

A vármegye közigazgatási szempontból öt járásra és öt rendezett tanácsú városra oszlott; a 281 településből 242-ben volt iskola az 1891-es adatok szerint.

A vármegye története

A vármegye területe már a neolitikus kor óta lakott volt, mint ahogy azt többek között a Medves környékén talált, trachitból készült kőbalták és vésők is bizonyítják. A bronzkorszakból urnatemetők mellett fibulákat és lósallangokat hagytak ránk az itt élők.

Az első, etnikailag is igazolható népesség ezen a területen a *jazyg* volt. Ők a Kr. e. I. századra jutottak el ide Don-környéki őshazájukból és telepedtek le Sajó és a Rima völgyében. A római uralom bukása után gepidák, majd hunok telepedtek itt meg. Az Atilla halála utáni hatalmi űrbe érkeztek meg a *herulok*, akik uralmuk alá vették az itt talált embereket, ám jelentősebb tárgyi emlékek nélkül a VI. században továbbálltak. Az avar honfoglalás utáni viszonylagos állandóság alatt indult meg a szláv betelepülés. Az avarokat majd Nagy Károly háborúi semmisítik meg, így a terület kizárólagos birtokosai a szlávok lesznek.

Anonymus szerint *Zoárd* és *Kadosa* seregei jutnak el – Árpád parancsára – a Rima völgyéig és a nógrádi és a honti részekig, hogy aztán Buldahu hegye alatt áldomást igyanak. Kézai Simon szerint Örs vezér a Sajó mellékét szállta meg.

Györffy György szerint Gömör Istvánkori vármegye, ám első okleveles említésére csak 1209-ből van adatunk. I. András

Gömört és a környező területeket Bélának adta hercegség gyanánt, aki – már királyként a pénzügyi viszonyok rendezésével – aranyérmék veretése – a bányászat megindulását, illetve fejlődését hozta. A legfontosabb bányák Ilosván, illetve Lazsinán voltak. II. (Vak) Béla Borisszal került szembe, aki betörve az országba trónkövetelőként lép fel és egészen a Sajóig nyomult. Borisz 1132. július 22-i csatavesztése a Sajó mellett újra a király kezébe juttatja a vármegyét. A XII. században főként a kun betelepülések változtatnak a vármegye népességének összetételén, ők a Mátra környékén lelik meg lakóhelyüket.

II. András uralkodásának idején szász bányászok települnek be – elsősorban Rozsnyóra – őket majd tiroli és türingiai bányászok és kohászok követik. Ekkor alakulnak ki a vármegyében a német telepek. A XIII. század második fele azért is jelentős a vármegye történetében, mert nemcsak a magyarországi vasércbányászat és nyersvas-termelés súlypontja tevődik át a Gömör-Szepesi-érchegység területére (Gömör és Csetnek bányái), hanem a rézkitermelésnek az egyik központja lesz (a Garam vidéki mellett). A tatárok a vármegye erdőrengetegeit elkerülték, a lakott területek viszont megszenvedték a belső-ázsiai rablóturizmust. 1262-ben István apjától 29 vármegyét kap, köztük Gömör vármegyét, ahol hárman szereztek jelentős birtokokat: az esztergomi érsekség 1291-ben III. Andrástól megkapja Rozsnyót; a kalocsai érsekség az 1268-ban alapított bányavárost, Rimaszombatot (ez a XV. századra a Gúthi Ország család birtokába kerül) a Bebekék pedig Csetneket és Pelsőcot.

Az Árpád-ház kihalása után az Ákos nembeli Csetniekiek szereznek a megyében birtokokat; ők Károly Róbert oldalán álltak. Károly Róbert uralkodása alatt a vármegye fejlődésnek indult: 1328-ban Pelsőc és Csetnek Korponához hasonló városi

jogokat kapott. Rimaszombat 1335-ben nyert városi kiváltságot és Buda városhoz hasonló privilégiumokat.

A XV. század a Bebekék és Csetnekiek közti háborúskodásokról szól, sorozatos bányafoglalásokról tudunk, amelyekhez segítségül hívták a huszitákat is. Az ellenük vívott hadakozásokban a Bebekék, Putnoikiak és a Báthoriak tüntetik ki magukat. A husziták ellen vívott harcok idejéből maradt fenn Mátyásról az a történet, hogy a gömöri szőlőhegyen tanította meg az uraknak, milyen is a paraszti munka.

1506-ban Rimaszombatot tűzvész pusztította el, minekutána II. Ulászló 8 évi adómentességet adott a városnak, hogy visszanyerje korábbi gazdasági pozícióját. Ezt aztán 1543-ban I. Ferdinánd megerősítette.

1553-ban – Fülek elfoglalása után – a török Szabadkán várat épít, ahonnan szabadon sarcolta a vidéket. Az ellenük vitézül küzdő Bebek Györgyöt Balog váránál a törökök elfogták, és csak ötéves rabság után engedték ki.

Az 1600-as években a Széchyek lesznek a vármegye leggazdagabb nemesei. 1604-ben Gömör vármegye egyöntetűen Bocskai mellé állt. Igaz, hogy az Osgyánnál megfutott és Rimaszombatba négyszáz hajdújával bemenekült Német Balázst másnap a császárnak elfogták és kivégezték. Basta generális pusztításai elégedetlenséget születtek: még a császárhoz híú Széchy Tamás főispán fia, György is Bocskaihoz csatlakozott. Jó példa az ellenállásra Krasznahorka, amit Andrássy Péter özvegye, Becz Zsófia megvédett minden támadástól. 1642-ben III. Ferdinánd Andrássy Mátyást Krasznahorka örökös grófjává tette.

Bethlen hadainak közeledtével Széchy György úgy érezte, elérkezett az ő ideje. A saját szakállára hadműveleteket kezdett, bevette Füleket és a bányavárosok felé indult. Bethlen ügyeinek rosszra fordulásával

Murányba húzódott és Ferdinánd híve lett. Bethlen elfogatóparancsot adott ki ellene, kevés sikerrel. 1627-ben szolgálataiért Ferdinánd Széchy Györgynek adta Muronyt és Lipcse városokat.

A Rákóczi-szabadságharc alatt a kuruc kardgyártás központja Dobsina és Jolova lett. Murony 1711 januárjában nyitott kaput a császáriak előtt.

A XVIII. századra jellemző a magyarországi réztermelés emelkedése és a bányászat súlypont-áthelyeződése a Garam-menti bányákból a Gömör-Szepesi-érchegységbe. A körzet réztermelését Igló, Lőcse és Szomolnok kohászati üzemei dolgozták fel. A reformkort a véres tisztújítások (1836, 1842) jellemezték, amit 1845-ben éhínség is követett. Az 1831-es kolerajárvány miatti óvintézkedések (karantén) komoly feszültséget okoztak, hiszen az emberek nyaranta az Alföldre jártak részesaratóknak.

1848 pünkösdjén a Galíciából hazatérő Lenkey-huszárok Rimaszombaton pihentek meg. Egy évvel később ide érkezett Görgey is, aki miután a szabadságharc ügye bukásra állt, levelet küldött az oroszoknak. A Rimaszombat mellett tevékenykedő szabadságharcosok rálöttek két orosz tisztre: az egyik meghalt, a másik súlyosan megsebesült. Ekkor a város küldöttséget menesztett az oroszokhoz, hogy ne bántsák a várost akik méltányolták a kérését és eltekintettek a várossal szembeni retorziótól.

A szabadságharc leverése utáni megtorlás során *Tompa Mihályt* elfogták *A gólya* című verse miatt. A vers azután született, hogy barátaival egy gesztenyefa alatt az ország állapotáról beszélgettek és egy gólya kelepelni kezdett. A tárgyalás után a törvénytörés auditora azt mondta Tompának: „most frei, hanem több gólya nem csinálni.” Az Andrássyak a vármegye XIX. századi történetében is fontos szerepet játszanak, az októberi diploma kibocsátása után Andrássy Aladár grófot nevezték ki főispánnak.

Az 1880-as években a vármegye közvéleményét elsősorban a székhelykérdés foglalkoztatta, hiszen 1882-ig felváltva Pelsőcön (Gömör székhelye) és Rimaszombaton (Kishont) tartották. Ekkor a márciusi rendkívüli közgyűlés határozatot hozott, hogy a megyegyűlések ezentúli központja Rimaszombat legyen. A századfordulón a bánáti mellett megszűnik a Gömör–Szepesi-érc-hegység aranytermelése, magasra szökik a munkanélküliség és ezzel megnő a kivándorlás aránya is – főleg Dobrina vidékéről.

A világháborúk pusztításai a vármegyét sem kerültek el, területe többször változott; a harmincas években pl. Borsoddal vonták össze. A párizsi békék aláírása után a vár-

megye túlnyomó része Csehszlovákia fennhatósága alá került, mindössze néhány település maradt Magyarországon. 1950. január 1-jén Borsod-Abaúj-Zemplén megye létrehozása Borsod és Gömör, Abaúj és Zemplén megyékből.

Felhasznált irodalom

FRISNYÁK SÁNDOR: *Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1990, Tankönyvkiadó.

BOROVSKY SAMU (szerk.): Gömör és Kishont vármegye. In *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, é. n.

Magyarország megyéi. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Budapest, 1986, Közgazdasági Kiadó.

Heves megye. Budapest, 1986.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az SZFSZ–JGYTF Történettudományi Tanszéke, beleértve különféle hallgatói szervezeteit is (Belvedere Alapítvány és Kiadó; Eperjessy Kálmán Tud. Diákkör, IV. Béla Kör) bekapcsolódott az alábbi pályázat munkálataiba:

CSALÁDTÖRTÉNET, HELYTÖRTÉNET

1999. október 22. – 2000. október 23. (Millenniumi rendezvény)

1. Előzmények.
2. A rendezvény célja.
3. A rendezvény feladata.

Előzmények

Kelemen József pályázata 1999. január 15-én kelt, amelyet a Kormánybiztosi Hivatal elfogadott és visszaigazolt. Ezt követően a pályázatot és a rendezvényt támogató szervezetek (EFT Alapítvány, JGYTF Történettudományi Tanszék, és Szécsény Város Önkormányzata) nyilatkozatban vállalta részvételét a feladatok véghezvitelében.

A rendezvény célja:

- a múlt és jelen regionális és lokális történéseinek megismerése, az eredmények átörökítése az utódok (utókor) számára;
- a személyes történet feltárása révén a családhoz, a településhez, a szűkebb pátriához és a nemzethez való szorosabb kötődés, ragaszkodás, az identitástudat erősítése;

– a millenniumi rendezvény megalapozza a jövőben elvégzendő feladatokat: ráirányítja a magyarság figyelmét a globalizáció jelen veszélyeire, a család – nemzet – világ egységének és sorrendiségének megbomlására, melyeknek jól megalapozott, a gyökerekbe kapaszkodó, a racionális és érzelmi töltetű kivédése a magyarság sorskérdése, megmaradásának legfontosabb feltétele.

A rendezvény feladata

A három szervezet (EFTA, JGYTF Történettudományi Tanszéke, Szécsényi Önkormányzat) egymás között Együttműködési szerződésben rögzíti a vállalt feladatokat:

- **elősegíti** a fent vázolt célok megvalósulását;
- **összefogja** a pályázati felhívásra jelentkező magyar állampolgárok és a határon túli magyarság csatlakozását a rendezvényhez, illetve **szervezi, irányítja, koordinálja** a rendezvényt, **szakmai tanácsokkal segíti** a pályamunkák elkészítését és **elbírálja** a pályázatokat;
- **gondozza** a könyvtárakra bízott pályamunkákat;
- **biztosítja** a beérkezett anyag hozzáférhetőségét a kutatás, tájékozódás számára;
- **tudományos konferencia keretében feldolgozza** a rendezvényre beküldött pályázatokat, továbbá tájékoztatja a nyilvánosságot a sajtó bevonásával;
- törekszik annak **megalapozására** hogy e millenniumi rendezvényt rendszeresen kövessék hasonló pályáztatások és konferenciák.

Kiskunfélegyháza, 1999. november 4.

Dr. Szegfű László
tanszékvezető főiskolai tanár

Radics Róbert
EFT Alapítvány Kuratórium elnöke

Kelemen József
EFT Alapítvány alapítója,
a rendezvény kezdeményezője és felelőse

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Az Emberközpontú, Fenntartható Társadalomért Alapítvány *Kelemen József* kezdeményezésére és az millenniumi felajánlása alapján, a Magyar Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal támogatásával, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszéke szakmai irányításával és Szécsény Város Önkormányzatával együttműködve

CSALÁDTÖRTÉNET, HELYTÖRTÉNET

címmel család- és/vagy helytörténet megírására pályázatot hirdet magyar állampolgárok és a határon túli magyarság számára.

Az egy ívet (23 gépelt oldalt, mellékletek nélkül) meg nem haladó, nyomtatásban meg nem jelent pályamunkákat a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékére (6725 Szeged, *Hattyas sor 10.*) levelezési címre kell beküldeni két példányban, A/4-es

formátumban, valamint – lehetőségeik függvényében – számítógép hajlékonylemezen (floppy) is. A pályázathoz dokumentumokat csak másolatban mellékeljenek a pályázók, mert az eredet-ticket nem áll módunkban megőrizni vagy visszajuttatni.

A pályamunkákat külön e célra alakult bizottság bírálja és dönt az alábbi díjak odaítéléséről, valamint a díjazandók számáról:

I. díj:	50 000 Ft
II. díj:	25 000 Ft
III. díj:	15 000 Ft

A pályázaton szerzői munkaközösségek is részt vehetnek, a díjakat azonban a bizottság nem oszthatja meg.

A pályázaton indulók jelentkezését 2000. január 31-ig várjuk a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének a címére (lásd fent).

A jelentkezőknek részletes tájékoztatót küldünk, segítséget nyújtva a pályázat elkészítéséhez, illetve szóbeli felvilágosítást is kérhetnek a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén (levélcím fent, telefon: 06/62 546-090, fax: 06/62 443-324) vagy Kelemen Józseftől (6100 Kiskunfélegyháza, Szegedi út 45., telefon/fax: 06/76 462-152).

Minden beérkezett pályamunka közül az egyik példányt a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszék Könyvtárában, a másik példányt pedig Szécsény Város Könyvtárában helyezük el a kutatók és az érdeklődők számára.

A pályamunkák katalógusát és a díjnyertes pályázatok rövid ismertetését a *Históriában* és a *Belvedere Meridionale* Kiskönyvtárában tesszük közzé. A már korábban elkészült és a Millennium, a magyar államalapítás ezredik évfordulójának tiszteletére felajánlott helytörténeti munkákat *pályázaton kívül* is fogadunk, amelyeket katalógusunkban megjelentetünk (ismertetünk) és a kutatás számára hozzáférhetővé teszünk.

A pályázatok beküldési határideje: 2000. június 30.

A nyertes pályázók díjait értesítésünk és a meghívónk alapján a 2000. október 22-23-án, a Szécsényben megrendezendő tudományos konferencia keretében adjuk át.

Kiskunfélegyháza, 1999. október 22.

Emberközpontú Fenntartható Társadalomért Alapítvány

6100 Kiskunfélegyháza, Szegedi út 45.

Telefon/fax: 06/76 462-152

FORRÓ LAJOS

Balkane moj – Az én Balkánom 12.

Sarajevo najmili grade...*

Javában dúlt Szarajevó ostroma, amikor Alija Izetbegović magánrepülőgépe 1992. május 2-án hazafelé tartott a háromnapos sikertelen liszaboni konferenciáról. Bosznia Hercegovina elnöke nem tudhatta, hogy a szarajevói reptér a Jugoszláv Néphadsereg kezébe került. Útban hazafelé – miközben a repülő Rómában üzemanyagot vett fel – Izetbegović próbálta hívni az Elnöki Palotát, azonban a telefonokat és postahívatalokat tönkretették, a kormányépületeket pedig erősen lőtték.

A repülőgép kapitánya jelezte, hogy nem kapnak leszállási engedélyt a fővárosba. A gép már Zágráb felé haladt amikor mégiscsak megjött az engedély a landolásra, de csak az elnök saját felelősségére. MacKenzie tábornok Szarajevó kanadai ENSZ parancsnoka küldött egy ENSZ páncélozott járművet a reptérre, hogy kíséretet biztosítson az elnöknek. Májig nem tisztázott okokból azonban a dzsip másfél óras várakozás után távozott a helyszínről. Miután Izetbegović repülőgépe landolt a Szarajevóban, az elnök, lánya és Zlatko Lagumdžija miniszterelnök helyettes a Jugoszláv Néphadsereg fogságába került.

Karadžić katonái ugyanezen a napon megpróbálták Szarajevó kettéosztását. A félig sikerült akció során a muzulmán haderő ugyan kiszorította a szerbeket a városközpontból, de nem tudta megakadályozni néhány külvárosi kerület elfoglalását (Grbavica, Nedžarici). A részleges kudarc oka, hogy a Jugoszláv Néphadsereg boszniai parancsnoka, *Milutin Kukanjac* nem értett

teljesen egyet a katonai akcióval. Ő maga négyszáz tisztjével és sorkatonáival a bistríki városközponti laktanyába (Lukavica) szorult, amikor Šefer Halilović a boszniai hadsereg parancsnoka elrendelte a katonai létesítmény elfoglalását.

Izetbegović elrablását tulajdonképpen Kukanjac irányította a körülzárt laktanyából. Ez volt az egyetlen esélye arra, hogy élve kikerüljön a bosnyák gyűrűből. Időközben az elnök és kísérete a reptéren „tartózkodott”. Azon óhaját, hogy visszatérjen a városba, elutasították. Ekkor az igazgatói irodában megszólalt a telefon. Egy asszony telefonált Szarajevóból, hogy megtudakoljon valamit, és csak véletlenül kapcsolták az igazgatói irodába. A történetre a miniszterelnök-helyettes Lagmundžia így emlékezett:

„Az elnök elvette a telefont és azt mondta: „Jó estét asszonyom! Ön Alija Izetbegović-csal, Bosznia elnökével beszél.” Rövid szünetet tartott. Az asszony nem értette a dolgot. Az elnök így folytatta: „Igen, igen. Pontosan. Alija Izetbegović, Bosznia elnöke. Meg szeretném kérni önt valamire. Itt vagyok a repülőtéren, az igazgatói irodában, és a hadsereg nem enged minket távozni. Fogya vagyunk tartva. Megtenné, hogy felhívja az elnökséget és elmondja, hogy beszélt velem, és itt vagyok a repülőtéren? Ha nem sikerül elérnia az elnökséget, akkor hívja, kérem a rádiót és televíziót és őket informálja.”

A mesébe illő és hihetetlen történet ellenére az asszony felhívta a televíziót, és Bosznia népe, valamint a világ ekkor értesült róla, hogy az elnököt a Jugoszláv Néphadsereg elrabolta.

* A cím fordítása: Szarajevó a legkedvesebb város (Zabranjeno Pušenje zenekar).

Kukanjac közben Belgráddal is értekezett, ahonnan azt az utasítást kapta, hogy ezt a lehetőséget használja fel a laktanya blokádjának megszüntetésére. Izetbegovićot a lukavicai laktanyába szállították, hogy találkozzon Kukanjac tábornokkal. Innen az elnök betelefonált a televízió stúdiójába és élő közvetítésen keresztül tárgyalta saját elnökségével, pontosabban Ejup Ganić-csal, akire azonnal ráruházta az elnöki teendőket a távolléte idejére. A Szarajevói televízió egyenesben közvetítette, azt az alkut, melynek tétje Bosznia Hercegovina hivatalosan megválasztott elnöke volt.

Az események hatására a városba érkezett Fikret Abdić, Izetbegović elnök riválisa. Félő volt, hogy valamiféle puccs van készülöben. Talán azért nevezte ki Izetbegović hirtelenséggel Ganićot utódának, nehogy Abdić kezébe csússzon a vezetés.

FIKRET ABDIĆ (1939–) *Agrármérnök, a neve 1987-ben egy fedezetlen váltókibocsátási ügyben vált ismerté. Négy évre ítélték. Szabadulását követően csatlakozott a Demokratikus akciópárthoz. Szakított Izetbegović-csal és az ún. Nyugat-boszniai Autonóm Tartomány (1993–94) elnökéként különbékét kötött a szerbekkel és a horvátokkal. Később teljesen a szerbek bábójává vált. Miután csapatai teljesen szétszóródtak 1995-ben Horvátországba menekült.*

A bosnyák fegyveresek teljesen bekerítették a laktanyát és követelték elnökük szabadon bocsátását. Végül aztán MacKenzie tábornok segítségével megkötötték az alku. Izetbegovićot elcserélik Kukanjac tábornokért, az embereiért és a laktanyában lévő fegyverekért. A terv szerint egy hosszú menetoszlop indult a szerb ellenőrzés alatt lévő városrész felé. Elöl haladt MacKenzie páncélozott járműve, mögötte egy harckocsiban az elnök és a tábornok. A megállapodás szerint a szerb

városrész előtt a menetoszlop kettéválik és Izetbegović visszatérhet a városközpontba. Azonban a nem jól informált bosnyák területvédelmiek megtámadták, és kettészakították a konvoj. Fegyvereket zsákmányoltak és megöltek hat jugoszláv katonát. A rendet maga a bosnyák elnök állította helyre, azzal, hogy kiszállt a harckocsiból és leállította a lövöldözést. Kukanjac tábornok később mesélte, hogy amennyiben a helyzet elfajult volna a nála lévő kézfegyverrel kész lett volna megölni Bosznia elnökét, majd saját magát is. Erre azonban nem került sor. Izetbegović az elnöség épületébe ment, Kukanjac pedig szabadon távozott.

Ez az incidens mindenesetre meggyőzte a még kételkedőket, hogy a Jugoszláv Néphadsereg teljes egészében a szerbek oldalára állt. A szerbek pedig napokon belül menesztették Kukanjacot – aki szerintük túl gyengekezűnek bizonyult – és helyette egy jól kipróbált tábornokot helyeztek a hadsereg élére: *Ratko Mladić* tábornokot, aki a horvátországi háborúban már bizonyította „rátermettségét”.

1992. május 31-én parlamenti választásokat tartottak Szerbiában és Montenegróban. Mivel a szavazáson az ellenzék nem vett részt, *Slobodan Milošević* és a Szocialista Párt elsöpörte a győzelmet aratott Jugoszlávia hivatalosan mint békés közvetítő fél tetszelgett és a néphadsereget hivatalosan kivonták Boszniából. A háború anyagi részét viszont fedezte és önkéntesekkel látta el a Boszniában harcoló szerbeket. Az ENSZ szerint azonban mivel a Jugoszlávia (1992. április 27-e óta Szerbia és Montenegró „szövetsége”) nem hagyott fel a boszniai beavatkozással fokozatosan különböző szankciókkal sújtotta az országot. (május 30-án gazdasági embargót vezettek be, majd szeptember 23-án Jugoszláviát kizárták az ENSZ-ből.)

A háború kitörését követően egész Bosznia területén fokozódtak a harcok. A boszniai

szerb hadsereg eszmélt elsőként. A szabadcsapatok elfoglalták a köztársaság északi részén lévő *Brčko*t és *Dobojt*, és megszilárdították a kelet–nyugati folyosót, amely összekötötte Szerbiát Bosznia és Horvátország szerblakta részeivel. Karadžić független államát április 6-án kiáltották ki és Mladic serege június végére ellenőrzése alá vonta Bosznia Hercegovina területének több, mint felét, később 65–70 százalékát.

Az elfoglalt területeken megkezdődött muzulmán lakosság elűldözése és legyilkolása. A tervszerű tisztogatások néhol hatalmas méreteket öltöttek. Általános jellemző volt, hogy az elfoglalt települések vezetőit, értelmiségiket, valamint a Demokratikus Akciópárt tagjait – néhol viszont az össz férfilakosságot – koncentrációs táborokba szállították. Négy nagyobb fogolytábor nevét ismerte meg a világ: *Trnopolje*, *Manjača*, *Omarska* és *Keraterm*. Ezekben a táborokban embertelen körülmények között tartották az ide szállított muzulmán és horvát rabokat. Gyakran kényszerítették őket arra, hogy egymás ellen hajtsanak végre csonkításokat, fizikai, vagy szexuális rémtetteket. A világ sokáig hallgatott. Aztán július 19-én *Roy Gutman* a *New York-i Newsday* lap újságírója cikket jelentetett meg a haláltáborokról. Az újságíró személyesen is járt Manjačán, de csak kívülről szemlélhette az eseményeket:

„Fejüket előre hajtották, kezüket összekulcsolták a hátuk mögött. Így sorakoztak a muzulmán rabok szerb fogvatartóik előtt. Egyik a másik után ült le a fémshékbe, majd letérdelt, hogy leborotválják a haját. A táborok vezetői parancsokat osztogattak, amelyeket száz méterrel arrébb nem lehetett hallani, és húsz fős csoportok futólépésben visszatértek a fészerekbe, ahol szinte koromsötétben laktak. Az örök a bejáratnál suhogtatták a gumibotjaikat, mintha azt sugallnák, hogy ezután verés következik.”

Karadžić természetesen visszautasította a vádakát és tagadta a koncentrációs táborok létét. A világ még mindig nem eszmélt. Bosznia-Hercegovina ENSZ-nagykövete, *Mohamed Sacirbey* állítása szerint pedig már májusban személyesen tájékoztatta Butrosz Gálit a táborokról.

„Május végétől kezdve tájékoztattuk az ENSZ-t beleértve Butrosz Gálit is a koncentrációs táborok létezéséről. A főtítkárral május 15-e körül találkoztunk. Először aggódtunk, mert azt gondoltuk, hogy azt fogják válaszolni, hogy rémhíreket terjesztünk. Csak szemtanúk beszámolóí voltak a birtokunkban. Nekünk magunknak fogalmunk sem volt, hogy mennyire szörnyűek ezek a táborok. De Butrosz Gáli és a többiek egyáltalán nem vettek minket komolyan. Júliusban benyújtottunk egy pontosabb listát a táborok létezéséről.”

Az etnikai tisztogatások kettős célt szolgáltak: etnikailag tiszta területek létrehozását és tartós félelem keltését a menekültekben, hogy többé ne merjenek visszatérni szülőföldjükre. Az egyre több bizonyíték előkerülésének hatására Karadžić a nemzetközi nyomásnak engedve engedélyezte, hogy az evakuálásokat a Nemzetközi Vöröskereszt felügyelhesse.

Az atrocitásoknak köszönhetően április végére 286 ezer ember menekült el Boszniából. Ez a szám június elejére háromnegyed millióra, július közepére 1,1 millióra emelkedett. Az év végére pedig majdnem kétnmillió bosnyák hagyta el otthonát.

(folytatjuk)

Felhasznált irodalom

SILBER, LAURA – LITTLE, ALLAN: *Jugosz-lávia halála*. Budapest, 1995.

JUHÁSZ JÓZSEF: *A délszláv háborúk rövid története (1991–1995)*.

PÁNDI LAJOS: *A kelet-európai diktatúrák bukása*. Budapest, 1996.

A Magyar Szó 1991–1995 lapszámai.

Térkép. BOSZNIA-HERCEGOVINA NEMZETISÉGI VISZONYAI 1992-BEN

2. ábra. KONCENTRÁCIÓS TÁBORI PILLANATKÉP I.

1. ábra. FINN ENSZ-CSAPATOK EVAKUÁLJÁK SREBRENICÁBÓL A MUZULMÁN LAKOSSÁGOT

3. ábra

4. ábra. IVÓVÍZBESZERZÉS, AZ OSTROMLOTT SZARAJEVÓBAN

5. ábra. UTCAI HARCOK A FŐVÁROSBAN

6. ábra. KONCENTRÁCIÓS TÁBORI PILLANATKÉP II.

7. ábra. MUZULMÁN ASSZONY SIRATJA ELESETT HOZZÁTARTOZÓIT, SZARAJEVÓBAN

8. ábra. TÖMEGSÍR FELTÁRÁSA BOSZNIÁBAN

9. ábra

„Virágokkal feldíszített kerékpárokön érkezünk Kolozsvárra...”

Az utászlaktanyától a Tisza forrásáig

Rovatunk alap gondolatához híven ez alkalommal is olyan sokat látott és tapasztalt személyt kerestünk fel, akinek mély humánmalátszótt gondolatai méltán lehetnek útjelző kövek a legendás tanárnemzedékek számára. Az itt következő beszélgetésben KATONA BÉLA, az V. Zotmund utász zászlóalj egykori katonája vall életéről, kötődéseiről. Az 1999. február 9-én, Szegeden történt portréinterjú szövegét rövidítve közöljük.

Belvedere Meridionale: – *Béla bácsi! Először is azt szeretnénk kérni, hogy meséljen gyermekkoráról, ifjúkoráról!*

Katona Béla: – 1915-ben születtem. Fodor utca volt akkor, most azt hiszem más neve van neki, ott volt egy bizonyos kóroda, hát ott születtem én, de az édesapám a Pénzügyi Igazgatóságon volt szolga és benn a Pénzügyi Igazgatóságon volt lakásunk, szolgálati lakásunk. Hát sajnos, én amikor az édesapám meghalt, másfél éves voltam, úgyhogy az édesapámat én nem is ismertem. (...) A házban (a Zárda utca 21. szám alatt laktunk, a felsővárosi templommal szemben) volt egy nyugalmazott iskolaigazgató (a kereskedelmi iskola igazgatója) olvasta az újságban, hogy egy jó rajzoló faszobrásztanulónak fölvesznek. Aztán megmutatta az édesanyámnak, hogy nézze Katonáné – azt mondja – a maga fiát még az Isten is faszobrásznak teremtette, mert nagyon szépen rajzol. Hát azután az anyám az elvitt oda a mesterhez a Deák Ferenc utcába (ottan az iparkamara, ott volt ez a faszobrászmester). Vári Lajosnak hívták. Három és fél évig tanultam, de mikor felszabadultam, akkor meg a sima bútorok jöttek a divatba. Úgyhogy egy évvel a felszabadulás előtt tudtam azt, hogy most már munkanélküli leszek. És akkor hát mit csináljak, jelent-

keztem pénzügyőrnek fent Pesten a Kőbányán (ott volt a Pénzügyőri Iskola) és hát fel is vettem, úgy hogy a bizonyos felvételi vizsgán túllettem. Mondták, hogy majd értesítenek, hogy mikor kell oda felmenni a tanfolyam kezdetére. De közben tudtam, hogy van Pesten három faszobrász kollégám. Elmentem, felkerestem őket, és ahogy oda megyek, na – azt mondja –, Béla, mi újság? Mi van? Van munka? Hát, mondom nincs. Mondom: finánc akarok lenni, nem faszobrász ugye, mert az volt a mester-ségem. Hát azután ők kinevettek, hogy hát csak nem bolondultam meg, hogy pénzügyőr leszek, itt egy héten többet keresek a faszobrász szakmával, mint a pénzügy-őrségnél. Megvan a szerszám? – kérdi. Mondom: meg. Mert a mi szakmánkhoz hetven darab véső, meg egy bunkó kellett, amivel ütöttük a vésőt. Na hát – azt mondja – ha itt a szerszám, már holnap dolgozhatok. Felvittem a szerszámaimat mindet, és ott dolgoztam. Ez volt 1939-től '41-ig.

B. M.: – *Hol volt a katonai kiképzése?*

K. B.: – '37-ben, a Rába utcában az utászlaktanyában.

B. M.: – *Ez volt a Zotmund utász zászlóalj?*

K. B.: – V. Zotmund utász zászlóalj, igen. Ott is szerencsétlen voltam, mert mikor sorozásra hívtak, akkor megkérdezték tőlem, hogy milyen katona akarok lenni. Hát ugye, ha már lehet választani, akkor repülő szeretnék lenni. Jól van – felnézett – elmehetek. Amikor hívtak, hogy a behívómat vegyem át, akkor már olyan katonásan (pedig civil volt az illető): Na itt írja alá! Hát azután hogy aláírom, kezembe nyom egy papírt. Megyek le a lépcsőn, és akkor látom, hogy az V. utász zászlóaljhoz vonuljon be. De közben meg én az öreg barátaimmal,

akik már leszereltek, beszélgettem, milyen katonának volna jó lenni? Azt mondják minden legyél, csak utász ne. Ennek dacára, hogy repülő akartam lenni, végül is utász lettem. De hát nem bántam meg, mert mondom azután századírnök voltam.

B. M.: – *Milyen kiképzést kaptak mint utászok?*

K. B.: – Volt ladikjárás, hídverés, aknatelepítés. Nekünk ugye az volt a fő feladatunk, hogy erőszakos folyamatkésnél voltak rohamcsónakok, és hidakat kellett építeni mindenütt.

B. M.: – *Egy ilyen könnyűhídépítés mennyi ideig tartott?*

K. B.: – Volt egyszer egy bizonyos verseny, hogy mennyi idő alatt tudtuk ott a Boszorkányszigetnél átverni. Hát nem kellett még egy fél óra, se és átvértük a Tiszán a hidat.

B. M.: – *Milyen volt a zászlóalj legénysége, a társaság milyen volt?*

K. B.: – Nagyon jó társaság volt. Büszke voltam rá, hogy mert ott mind olyan derék fiúk voltak.

B. M.: – *Alföldiek voltak?*

K. B.: – Igen, alföldiek mind, a környékbeli falukból, tanyákból, városokból. Volt egy nagyon kemény katonatiszt, akkoriban jött ki a Ludovikáról. Czékus Endrének hívták. Dorozsmai születésű volt, és borzasztó kemény. Úgyhogy megszorongatott bennünket nagyon. De közben elhelyezték ezt a Czékus hadnagyot valahova. Ott is utász zászlóalj volt, és mikor elköszönt tőlünk, akkor sírva köszönt el, pedig sokszor úgy megcincogtatott bennünket, hogy az tényleg. Nagyon katonásak voltak (abban az időben meg különösképpen) ezek a „jutasi őrmesterek”. Büszkék voltunk arra, hogy katonák lehetünk. Abban az időben, míg valaki le nem szerelt, nem is foglalkoztak a lányok vele, mert amikor bevonul katonának (elviszik ide, elviszik oda), akkor úgyis talál magának valakit.

Huszonhárom évesek voltunk mikor leszereltünk, aztán már könnyebben lehetett a kislányokat megtalálni.

B. M.: – *Kalakult-e valamiféle csapatselem? Büszkék voltak arra, hogy „mi, utászok különbek vagyunk, mint a gyalogság”?*

K. B.: – Igen, ez érdekes volt. A gyalogosok kisebbek is voltak. Amikor fenn voltunk a Kárpátokban, 1944-ben, ott két tiszt beszélgetett és kihallgattam őket, akkor azt mondja a másik tiszt (erdélyi székely fiúkból összeállított zászlóaljhoz tartozott): a ti fiaitok mind olyan derék fiúk, derék katonák, de nézd a mieink mind olyan kicsi pöttömök. Ugye büszkék voltunk rá. Büszkék voltunk erre a névre: Zotmund utász zászlóalj. Mi műszakiak sok mindent csináltunk. Sok feladat várt ránk, nem úgy, mint a gyalogságra vagy mondjuk a híradósokra. Ha '42 például, amikor előre mentünk, az oroszok az előnyomulásnál gyors ütemben vonultak vissza, és ha mondjuk netán megtorpant a gyalogság, akkor megálltak és az utászoknak (nekünk) oda kellett menni és akkor fel kellett szedni az aknákat, amik le voltak telepítve. Ha visszafelé vonultunk, akkor meg leghátul kellett lenni, mert ugye a hidakat fel kellett nekünk robbantani. Komoly, nehéz munkák voltak ezek.

B. M.: – *Az erdélyi bevonulással kapcsolatban milyen emlékeket őriz?*

K. B.: – Az erdélyi bevonulás nagyon megrázó volt. Az emberek sírtak. Mi kerékpárosok voltunk, hát virágokkal úgy feldíszítették a kerékpárunkat, hogy alig tudtunk menni. Azt elmesélni vagy elmondani lehetetlen, hogy mikor azok főlzabaldultak milyen boldogok voltak. Mikor odaértünk Bihardiószegre (ez közvetlen a határon túl, 15 kilométerre volt) a román vezetők már elmenekültek onnan. A magyar vezetők – akik a községben valamit jelentettek – mikor mi bementünk oda, megkérték a századparancsnokot, hogy

engedje meg, hogy mindenkinek kimaradása legyen, mert minden háznál egy terített asztal várja a katonákat. Hát aztán persze a parancsnok megengedte. Reggel hatkor – azt mondja – fiúk itt sorakozzanak a téren. Mindenütt terített asztal volt, és ahol valamelyik házra nem jutott katona, akkor átjött a férj és a feleség, és azt mondják: mi hozzánk is jöjjenek katonák. Meg minálunk szóval még nem voltak. Reggel összegyűlekeztünk, és akkor mentünk tovább Nagyváradra meg Kolozsvárra. Mondom, ez egy olyan élmény volt, hogy azt soha nem lehet elfelejteni.

B. M.: – *Részt vettek a nagyváradi és a kolozsvári díszbevonuláson is?*

K. B.: – Igen. Volt is egy ilyen képeslapom, de hát azt most nem találok meg. Ott a kerékpáros utászok le voltak fényképezve, ahogy a sok virágokkal fel voltunk díszítve – gyönyörű szép volt!

B. M.: – *Nagyszalontán Arany János szavaival köszöntötték a bevonulókat...*

K. B.: – Nagyon szép volt. Elhangzott a szó, zeng az induló, győztesek megint... – hogy is volt az? ... *Várnak újra mind régi bércseink. Édes Erdély itt vagyunk. Érted élünk és halunk, győz a szittya fergeteg, a rohanó sereg. Lépteink nyomán fönny a Hargitán...* – szóval gyönyörű szép volt ez, gyönyörű szép volt az erdélyi bevonulás.

B. M.: – ... és – *feltételezhetően* – az *alukulat morálja is kiváló volt...*

K. B.: – Kiváló volt, igen hát szóval mindenki boldog volt, aki abban részt vett. Hát mikor visszamentem Budapestre, ugye a kollégákhoz az ülóbútor üzembe, az volt a helyzet, hogy mikor így a moziban így nézték, hogy vonulnak a katonák – sírtak ottan, hogy miért nem lehetnek ők katonák. Volt, aki ment és jelentkezett volna önként, ő is akar katona lenni (hogy ő is valahova menjen), de hát nem adatott neki meg, hogy ő is ott legyen.

B. M.: – *Az erdélyi bevonulás után Önt rögtön leszerelték?*

K. B.: – Erdélyi bevonulás... Ott egy fél évig voltunk benn tulajdonképpen. Maradtak még aztán olyanok, akik megszálló katonák voltak, de minket hazahoztak őszszel.

B. M.: – *Milyen körzetben tartózkodtak Erdélyben?*

K. B.: – Erdélyben – mondom – Bihar-diószegen voltunk egy jó darabig. Ott építettünk is egy országszászlót. Találtunk mindenfélét, terméskövek meg nem tudom mi volt. A piros-fehér-zöld zászló hatalmas árbocon ott ment és akkor a községnek átadtuk és akkor aztán mentünk tovább. Nagyvárad és Kolozsvár felé.

B. M.: – *Kaptak valami különleges felkészítést a Károly-vonal áttörésére? Gyakoroltatták Önökkel, hogy lehet egy erődöt áttörni?*

K. B.: – Nem, tulajdonképpen ilyenről nem volt szó. A felvidéki bevonulás 1938–39-ben volt. Na ottan felrobbantottuk az erődöt. A románokét felrobbantani nagyon nehéz lett volna, mert nagyon nagyok voltak, úgyhogy azokat nem robbantottuk fel. A Felvidéken, mikor voltunk Losonc, Léva, Fülek azon a részen, hát azok nem voltak nagyok. Nem voltak nagyobbak azok az erődök, mint egy szoba, úgyhogy aláraktunk ilyen kilós ekrazit szelencéket, azokat felrobbantottuk. Volt, hogy amikor feldobta, megfordult a levegőben, aztán visszadobta. Persze nekünk el kellett menni messzire fedezékbe, mikor aláraktuk és akkor volt az a bizonyos angol gyújtózsínór, ami ugye egyszer robbantotta a többi zsínórt és akkor aztán mind, egyszerre a levegőbe dobta az egész erődöt.

B. M.: – *A Felvidéki bevonulás milyen útvonalon zajlott le?*

K. B.: – Emlékszem, Szegedről indultunk el, mi előre a századparancsnokkal (én felderítő is voltam közben) és a századunk, az utánunk jött. Gyönyörű szép helyen voltam ott. Losonc, Léva meg Fülek, azon a részen voltunk ott a Felvidéken. Ott se sokáig

voltunk tulajdonképpen. Aztán utána meg mentünk a Kárpátaljára. Egy gyönyörű szép bevonulás volt megint. Hát azok a Huszt, Técső, Máramarossziget, Aknaszlatina, Beregszász, meg azon a részen fel oda a havasokba, ahol a Tisza eredt.

B. M.: – *Kőrösmező, Rahó...*

K. B.: – Kőrösmező, Rahó igen. Ott mindezt végigjártuk. De gyönyörű szép volt az a vidék! Még emlékszem rá, hogy egy tízméteres valami kis patakocská volt, és mondták, hogy ez a Tisza.

B. M.: – *A polgári lakossággal milyen viszony alakult ki?*

K. B.: – Azokkal nagyon jó. A Felvidéken magyarokkal találkoztunk. Kárpátalján ruszinokkal.

B. M.: – *Partizánakciókkal nem találkoztak?*

K. B.: – Nem. Nem, ott nem volt olyan.

B. M.: – *Az utat végig kerékpáron tették meg?*

K. B.: – Nem. Akkor még nem kerékpárosok voltunk, csak Erdélyben voltunk már kerékpárosok, meg Délvidéken. Mikor '42-ben kimentünk a Donhoz, ott is kerékpárosok voltunk és mikor '44-ben megint behívtak és akkor felmentünk a máramarosi havasokba, akkor is kerékpárosok voltunk. Emlékszem, hogy egy nap mentünk át a Radnai-hágón... A kerékpárokat, emlékszem, fel kellett tolni a hágóra, a legtetejére és mikor felértünk (hát bizony megszenvedtünk érte), akkor utána lefelé mindig a pedálon kellett állni (a fékpedálon) és akkor mentünk lefelé, vagy két-három óra hosszát, négy óra hosszát csak lefelé. Amikor leértünk, akkor még ugyanaznap mentünk a Borsai-hágóra megint fel. Nagyon megszenvedtük akkor.

B. M.: – *Milyenek voltak azok a kerékpárok?*

K. B.: – Magyar gyártmányúak. Csepel kerékpárok voltak.

B. M.: – ... *Maiakkal összehasonlítva?*

K. B.: – Nagyon stabil kerékpárok voltak. Direkt a honvédségnek csinálták, nagyon erős, jó kerékpárok voltak. Az volt a helyzet, hogy persze kerékpárról lévén szó, defekt vagy valami mindig előfordult. Amikor mentünk, a legvégén a századnak mindig volt két vagy három ilyen szerelőkocsi, amin volt – nem tudom én – hús, huszonöt vagy harminc kerékpár az egyik kocsin. Akkor, ha valakinek valami baja volt a kerékpárral, lemaradt, feladta a szerelőkocsira, leadtak neki egy másik kerékpárt és aztán ment tovább a század után.

B. M.: – *Ezzel a kerékpárral egy óra alatt hány kilométert lehetett megtenni?*

K. B.: – Hát olyan nagyon erőltetett menetben nem mentünk, de én gondolom, azért a 30-35 kilométert simán lekerékpároztuk, mert hát ugye fiatalok voltunk, jó volt a kerékpár, meg hajtotta az embert az a vágy is, hogy odaérjünk minél hamarabb, ahova akarunk menni. És jobbról-balról az a tömeg – mondjuk nem Oroszországot érttem, mert hát ugye ott nem volt – de Erdély vagy pedig a Délvidék, azért hát ezek a magyarok mind kinn voltak az út szélén és integettek. Ha mondjuk leszálltunk, megálltunk, hát pusziglattak bennünket, nyakunkba borultak. Különösen Erdély, hát az egy felejtethetlen valami volt.

B. M.: – *A kerékpáron kívül milyen jellemző felszerelési tárgyuk volt, ami megkülönböztette Önöket a többi katonától?*

K. B.: – A pokróc a kormányra volt felcsatolva szíjjal, és a puskának is volt egy bizonyos hely. Keresztvágó fűrész, meg kisorszeke meg ácskapocs. Ez mind a hátunkon volt, kinek milyen jutott. Ki voltunk mi díszítve gyönyörű szépen. Mikor a Donhoz mentünk ki, magunkat is elnéztük, hogy úgy ki voltunk díszítve, mint egy karácsonyfa.

Hát az oroszokkal, mikor ugye találkoztunk (meg hadifogságba is estek orosz katonák) velük, akkor láttuk, hogy annak

tulajdonképpen a hátán volt egy kis zsák, amiben volt a lőszer, meg 1-2 konzerv és akkor aztán volt neki a golyószóró vagy a gépfegyver a kezében. Annak nem volt pokróc, meg ilyen különböző felszerelés, úgyhogy az egész másképp nézett ki. De mikor mi mentünk ki (hát az már '44-ben volt), akkor hát minden felszerelést otthagytunk. Tulajdonképpen, ahol a szálláshelyünk volt, még a vacsorát sem engedték kiosztani, olyan gyorsan kellett mindjárt menni.

Akkor nem tudtuk még, hogy olyan borzalmas események elé nézünk. Odakért magához a Preplár százados. Nagyon kemény ember volt. Szegedi. Katona volt az egész család. Az édesapja is tábornok volt ennek a századosnak. Én csodálkoztam rajta, mert én szakaszvezető voltam, ő meg százados, hát abban az időben nem úgy volt, hogy lehetett haverkodni egy századossal (még egy hadnaggyal se). Akkor éjjel mentünk ki oda a Tisza-partra az állásokba, és egyszer odajött mellém és mondta: „Katona! Gyere ide mellém és legyünk együtt! Ne hagyjál el! Te is szegedi vagy meg én is. Valamelyikünket valami éri, a másik üzen róla a családnak.” – Na, és akkor itt következett be a tragédia, hogy ott szétrendezte a századot, beásták magukat, ne-

künk volt a géppuskánk, más ilyen komoly felszerelés nem volt, csak a puska. Golyószóró talán ha kettő volt a századnál. Délelőtt körülkaptak bennünket az oroszok, és hát láttuk, hogy mindig többen vannak. Hát persze, nálunk ezzel a puskával (mindig ugye a závarzatot kinyitottuk, rálöktük a töltényt, megint lecsuktuk)... addigra az orosz a golyószóróból, meg a dobtárasból rengeteg töltényt kilőtt. A mieink amikor látták, hogy az oroszok sokan vannak, és mi nem tudunk ellenállni, akkor szaladtak. Mi is kiugrottunk a századossal a gödörből, amit ástunk magunknak, és hogy szaladtunk, én valahogy elkeveredtem a századostól. Elkapott egy orosz mindjárt, és akkor hát a karórámát meg a zsebtárcámát meg mindent, amit tudott, tőlem elszedett. És akkor nézem, hogy a Preplár százados harmad magával a kukoricásba szaladt. Hát persze az oroszok azt nézték, hogy három ember megy, de ha tudták volna, hogy ez a századparancsnok százados, akkor biztosan utánaeredtek volna. Szóval itt jártam meg, hogy ő azt mondta, hogy ne hagyjuk el egymást, hát én valahogy ottan úgy a nagy rohanásban elkeveredtem tőle. És azután ő megúsza fogság nélkül, én meg négy év fogságba kerültem...

JANCSÁK CSABA – KISS GÁBOR FERENC

KOVÁCS GYÖRGY ATTILA

Hadak útján

A Tegetthoff-osztályú hadihajók hatása a világ csatahajó-fejlesztésére (2. rész)

4.2. Az orosz (szovjet) flotta hármás lövegtornyú egységei

Az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban elszenvedett fiaskót követően az oroszok nagy tempóban hozzáfektak egy új, ütőképesebb flotta kifejlesztéséhez. Az orosz flottát földrajzilag két különálló egységként fejlesztették. A balti- és a fekete-tengeri flottaként fejlesztették. A balti flotta fejlesztését az 1906-ban meghirdetett dreadnought pályázat nyitotta meg, amelyre 51 terv érkezett be. Ezek közül az orosz tervet fogadták el, Cuniberti elrendezésben, brit kazánokkal, turbinákkal és lövegekkel, ez utóbbiakat licencben gyártották le. A *Gangut*-osztály egységeinél először a négy lövegtornyot az angol *Invincible*-osztályú csatacirkálókhoz hasonlóan három, egymással párhuzamos vonalban szerették volna elhelyezni. A valóságban ezek a hajók is a közép vonalban elhelyezett lövegtornyokkal épültek meg. Ugyanakkor a tervrajztól eltérően nem amerikai rácsos árbocokkal szerelték fel. A típus és a páncélzat átmenet volt a csatahajó és a csatacirkáló között. A hajókat nagyon komoly kritika érte szokatlan formájuk miatt, de a gyakorlatban sikerrel helyt álltak.

A négy egységet 1909 és 1914 között építették, de a vízrebocsátásukat követően 1917-ig egyet sem adtak át a flottának, mert a gyár a felszerelésüket már nem tudta végrehajtani. A *Gangut* és a *Poltava* az Admirálisok osztályában, a *Szevasztopol* és a *Petropavlovszk* a Balti hajógyárban épült. A lassú szolgálatba állítást követően jelentősebb hadműveletekben kimaradtak, legnagyobb eseményt többszöri átkeresztelésük jelentette: *Gangut* = *Oktyabrszkaja Revoljuc-*

cia; *Szevasztopol* = *Pariskaja Kommuna* = *Szevasztopol*; *Petropavlovszk* = *Marat* = *Petropavloszk*; *Poltava* = *Mihail Frunze*. A *Petropavlovsz* 1919 augusztus 18-án egy brit CMB¹ megtorpedózta. A hajó Kronstadt előtti sekély vízben megfeneklett. A *Poltava* nem került szolgálatba, 1922-ben egy tűz megrongálta, a másik három hajó üzemeltetéséhez szükséges alkatrészhajóként hasznosították. Az első három egység a második világháborúban részt vett és többször súlyosan sérült. 1953 és 1958 között bontották le őket.

A Fekete-tengerre szánt hajóosztály négy egységét a Nyikolajevben lévő két hajógyártól 1910–11-ben rendelték meg. Az *Imperatrice Marija*-osztály a *Gangut*-osztály kissé javított változata volt, hasonló felépítéssel, kisebb kéményekkel és felépítménnyel. A hajók vízkiszorítása a *Gangut*-osztálytól 7000 t-val kevesebb volt, ennek következménye a kisebb merülés lett. A páncélzat viszont nem volt a kategóriának megfelelő.

Az *Imperatrice Marija* több harci bevetés után 1916. október 20-án *Szevasztopol* kikötőjében – a lőszerkamra felrobbant – a hajó elsüllyedt. 1919-ben kiemelték és 1927-ben lebontották. A *Jekatyerina II.*-t 1917-ben átkeresztelték, új neve *Szvododnaja Rosszija* lett. Számos fekete-tengeri hadműveletben részt vett. 1918. június 16-án – nehogy német kézre kerüljön – a *Kercs* orosz romboló torpedóval elsüllyeszti.

Az *Imperator Alekszandr III.* csak néhány harci műveletben vett részt. Többször nevet vált: *Volja*, *Volga*, majd *General Alekszejev* néven a német, a brit és végül a fehér csapatok kapják. 1920-ban Bizertában internálják,

1936-ban egy francia cég lebontja. Az osztály negyedik tagját, az *Imperator Nyikolaj II.* 1916. október 18-án vízre bocsájtják, majd *Demokratija* néven építését 1917-ben leállítják.

A balti flotta erősítéseként 1912-ben kezdenek hozzá a *Borogyino*-osztály 4 csatacirkálójához (a többi egységhez hasonlóan ez is dreadnought!), de 1918-ig nem készültek el velük. A 32 500/38 000 tonnás hajókat 12 darab 35,6 cm-es L/45-ös lövegekkel szerelték volna fel. Már a háború alatt átalakították 12 darab 30,5 cm-es L/52-es lövegre, de nem építették be ezeket se. Három egységet 1923-ban Németországban, a negyediket 1931-ben Leningrádban bontották le.

Az 1922–1933 közötti időszakban a régi sorhajókat és a befejezetlen nehéz hajóegységeket lebontották. A Szovjetunióban hosszabb szünet után, 1938-ban a 3. ötéves terv keretében kezdődött újra a nehéz hadihajók építése. 1943-ig nyolc csatahajónak, nyolc csatacirkálónak, kilenc *Kirov*- és tizenegy *Csapajev*-osztályú cirkálónak kellett volna megépülnie. Több előterv elkészítése után az olasz Ansaldo gyár UP.41 jelű 42 000 tonnás csatahajó tervrajzát alapul véve 1937-ben kezdték el az első nagy csatahajó, a 59 000/65 000 tonnás, 9 darab 40,6 cm-es L/50-es löveggel felszerelt *Szovjetszkij Szojuz*-osztályú négy csatahajó építését.

Közülük a *Szovjetszkij Szojuz* Leningrádban, a *Szovjetszkaja Ukrajna* Nyikolajevben, a *Szovjetszkaja Bjeloruszija* és a *Szov-*

jetszkaja Rosszija Molotovszkban került sőlyára.

A hajók építése a „Projekt 23” alapján ment végbe, a vízvonal alatti torpedóvédő rendszer az olasz Puglise-módszer szerint épült. Ezeknek a hajóknak a paraméterei a korabeli típusoknál jobbak voltak. A hajó általános felépítése az olasz *Vittorio Venetóra* hasonlított, nagyobb méretekkel. A legnagyobb méretű szovjet hadihajó lett volna. Az építést anyagihiány és a külföldi alkatrészek beszerzési nehézsége következtében 1940 nyarán leállították. A beépítendő 40,6 cm-es lövegekből egy prototípus készült el, azt Leningrádnál a szárazföldön építették be. A két első hajó 40%-ig készült el, a további kettő kezdeti stádiumban volt. 1948–1950-ben valamennyit lebontották. Az orosz (szovjet) csatahajók legfontosabb adatait az 5. táblázat tartalmazza.

4.3. Az amerikai flotta hármas lövegtornyú egységei

Az Egyesült Államok haditengerészete korán bekapcsolódott a dreadnought-építési versenybe. 1905-ban fogadták el az első csatahajó építését elrendelő törvényt, és 1906-ban kezdték el a *South Carolina*-osztály két egységének építését. Ezek a 16 000/17 900 tonnás, 8 darab 30,5 cm-es L/45-ös löveggel felszerelt hajók még tornyonként két löveggel készültek, de elsőként helyezték a nehéztornyokat a középvonalba. Így a nehéztüzérség minden tagja mindkét

5. táblázat. Az orosz (szovjet) csatahajók legfontosabb adatai²

	Gangut	Imperatrice Marija	Borogyino	Szovjetszkij Szojuz
Szolgálatba állítás	n. a.	n. a.	TERV	TERV
Vízkesztés (max., t)	23 016/31 275	22 600/24 000	32 500/38 000	59 450/65 450
Páncélzat* (mm)	102,127,225 150-203	50-263 305	n. a.	n. a.
Teljesítmény (LE)	42 000	26 500	68 000	210 000
Sebesség (cs)	21,5	21	26,5	28
Fegyverzet	12 db (4x3) 30,5 cm L/52 é. 12 darab (4x3)	30,5 cm L/52 é. 12 darab (4x3)	36,5 cm L/45 á.	9 darab (3x3) 40,6 cm L/50 á.

n. a. = nincs adat

* Páncélzat a vízvonalon, felépítményen, lövegtornyon.

oldalra képes volt tüzelni. Rácsos árbocaival meghatározta az első világháború végéig épülő amerikai csatahajók arculatát.

1943 májusában részt vett az Attu-sziget visszafoglalásában. 1944 júniusában a normandiai, majd augusztusban a dél-franciaországi partraszállást támogatta. 1945-ben az Iwo-Jima, majd az Okinawa körüli harcokban a Csendes-óceánon tevékenykedett. Eközben egy japán kamikaze repülőgép rázuhant és egy partvédő ágyú eltalálta, de csak kisebb sérüléseket szenvedett. A második világháború befejezése után 1946-ban a bikini-szigeteki atomrobbantási kísérleteknél célhajóként szerepelt. Közéleben több atombomba robbant, de a *Nevada* nem süllyedt el. 1948. július 31-én egy repülőgép torpedójával süllyesztette el.

Már tíz dreadnoughttal rendelkeztek, amikor 1912-ben hozzákezdtek az első amerikai hármass lövegtornyú csatahajó, a *Nevada*-osztály két tagjának építéséhez. (1. ábra) A 24 000/30 000 tonnás³ hajókat tíz darab 35,6 cm-es L/45-ös löveggel szerelték fel. A lövegek elhelyezése az olasz *Conte Di Cavourra* emlékeztet. Az orrhoz és a tathoz legközelebbi toronyban három, az ezt követő tornyokban két löveget helyeztek el. Az olasz hajótól eltérően a hajó közepén, a harmadik hármass lövegtorony helyén található a felépítmény.

A két hajó különböző gépészeti berendezésekkel épült: az *Oklahoma* háromszoros expanziójú turbinákat és tizenkét darab Babcock-kazánt, a *Nevada* Curtis-turbinákat és tizenkét darab Yarrow-kazánt kapott.

Mindkét egység részt vett az első világháborúban. A *Nevada* 1917–18-ban az Atlanti-óceánon a szövetségesek hajózásának védelmében tevékenykedett. 1927 és 1929 között Norfolkban a Navy Yardban átépítették.

Az 1941. december 7-i Pearl Harbor elleni japán légitámadás mindkét hajót súlyosan érintette. Az *Oklahoma* nyolc perccel

az első torpedó becsapódása után felborult. A víz akadálytalanul ömlött be a nyitott fedélzeti nyílásokon. Csak a hajó bal oldala és a gerinc egy része látszott ki a vízből. Árbocaival a fenékbe fűrődött. Közel négyszáz tengerészt vitt a hullámsírba. A hajót néhány hónap múlva kiemelték, de a nagyon komoly sérülések miatt nem állították helyre (3–4. ábra).

A *Nevada* volt az egyetlen mozgó hajó a japán támadás alatt. Egy torpedó és öt bombatalálatot kapott. Attól tartva, hogy a japánok a hajózó útvonalon elsüllyesztenék – ezzel bezárva a kikötőt – zátonyra futtatták. (2. ábra)

1942 februárjában emelték ki. A Puget Sound Navy Yardnál egy év alatt helyreállították, és jelentősen átépítették, korszerűsítették. Kéményének, árbocainak és felépítményeinek alakja megváltozott. A 35,6 cm-es főtüzerésege kivételével valamennyi ágyúját kiszerezték, helyükbe új, erős légvédelmi fegyverzetet kapott: 16 darab 12,7 cm-es ágyút, valamint 36 darab négy centiméteres és 38 darab két cm-es gépágyút. (22. ábra)

1913-ban kezdtek hozzá a *Nevada*-osztály továbbfejlesztését jelentő *Pennsylvania*-osztály első tagjának az építéséhez. A *Pennsylvania* és a testvérhajója, az *Arizona* 1916-ban állt szolgálatba. (6–7. ábra)

A nehéztüzérséget mindkét hajón a *Teggethoff*-osztályhoz hasonlóan hármassával négy toronyban helyezték el. A 31 400/32 567 tonnás hadihajókat 12 darab 35,6 cm-es L/45-ös ágyúkkal szerelték fel.

A páncélzatot megerősítették: az övpáncélzat nagyobb hosszban épült ki a tenger alattjáróról indított torpedók kivédése érdekében. A tornyok páncélzata elérte a 226,5 tonnát (a 650 tonnás tornyok tömegének $\frac{1}{3}$ -át). Gépészetileg az *Arizona* Parsons-, a *Pennsylvania* Curtis-turbinát kapott. A *Nevada*hoz képest megduplázták a hajócsavarok számát: négy-négy darabot szereltek fel.

Mindkét hajó szenvedő alanya volt a japánok Pearl Harbor elleni támadásának. Az Arizona orrában lévő lőszerraktárat bombatalálat érte. Háromszáz méter magasra csapott fel a tűz- és a lángoszlop. (8. ábra) A hajó egyetlen pillanat alatt ócskavashalommá változott. 1102 ember pusztult el. A háború után a roncsra emlékmauzóleumot építettek. (9. ábra)

A japán légitámadás után a Pennsylvania, a flotta zászlóshajója szárazdokkban állt. Ennek ellenére kisebb karcolásokkal megúsza a támadást. A támadást követően a hajót felújították, és ismét harcra vetették. 1944. október 24-én részt vett a Fülöp-szigetekért vívott Surigao-átjáróban lezajlott ütközetben, ami a csatahajó-kötelékek utolsó egymás elleni küzdelmét jelentette. Az amerikai flotta kb. hatszoros fölényben volt, és a Pennsylvania a saját hajók nagy sűrűsége miatt nem jutott tüzeléshez.

Az amerikai csatahajó-építési program egyévi szünetet követően 1915-ben tovább folytatódott. Ekkor kezdték el a *New Mexico*-osztály építését.

A tervek szerint a két 32 000/33 000 tonnás egységet 12 darab 35,6 cm-es L/45-ös lövegekkel szerelték volna fel. Menet közben változott a terv: a régi *Idaho* és *Mississippi* sorhajókat eladták Görögországnak, a bevételből lehetővé vált egy harmadik egység építése. Ugyanakkor a hajókat az újonnan kifejlesztett 35,6 cm-es L/50-es lövegekkel szerelték fel.

A három hajó, a *Mississippi*, az *Idaho* és a *New Mexico* három különböző gyárban készült, így gépészetileg is eltértek egymástól. A *New Mexico* General Electric-, az *Idaho* Parsons-, a *Mississippi* Curtis turbinákat kapott. Ez utóbbi két egység 32 000, a *New Mexico* hajtóművei 27 500 LE teljesítményre voltak képesek. A hajók hosszában és keresztben is többszörös vízhatlan fallal rendelkeztek.

A három hajót 1917 decembere és 1919 márciusa között adták át a flottának.

A *Mississippi*t 1931–32-ben átépítették, új gépeket kapott, sebessége nagyobb lett. (10. ábra)

A második világháború idején 1941 szeptemberétől 1942 júliusáig az Észak-atlanti-óceánon hajókaravánokat biztosított.

Ezután a Csendes-óceánra vezényelték. 1943 májusától augusztusig az Aleut-szigeteknél, novemberben Tarawánál és Makinnél harcolt. Nehéztüzérségével 1944 februárjában a Kwajaleini, márciusban az Emirai, szeptemberben a Peleliu partraszállásokat támogatta. Az október 24-ről 25-re virradó éjszaka a Surigao-szorosban vívott ütközetben lokátorirányítású nehézlövegei a japán *Fuso* és *Yamashiro* csatahajók pusztulását okozták.

1945. január 9-én a Fülöp-szigetek közelében egy japán kamikaze rázuhant. Júniusban hajóágyúival az okinawai harcokba avatkozott be. 1945. augusztus 27-én a Halsey tengernagy vezette 3. flottában befu-tott a Sagami-öbölbe.

1946–47-ben a rakétafegyverek kipróbálására iskola- és kísérleti hajóvá építették át. 1955-ben Terrier típusú légvédelmi rakéta-indítókkal teljesített szolgálatot. 1956-ban kivonták a szolgálatból és szétbontották.

1917-ben kezdtek hozzá a *New Mexico*-osztály továbbfejlesztett változatainak, a *Tennessee* és a *California* építéséhez. A 32 600/35 190 tonnás csatahajókat 12 darab 35,6 cm-es L/50-es lövegekkel szerelték fel. Az 1920-as és 1930-as években légvédelmi tüzérségüket többször is megerősítették.

Mindkét hajó megsérült a Pearl Harbor elleni támadásban és mindkettőt átépítették. (11–12. ábra)

A *Tennessee* kijavítása után 1942. májustól augusztusig a Hawaii-szigeteken állomásozott. 1942. szeptember és 1943. május között a hajót korszerűsítették és átépítették. Megjelenésében hasonlított az újonnan épített amerikai csatahajókhoz. A kétkémé-

nyes hajó egyikéményessé vált, parancsnoki tornya nagyobb lett, rácsos tornyai eltűntek.

A Tennessee 1943. május és augusztus között a Saipan-sziget, Guam és Tinian sziget, szeptember-októberben a Palau-szigetek, október-novemberben a pedig Leyte térségében harcolt. Saipannál a parti ütegektől találatot kapott, de ezek nem okoztak komolyabb problémát. Rövid felújítás után 1945-ben a japán anyaország körüli vizeken működött. Április 12-én kamikaze repülőgépek kisebb sérülést okoztak a hajón. 1945 decemberében tartalékba helyezték és 1959-ben szétbontották.

Az amerikai flottafejlesztés 1917-ig zavartalanul és tervszerűen zajlott. Az első világháború alatt a hajógyáraknak olyan nagy volt a kapacitásuk, hogy 1917-ben is rendelést fogadtak el hat csatahajóra és hat csatacirkálóra, amelyeket a világ legerősebb hajóinak terveztek, és vitathatatlaná tették volna az amerikai haditengerészet világszűkületét.

A *South Dakota* osztály hat csatahajója 43 000/47 000 tonnás, 12 darab 40,6 cm-es L/50-es nehézlöveggel felszerelt óriás csatahajója nyomasztó amerikai fölényt jelentett. Ezeket a paramétereket csak a második világháborúban sikerült csak túlszárnyalni! Az 1922-es washingtoni flottaegyezmény következtében a hajók építését leállították és az elkészült részeket lebontották.

Azonban ez a flottaegyezmény nem volt hosszú életű: maguk az aláírók sem értettek egyet vele, így először burkoltan, majd nyíltan is megszegték ezeket a korlátozásokat. Európában Németország és Olaszország, a Csendes-óceán térségében Japán flottafejlesztése adott okot az aggodalomra. Ennek ellensúlyozására 1937-ben hozzákezdtek a *Washington* és a *North Carolina* csatahajók építéséhez. Ezek a csatahajók felépítményükben és a tornyok elrendezésében új korszakot nyitottak az amerikai hadihajók történetében. A felépítmény modern,

szimmetrizáló szerkezete és a főtüzérségnek a hajó elején két, a hajó végén egy lövegtorony elrendezése nemcsak az amerikai csatahajókat, hanem a csatacirkálókat (*Alaska* – 1941) és a nehéz-cirkálókat (*Wichita* – 1935, *Baltimore* – 1941, *Newport News* – 1945) is jellemezte.

A 35 000/45 500 tonnás, háromlöveg-tornyos csatahajókon a 40,6 cm-es L/45-ös lövegeket rendszeresítették, amelyeket 3 toronyban hármásával helyeztek el.

A második világháborúban a Washington a brit Home Fleettel együttműködve a Murmanszkba menő hajókaravánokat fedezte. Szeptemberben a Csendes-óceánra vezényelték. 1943 áprilisáig a Salamon-szigetek térségében harcolt. Eközben az 1942. november 14-ről 15-re virradó éjszaka lokátorirányítású tüzérségével a *Kirishima* japán csatacirkálót hét perc alatt ronccsá lőtte. A Washington egy rövid felújítást követően az Új-Hebridák térségében vetették be. 1944. február 8-án összeütközött az *Indiana* csatahajóval. Kijavítása után 1944–45-ben részt vett a Saipan sziget, Guam, a Tinian sziget, a Palau-szigetek, az Ulithi, az Iwo-Jima és a Bonin-szigetek elleni műveletekben, a Fülöp-szigetekenél vívott légi-tengeri csatában, továbbá az Okinawa, a Formosa, a Luzon, az Indokina, a Hainan, majd a japán anyaország elleni támadásokban.

1947-ben a Washington tartalékba helyezték, majd 1961-ben szétbontották. Testvérhajója, a North Carolina Wilmington közelében nemzeti emlékhajó. (13. ábra)

1940-ben kezdtek hozzá a North Carolina-osztály továbbfejlesztését jelentő *Alabama*-osztály⁴ négy hajójának építéséhez (14. ábra). Tervezésüknél a megfelelő páncélzatra, a kielégítő sebességre, valamint az erős tüzérségre helyezték a hangsúlyt, a légvédelmi ágyúk számának növelését is beleértve. Ennek megfelelően a 35 000/44 500 tonnás hajókat a 9 darab 40,6 cm-es

L/45-ös nehéztüzérség mellett 48 darab 4 cm-es légvédelmi gépágyúval is felszerelték.

Az Alabamát elkészülte után rögtön harcra vetették. 1943 elején az Északi-Jeges-tengeren tevékenykedett. 1943 augusztusában a Csendes-óceánra vezényelték. 1944. februárjában a Marshall-szigetek, májusban a Truk, majd júniusban a Mariana- és a Vulcan-szigetek elleni támadásokban a repülőgép-hordozókat fedezte, valamint részt vett a Fülöp-szigeteken vívott légi-tengeri csatában. Októberben a Luzont és Formozát támadó repülőgép-hordozókat kísérte, ezt követően ott volt a Leyténel vívott légi-tengeri ütközetsorozatban. 1945. június 6-án Okinawa mellett egy tájfun központjába került, de ez nem zavarta abban, hogy négy nap múlva ágyúival Okiwanát lője. Rövid leytei javítás után júliusban a japánt támadó „Task Force 38”-ban a repülőgép-hordozókat fedezte és az ellenséges partokat lőtte. 1947-ben tartalékba helyezték. Emlékhajóként Mobile közelében horgonyoz.

1940-ben a nagy ütemben dolgozó amerikai hajógyárak 6 darab *Iowa*-osztályú gyors csatahajók építésére kaptak megbízást. Az 1943–44-ben elkészült 48 425/57 000 tonnás csatahajók méretben és teljesítményben (212 000 LE = 156 000 kW) átveszik a csúcstartó szerepét, sebességük 31 csomó, a modern kor legvastagabb ővpáncélzatával (481 mm) rendelkeznek. A 3×3 darab 40,6 cm-es L/50-es ágyúk (15. ábra) mellett légvédelmi célra 20 darab 12,7 cm-es L/38-as és 72 darab 4 cm-es légvédelmi gépágyút kaptak. Ezeket a méreteket csak a japán *Yamato* és *Musashi* csatahajók múlják felül rövid ideig (64 170/71 659 tonnás, 9 darab 46 cm-es L/45-ös ágyúk, 146 darab légvédelmi gépágyú), 1944–45-ben bekövetkezett pusztulásukat követően az elsőség ismét az IOWA-osztály hajóit illette meg.

A hat hajóból csak 4 egység: az *Iowa*, a *Wisconsin*, a *Missouri* és a *New Jersey* állt

szolgálatba, az 1942-ben elkezdett *Illinois* és *Kentucky* nem készült el a háború végéig. Építésüket 1945-ben és 1947-ben állították le, és 1959-ig bontották le őket.

A *New Jersey*-t elkészülte után először 1944 januárjában vetették harcra. 1944. decemberében a Halsey admirális vezette 3. flotta zászlóshajójaként a „Task Force 38” kötelékben harcolt a Luzon-sziget, az Iwojima, az Okinawa, és a Japán körüli hadműveletekben. 1945. augusztus 27-én a japán fegyverletétel előkészületeire befutott a Sagami-öbölbe. Testvérhajója, a *Missouri* fedélzetén írták alá 1945. szeptember 2-án a japán fegyverletételi okmányokat.

Mind a négy hajó nagy elismerést vívott ki magának a csendes-óceáni hadműveletekben, azonban a háború után a stratégák egyet értettek abban, hogy a csatahajók kora lejárt. Amíg más nagyhatalmak az ötvenes években leselejtezték a csatahajóikat, addig az Egyesült Államok 1948-tól 1951-ig tartalékba helyezte négy legjobb és legfiatalabb egységét. A koreai háborúban ismét szolgálatba állították őket, és részt vettek a koreai partok előtti hadműveletekben. A háborút követően ismét tartalékba helyezték őket. A *New Jersey* 1967–1969-ig részt vett a vietnámi háborúban, majd kivonták a szolgálatból.

Hosszú időn át nem lehetett hallani ezekről a csatahajókról, s majd a Pentagon 1980-ban az újonnan épült szovjet rakétás cirkálókra válaszul döntést hozott e négy csatahajó újbóli szolgálatba állításáról és korlátozott mérvű korszerűsítésükről. A közel negyvenéves hajók üzemideje oly kevés és anyaguk is annyira jó állapotban volt, hogy még 18–20 évet szolgálatban állhatnak. A páncélzat, ami a japán 40,6 cm-es gránátok ellen készült, mindenfajta hagyományos töltetű rakéta és bomba ellen is véd. A korszerűsítési program felölelte az elektronikai berendezések korszerűsítését, a létfenntartáshoz szükséges berendezések felújítását,

6. táblázat. 1911–1921 között kifejlesztett amerikai csatahajók legfontosabb adatai⁶

	Nevada	Pennsylvania	New Mexico	Tennessee	South Dakota
Szolgálatba állítás	1912	1913	1915	1917	Terv
Vízszorítás (max., t)	24 000/30 000	31 400/32 567	32 000/33 000	32 600/35 190	43 000/47 000
Páncélzat (mm)	343,406,356	356,406,457	356,406,457	356,406,457	n. a.
Teljesítmény (LE)	26 500	31 500	27 500	30 000	n. a.
Sebesség (cs)	20,5	21	21	21	n. a.
Fegyverzet	10db 35,6 cm L/45	12 darab 35,6 cm L/45	12 darab 35,6 cm L/50	12 db 35,6 cm L/50	12 darab 40,6 cm L/50

n. a. = nincs adat

* Páncélzat a vízvonalon, felépítményen, lövegtornyon.

a desztillált üzemanyag használatra való átállást, a hátsó fedélzet átalakítását négy helikopter befogadására (hangárt azonban nem építették meg) és a külső felszerelések átépítését. Új fegyverzetként 32 darab Tomahawk tengeri indítású szárnyasrakéta állványt, 16 darab Harpoon víz-víz rakétaindító állványt és 4 darab 20 mm-es Mk15-ös közel-körzeti revolverágyút kaptak.

A New Jersey 1982. december 28-án csatlakozott a Csendes-óceáni Flottához, és 1983. június 9-én megkezdte első hadműveleti tevékenységét, amely során az USA haditengerészete történetének egyik leghosszabb békeidőszaki bevetése során a hajó 322 nap alatt 144 000 km-t tett meg. Az Iowa 1984 áprilisában, a Missouri 1986-ban, a Wisconsin 1988-ban lépett vissza az aktív szolgálatba. Az Iowán 1989 áprilisában hatalmas robbanás vetette szét az egyik 40,6 cm-es lövegtornyot, 47 ember halálát

okozva. A szándékosnak vélt robbantás pusztításait nem állították helyre.

A hidegháború befejezését követően a kiadások csökkentése miatt az 1991-es pénzügyi évben „naftalinba” helyezték az Iowát és a New Jersey-t. Az Öböl-háború kitörésekor a Missouri és a Wisconsin még aktív szolgálatban volt, így azokat a Közel-Keletre vezényelték.

A „Sivatagi Pajzs” és „Sivatagi Vihar” hadműveleteket követően a Missourit és a Wisconsin szintén tartalékba helyezték. A Missouri utolsó útjaként részt vett Pearl Harborban a japán támadás és az Egyesült Államok hadba lépésének ötvenedik évfordulójára rendezett ünnepségen.

Az Iowa-osztály csatahajóinak ismételt tartalékba helyezése az amerikai közvéleményben heves vitát váltott ki. Ezek a hadihajók többek között az amerikai történelem szerves részévé váltak, másrésztől az Egyesült Államok

 7. táblázat. Az 1937–1941 között kifejlesztett amerikai csatahajók legfontosabb adatai⁷

	North Carolina	Alabama	Iowa	Montana
Szolgálatba állítás	1937	1940	1940	Terv
Vízszorítás (max., t)	35 000/45 500	35 000/44 500	48 425/ 57 000	65 000/ 70 500
Páncélzat (mm)	406,406,457	457,406,457	483,445,457	n. a.
Teljesítmény (LE)	121 000	130 000	212 000	n. a.
Sebesség (cs)	28	28	31	n. a.
Fegyverzet	9db 40,6 cm L/45	9db 40,6 cm L/45	9db 40,6 cm L/50	12 darab 40,6 cm L/50

n. a. = nincs adat

* Páncélzat a vízvonalon, felépítményen, lövegtornyon.

Haditengerészete egyedülként rendelkezett aktív csatahajókkal, így üzemeltetésük óriási presztízst jelentett.

A csatahajók jövőjéről megoszlanak a vélemények: a Missourit emlékhajóvá nyilvánították, és Pearl Harborban tervezik kiállítani. Különböző civil szervezetek azt szeretnék elérni, hogy a New Jersey-t és a Wisconsin-t ismét aktív állományba kerüljön.⁵

A japán Yamato-osztály ellensúlyozására 1941-ben kezdtek hozzá a világ legerősebb csatahajóinak tervezett *Montana*-osztály kifejlesztéséhez. (16-17. ábra) A 65 000/70 500 tonnás 12 darab 40,6 cm-es L/50-es löveggel ellátott hajók felülmúlták volna a Yamato-osztály tűzerjét és páncélvédeltségét is. A sürgős munkák miatt csak 1941 júliusában kezdték meg az öt darabos sorozat első két tagjának építését, de a midwayi csata után megváltoztatták a programot, és helyette hat darab nagy *Midway*-osztályú csapásmérő repülőgéphordozót rendeltek meg a gyáraktól. Az amerikai hadihajók legfontosabb adatait a 6. és a 7. táblázat tartalmazza.

4.4. A brit flotta hármás löveg-tornyú egységei

A brit haditengerészet az 1905-ben elkezdett *Dreadnought*-tal egy óriási, világméretű csatahajó-építési versenyt indított el. A brit haditengerészet annyi csatahajóval rendelkezett, mint a rangsorban második német és a harmadik amerikai haditengerészet együttvéve. A britek az első világháborúban következetesen az ikerlöveges csatahajókat építettek, a lövegek űrméretét a német haditengerészettel rivalizálva növelték.

A három lövegtornyos elrendezéssel először 1921-ben, a második *Invincible*-osztályú csatahajók tervénél találkozhatunk. A 46 600/48 500 tonnás csatahajókat az 1922-es washingtoni flottakorlátozás miatt törölték.

Ugyanakkor ugyanez a szerződés lehetővé tette Nagy-Britannia számára két csatahajó építését. A *Nelson*on (18-19. ábra) és testvérhajóján, a *Rodney*n a kilenc nehézágyúnak három lövegtoronyban a hajó elején történő elrendezése páncélsúly megtakarítást, és a szerződésben foglalt vízkiszorításkorlátozás betartását jelentette. A 33 950/38 000 tonnás hajókat 1927-ben adták át a flottának.

A *Nelson* a második világháborúban a Home Fleetben teljesített szolgálatot. 1939. október 30-án fedélzetén az akkori tengerészeti miniszterrel, Churchill-lel a német U56 tengeralattjáró támadását sértetlenül túlélte. December 4-én a német U31 tengeralattjáró által lerakott akna súlyosan megrongálta. Kijavítása után, 1941-ben Somerville altengernagy zászlóshajójaként a földközi-tengeri hadműveletekben vett részt. Szeptember 27-én a Szardíniától délre eső vizeken olasz torpedóvető repülőgépek egy torpedótalálatával súlyosan megrongálta. 1942-től 1944-ig nehéztűzérésszel a földközi-tengeri hajókaravánokat védte, majd az észak-nyugat-afrikai, szicíliai, salernói és a normandiai partraszállásokat támogatta. 1944 júniusában ismét aknára futott és megrongálódott. Amerikában, Philadelphiában történt kijavítása után 1945. júniustól a japán fegyverletételig a brit Kelet-indiai Flottában tevékenykedett. 1946-tól iskolahajóként szol-

8. táblázat. *A brit és a német dreadnoughtokon rendszeresített lövegűrméretetek. 1905-1914*⁸

Dreadnoughtok		
Brit	Német	Űrméret
Dreadnought 1905		30,5 cm
	<i>Nassau</i> 1907	28,0 cm
	<i>Ostfriesland</i> 1908	30,5 cm
Orion 1909		34,3 cm
<i>Queen Elizabeth</i> 1912		38,1 cm
	<i>Bayern</i> 1914	38,0 cm

gált, 1948-ban angol bombázó repülőgépek gyakorlatainál célhajó volt. 1949-ben bontották szét.

1939-ben a *Lion*-osztály négy új csatahajójával akarták a német és japán hajófejlesztési programot ellensúlyozni. A 40 000/42 000 tonnás hajókat kilenc darab 40,6 cm-es L/50-es nehézlövegekkel szerelték volna fel. A hajók felépítménye nagymértékben hasonlított az 1937-ben elkezdett *King George V.*-osztályra, ahol két toronyban négy darab 35,6 cm-es L/50-es ágyút helyeztek el. 1939 őszén anyagihiány és elégtelen ipari kapacitás miatt leállították a munkálatokat. 1941-ben teljesen lemondtak róluk és a meglévő részeket teljesen elbontották.

A brit csatahajók legfontosabb adatait a 9. táblázat tartalmazza.

4.5. A japán flotta hármás löveg-tornyu egységei

A világon megépített legnagyobb csatahajók, a japán Yamato (20–21. ábra) és testvérhajója, a Musashi nehéztüzérségét is tornyonként hármásával összpontosították. Ezek az egységek voltak a japán flotta egyetlen három löveg-tornyos csatahajói. Tervezésüket a nemzetközi flottaszereződések korlátozó intézkedéseit figyelmen kívül hagyva 1934-ben kezdték. A terv szerint öt, 64 170/71 659 tonnás, 9 darab 46

centiméteres L/45-ös lövegekkel felszerelt egységekkel az volt a cél, hogy a tüzérségük ereje felülmúljon minden amerikai hadihajót, és olyan versenyre kényszerítsék ezzel az amerikai flottát, hogy a készülő nagy hajóegységek ne tudják használni a Panama-csatornát.

A szuper csatahajó-osztályból 1942-ig csak a Yamato és a Musashi készült el. A harmadik egységet, a *Shinanót* a Midway-szigetekenél elszenvedett súlyos veszteségek miatt repülőgép-hordozóként építették tovább, és 1956-ig kategóriájában a világ legnagyobb hajója volt. A Nr. 111. számú egység készítését 1940-ben kezdték el, de a háború következtében beálló anyagihiány miatt 1941-ben elbontották. A Nr. 797. sz. hajó építéséhez hozzá sem láttak.

A csatahajókon rendszeresített 46 cm-es nehézlövegek a világ legnagyobb hajóágyúi voltak. A légvédelmi fegyverzet kezdetben nem volt kielégítő. A háború alatti további beépítésekkel végül a Musashinak 115 darab, a Yamatónak 146 darab 2,5 cm-es légvédelmi gépágyúja volt. A két csatahajó részt vett a második világháború több nagy csendes-óceáni tengeri hadműveletében. Fő erejüket, a hatalmas nehéztüzérségüket azonban a tengeri háború légi-tengeri háborúvá való átalakulása következtében már alig hasznosíthatták. A Mushashit a leytei légi-tengeri csatában 1944. október 24-én,

9. táblázat. Néhány brit csatahajó legfontosabb adatai⁹

	Dreadnought	Nelson	Lion10	King George V.
Szolgálatba állítás	1906	1927	Terv	1940
Vízizsorítás (max., t)	18 110/21 845	33 950/38 000	40 600/47 000	35 000/44 460
Páncélzat (mm)*	279,279,279	356,330,457	381,305,381	381,75,406
Teljesítmény (LE)	23 000	45 000	130 000	130 000
Sebesség (cs)	21	23	29	30,5
Fegyverzet	10 db (5x2) 30,5 cm L/45 á.	9 db (3x3) 40,6 cm L/45 á.	9 db (3x3) 40,6 cm L/45 á.	10db(2x4,1x2) 35,6 cm L/50 á.

n. a. = nincs adat

* Páncélzat a vízvonalon, felépítményen, löveg-tornyon.

Luzontól délre amerikai repülőgépek tizenegy torpedó- és húsz bomba-telitalátatót elsüllyedt. Hasonló sorsra jutott a Yamato 1945. április 7-én Kyushu-szigettől délre.

A Yamato csatahajó adatait a 10. táblázat tartalmazza.

10. táblázat. *A Yamato csatahajó legfontosabb adatai*¹¹

	Yamato
Szolgálatba állítás	1941
Vízkesztés (max., t)	64 170/71 659
Páncélzat (mm) *	410,500,648
Teljesítmény (LE)	150 000
Sebesség (cs)	27,5
Fegyverzet	9 db (3x3) 46 cm L/45 á.

n. a. = nincs adat

* Páncélzat a vízvonalon, felépítményen, löveg-tornyon.

5. Összegzés

A tengerek igazi királynői – a csatahajók – között jelentős újításnak számított a Tegetthoff-osztálynál rendszeresített három löveg egy toronyban rendszer. Az elsőként alkalmazó osztrák–magyar valamint az olasz haditengerészetnek szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogyha nem kapcsolódnak be a dreadnought-építési versenybe, akkor kiesnek a nagyhatalmak első vonalából. Természetesen az első dreadnought építése óta a csatahajó-fejlesztésbe korán bekapcsolódó nagyhatalmak jelentős számbeli fölényre tettek szert. Ezt csak egy olyan hajótípussal lehetett ellensúlyozni, amely a korábbi építésű csatahajókat tűzerejével ellensúlyozza. (Lásd a 3. táblázatot.). Az elsőként az új tűzéri elrendezésben megépült csatahajóknak természetesen voltak gyerekbetegségeik, ezt a nagyobb űrméretű lövegekkel felszerelt második sorozat egységeinél küszöbölték volna ki. Mindez semmit sem von le abból a tényből, hogy az osztrák–magyar

haditengerészet által elsőként szolgálatba állított *Viribus Unitis* dreadnought stílus-remtő lett, sőt következetes követőire talált az olasz, az orosz, az amerikai, alkalmi követőire a brit és a japán haditengerészet hármás lövegtoronyokkal felszerelt csatahajóiban. Azzal, hogy a világon megépült legnagyobb csatahajókon a főtüzérséget ezen elv szerint helyezték el, egyértelművé teszi, hogy a Tegetthoff-osztályú csatahajóknál korszakalkotóan új elgondolást sikerült megvalósítani.

* * *

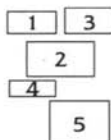
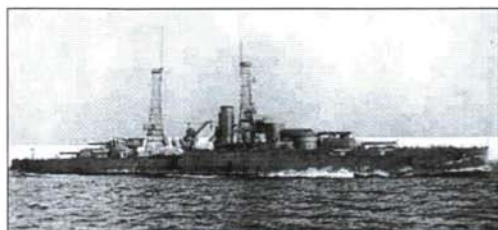
A felhasznált irodalom jegyzékét a tanulmány első részében (XI. évf. 5-6. sz. 85-86.) találja meg az olvasó.

Jegyzetek

- ¹ CMB = Coastal Motor Boats. Parti motor-torpedónaszád. Lásd *A Tenger*, 1940. 62.
- ² Hadihajók, 482-484.; Arzenál'85. [A továbbiakban: Arzenál.] 162-163.; Jane's 235. és 247. alapján.
- ³ A Hadihajók 213. oldalon közölt adatok alapján. Ezzel szemben a Jane's 134. oldalon 27 500/28 500 tonnás hajóként szerepel.
- ⁴ A <http://www.warships1.com> *South Dakota*-osztálynak nevezi, mert a hajóosztály első, névadó egysége, a BB-57 hadrendi számú csatahajó, a South Dakota volt.
- ⁵ Lásd a <http://www.usnfsa.com> vagy a <http://www.uss Iowa.org>
- ⁶ Hadihajók, 213-215.; Arzenál, 155.
- ⁷ Hadihajók 216-218.; Arzenál, 156.
- ⁸ A Jane's 35., 39., 41., 104. és 106. alapján a gerincfertetés figyelembe vételével.
- ⁹ A Hadihajók 361., 368. és 369. alapján.
- ¹⁰ A <http://www.warships1.com> alapján
- ¹¹ A Hadihajók 297. alapján.

Illusztrációk

I. Az amerikai csatahajók

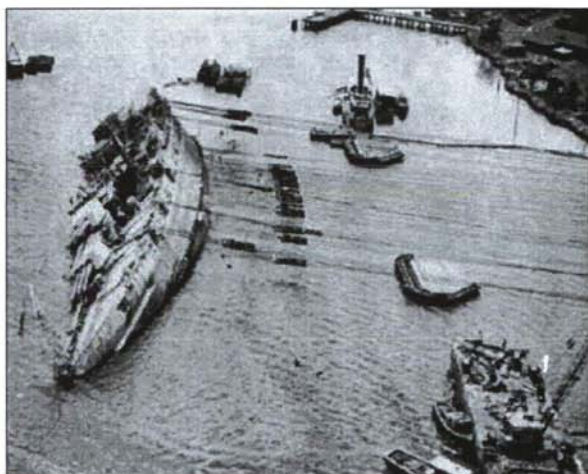
1. ábra. AZ 1916-BAN SZOLGÁLATBA
ÁLLÍTOTT NEVADA

2. ábra. A NEVADA A PEARL HARBOR
ELLENI BOMBÁZÁS UTÁN

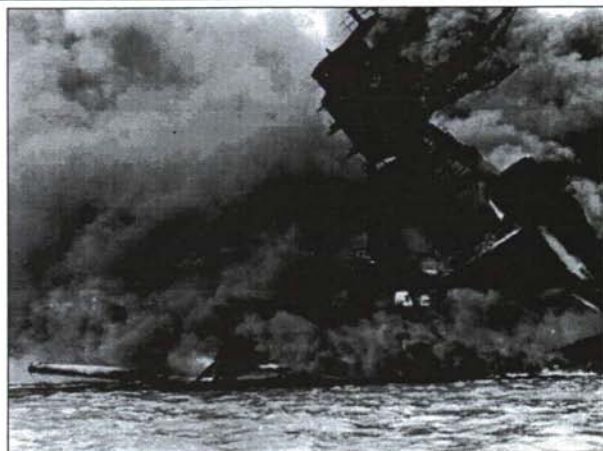
3. ábra. AZ ÚJJÁÉPÍTETT NEVADA

4. ábra. A NEVADA TESTVÉRHAJÓJA,
AZ OKLAHOMA NEM VOLT ENNYIRE
SZERENCSÉS

5. ábra. AZ OKLAHOMA KIEMELÉSE
1943-BAN

6

7

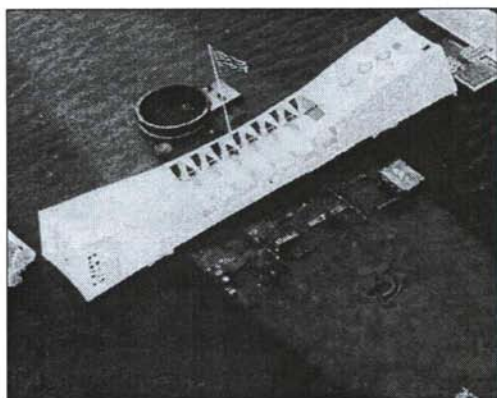
8

9

10

11

12

6. ábra. A PENNSYLVANIA VEZETTE KÖTELÉK LUZON FELÉ HAJÓZIK 1945 JANUÁRJÁBAN

7. ábra. A PENNSYLVANIA TESTVÉRHAJÓJA, AZ ARIZONA AZ 1920-AS ÉVEKBEN

8. ábra. AZ ARIZONA SZÖRNYŰ PUSZTULÁSA 1941. DECEMBER 7-ÉN, PEARL HARBORBAN

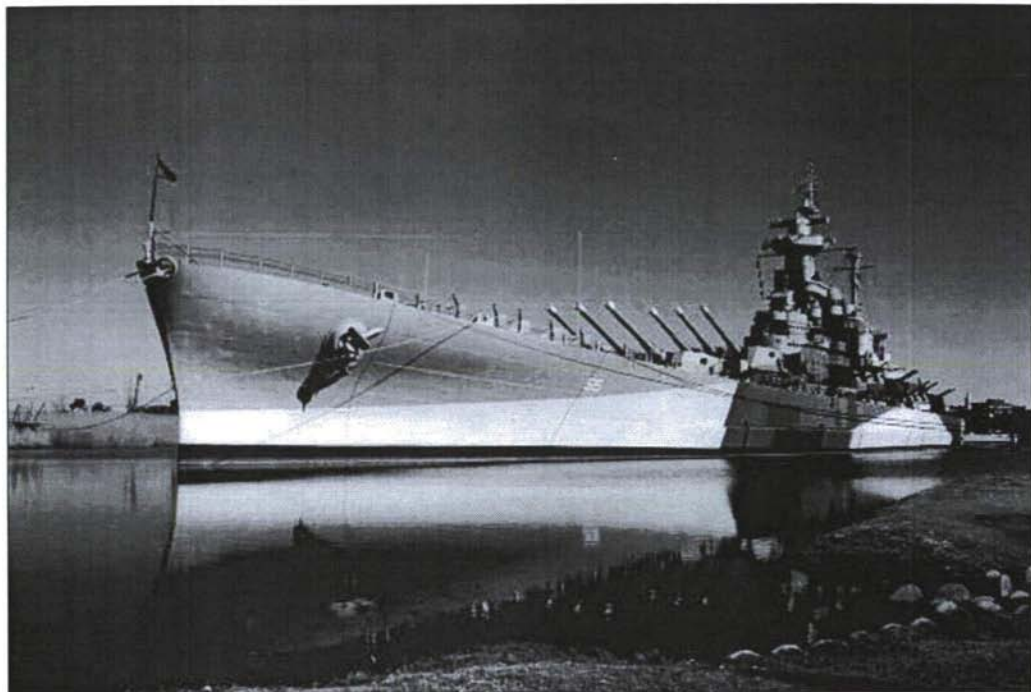
9. ábra. AZ ARIZONA EMLÉKMAUZÓLEUM NAPJAINKBAN

10. ábra. AZ 1931-32-BEN ÁTÉPÍTETT MISSISSIPPI HARCÍ BEVETÉSEN

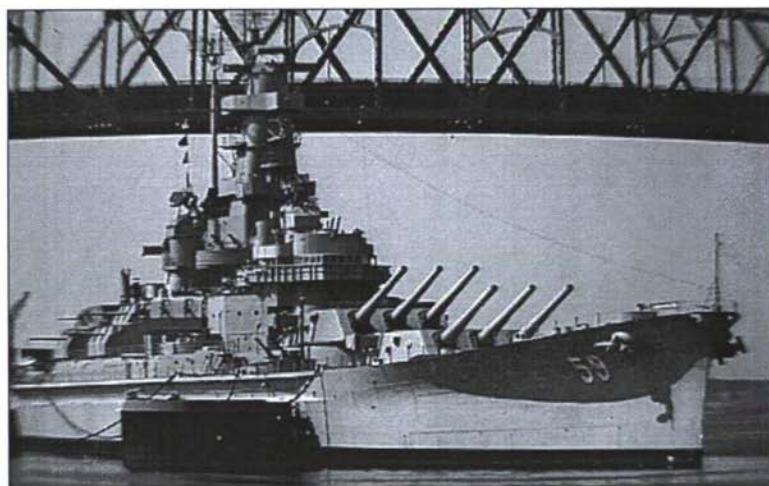
11. ábra. A PEARL HARBOR ELLENI TÁMADÁS UTÁN ÚJJÁÉPÍTETT TENNESSEE

12. ábra. A TENNESSEE TESTVÉRHAJÓJA, A SZINTÉN ÁTÉPÍTETT CALIFORNIA

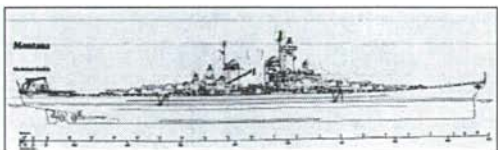
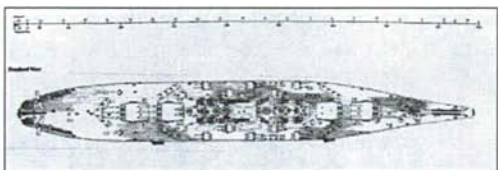
13. ábra. A NORTH CALIFORNIA „NYUGDÍJASKÉNT” WILMINGTONBAN EMLÉKHAJÓ

14. ábra. A MASSACHUSETTS EMLÉKHAJÓ NAPJAINKBAN

15. ábra. ÓRIÁSI TŰZERŐVEL RENDELKEZNEK A CSATAHAJÓK!

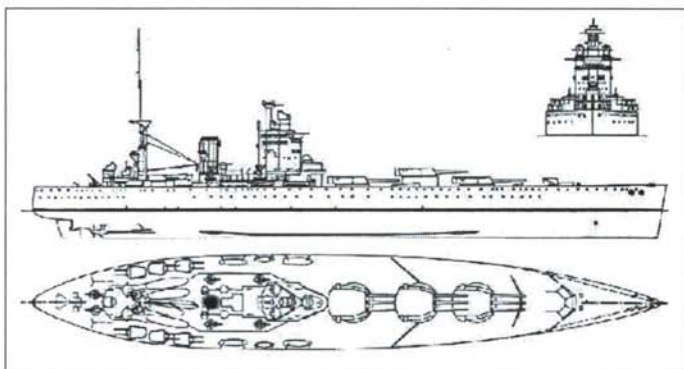
16-17. ábra. A MONTANA CSAK PAPIRON LÉTEZETT

II. Angol és japán csatahajók

18. ábra. A NELSON ANGOL DREADNOUGHT TŰZELÉS KÖZBEN

19. ábra. A NELSON JELLEGRAJZA

20. ábra. A VILÁG LEGNAGYOBB CSATAHAJÓJA, A YAMATO...

21. ábra. ...ÉS PUSZTULÁSA

CSONKARÉTI KÁROLY

Fejezetek az osztrák–magyar haditengerészet tengeralattjáró flottillájának történetéből (1. rész)

Az európai tengeri hatalmak közül Ausztria–Magyarország utolsóként építette ki tengeralattjáró flottilláját. 1904. március 15-én Popper Szigfrid császári és királyi főmérnök a haditengerészet parancsnokának, gróf Rudolf Montecuccoli altengernagynak egy tengeralattjáró építési tervét terjesztette elő, amelyet azonban a Tengerészeti Műszaki Bizottság elvetett. Az osztrák–magyar vagy másként császári és királyi (cs. és kir.) haditengerészetnél ugyanis, mint a legtöbb tengeri hatalomnál, nem volt világos, hogy a különböző tengeralatti naszádok, búvárhajók típusai és rendszerei közül melyiket válasszák.

1905 őszén cs. és kir. tengerészeti küldöttség utazott Kielbe a Germánia Művekhez, hogy a helyszínen tanulmányozza az ott épülő tengeralattjárókat. A németek azonban titkolódtak, üzletkötésre nem került sor. 1906 júniusában az amerikai tengeralattjáró-építő Simon Lake személyesen utazott Pólába, ahol szokatlan propagandastílusával levette lábáról a vele tárgyaló tengerésztiszteket, s már másnap, június 5-én megszületett a megállapodás, amelynek alapján június 19-én megkötötték a szerződést két Lake-típusú tengeralattjáróra, – úgy, hogy mindkettő testét és gépeit amerikai mérnökök irányításával Pólában, a haditengerészet szertárában (arzenáljában) építik. Csak a kényesebb alkatrészeket szállítják át az Észak-Amerikai Egyesült Államokból. Az összes költség a végelszámolásnál naszádonként 840 000 koronára rúgott. A gerincfektetéseket 1907. július 2-án, illetve 18-án kezdték el. A két naszád az U1 és U2 jelölést kapta.

Közben már a Krupp–Germánia Művek is ajánlatot tett tengeralattjáró építésére.

Az 1906. november 25-én bemutatott terv a legújabb, lemerülve 300 tonna vízkiszorítású naszádot mutatta. 1907. március 12-én megkötötték a szerződést két ilyen búvárnaszádra. A szerződést a cs. és kir. Hadügyminisztérium március 28-án hagyta jóvá. Még ebben a hónapban hozzáfogtak a Germánia Műveknél a munkához. A két naszád mintegy két és félmillió koronába került. Ezek voltak U3 és U4.

Robert Whitehead fiúmei torpedógyáros az amerikai Electric Boat Co. Newport cégtől megvásárolta egy Holland-típusú tengeralattjáró építési szabadalmát, és némi módosítással elkezdte megépíteni. Miután az épülő naszád terveit bemutatta a haditengerészetnek, az 1907. július 15-én kettőt rendelt 22 hónapos szállítási határidővel. A Hadügyminisztérium a szerződést 1908. február 21-én hagyta jóvá. Számozásuk U5 és U6.

A cs. és kir. haditengerészet így három különböző típusú (összesen hat) tengeralattjáróra tett szert. A szakemberek úgy vélték, hogy majd a próbák és gyakorlatok után döntenek el, melyik fajta felel meg legjobban igényeiknek s azután építik ki a búvárhajó flottillát. Az elkészült tengeralattjárókat folyamatosan számozták. A szám előtti „U” betű a német Unterseeboot = tengeralattjáró rövidítése.

A tengeralattjárók víz alatt villanymotorral jártak, a felszínen benzin, majd dízel motorral. A Lake- és Holland-típus méretei közel voltak egymáshoz: vízkiszorításuk 230/270, illetve 240/273 tonna, hosszuk 30,5, illetve 32 méter volt. A Germánia-típus vízkiszorítása 240/300 tonna, hossza 43,2 méter volt, sebessége jóval felülmúlta

a másik kettőt: 12/8,5 mérföld óránként. Fegyverzetük 45 cm Whitehead-féle torpedó volt, elől két vetőcsővel (A Lake-típusnak hátul is volt vetőcsőve). Három torpedót vihettek magukkal. Személyzetük három tiszt, 14-15, illetve a Germánia-típusnál 18 főnyi legénység. A hat búvárhajót 1909–1911 között vette át a haditengerészlet és sorolta be a flottalajstromba.

A gyakorló utak tapasztalatai alapján a Műszaki Bizottság megállapította, hogy a Germánia-naszádok jó anyagból, magas színvonalon készültek. Periszkópjaik megbízhatóak, a vezénylőtornyok tágasak. Ellenük szólt hosszú merülési idejük. A Holland-naszádoknak kedvezőbbek voltak a merülési tulajdonságaik. Kipufogócsöveik a vízfelszín alatt feküdtek, tehát kevesebb volt az áruklódó füst. A merülőtartályok kezelése könnyű volt, a gépek hibátlanul működtek. Vezénylőtornyát (parancsnoki tornyát) viszont szűknek találták. Periszkópja sem volt tökéletes és rosszul tartotta a mélységet. A Lake-naszádokat tekintették a leggyengébbeknek, ezzel a típussal tovább nem foglalkoztak. A háború alatt kikötői és partmenti szolgálatra osztották be őket, majd ezeken képezték ki a tengeralattjárós tisztet és legénységet.

A kereskedelmi hajók feltartóztatásakor, átvizsgálásakor bebizonyosodott, hogy nem elég, ha a tengeralattjárónak torpedója van. Más fegyverre is szüksége volt, mert az ellenőrzést a felszínre emelkedve lehetett csak elvégezni. Ezért 1914 decemberétől a tengeralattjárók fedélzetére gyorstüzelő ágyút építettek be. Először 3,7 centimétereset kaptak, majd 4,7 cm lövegátmérőjűre cserélték őket. Az U4-et 1916-ban 7 cm-es, 26 úrmérethosszúságú ágyúra cserélték. Csak az U1 és az U2 nem kapott nem kapott gyorstüzelőt. Az 1915 után épített tengeralattjárókat már eredetileg is felszerelték fedélzeti löveggel – általában 7,5 cm-esekkel – és géppuskával. (A cs. és kir. haditengerészlet

összesen 27 tengeralattjárót állított szolgálatba.)

A háború kitörésekor, 1914-ben a hajóhad még egy tengeralattjáróval gyarapodott, az U12-vel. A hét naszád felváltva Pólában és a Cattarói-öbölben állomásozott. Innen futottak ki különböző, leginkább rövidtávú és csupán néhány napos akciókra. Fő feladatuk az Adriára bevonuló francia flottaegységek távoltartása a Monarchia partvidékétől és járőrözés volt. Tulajdonképpen a háború első néhány hónapjában gyakorolták be magukat ennek a merőben új fegyvernek, a tengeralattjárónak harcra alkalmazásában. Az 1915. május 23-i olasz hadüzenet után már nem csupán a francia, hanem az olasz hajóhad ellen is fel kellett venniük a küzdelmet.

Az U3 pusztulása

Az U3 a parancsnokkal, *Strnad Károly* sorhajóhadnaggyal 1915. július 18-án indult Brioniból (Póla) Cattaróba, új állomáshelyére. Innen futott ki többször a Dél-Adriára járőrbe. Egy ilyen útján, amikor a Brindisi–Otranto–Valona háromszögben cirkált, 1915. augusztus 12-én a déli órákban összetalálkozott a *Citta di Catania* olasz segédcirkálóval és megtámadta. A tükörsima úton kitűnően látszott a torpedó útja, ezért a segédcirkálónak még sikerült idejében kikerülnie, és azonnal rárohant a tengeralattjáróra. Az U3 nem tudott elég gyorsan a megfelelő mélységbe merülni, ezért az olasz hajó elérte s elgörbítette a periszkópot. Ugyanekkor a kísérő *Abba* romboló tüzet nyitott, s lövedékei elérték a tengeralattjárót, de az megőrizte manőverező képességét. Miután periszkópja használhatatlanná vált, vakon folytatta útját hazafelé. Bár a segédcirkáló Valona felé tovább ment, a romboló helyszínen maradt, s várta a búvárnaszád felemelkedését, mert tudta, hogy előbb-utóbb elfogy a levegője. Az U3 azonban kirtartott a víz alatt a sötétség beálltaig.

A tenger ekkorra már üres volt, hozzáfogtak a sérülések felméréséhez és a javításhoz. Először a petróleummotorokat akarták helyrehozni, mert gyakran leálltak, hogy feltölthessék az akkumulátorokat, mert újabb víz alatti menettel kellett számolniuk. Az órákon át tartó megfeszített munka azonban eredménytelen maradt. Éjfél után 3 órakor mindkét motor végképp felmondta a szolgálatot. Már csak a villanymotorokra hagyatkozhattak. Közben megállapították, hogy a robbanások megrongálták a hajótestet, egyre több víz szivárgott a torpedóterbe, a gépházba és az akkumulátorok közé is, ahol mérgező gázok képződtek. Az emberek alig álltak a lábukon. Az U3 csak vánszorgott. Amikor megvirradt, látták, hogy füst, majd ellenséges romboló közeledik, amely, mint később kiderült, a francia *Bisson* volt.

Strnad Károly sorhajóhadnagy parancsot adott a lemerülésre. A hajótestbe tóduló víz az orrba zúdult és a sérült naszádot 40 fokos szögbe rántotta a mélybe. A növekvő nyomás mindig több vizet préselt a tengeralttjáróba. Már az akkumulátorok is vízben

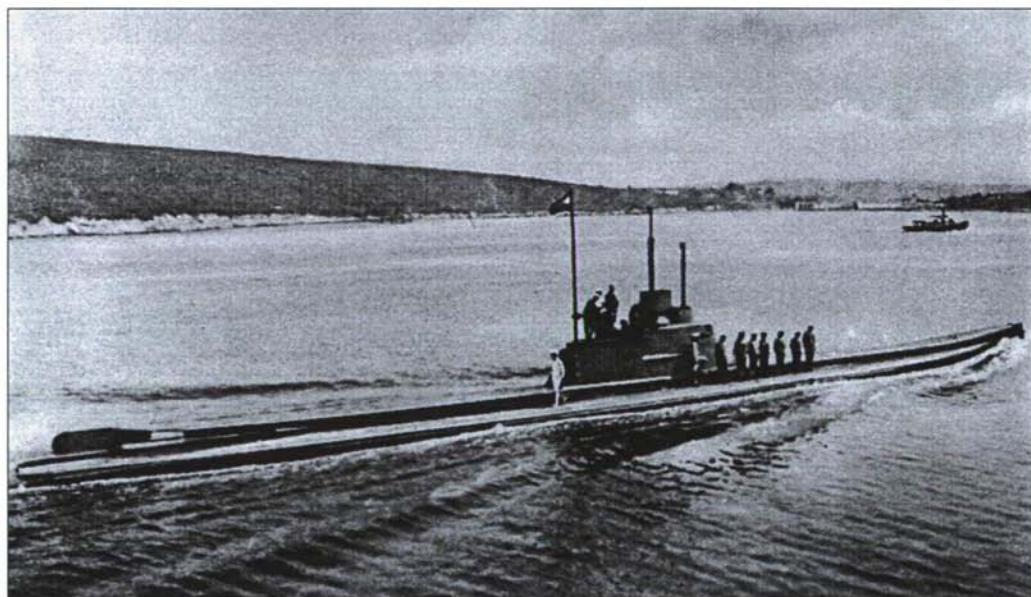
álltak. A sárgászöld klórgáz mérgefelhői mindent elleptek. A villanymotorok leálltak, a szivattyúk csődöt mondtak. A klórgázgőztől hatan eszméletüket veszítették. A parancsnok belátta, naszádjá menthetetlen. Talán az embereket még sikerül, gondolta, és utasítást adott, hogy a maradék sűrített levegővel még préseljék ki a vizet a merülő-tartályokból.

Az U3 ekkor már 30 méteres mélységben volt, mégis feltört a felszínre. Amikor tornya a vízben megjelent, a *Bisson* tüzet nyitott. A becsapódások magasra vágták az U3 körül a vizet, majd néhány lövedék a tengeralttjárót érte, amely süllyedni kezdett. Tovább nem lehetett várni.

A parancsnok kiadta a keserű utasítást.

– Minden ember a fedélzetre! Hajót elhagyni!

A tengerészek sorban átbújtak a csapóajtón. A parancsnok a toronyban állt. Mosolyogva mondott köszönetet helytállásukért, és kézszorítással búcsúzott embereitől. A második tiszt, a keszthelyi *Malanotti Elemér* fregattadnagy, aki utoljára ért a toronyba, így szólt:

A MONARCHIA FLOTTÁJÁNAK U4 TENGERALTJÁRÓJA

– A jó parancsnok valóban utolsóként hagyja el süllyedő hajóját. De elhagyja! Most aztán gyerünk, mert kilyukasztják a bőrünket is!

Strnad Károly, a délceg tengerésztiszt csak mosolygott, majd rácsapott Malanotti hátára:

– Gyerünk, igyekezz, már derékig állok a vízben!

A második tiszt a vízbe vetette magát. Úszás közben visszánézett és intett, hogy gyorsan! Strnad Károly a torony mellvédje mellett állt. Még egyszer sapkája ellenzőjéhez emelte kezét, tisztelgett. Aztán eltűnt. Magára zárta a csapóajtót. Hajójával és hat eszméletlen emberével együtt önként merült a hullámsírba. Szó szerint megtartotta tengerészkadett korában tett esküjét, hogy hajóját soha, semmilyen körülmények között sem hagyja el önként.

1915. augusztus 13-án, 4 óra 58 percor, az északi szélesség 41°, a keleti hosszúság 18° 15' alatt öfésége 3. számú tengerallattjárója fölött összecsaptak a hullámok.

A vízben úszók közül a Bisson lövedékei még hármat megöltek, a többieket a franciák kihalászták. A Bisson parancsnoka, *Le Sort* sorhajóhadnagy, miután a második tisztnek száraz ruhát adatott, mély sajnálkozását fejezte ki a történet felett, és együttérzéséről biztosította a fregatthadnagyot.

– De hát a háború az már csak ilyen... – tárta szét karját a francia parancsnok –, ameddig mindkettőnknek van fegyvere, kegyetlen. És ezúttal nekem kedvezett a szerencse. Mert ha én nem lövök, ön lő. Egyébként, ha megreggelizett, szívesen megmutatom a hajómat...

Strnad Károly példája nem egyedüli az Adrián az első világháborúban. Ugyanez év december 29-én a *Csepel* és a *Balaton* rombolók a *Monge* francia tengerallattjáró naszádot süllyesztették el. Személyzetét kimentették, de a parancsnok *Morillot* sorhajóhadnagy szintén követte az íratlan tengerészragyog-

mányt és hajójával önként elmerült. Franciaország tengerallattjárót nevezett el róla, csak úgy, mint a Pólában elsüllyesztett francia *Curie* tengerallattjáró két tisztjéről (lásd ezt az U14-nél).

Az U4 hőstettei

Az U3 testvérhajójának, a másik Germánia-naszádnak, tehát az U4-nek, a története már sokkal hosszabb és eredményekben bővebb. Tulajdonképpen a kezdeti, partközeli járőrszolgálat után, az olasz hadüzeneteket követően volt kénytelen ez a naszádunk is offenzív fellépésre.

1915. június 9-én a *Qurto*, a *Nino Bixio* olasz és a *Dublin* brit cirkáló, valamint a *Citta di Messina* olasz segédcirkáló a Monarchia partvidékének katonai célpontjai ellen hajtott végre tüzérségi támadást, francia és olasz rombolók kíséretében. Ugyanezen a napon, a Pali-fok körül cirkált az U4. Éjjeltájt felharsant a hátsó őrszem kiáltása.

– Füst hátul, balfélen, észak-északkeleti irányban!

Még senki sem tudta, ellenséges vagy saját hajó füstjét jelezte az őrszem, ezért a naszád a felszínen maradt, ám a füstoszlop felé vette az irányt.

Nyílásokat kitárni, alapos szellőztetés! – hangzott a parancsnok, *Rudolf Singule* sorhajóhadnagy nyugodt hagja. Kisvártatva elrendelte a riadót is. Lassacskán kibontakozott a hajnali szürkületben a négy kémény, majd a felépítmény.

– *Liverpool*-osztályú brit cirkáló – jelentette a második tiszt. Mindez az irány megjelölésével, pozícióval együtt belekerült a hajónaplóba. Ezután jó ideig nem történt semmi, csupán a parancsnok lezáratta a nyílásokat, mindenki elfoglalta helyét az ütközetállomásán. A cirkáló pontosan szembe jött velük.

– Merülés periszkópmélységre!

– Ha a cirkáló megtartja az irányát, éppen összetalálkozunk – tájékoztatta második

tisztjét, *Wolf Edgár* sorhajóhadnagyot a parancsnok.

Aztán felhangzott a parancs.

– Támadáshoz felkészülni! Torpedókat előkészíteni! Mélység 350!

– Torpedók készen! – érkezett vissza a toronyba a jelzés.

Amikor a bűvárnaszád és a cirkáló közötti távolság 6000 méterre csökkent, a parancsnok félerőre vette a sebességet, hogy a periszkóp a vizet kevésbé fodrozza. Ugyanakkor 140° irányba fordult, hogy oldalról támadhasson és a felkelő nap a hátuk mögött legyen. Közben kiszámította a cirkáló sebességét. A cirkáló orrhullámaiból 22 mérföldes sebességet becsült. Ezután behúzza a periszkópot s egy ideig vakon meneteltek.

– Gépek egész lassan! Mélység 25!

Az U4 lejjebb merült, a hajócsavarok zöreje fokozódott. Rombolók mentek el fölöttük. A tengeralattjáró a kísérő rombolók gyűrűjén belülré igyekezett. A parancsnok feszülten figyelte az óráját.

– Periszkópmélységre!

Ez 12 métert jelentett, amikor a feltekert periszkóp feje éppen kikandikál a vízből. A periszkóp átütötte a víz felszínét, *Singule* sorhajóhadnagy körbeforgatta. Tőlük balra vágtatott a cirkálót jobb oldalán kísérő két romboló.

Elölről pedig maga a Liverpool-osztályú cirkáló, a most már jól felismerhető *Dublin* közeledett. Az U4 a rombolók és a cirkáló között volt, de rossz kilövészőgben. *Singule* gyorsan visszatekerte a periszkópot.

– Kormány jobbra 171°! Jobb gép félerő!

Másodpercek múlva a parancsnok ismét feltekerte a periszkópot. A cirkáló csaknem előtte, a tengeralattjáróra derékszögben hasította a vizet, de még tőle balra.

Singule agyán – ahogy később elmondta – a következők villantak át: az imént 22 mérföldre becsültem a sebességét. Most viszont a csavarok által felvert vízuszály

olyan vastagnak és habosnak tűnik, amilyent a brit hajóra hasonlító saját cirkálók a *Novara*-osztályból 25 mérföldes sebességnél kavarnak. Rosszul becsültem volna meg a sebességet?

További töprengésre nem volt idő, az ellenség merőlegesen mutatta bal oldalát, a közöttük levő távolság 300 méter.

– Jobb torpedó, indíts! Kormány három vonással jobbra! Bal torpedó, indíts! gyorsmerülés 40 méterre! Mindkét gép túlerő, előre! Kormány balra 180°! Idő?

– 9 óra 32.

Főnt ekkor elszabadult a pokol. A britek mégiscsak észrevették a kettős periszkópot és tüzet zúdítottak oda, ahol az előbb megpillantották. A két torpedó azonban megállíthatatlanul haladt a maga útján. S mialatt a bűvárnaszád legénysége mindent elkövetett, hogy a lehető leghamarabb jusson a számukra életet jelentő mélységbe, a parancsnok higgadtan figyelte a másodperceket.

– Három... öt... nyolc... Most kellene ütköznie az elsőnek.

De nem történt semmi. *Singule* a tarkójára lökte a sapkáját, s legszívesebben a földhöz csapta volna az óráját, pedig az semmiről sem tehetett. A tompa, mély robbanásra, amely tetőtől talpig megrázta a naszádot, már senki sem számított. Ilyen dörrenést ezen a bűvárhajón még senki sem hallott. Az egyik tehát belement!

– Hurrá! – ordított szinte vezényszóra mindenki.

– A Pali-foktól délnyugatra vagyunk – közölte a második tiszt. – Északi szélesség 41°15', nyugati hosszúság 19°10'. Két lanszírozás, egy találat, *Dublin* cirkáló brit lobogó alatt. Szélerősség...

Amikor odafent már teljes volt a csend, az U4 óvatosan felemelkedett. Először periszkópmélységre, majd teljesen. Ám odafent semmit sem láttak, amiből hajósüllyedésre lehetett volna következtetni.

– Akkor mi volt az a robbanás? – nézett egymásra a két tisz.

– Irány haza, vedd át a parancsnokságot – mondta Singule Wolf sorhajóhadnagy második tisztnak és bebújt a kabinjába. Az U4 elkedvetlenedett legénységével este befutott a Cattarói-öbölben fekvő, gjenovici horgonyzóhelyére. Csak néhány nappal később, lehallgatott rádiózás után derült ki, hogy az U4 egyik torpedója célba talált. Behatolt a Dublin géptermébe, ahol a robbanás 13 tengerészt megölt. A jó építésű cirkáló azonban nem süllyedt el. Sikerült önerőből visszatérnie Brindisibe, a britek támaszpontjára.

Néhány héttel később azért futott ki az U4, hogy megkeresse az L 43-as tengerészeti repülőgépet, amely június 27-én este szállt fel bevetésre, Brindisi bombázására, de két nap után sem tért vissza. Az U4-nek sikerült a gépet és két főnyi személyzetét – Maglics sorhajóhadnagyot és Wollemann fregatt-hadnagyot – július 2-án délután az olasz partok közelében megtalálnia, és a két kimerült tisztet felvennie s a gépet bevontatnia Cattaróba.

Az olaszok 1915 júliusában rajtaütést terveztek a Monarchia dalmát partvidéke ellen. Amikor az 1446 méter magas Radostak-hegyre telepített cs. és kir. haditengerészeti megfigyelőállomás jelentette az olasz flottakötélék közeledését, Hansa ellentengernagy utasította Singule sorhajóhadnagyot, hogy az U4-gyel fusson ki, és rádiója vételképességének határán belül várakozzék. Az U4 július 18-án, hajnali 2 órakor hagyta el bázisát. Singule arra is utasítást kapott, hogy az ellenséges hajók távozása után induljon Bari felé s kísérelje meg ismét felkutatni az L43-at, mert Maglics és Wollemann megint nem tértek vissza, s valószínűleg most is valahol a hullámok hátán csónakáznak gépükkel.

Az olasz *Giuseppe Garibaldi* cirkáló vezette kötélek július 18-án reggel 4 órakor ért

SÖTÉT RUHÁBAN ÜL GEORG VON TRAPP
LOVAG, AZ U5 PARANCSNOKA

Ragusa Vecchia elé, s lőtték a vasutat, a mó-lót és az őrházat. A rövid tüzelést azonban váratlanul abbahagyták és elindultak a Cattarói-öböl felé. A Lagosta felé haladó U4 őrszeme reggel 3 óra 20 perckor észlelte az első füstcsíkokat, Molontától 3 mérföldre nyugatra. Tizenöt perc múltán sikerült Singulénak a füstcsíkokhoz tartozó hajókat azonosítania. A hajónapló szerint: „03.35. Motorok leállítva. Három Giuseppe Garibaldi-típusú cirkáló, becslés szerint egy *Vettor Pisani* és ezek mögött több romboló, irányuk Ragusa. 03.55. Motorok egész erő. Az ellenséges hajók a Cattarói-öböl felé fordulnak. 04.00. merülés, támadáshoz felkészülni. Irányunk 340°...”

Az alámerülve haladó U4 negyedóra elteltével ismét kidugta periszkópját: „04.15. Kitekintés. Ellenség az előbbi, régi

irányba, ezért irányváltásunk 40°-ra. 04.25. Kitekintés. Az ellenség az irányát megváltoztatja déli irányba. 10°-al jobbra fordul. 04.36. Kitekintés. Ellenség hajósodorvonalban, kisebb hajók (rombolók) nem láthatók 04.37. Felfedeztek. A Garibaldi tüzet nyit az U4 ellen. 04.38. Távolság 600 méter. Irány 90°, ellenség sebessége 10 csomó, a tenger csendes. Rövid időközben mindkét torpedó lanszírozva. 30 másodperc után robbanás. Merülés 20 méter mélyre. A rombolók több ízben felettünk mennek át. Pozíció É 42° 28' 7", K 18° 15' 7"..."

Ennyit mond erről a sikeres támadásról a hajónapló. A következő 20 percről hallgat.

A Giuseppe Garibaldi cirkáló viharos gyorsasággal, az első torpedótalálattól számított három perc alatt merült a hullámsírbá. Személyzetéből 525 főt mentettek ki, 53 embert azonban utolért a tengerészhalál. A mentést a kísérő rombolók végezték. Singule sorhajóhadnagy 5 órakor emelkedett periszkópmélységbe, miután a tüzelés jó tíz perce abbamaradt. Nézzük, mit ír a hajónapló: „05.00. Kitekintés. Három hajó déli irányban távolodik, néhány egység a süllyedés helyén, árbocaikon a vöröskeresztes lobogó. Néhány romboló egész erővel a periszkóp felé közeledik. Távolság 300 méter. Miután a torpedókat a rombolókhoz mérten túl mélyre állítottuk (3,5 méter), merülés 20 méterre. 05.30. Kitekintés. A rombolók déli irányba távolodnak. 05.45. Felszínre emelkedés. A süllyedés helyéhez. Rádiójelentés Castelnúovónak...” (Itt volt a parancsnokság).

A gyorsmerüléskor keletkezett egy kis havaria a jobboldali kipufogó-ventilátorral (beszorult), azt kijavították, majd a korábbi parancs szerint elindultak megkeresni az ismét eltűnt L43-at. Ezúttal eredménytelenül. Az U4 még számtalan bevetésben vett részt, úgyszólván csak akkor feküdt kikötőben, ha javítani kellett vagy amikor az új 7 cm-es gyorstüzelő ágyút szerelték fel rá. Már

csupán két jellemző esetét ismertetjük. Az első a kereskedelmi háború történetéhez kapcsolódik s azt szemlélteti.

1916. augusztus 14-én 19 óra 30 perckor, 40 mérföldre délre Tarantótól egy háromárbcos vitorlás barkot pillantottak meg. Singule sorhajóhadnagy elhatározta, hogy megállítja és igazoltatja, mert a hajó nem viselt lobogót, s nem lehetett tudni, ellenség-e vagy semleges. A vitorlást 20 óra 45-kor érték utol – csaknem teljes szélcsend volt – és 50 méterre megközelítették, majd felszólította a hajó kapitányát, hogy a papírokkal jöjjön át. Válaszul a vitorlás két ágyúból és kézi fegyverekből tüzet nyitott. Az U4 tüstént viszonzta az új gyorstüzelővel a lövéseket. Közben pattogtak, füttyültek a fedélzeten álló második tiszt, Wolf sorhajóhadnagy és a lövegkezelők körül a lövedékek.

– Tűz! – vezényelt a második tiszt. Az U4 második lövése becsapódott a vitorlás palánkjába.

– Tölteni tölts! Tűz! – hangzott az újabb parancs, közben az U4 is megindult. A löveg mellől azonban dühös káromkodás hangzott, majd a lövegvezető jelentette, hogy elakadt a lövedék, csak egyet lehetett tenni.

– Merüléshez felkészülni!

A szófukar hajónapló szerint: „21.20. Baloldali torpedó lanszírozva. Találat. 23.00. Felemelkedés. Az U4 felépítményében sok találat kézifegyverektől. Vitorlás elsüllyedt. Neve és nemzetisége az úszó roncsdarabokból nem állapítható meg...”

A másik esemény, amely említésre érdemes és a korabeli kezdetlegesnek tekinthető tengeralattjárók legénységének küzdelmeiről szól, a következő évben történt. Singule sorhajóhadnagy és sokat próbált legénysége az U4 fedélzetén 1917. július 12-én ismét az „olasz csizma” sarka felé hajózott, amikor a Squillacei-öböl szélén, a déli órákban közeledő tehergőzöst vettek észre. Az U4 támadóállásba helyezkedett. Hajónapló: „15.44.

Torpedótalálat kétkéményes gőzösben. Egy percen belül elsüllyed. 15.46. Felemelkedés. Egy mentőcsónak, hozzá. A hajó kapitányát, a francia Camille Ohl sorhajóhadnagyot, a francia tengerészet tisztjét felvettük a fedélzetre. Az elsüllyesztett gőzös a francia *Berthilde*, 1500 BRT, egy 9 cm-es löveggel...”

A hajó eredetileg német tulajdonban állt, a háború kitörésekor görög kikötőben keresett menedéket. A franciák lefoglalták és szolgálatukba állították. A hajó olyan gyorsan süllyedt el, hogy 53 főnyi legénységéből csak 25-en maradtak életben. Ezeknek sikerült lebecsátaniuk a motorcsónakot, de nem tudták beindítani. A csónakban két sebesült volt. Az egyik a fején sérült, a másiknak belső vérzése volt és nagyon szenvedett. A sebesültet Singule bekötöztette, a másiknak morfiuminjekciót adott. Miután a motorcsónak végleg felmondta a szolgálatot, az U4 vontatókötélre vette, és megindult vele a part felé, a Stilo-fok irányába. A különös vontatmány az elsüllyesztett ellenséggel több mint 11 mérföldön át úszott az olasz part felé, hogy a sebesültek mielőbb orvosi ellátást kapjanak. Mindez a korlátlan tengeralattjáró háború kellős közepén. Partközelen a vontatókötelet lekapcsolták, a csónak evezve partot ért. Közben hatalmas vihar kerekedett. Amint Singule jelentésében írja: „... Foglyunknak (Ohl sorhajóhadnagy) a hazautazás folyamán az U4 fedélzetén a következő élményben volt része. A vihar a Jón-tengeren ért utol bennünket. Hogy egy kis nyugalomra leljünk, a vihar elől lemerültünk, de a naszád 39 méteres mélységben is erősen dülöngélt. Már jó ideje nem ettünk meleg ételt s főzni akartunk valamit, azonban az őrült hánykolódásban semmiféle élelem sem maradt meg a fazekakban, tehát még mélyebbre igyekeztünk. Így értük el a kritikus 49 méteres mélységet. Hajnali 2 órakor átadtam az őrséget a második tisztnek s lepihentem. De az izgatott parancsok hallatán és a megdőlt naszád miatt szinte

nyomban felriadtam. A hajó akkor valamilyen rejtélyes okból már a 60 méteres mélybe csúszott le. Két külső tartály behorpadt. A rendkívül nagy víznyomás kezdte a naszádot összepréselni, a festék pattogzott a falakról és mindenütt porfelhő szállt...” Singule sorhajóhadnagy a második tiszttől átvette a hajó irányítását. Hogy az orrnehézzé vált U4-et vízszintbe hozzák, az embereket a farba küldte, de ez sem használt. Az emberek – Ohl-lal együtt – sápadtan, izzadva dolgoztak. A betörő víz már elvegyült az akkumulátorok savával. Megindult a klórgőzgáz képződés. Singule – és mindenki, Ohl is, aki korábban tengeralattjáró-parancsnok volt – tudta, hogy vagy a víznyomás lapítja össze a hajót, vagy a klórgőzgáz végez mindenkivel.

Singule akkor az utolsó lehetőséghez folyamodott: ki kell oldani az ólomnehézetek.

És sikerült. Az ólomgerenda – amelyet belülről lehetett leoldani – levált a testről. Ekkor már a mélységmérő mutatója beleütközött a 80 méteres határvonalba.

Percek alatt felérkeztek a felszínre. De a tomboló viharral és a meleg vacsorával már senki sem törődött.

„... Amint a hajó szerencsésen a felszínre ért – folytatódik a jelentés – a foglyom szívből gratulált a jó öreg naszádhoz, és kijelentette, hogy mint hajdani tengeralattjáró-parancsnok tudja, ezt a fantasztikus nyomáspróbát egyetlen francia tengeralattjáró sem állta volna ki...”

Az U4 ólomnehézék nélkül többé nem tudott lemerülni. Ám szerencséjük volt, július 15-én befutottak a Cattarói-öbölbe úgy, hogy útközben az Otrantói-szorosban sem találtak ellenséggel, köszönhetően az 1917. május 15-i akciónak, amelyen Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt a Novara gyorscirkáló csoport eredményesen szétrombolta az ún. otrantói zárat. Ez volt Rudolf Singula sorhajóhadnagy utolsó bevetése az U4-en. Ezután

kinevezték a tengeralattjárós parancsnok-képző iskola élére, s egyidejűleg megkapta a Mária Terézia rend lovagkeresztjét.

Az U3 és az U4 jellemző adatai

Naszád	Vízrebocsátás	Szolgálatba állítás
U3	1908. aug. 20.	1909. szept. 12.
U4	1908. nov. 20.	1909. aug. 29.
U5	1909. febr. 10.	1910. ápr. 1.
U6	1909. jún. 12.	1910. júl. 1.

U5 és U6 vízkiszorítása 240/273 t, hossza 32 m, szélesség 4,2 m, mélyjárat 3,9 m, sebesség 11,4/9,7 mérföld (csomó) óránként.

Az U5 parancsnokságát lovag *Georg von Trapp* sorhajóhadnagy 1915. április 22-én vette át. Előtte lovag *Thierry Ferenc* korvettkapitány, a tengeralattjáró flottilla parancsnoka röviden tájékoztatta a búvárnaszádok műszaki állapotáról, de az igazi eligazítást második tisztjétől, *Hugo von Seyferritz* sorhajóhadnagytól kapta, tudjuk meg Trapp visszaemlékezéseiből.

– Az U5 öreg és elhasznált, lepusztult naszádocska. Megkíséreljük javíthatni – magyarázta a második tiszt –, ám a gépek elkoptak, a tömítések nem zárnak rendesen és a kipufogógáz meg a benzingőz beszivárog. Ha például most átszellőztetés nélkül lemerülnénk, a legénység fele egy órán belül elájulna. Ezt az állapotot nevezik benzinmá-mornak...

Az U5 hamarosan kifizési parancsot kapott: hajózzon az Otrantói-szorosig, ott ellenőrizze a hajóforgalmat és ha lehet, támadja meg az ellenséget. Az U5 1915. április 24-én, hajnali 4 órakor elengedte kötelét és megindult, kifelé a Cattarói-öblből. A bejáratot vigyázó Mamula-sziget erődjétől és a Punta d'Ostro öreg védműveitől megkapták a tájékoztatóhoz szükséges fényjeleket, elhaladtak a keskeny aknamező mellett, túljutottak annak kapuján és már odakünn voltak a nyílt vízen. Estére megpillantották az Otrantói-szorosban a világítótornyot, majd a part tömérdek

vibráló fényét. Este 11 órakor déli irányba fordultak. A hold délnyugaton ragyogott. A parancsnok ekkor tájékoztatta a legénységet: a jelentések szerint egy francia cirkáló egész éjjel itt mászkál a szorosban. Azt kell elcsípnünk.

Aki tehetett, feljött a fedélzetre és figyelt. Éjfél előtt – 11.45-kor – láttak egy hajót a hold irányában, de azt vitorlásnak nézték, amely azonban rövidesen eltűnt. 4 óra 30-kor Fano irányába fordultak, reggelre már Korfu magasságában jártak. Közben elült a szél, a nyílásokat kitárták, hadd szellőzzön át a „jó öreg kasztni”. A tenger tükörsima lett. Ekkor a naszád fedélzetére leszállt egy fecske. A tengerészek kenyérmorzst szórtak elébe, de hozzá sem nyúlt. Valaki vízzel kínálta, de az sem kellett neki. Túl fáradt volt, útban a tavalyi fészke.

– Kormányfél oldalon hátul füst!

– Mindkét gép teljes erő!

A naszád felgyorsult. Először egymással párhuzamosan futottak, hogy felbecsülhesék az idegen hajó sebességét, majd az U5 kissé jobbra kanyarodott és lelassult. Az ilyen tükörsima vízen lehetetlen észrevétel nélkül megközelíteni a hajót, legfeljebb alámérvülve.

10 óra 30-kor már látni lehetett az árbocokat, kéményeket, az U5 lemerült, átkapcsoltak a villanymotorokra.

A parancsnok jelentésében ezután a következő olvasható: „A hajó, amelyet *Victor Hugo*-típusú páncélos cirkálónak néztem, valószínűleg hamar felfedez, ha csak rövid időre kerül is periszkópom a felszínre, ami a tervezett támadáshoz viszont elkerülhetetlenül szükséges. De a cirkáló egyszerűen kikerült, mert sebesen haladva nagy kanyart írt le, és 19 óra 9 perckor az eredeti menetirányában kb. 140°-on a Dukato-fok felé eltűnt. Nem sikerült 4000 méternél közelebb kerülnöm hozzá, de a cirkáló a manőverezése közben többször is eszembe juttatta az éjszaka vitorlásnak nézett hajó

árnyképét. A két-két kéménycsoportot néztem vitorlának. A hajó, amelyet tehát vitorlásnak néztem, ez a francia páncélos cirkáló volt. Elhatároztam tehát, hogy a Santa Maria di Leuca-fokhoz megyek és a cirkálót a következő éjszaka ott támadom meg, mert ott szokott megfordulni...”

Az április 25-ről 26-ra forduló éjszakán aztán lesben állt az U5 a megadott helyen. A cirkáló azonban előbb fordult és a tenger alattjáró már nem érte utol, pedig a felszínen üldözte maximális géperővel. A parancsnok azonban úgy döntött, hogy megvárja még a következő éjszakát is. Nappal a Santa Maria di Leuca-foktól 12 mérföldnyire álltak, ahol a partról már nem láthatták őket. A legénység pihent, valaki szájharmónikázott, egy gépészmester a háborús naplóját körmölte. Később felkészültek az éjszakai támadásra, feltöltötték az akkumulátorokat, kiegészítették a légtartályok levegőjét, a szakács gulyást főzött, egyszóval nyugodtan telt a nap.

Este 7 órakor az U5 elindult. Először észak felé haladtak, 8 óra 30 perckor keletnek fordultak, majd fél óra elteltével délnek. Sebességük 7,5 mérföld volt. 11 óra 40 perckor a Santa Maria di Leuca-foktól északnyugatra megálltak, leállították a motorokat is. S kevéssel ezután, már április 27-én, 0 óra 10 perckor nyugat felől megjelent a cirkáló. Mögötte ragyogott a hold, a tenger sima volt.

Folytassuk Georg von Trapp jelentésével: „Megindultam egész erővel, harckészültségben, csak a két villanymotort járattva, mert azoknak alig volt hangjuk, az ellenség felé. Addig mentem, amíg a cirkálót szabad szemmel is jól láthattam. Jobbfél oldalát mutatta, éles szögben. A cirkálót balról, 60° irányból közelítettem meg, alámerültem. Benne volt a periszkóp közepében. 3000 méterre a cirkáló négy csomóval jobbra fordult. Lassan én is átfordultam balra, ahogyan az ellenség balfél oldala kívánta.

180° menetiránnyal 400-500 méterre közelített hozzám. Akkor, 0 óra 32 perckor lanszíroztam a jobboldali torpedót az elülső kéménycsoport alá. Láttam a torpedó útját kb. 150 méterre jó irányba futni és 25 másodperc múltán hallottam az első robbanást, rövidebb utána pedig a másodikat. A naszád rázkódása jelentéktelen volt. A legénység önkéntelen „hurra” kiáltásba tört ki. Azonnal előkészítettem a két tartalék torpedót, a naszádöt az ellenség sodorvonalaiba kormányoztam s figyeltem, szükség lesz-e újabb torpedóra.

A cirkáló 5 perccel a találatok után 35 fokos szögben bal oldalára dőlt. Sötét gőzfelhő csapott a hátsó kéménycsoportból árbocmagasságba. Átmentem a cirkáló jobb oldalára. Itt egy fényt láttam sebesen cikázni, egyébként a hajó sötétbe burkolódzott, rövidebb ezután a süllyedő hajó faránál vízre bocsátottak két csónakot. 0 óra 41 perckor, tehát 9 perccel a lanszírozás után a cirkáló elsüllyedt. A süllyedés helyén összesen öt csónakot láttam.

Felemelkedtem és mindkét géppel elindultam Ostro felé. A mentésre nem gondolhattam, mert biztos voltam abban, hogy a közelben rombolóknak kell lenniük, és nálam a kimentett emberek olyan súlytöbbletet okozhattak, hogy a víz alatti menetemet lehetetlenné tették volna. Egyébként az öt csónak valószínűleg elég volt a túlélők megmentéséhez. 18 órakor befutottam a Cattarói-öbölbe. Minden műszaki berendezés rendesen működött, ami által az eredmény biztosítva volt. Ehhez járult a legénység mintaszerű fegyelme, a parancsok pontos, nyugodt teljesítése, amelyeket gyors egymásutánban kaptak. Kiemelkedő volt a második tiszt, báró Hugo von Seyffertitz sorhajóhadnagy szolgálattétele, aki minden helyzetben nagy hidegvérűségről, rátermettségről és kiváló szakmai felkészültségről tett tanúbizonyságot. A személyzet, a részlegfőnök és az altisztek magatartása minden

tekintetben mintás volt és minden dicséretet megérdemelnek. Trapp cs. és kir. sorhajóhadnagy.”

Az 1915. április 27-én az elsüllyesztett páncélos cirkáló a francia *Léon Gambetta* volt. A mentőcsónakban száznyolc tengerész érte el a partot. A torpedótalálatok utáni zűrzavarban az ügyeletes tiszt és a hajó parancsnoka főbe lőtte magát. A cirkálóról egyetlen tiszt sem szállt csónakba, mert amikor a legénység felszólította Sènes ellentengernagyot, a cirkálóosztály parancsnokát, hogy gyorsan szálljon csónakba, ő csak annyit mondott.

– Fiaim, mentsétek a saját életeteket. A csónakok tiértetek vannak. Mi maradunk. – s ottveszett a hullámsírban a *Léon Gambetta* teljes tisztikara és a cirkálóosztály egész törzse Sènes ellentengernaggal együtt. A helyszínre érkező olasz rombolók még 29 élőt vettek fedélzetükre. A többiek, összesen 684 fő, hősi halált haltak. A cs. és kir. haditengerészet történetében ez volt az első alkalom, amikor ellenséges páncélos cirkálót süllyesztettek el. Ezután a franciák kivonták cirkálóikat az Adriáról és a továbbiakban csak a Földközi-tengeren operáltak. Az osztrák–magyar hajóhad felszabadult a roppant francia nyomás, túlerő alól s a francia egységekkel egyenlő értékű hadihajókat állíthatott szembe.

Georg von Trapp sorhajóhadnagynak nem ez volt az egyetlen sikeres kifutása az U5 parancsnoki beosztásában. Már az olaszok hadba lépése után, 1915. augusztus 5-én, éjfél után érkeztek Pelagosa szigetéhez. A parancsnok leállította a motorokat. A sziget sziklái tőlük 3 mérföldnyire magasodtak a tenger fölé. Csend volt, csak a tenger morajlott. Az emberek feljöttek az U5 fedélzetére, szunyókáltak, cigarettáztak, kitértak minden nyílást, hogy az áporodott meleg nyári levegő kicserélődjön.

Egyszer csak az U5 és körülötte a víz hirtelen fényárba került. A fedélzeten üldögélő

parancsnok akkorát ordított, mint még életében soha.

– Ki az a barom! Ördög és pokol! Kikapcsolni a telefonbóját! Ha az olaszok nem alusznak olyan mélyen, mint a mormota, fújhatjuk az egészet. Ha hazaérünk – szólt a második tisztjéhez –, vágd ki az egész telefonbóját a fenébe.

Az volt a parancsuk, hogy űzzék el a sziget mellől azt az olasz tengeralattjárót, amely, a repülőjelentések szerint, valahol itt horgonyoz a szigetnél s minden Pelagosa körüli hadműveletet veszélyeztethet.

Közben derengeni kezdett, lemerültek 3 óra 25-kor periszkópmélységre s elindultak a szigethez. Már látták a világítótornyot, egyébként minden kihaltak látszott. Mint ha az olaszok feladták volna a szigetet s elmentek. Csak partra húzott halászcsonkokat, egy rádióállomást látott a periszkópon keresztül a parancsnok.

– Ha itt búvárnaszád állomások, akkor itt valamiféle mólónak vagy stégnek is kell lennie, nem állhat örökké horgonyon – töprengett hangosan von Trapp. – Na, evvel az öböllel is végeztünk. Hammer – szólt a kormányoshoz. – Gyerünk egy méterrel följebb, aztán jobbra.

Az U5 feljebb emelkedett, már a periszkóp vastag része is kilátszott a vízből, s jókora hullámbajuszt húzott maga után, amikor...

S itt idézünk a parancsnok jelentéséből: „... Amikor a Pelagosa Grande sziget déli pontján, a part alatt hirtelen és váratlanul megpillantottam egy olasz hadilobogót (05.13), csak tengeralattjárót tételezhettem föl, amely a sziklák alatt fekszik. Ugyanakkor észrevettem, hogy matrózok rohannak a lobogó (a tengeralattjáró) irányába, nyilván, hogy behajózzanak. Meg kell jegyeznem, hogy matrózokat csak ekkor vettem észre. Úgy véltem, hogy az olasz tengeralattjáró előttünk balra 12 vonással feket. Ófelsége U5-ös tengeralattjárója ekkor már az előző

parancsom értelmében lemerülőben és jobbra fordulóban volt s ahhoz, hogy kilövőhelyzetbe kerüljek, le kellett írnom a teljes fordulatot 14 méter mélységben, teljes erővel járva az elektromotorokat. 05.06-kor periszkópmélységre emelkedtem. Láttam az ellenséges tengeralattjárót kb 20° alatti hegyesszögben balról velem szemben közlekedni és jobbra ráfordulni az U5-re. Az ellenséges naszád éppen merülőben volt, egy pár embernél alig többet láttam a toronyban és a felső kormánynál kiemelkedni. Kihajtottam a kormányt és 05.18-kor 200 méteres távolságból egy torpedót lanszíroztam a feltehetőleg 4 csomóval közeledő ellenségre. Tisztán láttam a torpedó futását, amely mellé ment, s ezért tüstént indítottam a második torpedót is, amely egyenesen a naszád felé tartott (a lanszírozási szög kb 20°). Ez a második torpedó talált, a robbanás a naszádunkban nagyon erősen érződött.

Mihelyt elült a robbanást követő vízosz-

lop, a tengeralattjáróból semmit sem lehetett látni, az a hely csak egy kör alakú sima vízgyűrű volt. A sziget gerincén emberek futottak össze. Az egyik kék zubbonyban, fehér nadrágban, hátán összefont karral, egy tengerésztsiszt lehetett.

Ófelsége U5 naszádja a robbantástól megsérült, a mélységmérőhavariázott, kb 6 méteres eltéréssel tévesen mutatta a valódi értéket. Hogy a lanszírozás után beállt egyensúlyvesztést helyreállítsam, 16 méter mélyre merültem és déli irányban távoztam. Nyolc perc múlva, miután helyreállt az egyensúly a torpedók átcsoportosításával, visszatértem a süllyedés helyére, ahol kisebb faroncsdarabokon kívül semmit sem találtam, a szigeten senkit sem láttam, a szigetlakók részéről mentés ez ideig nem történt. 05.42-kor 14 méter mélységre merültem és elindultam délkeleti irányba. Az elsüllyesztett tengeralattjáró egy *Nautilus*-típusnak tűnt. Trapp cs. és kir. sorhajóhadnagy. Gjenovic, 1915. augusztus 6.”

NÓTÁRI TAMÁS

Antik

Auloedi et citharoedi (Cic. Mur. 29)

1. Kr. e. 63-ban a 62-es esztendőre L. Licinius Murenát és D. Iunius Silanust választották meg consulnak, rajtuk kívül azonban még L. Sergius Catilina és S. Sulpicius Rufus, korának legkiválóbb jogtudósa is pályázott e tisztségre. M. Porcius Cato a választás előtt nyilvános ígéretet tett, hogy sógorát, Silanust kivéve bárki nyerje is a választást, ambitus (választási vesztegetés) miatt fog ellene vádat emelni,¹ amely – a későbbiek során beváltott – fenyegetés elsősorban az összeesküvést szító Catilina ellen irányult,² ám a Silanusszal együtt megválasztott Murenát is érintette. A választás egyik vesztese, Sulpicius pedig már a kampány során bizonyítékokat kezdett gyűjteni riválisainak törvénybe ütköző üzérkedéseire vonatkozóan.³ A consul designatus elítélése természetesen nem csekély mértékben megingathatta a res publica stabilitását,⁴ azt viszont, hogy a Cato és Sulpicius által kezdeményezett vád⁵ messze túllépte a res publica számára magában rejtett veszélynek a „szokásos” mértékét, a 63-as év eseményei, különösképp a Catilina-összeesküvés⁶ indokolták.

Cicerónak mint Murena védőjének⁷ igen kényes feladatot kellett tehát magára vállalnia: az állam biztonságának megőrzése érdekében személyes jóbarátjával, Sulpiciusszal szemben kellett megvédenie Murenát, és bebizonyítania, hogy az utóbbi valóban méltóbb a consuli tisztségre, mint Sulpicius. Ugyanakkor nem intézhette támadását nyíltan Sulpicius ellen, hiszen nem kívánta őt magától elidegeníteni, akinek kiváló tehetségével és felkészültségével maga is tisztában volt.⁸ A következő taktikát választotta: a két fél személye helyett azok hivatását hasonlította össze,⁹ vagyis a jogtudósi pályát a hadvezérel, illetve a szónokival.¹⁰ A mér-

leg természetesen – miként ezt a politikai helyzet is megkívánta – az utóbbiak javára billent.

2. Ezen összevetés során megjegyzi, hogy nem csupán a katonai érdemet kell iuris prudentia fölé helyezni, hanem az ékesszólás művészetét is.¹¹ Továbbá kijelenti: *Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse qui citharoedi fieri non potuerint, eos ad iuris studium devenire.*¹² Azaz: így hát számomra úgy tűnik, hogy kezdetben a legtöbben inkább ezt¹³ akarták, később pedig, mivel ezt nem voltak képesek elérni, főképp ahhoz¹⁴ sülyedtek alá. Miként a görög művészekről mondják, hogy azok lettek fuvolások, akik nem tudtak kitharán játszani, akként mi is úgy véljük, hogy akik nem lettek szónokká, azok fanyalodtak a jogi tanulmányokra.¹⁵

Állítását tehát egy, a görög zenei életből vett példával is alátámasztja, amit Quintilianus idéz a hasonlatnak mint stílusesszöknek a tárgyalása során.¹⁶ A hasonlat kiválóan alkalmas a dolgok megvilágítására, a hasonlatok egyik része a tények megerősítésére szolgáló bizonyítékok közé sorolható, másik része pedig a képszerű kifejezést szolgálja.¹⁷ Ennek során vagy a hasonlatot követi a hasonlított dolog, vagy fordítva.¹⁸ A hasonlat igen célszerű fajtája az önmagában visszatérő hasonlat, a reddio contraria, amely visszatérés a szembeállított utótagban jelenik meg, minthogy a tagjai kölcsönösen megfelelnek egymásnak.¹⁹

A szentenciaszerű fordulat,²⁰ mely szerint azokból lett auloedus illetve iuris consultus, akiket tehetségük nem jogosított fel arra, hogy citharoedusszá illetve oratorrá

váljanak, azt sugallja, hogy miként a fuvola-játék elmarad a kitharajáték mögött, ugyanúgy a jog művelése is alacsonyabb rendű az ékesszólásnál.²¹

Az aulos (latinul *tibia*) az ókor legáltalánosabban elterjedt fúvós hangszere²² volt, amelynek számos válfaja létezett (pl. a lyd és a phryg fuvola),²³ az ábrázolásokon mindig páros csöként jelenik meg, kedvelt hangszere volt a Dionysos-kultusznak és a lakomáknak.²⁴ A kithara húros hangszer, általában a lyrának a hivatásos muzsikusok által használt, négyzetes alapú fajtáját nevezték így.²⁵

E szöveg hely kapcsán félrevezető MacDonalddal értelmezése, amely szerint az auloedi azokat jelöli, akik „a fuvolához énekelnek”, szemben a lyrához éneklő citharoedivel.²⁶ A kitharán játszó művész a hangszeres játékkal egyidejűleg énekelhetett egyazon időben.²⁷

Az emberi elme sokoldalúságáról Quintilianus példaként említi, hogy a kitharán játszó egyszerre ügyel a szövegre, a dallamra, a sokféle hangnemre, egyes húrokat jobbjával kell pengetnie, másokat baljával kezelnie, közben pedig a lábával kell a takust vernie.²⁸

A kitharát az aulosnál magasabb rendűnek ítélő nézettel számos helyen találkozhatunk. Alkibiadész nem volt hajlandó megtanulni fuvolán játszani,²⁹ mert azt szabad emberhez méltatlannak tartotta, ugyanis a fuvolajáték eltorzítja az ember arcvonásait, s míg a lanton játszó énekelhet és szavalhat is a zenélés közben, addig ezt a fuvolás nem teheti meg.³⁰ Platón számúzni kívánta államából a fuvolát, s csak a lyrát és a kitharát ítélte hasznos hangszernek.³¹ Hasonlóan vélekedett Arisztotelész is.³² Az aulos csekélyebb értékét, illetve az ezt kimondó ítéletet támasztja alá Marsyas szatírnak, Kybelé istennő kísérlőjének a története is. Eszerint kétágú sípon először Athéné játszott, ám a víztükörben meglátván képét észlelte, menyire eltorzultak vonásai az erőlködéstől,

elhajította a sípot, s megátkozta, aki azt felveszi. Ezt Marsyas szatír tette meg, s balgán versenyre hívta Apollónt, hogy az isten lant-, vagy az ő sípjátéka-e a szebb. A vetélkedésben alulmaradt, hiszen nem tudta énekét hangszerén kísérni; büntetésként Apollón elevenen megnyúzta Marsyast.³³ Ezzel szemben a kithara ura maga Apollón isten,³⁴ akitől lantos tehetségét Orpheus is kapta.³⁵

Mivel a citharoedusszal szemben jóval magasabb követelményeket állított már maga a hangszer is, így e művészeti ágban csak a valóban kiváló tehetségek érvényesülhettek, míg a kevésbé sokoldalú többség legfeljebb auloedus lehetett. Ezt állapítja meg Cicero a szónoki és a jogászi pálya tekintetében is; és valóban, a szónoki képzés jóval sokrétűbb, és a szónoktól elvárt ismeretek messze szélesebb körűek voltak, mint a jogász esetében.

3. A retorika elméleti alapjait Platón a Gorgiasban vetette meg, a Phaidrosban pedig a szónok teljeskörű képzettségének igényét fogalmazta meg. Ezek szerint az ékesszólás fő célja a rábeszélés, ennek pedig számos színtere van, így a törvénytörés, a bulé, a népgyűlés, vagy akármely más gyűlékezett,³⁶ a retorika tehát a rábeszélés művésze,³⁷ azonban ily módon inkább hitet (*pistis*), semmint ismeretet (*epistémé*) közvetít.³⁸ Ez viszont nem jelenti azt, hogy a szónoknak nem kell bizonyos ismeretekkel rendelkeznie. A szónok minden tárgyról meggyőzőbben tud szólni, mint a szakember, azonban nem szabad visszaélnie hatalmával, pl. a szakemberek hitelének csorbításával.³⁹ Tudását tehát mind jóra, mind pedig rosszra felhasználhatja,⁴⁰ ezért különösen fontos, hogy pontos ismeretekkel rendelkezzen az igazságosra és igazságtalanra, a szépre és rútra, valamint a jóra és rosszra vonatkozóan.⁴¹ Filozófiai ismeretek nélkül senki sem lehet szónokká,⁴² hasonlóképp nem nélkülözheti a fizikára,

a lélek természetére vonatkozó ismereteket,⁴³ s jártasnak kell lennie a dialektikában is.⁴⁴

Cicero szerint csak az válhat tökéletes szónokká (*perfectus orator*), aki minden jelentős tudományterületet és művészetet ural,⁴⁵ és hangsúlyozza, hogy a szónoknak nem csupán a nyelvét kell köszörülnie, hanem elméjét is meg kell terhelnie, és meg kell töltenie mennél több jelentős tudományterület vonzó és változatos bőségével.⁴⁶ Főként azonban a következő területek bírnak nagy jelentőséggel a szónok számára: a filozófia, hiszen senki nem tűnhetett ki anélkül, hogy a retorika elméletében, sőt minden tudományban ne mélyedt volna el,⁴⁷ a tökéletes szónokban megtalálható a filozófusok teljes tudásanyaga.⁴⁸ A szónoknak jártasságra kell szert tennie a történet-tudományban is,⁴⁹ különös tekintettel a hazai történelemre, ám nem szabad elhanyagolnia más hatalmas népek és királyok történetét sem.⁵⁰ Ezen kívül ismernie kell a civiljogot és a törvényeket,⁵¹ miként a közjog⁵² és az állami közigazgatás intézményeit⁵³ is.

Cicero értékrendjében az ékesszólás maga mögé utasítja a iurisprudentiát, amit kiválóan jellemez azon megállapítás, miszerint Sulpicius inkább akart a második tudományban első lenni, mint az előzőben második,⁵⁴ ezért választotta az eloquentia helyett a iurisprudentiát. A iuris consultus eredményesen működhet az ars oratoria ismerete nélkül, az orator azonban nem lehet híjával bizonyos jogi ismereteknek, tehát az ékesszólás jóval összetettebb mesterség, mint a jogtudomány.⁵⁵

Tény azonban, hogy Cicero elismeri barátjának és kortársának, Sulpiciusnak⁵⁶ szónoki képességeit is, s hogy az ékesszólás tudományából is elsajátított annyit, amennyi a civiljog védelmezéséhez és consuli méltóság elnyeréséhez elegendőnek bizonyult.⁵⁷

4. Ezek alapján legyen az adott iuris consultus – jelen esetben Sulpicius – bármilyen kiváló jellem, tevékenységének köre szűkebb, mint az oratoré, aki őt már foglalkozásánál fogva, amelynek művelésére amezénál nagyobb tehetsége és szorgalma képesíti, maga mögé utasítja. A szónok tudja mindazt, amit a jogász, ám annál még jóval többet is. A jogász megállapíthatja ugyan kliensének jogi helyzetét, annak érdekeit érvényesíteni csak a szónok tudja.⁵⁸ A két hivatás művelőivel szemben támasztott követelményt Cicero még a pro Murena ugyanezen paragrafusában így fogalmazza meg: Etenim a vobissalubritas quaedam, ab eis qui dicunt salus ipsa petitur. Azaz: Töltekek ugyanis államunk egyfajta jólétét várjuk, a szónokoktól viszont magának annak üdvét. Mindez pedig egyértelműen alátámasztja azon az Oratorban olvasható nézetet, mely szerint a jogtudomány gyakorta rászorul az ékesszólásra, ami nélkül saját területét sem igen védelmezheti meg.⁵⁹

Jegyzetek

¹ Plut. Cato min. 21.3.

² Mur. 51.

³ Mur. 43-46.

⁴ Mur. 79. 82.

⁵ A perben Servius Sulpicius Rufus és Marcus Porcius Cato mellett vádlóként lépett fel az ifjabb S. Sulpicius Rufus és Caius Postumius.

⁶ A Catilina-összeesküvéshez bővebben lásd Havas L.: Cicero Catilina elleni első beszéde – Oratorio in Catilinam I. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Havas L. In *Auctores Latini*. I. köt. Budapest, 1966.

⁷ Cicero mellett Q. Hortensius Hortalus és M. Licinius Crassus látta el Murena védelmét.

⁸ A választás eredményétől függetlenül jól mutatja Sulpicius intellektuális fölényét

- az általa hátrahagyott 180 könyvből álló életmű az egyéniségét tekintve inkább színtelen Murena felett. (Vö. J. Adamietz: *M. T. Cicero – Pro Murena. Mit einem Kommentar von J. Adamietz.* Darmstadt, 1989, 19.)
- ⁹ Ehhez lásd Nótári T.: *Studiorum atque artium contentio* (Cic. Mur. 22–30.). *Aetas*, 1999, 1–2. sz. 224–243.
- ¹⁰ Az összehasonlítást a jogtudósi és a hadvezéri pálya között kívánta megtenni, azonban többször áttér a hadvezéri pálya példájáról a szónoki tevékenységre, lévén számára e hivatás jóval nagyobb mélységiben ismerős.
- ¹¹ Mur. 29. Quapropter non solum illa gloria militaris vestris formulis atque actionibus anteponda est verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit.
- ¹² Cicero műveit a következő kiadás alapján idézzük: *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia.* Recognovit C. F. W. Mueller, Lipsiae, in Aedibus B. G. Tebnerii, 1903.
- ¹³ Ti. az ékesszólást.
- ¹⁴ Ti. a jogtudományhoz.
- ¹⁵ Vö. Nótári: i. m. 241.
- ¹⁶ Quint. 8.3.79. Redditio autem illa rem utramque, quam comparat, velum subiicit oculis et pariter ostendit. Cuius preclara apud Vergilium multa reperio exempla, sed oratoriis potius utendum est. Dicit Cicero pro Murena: Ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium divertere.
- ¹⁷ Quint. 8.3.72. Praeclara vero ad inferendam rebus lucem repertae sunt similitudines; quarum aliae sunt, quae probationis gratia inter argumenta ponuntur, aliae ad exprimendam rerum imaginem compositae.
- ¹⁸ Quint. 8.3.77. In omni autem parabole aut praecedat similitudo, res sequitur, aut praecedat res et similitudo sequitur.
- ¹⁹ A hasonlathoz bővebben lásd J. Martin: *Antike Rhetorik.* München, 1974, 254.; M. McCall: *Ancient Rhetorical Theoris of Simile and Comparison.* Cambridge, 1969, 222. sqq.
- ²⁰ A. Otto: *Die Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten der Römer.* Leipzig, 1890, 46.
- ²¹ J. T. Ramsey, Cicero pro Murena 29: the orator as citharoedus, the versatile artist, *Classical Philology* (79) 1984, 221.
- ²² Az antik zenéről áttekintést és általános bibliográfiát ad Kárpáti A.: *Antik zene.* In *Bevezetés az ókortudományba.* I. köt. Agatha II., Debrecen, 1996, 223.
- ²³ A fuvola fajtáiról és azok jellegzetességeiről lásd v. Jan, Aulos, RE II. 1896. col 2416. sqq.
- ²⁴ Kárpáti 246.
- ²⁵ Kárpáti 245.
- ²⁶ Cicero in twenty-eight volumes, X., pro Murena with an English translation by C. MacDonald, London, 1989, 223.
- ²⁷ Ramsey 222.
- ²⁸ Quint. 1.12.3. An vero citharoedi non simul memoriae et sono vocis et plurimis flexibus serviunt, cum interim alios nervos dextra percurreunt, alios laeva trahunt, continent, praebent, ne pes quidem otiosus certam legem temporis servat et haec pariter omnia?
- ²⁹ Plac. Alcib. I. 106 c.
- ³⁰ Plac. Alcib. 2.5.
- ³¹ Plat. resp. III. 399 d-e.
- ³² Arist. Pol. VIII. 1341 a-b.
- ³³ R. Graeves: *Görög mítoszok.* I. köt. Budapest, 1981, 105. sq.
- ³⁴ Albert, Kitharódia, RE XI. 1921. col. 534.
- ³⁵ Vö. pl. Pind. Pyth. IV. 176.
- ³⁶ Plat. Gorg. 452. c.
- ³⁷ Plat. Gorg. 453 a.
- ³⁸ Plat. Gorg. 554 c.
- ³⁹ Plat. Gorg. 455 d – 457 c.
- ⁴⁰ Plat. Gorg. 456 c.
- ⁴¹ Plat. Gorg. 459 d.
- ⁴² Plat. Phdr. 261 a.

- ⁴³ Plat. Phdr. 270 c–d.
- ⁴⁴ Plat. Phdr. 265 d.
- ⁴⁵ De or. I. 20. Ac mea quidem sententia nemo poterit esse omni laude cumulatus orator, nisi erit omnium rerum magnarum etque artium scientiam consecutus.
- ⁴⁶ De or. III. 121. Non enim solum acuenda nobis neque procudenda lingua est, sed onerandum comendandumque pectus maximarum rerum et plurimarum suavitate, copia, varietate.
- ⁴⁷ De or. I. 5. Illud autem est huius institutae scriptionis ac temporis, neminem eloquentia non modo sine dicendi doctrina, sed ne sine omni quidem sapientia florere umquam et praestare potuisset.
- ⁴⁸ De or. III. 143. In oratore perfecto inest illorum (scil. philisophorum) omnis scientia.
- ⁴⁹ De or. I. 201. Quam ob rem existimem... monumenta rerum gestarum vetustatis exempla oratori nota esse debere.
- ⁵⁰ Or. 120. Cognoscat etiam rerum gestarum et memoriae veteris ordinem, maximae scilicet nostrae civitatis, sed etiam imperosorum popularum et regum illustrium.
- ⁵¹ De or. I. 18. Neque legum ac iuris civilis scientia negligenda est. I. 159 perdiscendum ius civile, cognoscendae leges.
- ⁵² De or. I. 159. Senatoria consuetudo, disciplina rei publicae, iura sociorum, foedera, factiones, causa imperii cognoscenda est.
- ⁵³ A perfectus orator képzéséhez lásd K. Barwick: *Das rednerische Bildungsideal Ciceros*. Berlin, 1963, 14. sqq.
- ⁵⁴ Brut. 151. Videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus.
- ⁵⁵ Nótári 230.
- ⁵⁶ Brut. 150. Aetates nihil aut non fere multum differunt.
- ⁵⁷ Brut. 155. Ex altera tantum assumered, quantum esset ad tuendum ius civile et ad obtinendam consularem dignitatem satis. Megjegyzendő, hogy a Quintilianus által gyakran említett három beszédérő (10. 1. 116., 10. 7.30.) és görögökről készített fordításairól (10.5.4) ismert S. Sulpicius a iuris consultus Sulpiciusnak, Cicero kortársának a fia. Vö. R. Syme: *A great orator mislaid*. The Classical Quaterly. 1981, 421. sqq.
- ⁵⁸ Ramsey 224.
- ⁵⁹ Orat. 141. Quae quidem ipsa (scil. iuris scientia) auxilium ab eloquentia saepe peteret, ea vero repugnante vix suas regiones finesque defenderet. E gondolatot idézi a mai jogtudomány és a modern retorika vonatkozásában Papp I.: *Költői minták használata a perbeszédben*. Acta Iur. et. Pol. Szeged, Tom. 55. Fasc. 20. Veres J. Emlékkönyv p. 246.

VÍZVÁRI DÓRA

Egyház

A pálos rend

„Szerzetesek vagyunk a Római Katolikus Egyház keretében, s így ott, mint szerzetesek lényegében azonos a hivatásunk: az Úr közelében élni, és az ő jelenének lenni ebben a világban. Ezen belül: magyar alapítású remeterend a Szűzanya pártfogásában.” Hármasszavuk: imádság, vezeklés, magány. Az 1250-es években alapították, gyors felvirágzás után a rend nagy részét többször is elpusztították: a törökök, II József rendfeloszlató rendelete, végül a kommunisták. Minden pusztítást túléltek, és újra nekiláttak a rend újjáélesztéséhez. Ma már csak négy rendházuk létezik, s ugyan magyar alapítású rend, de a központja nem Magyarországon van, hanem Lengyelországban (Pl-42200 Czestochowa, Jasna Gora, ul. Kordieckiego 2, 7625 Pécs, Hunyadi u. 70, 1013 Budapest, Szent Gellért rakpart 1.)

Még egy idézet a pálos rendről (Ordo Sancti Pauli Primi Eremitae, OSPPE): „*Ha szenteket akartok látni, menjetek Nosztrára!*” (Kapisztrán Szent János)

Pál, remete szent (228–341)

Gazdag thébai családból származott, elsőrendű képzésben részesült. 16 évesen elvesztette szüleit, nagy vagyonra tett szert, de erre az időszakra esett a Decius-féle keresztényüldözés, amely miatt el kellett menekülnie. A sivatagba indult, ahol egy barlangbejáratot talált, amely egy édenszerű helyre vezette őt. Ezt isteni üzenetnek vélte, mellyel Isten azt üzentte, hogy elfordulva a világtól itt élje le életét. Isten napi ennivalójáról is gondoskodott, egy hollóval küldte el mindennapi kenyerét. Pál sokáig élt így a magányban, 113 éves volt, mikor Antal, egy másik remete, rátalált Pál búvóhelyére. Pál tudta, hogy Isten vezette el hozzá Antalt, hogy ő legyen, aki eltemeti, ezzel jelezve számára élete végét. A történet szerint Pál meg is halt, Antal egy gödörbe temette, amit két oroszlán takart be. Thébai Remete Szent Pál az első remete, akit név szerint is ismerünk, az iránta való tiszteletből vették fel a magyar remeték a pálos nevet.

A pálos rend vázlatos története

A XIII. század folyamán Magyarországon is virágzott a remeteélet. Pálosokat megelőzően is voltak már remete férfiak az ország különböző helyein: Szt. Gellért, Szt. Günther, Szt. Zoerárd és Benedek, boldog Vác, akiről Vác városa kapta a nevét. Ez időre vált szükségesszerűvé renddé szerveződésük. Első kolostoruk a Baranya megyei Patacs mellett lévő Iregh vagy Irugh nevű hegyen volt, ahová 1225-ben Bertalan pécsi püspök gyűjtötte össze a Mecsekben élő remetéket. Ő volt az első, aki regulát írt számukra. Boldog Özséb esztergomi kanonok 1246-ban vonult két társával a pilisi hegyekbe (pontosabban a Kesztléc melletti hármasszav barlanghoz), hogy remeteéletet folytasson. Őt tartják a rend alapító atyjának. Egy látomása volt, melyben kis lángocskákat látott, melyek fénye külön-külön haloványak voltak, de együtt igazi fényt árasztottak. Özséb ebben isteni jelet látott, miszerint utasítást kapott, hogy gyűjtse egybe az erdei remetéket, mert együtt hatékonyabban lehetnek Isten imádságában, mint külön-külön, akár csak a kis lángocskák. 1250-ben történt, hogy összegyűjtötte őket, és megalapította a pálos rendet. Özséb esztergomi

kanonok volt, s e posztról mondott le, hogy társaival remeteéletet éljen. Megépítették a Keszölc melletti kolostort, melyet a Szent Kereszt oltalma alá helyeztek; innen kapták a korabeli elnevezésüket: szentkereszti remeték (Fratres heremitae S. crucis).

Az igazi renddé válás a patacsi remetékkel való egyesüléskor történt meg. Özsébet választották meg közös előjárójuknak, így ő volt az első prior provinciális. Tokaj és a Balaton mellett élő remeték is kolostorokba szerveződtek, és csatlakoztak a pálos rendhez. E mozgalmat a püspökök is támogatták, így nem kellett tartaniuk az esetleges remeteélet visszásságaitól ill. így nagyobb befolyásuk volt a remetékre.

Özséb 1262-ben Rómába ment, hogy a IV. lateráni zsinat értelmében magától a pápától kérjen megerősítést új rendjéhez, s egyben kérte, hogy hivatalosan is engedélyezzék számukra az ágostoni regula követését. A pápai udvarban Aquinói Szent Tamás volt a pártfogója, ez kellett is mert IV. Orbán elődje, IV. Sándor pápa 1256-ban egyesítette a remeteket, s ők lettek az Ágoston rendiek. (Ágoston maga is papjaival élt, innen valók a szerzetesi tapasztalatai, mely alapján reguláját kialakította. Népszerű volt ez a regula, mert nagyon könnyen alkalmazható volt a helyi körülményekhez. Szemben Benedek regulájával, ami sokkal részletesebben kidolgozott.) Ezek után érthető, hogy a pápa nem igen egyezett bele egy újabb rend elismerésébe, főleg, hogy Özséb is az ágostoni regulát kérte. Nem volt szükség egy újabb Ágoston-rendi remeterendre. Akkor ugyan nem kapta meg a hivatalos elismerést, de a Szentszék már elismerte őket. Aquinói Tamás közbenjárására mégis megbízott egy magyar püspököt, hogy mérje fel a magyarországi remeték helyzetét és állapotait. Erre a feladatra Pál veszprémi püspök vállalkozott 1263-ban. Minden rendnek szüksége volt némi anyagi alapra a mindennapi élet fenntartásához, s mivel a pálosok sem nem tanítottak, sem nem lelkipásztorkodtak, de még nem is koldultak ezért nem volt megbízható anyagi forrásuk az élelemhez. Ezért Pál a rend anyagi alapjait nem is találhatta megfelelőnek: az ágostoni regula követésére vonatkozó kérést csak részben teljesítette, és megszabta a kolostorok számát, tiltva a további terjeszkedést, nehogy esetleg törvénytelen eszközökkel próbálják megélhetésüket biztosítani: lopás, fosztogatás. A tilalom ellenére a rend terjeszkedett. 1294-ben Lodomér esztergomi érsek, majd 1297-ben András egri püspök rendelkezett az egyházmegyéje területén lévő szerzetesek életformájáról, ezzel kibővítette Pál veszprémi püspök előírásait. Ehhez csatolták 1328-ban XXII. János pápa jóváhagyásának szövegét és a kiváltságokat.

Ekkor a rendnek már voltak monostorai Szlavóniában, Dalmáciában, Isztrián, megtelepedtek Palesztinában is. Felvették a német remetékkel a kapcsolatot, akik átvették a magyar rend reguláit. 1340-ben a német remeteközösségek is csatlakoztak a pálos rendhez, a XIV. században megalakult a lengyel provincia is. A rend virágzásnak indult, és Lőrinc prior provinciális 1300-ban megkezdte Buda mellett felépíteni a védőszentjéről elnevezett kolostort. 1304-ben készül el a szentlőrinci kolostor, ami a rend további életében nagy szerepet játszott: volt provinciaszékhely, prior generális székhelye, de még iskolaközpont is.

1308-ban Gentilis bíboros érkezett Magyarországra mint a pápa teljhatalmú követe. Ugyan a budai domonkosokhoz jön, de ezt kihasználva a pálosok kieszközlük, hogy áttérhessenek az ágostoni regulára, sőt azt is sikerült elérniük, hogy a pápa követe engedélyezze számukra, hogy káptalanokat tarthassanak, rendi ügyekben szabadon dönthessenek (csupán Szent Ágoston reguláinak lényegén ne változtassanak). Egy harmadik oklevélben Lőrincnek megadja a pápai követ a szerzetesek feloldozásának jogát. Ezzel minden jogot megkaptak a rend további fejlődéséhez.

A király és a főurak hozzáállása is kedvező volt, s egymás után alakultak meg a klastromok. 1327-ben már hatvan kolostor volt Magyarországon. Ezekben az évtizedekben tértek át a fehér ruhára, a szürkéről, hogy megkülönböztessék magukat a kóbor remetéktől. A végleges bullát XXII. János pápa adta meg nekik, melyben megerősítette őket Szent Ágoston szabályzatának használatában, valamint megadta nekik a generálisválasztás jogát. A szentszék védelme alá helyezte monostoraikat, kivette a rendet a püspöki fennhatóság alól (monasztikus exemptio), engedélyezte, hogy szabadon vehessenek fel novíciusokat. Nagy ünnep volt, amikor Remete Szent Pál testét Budára vitték Velencéből, s a Buda melletti főkolostorukban helyezték el (1381). Mindezt Nagy Lajos király eszközölte ki számukra, mikor az itáliai harcok során kapcsolatba került Velencével.

A világiak pénzzel a pápák pedig szellemileg támogatták a rendet. Tovább terjeszkedtek, sorra alakultak meg az újabb külföldi provinciák: Horvátország, Portugália és spanyol földön is, de a székhely Budaszentlőrinc maradt. Itáliában az 1400-as évektől tudunk pálosokról, 1423-ban a Coelius-dombon telepedtek meg a Szent István templomnál. A reformáció idején nem tudtak új rendtagokat küldeni Rómába, ezért 1570 körül át kellett adniuk a templomot a jezsuitáknak, a német-magyar kollégium számára. A rend képviselése ma egy jóval kisebb házban működik, de még létezik.

A XV. század második felének szellemi változásai a katolikus szerzetesekre is kihatottak, többek között a pálosoknál is jelentős eredményei lettek. Megújodott a kolostori kultúra, polgárság és nemesség szellemi igénye megnőtt, egyre nagyobb igény támadt az eretnekmozgalmak leszerelésére. A Hunyadi-ház mindezt a pálosok működésében látta megoldottnak, s támogatták is a rendet. Ez a változás a pálosokkal szemben is új igényeket támasztott: változtattak életmódjukon, s lelkipásztorkodással is foglalkozni kezdtek. Közvetlen kapcsolatba kerültek a néppel, bevonultak ez emberek közé. Egyre fogékonyabbak lettek a tudományos és irodalmi munkásság iránt. Megindult a templomok újjáéledése, megjelent a nyomtatott könyv: több szerzetesrend kinyomtattatta könyveit, köztük a pálosok is. Ekkor született a pálos breviárium, kiadták misekönyvüket is. Érdekes mozzanat, hiszen más esetekben egyházi megrendelésekre készültek a könyvek, a pálosok esetében viszont világi megrendelésekre születtek a nyomtatott munkák. Híres pálos kódexek és megrendelőik: KINIZSINÉ MAGYAR BEGINA: Festetich-kódex, Czech-kódex; CSEPELÉNYI SIMON: Peer-kódex; PÁL BÍRÓ: Gyöngyösi-kódex.

A rend virágzását a török dúlása állította meg. Úgy tűnt, hogy a török háborúk és a reformáció végzetes hatást mér rájuk. Mohács után csak a lengyel és a portugál provincia maradt fenn. A törökök elhurcolták levéltáraikat, könyvtáraikat, felégették a templomokat, monostorokat. Lerombolták Budaszentlőrinc monostorát is, szétszórták Remete Szent Pál ereklyéit. A szerzetesek nagy része elmenekült, megszállt területeken csak tíz monostor maradt életben. A rend központja átkerült Lepoglavába, majd a Pozsony melletti Máriavölgybe.

Az 1500-as években indult meg a rend újjáépítése. Ebben nagy szerepe volt Gyöngyösi Gergelynek, Steszewski Miklós generálisnak, aki az 1643-as trentói zsinat szellemében készült konstitúciókat elfogadta, újjászervezte a lengyel és magyar rendi továbbképzést, és létrehozott négy tanulmányi központot. Azt is elérte, hogy a fiatal pálosok a jezsuiták német-magyar kollégiumában tanulhassanak Rómában. Ivanovics Pál Nagyszombaton pálos szemináriumot alapított 1653-ban, amiből később stúdium generale lett.

A fejlődés hatására újra megnőtt a rendtagok és kolostorok száma, főleg Magyarországon volt nagy az előrelépés. Ez a második fénykor II. József rendeletéig tartott, mert a pálos

rendet is betiltották. Ennek és az ezt követő pusztítások és fosztogatások következtében Magyarországról eltűnt, s csak két kolostor élte túl a rendfeloszlást: Krakko és Jasna Gora. Az újabb terjesztések innen indultak el. Ez időszakban épült meg a Gellért-hegyi kolostor, újra megtelepedtek Pécssett, Pálósszentkúton, a mecseki Szent Jakab-hegyen. 1976-ra már 20 kolostoruk volt.

Történetüket jórészt történészek vagy múltjuk után érdeklődő rendtagok írták. Forrásaikat kevés kritikával használták, ez sok félreértésre adott okot, miket a mai napig is ténynek tartottak, bár jórészüket már kijavították. A török idők alatt a kolostorok elnéptelenedtek, így a szájhagyományt nem volt aki továbbadja. Az iratok nagy részét pedig vagy nem találták meg, vagy elvitte a török.

Több nagy, történeti jellegű munka készült a pálosokról. Köztük az egyik Pázmány Péteré, melyet az 1629-es nagyszombati zsinat alkalmával készített el. A zsinat határozataihoz csatolta és nyomtatásban kiadta az akkori Magyarországon létező szerzetesrendek, és szerzeteskolostorok jegyzékét. A munkában jelzi, hogy a rendházak levéltáraiban alig talált anyagot, leginkább külföldi iratokból tudott dolgozni, a pálosok vicariumait és perjelségeit egy máriavölgyi (thali) monostorban őrzött kéziratból jegyezte le. Ez a kézirat ma már nem található meg, mindenről csak Pázmány jegyzékéből tudunk.

Egy másik jelentős munkát, a pálos monostorok Inventáriumát, Gyöngyösi Gergely készítette el. A mű 1522-ből maradt fenn: 68 pálos kolostor regesztáját vagy említését jegyzi le. Sorra látogatta meg a rendházakat és jegyzett le róluk mindent, amit megtudott. Gyöngyösinek volt egy másik jelentős pálos műve is: egy annales. Még Dombroői Márk kezdte el, majd Gyöngyösi folytatta. A pálos szerzetesek mindennapi életéről írt benne *Vitae fratrum* címmel. A munkát később a rend további tagjai folytatták, de már nem megfelelő színvonalon.

A rendnek a XX. században is nagy elemzői vannak, mint például Mályusz Elemér, Kisbán Emil, Tarnai Arnold, Sarbak Gábor. A felsorolásból meg kell említeni Kisbán Emilt, aki barokk kori író volt: anyagait kellő körültekintéssel kell kezelni.

A pálosok szellemisége

A rend három dolognak köszönhette népszerűségét: jeles előjáróik voltak, magyar eredetű, tehát magyar viszonyok alakították, nem volt idegen jellege, mint a karthauziaknak, akik már megtelepedtek Magyarországon, mikor a pálosok megjelentek. Harmadszor pedig: ők voltak azok, akik nagy részben túlélték a történelmi változásokat Magyarországon. Egyes időszakokban szinte az egyetlen katolikus rend volt, amire a nemesek és uralkodók számíthattak. Nagy Lajos lett a rend első jótevője, több monostort is alapított, közülük kiemelkedik a márianosztrai; Remete szent Pál testét is ő hozta Magyarországra. Ő emeltette Czesztochowa monostorát. Mátyás szintén nagy támogatója volt a rendnek, gyakran látogatta őket, különösen jó barátságban volt Gyöngyösi Gergellyel.

A rendnek nincs tulajdonképpen alapítója, csak egy évszázaddal később nevezték ki annak tiszteletből Boldog Özsébet. Az alapítást magát sem lehet a szó szoros értelemben alapításnak nevezni, inkább folyamat volt, mint esemény. Már léteztek azt megelőzően remetéik, de szervezeten ez volt az első remeterend Magyarországon. Sokáig még rögzült nevük sem volt, az Özséb által alapított keresztúri monostor alapján sokáig szentkereszt-i remetéknak (*fratres sancte crucis de heremo*) emlegették őket. A ma is használt nevüket

az 1367-es végleges kiváltságlevelük megszerzésekor jegyezték le: Ordo sancti Pauli Primi Heremite sub Regula Sancti Augustini. A magyar egyház felkarolta őket, egyrészt, mert nem hagyhatták, hogy olyan emberek magukra maradjanak, akik mindenüket feláldozzák istenükért, másrészt pedig szemmel akarták őket tartani.

A XIII. században még püspöki függőség alá tartoztak, de már volt rendi szervezetük. Egyházmegyénként prior provinciálisai voltak, akik házaikat képviselték, s kifejezésre juttatták összetartozásukat. Az 1308-as engedély után már rendi káptalanokat is tarthattak, ahol intézkedéseket tehettek, de csak olyanokat, amelyek nem ellenkeztek az ágostoni regulával. Arra is engedélyt kaptak, hogy prior generálisokat választhassanak. Más kiváltságokat is kaptak: nem kellett földjeik után adózniuk, nem kellett az egyházmegyei zsinaton részt venniük.

A kolostor élén a perjel állt, akit nem a szerzetestársai választották, hanem az évente, pünkösdkor megtartott káptalanon a generális rendelte ki. Több kolostor felett a vicarius rendelkezett, őket is a káptalani generális választotta. A vicariusok a káptalani tanácskozáson diffinitor néven a generális munkatársaként és ellenőreiként tevékenykedtek. A káptalanon rajtuk kívül részt vettek a direcrusok, akiket a nagyobb rendházak egyenként, a kisebbek pedig többen összefogva választottak, de nem játszottak döntő szerepet. A káptalanon nem szótöbbséggel döntöttek, hanem a válaszokat mérlegelték, csak a kétszeres többség jelentett valamit. Még a XV. sz. végén sem gondoltak városi munkakör ellátására, fölöslegesnek tartották.

Messze elmaradtak az iskolázottságban, a tudományos képzettségben. Még generálisaitól sem vártak sokat. Voltak ugyan művelt tagok, de műveltségüket rendbelépésük előtt szerezték. Oktatás mégis folyt, de csak arra irányult, hogy a novíciusok megismerjék a rend szabályzatát, megtanuljanak olvasni, énekelni, zsolozsmázni, másra nem volt szükségük a mindennapi életben, másra nem is helyeztek hangsúlyt. Az írás már fölöslegesnek látszott. Maguk a könyvek sem illettek bele a pálos rend jellegébe. Voltak ugyan könyveik, de egyáltalán nem volt tudós rend.

Ha könyvet olvastak, abban is Istent keresték. Olyan ismereteket kerestek, amik alkalmasak a jó lelkiismeret és a tiszta szív megtartására, csak azt tanulták, ami lelkük megújítására szolgált. A XIV. században már voltak felszentelt papjaik, gyóntattak, lelkipásztorkodtak, ami mind feltételez bizonyos tanultságot.

A század közepén egy pálos, Magyarországi Mihály forradalmi változtatásokat akar bevezetni, aki rendjének irányítását tanult rendtársaknak kívánta adni. A rend vezetősége viszont elküldte, még értékes könyveit is odaadta neki, csak hogy megszabaduljanak tőle. Ugyanakkor kimondták, hogy a jövőben a rend senkit sem taníttat. Aki pappá akarja szenteltetni magát, azt még rendbelépése előtt meg kell tennie.

Rendkívül egyszerű az imaéletük is. Fő elfoglaltságuk a zsolozsmázás, csak az együttes imádkozást jelölték ki legfontosabb szerzetesi kötelességüknek. Egyéni imádkozás titkosan történt. Maga az imádkozás is régies szemléletet tükröz, egész nap imádkozniuk kellett, mindenkiért, az egész világerő imádkoztak. A közös ima szertartásos, mindenkinek kötelezően részt kellett vennie benne. Jellege személytelen, nem nyújtott személyes élményt. Csupán két imájuk volt, ezeket kellett egész nap ismételtetni (Miatyánk, Üdvözlégy). A gótika változást hozott az imákban, az apácarendek imádkozásaiba misztikus elemek kerültek be, ferences és domonkos rendeknél a fejlődő intellektust szolgáló elemeket kapott az ima. A pálosokra mindezek nem hatottak.

Céljuk a régi ideálnak megfelelően, az egyéniség aszketikus gyakorlatok során való tökéletesítése. Nem teljesen önsanyargatás, de lemondás, igénytelenné válás. A testnek csak az a dolga, hogy megfelelő kondícióban tartsa a szellemet és a lelket. A mindennapi munka is csak kézimunka volt, ami leköti az elmét, elvonja a figyelmét a mindennapi hívságoktól. Olykor mesteri alkotások születtek, mint például Remete Szent Pál testének készült kőkoporsó faragásai.

A pálos rendet ebből az elmaradottságból Gyöngyösi Gergely próbálta kiemelni. A megújulás lényegét a vallásos személyiség kialakításában látta, ami persze csak a pálos rendnél volt új. Egész életét rendjének szentelte, tanult ember volt, szívesen írt. Ezménye a kegyes, őszintén vallásos élet, amely megoszlik a szemlélődés és a munka között. Nem akarta híveit elvonni a világtól, sőt azt akarta, hogy hassanak a világra, adjanak példát neki. Volt rendfőnöki titkár, több kolostorban dolgozott, mint hitszónok, vezette a római Coeliuson a Santo Stefano Rotundo mellett lévő kolostor perjele, jól megismerte a pálos rendet. Rómában két könyvet adott ki nyomtatásban. Az egyiket a rend szervezetéről egy rendi alkotmányt: *Constitutiones*. A másik könyv a már említett *Vitae Fratrum*, egy rendtörténet, melynek életrajzi formát adott. 1520-ban generálissá nevezték ki.

Gyöngyösi arra törekedett, hogy a *devotio moderna* szellemében alakítsa át rendjét. A *Devotio Moderna* egy XIV. században jelentkező lelkiismereti, vallási mozgalom. Németalföldön alakult ki, a Német-Római Birodalomban is elterjedt volt. Kempis Tamáshoz hasonló nagyságok képviselték a mozgalmat. Az „Új kegyesség” elsősorban a laikusok között vált igazán népszerűvé.

Rendje megújulásának lényegét a vallásos személyiség kialakításában látta. Ki akarta emelni társait a gépies imádkozás állapotából, amely Istenhez való viszonyukat gyakran hűvössé tette. Arra törekedett, hogy ránevelje őket a szemlélődő, elmélyülő magánájtatoskodásra: egyéniségekké vállalhassanak. Mindezt leírta a *Directorium* című művében. A *fratres modernae devotionis* csak eszköz volt, a cél pedig Isten (meg)látása, olyan állapotnak az elérése, amelyben az ember megszabadulva minden földi tehertől, mintegy feloldódik az isteni szellemben, benne megtalálja nyugalma. Nem az a fontos, hogy az elragadtatott ember Istent bármelyik percben ténylegesen birtokába vegye, hanem az, hogy aggodalmaskodás nélkül minden gondolatában és tetteiben reá függesse tekintetét. Az legyen szívükben, amit a szájuk mond, csak fordítsák minden igyekezetüket Isten felé, a hiábavaló gondolatokat úzzék el maguktól. Olvasásra buzdította őket, s előírta, hogy milyen könyveket olvassanak. Megengedhetőnek találta a költői munkák szinte mindegyikét, még akkor is, ha esetleg elmarasztalandó részeket is tartalmazott, az irodalom nagy részét is olvasásra érdemesnek tartotta, hogy a szerzetesi műveltséget gazdagítsa. Gyöngyösi az intellektuális változást csak a tanult, művelt rendtagokra korlátozta, a laikus testvéreket a szellemi előnyökben nem akarta részesíteni, sőt határozottan megtiltotta, hogy könyvet vegyenek a kezükbe: ezt csak akkor nézte jó szemmel, ha bejutottak a klerikusok közé. Annak a laikus testvérnek, aki zsolnárokat olvasott az volt büntetése, hogy három napi böjtre fogták, csak vízen és kenyéren élt.

Mivel a *Devotio Moderna* magyarországi jelentkezését nem a társadalmi fejlődés indokolta, hatása nem is lehetett tartós. Szerepe viszont nem is kicsi: Gyöngyösi reformjai meglepően rövid idő alatt átalakították a pálos rend szellemét. A magánima általánossá válik. Pálosokhoz a legrégebb magyar imakönyvek fűződtek: Kinizsiné részére pálosok írják meg a magyar nyelvű imakönyvet. A „legmagyarabb” szerzetesrend azzal, hogy tagjait imaéletük átalakításával egyénien vallásos személyiségekké formálta, arról is tanúságot tett, hogy

a magyarság nemcsak a humanizmust, hanem az utolsó középkori vallásos áramlatot is recipiálta annak értékeivel gazdagítva életét. Még pedig saját elhatározásából, a legjobbnak vélt s a legeredményesebb módon.

A pálosok művészete

Keveset tudunk, de néhány adat bizonyítja, hogy jó zenészek, festők, kőfaragók, építőmesterek kerültek ki közülük. Amíg elvonultan éltek, addig nem volt se lehetőségük, se igényük, hogy ilyesmivel foglalkozzanak. Majd csak a XV. század vége fele kezdenek igazán nyitni a művészetek és a tudomány felé. Belátták, hogy a művészetekkel is lehet Istent szolgálni, hiszen a művészet fennmarad, később is Isten csodálatára ösztönzi az embereket. Már Nagy Lajos idejében vagyonos rendnek számítottak, adományokkal támogatták őket, megvolt a keret a művészet elsajátítására. Nagy hatással volt művészetükre a római rendházuk, ami mégiscsak a művészet középkori központjában volt. Ebből a rendházból alakult ki később a Collegium Germanicum - Hungaricum. Ekkor már virágzott a pálosok művészete, amelynek legrégebb szegmense építészetük, bár ez leginkább csak abban merült ki, hogy saját maguk építették templomaikat, rendházaikat. Nem voltak nagy épületek, nekik elég volt egy kis kápolna is. Nem voltak templomhajóik, ha mégis azok csak későbbi hozzátoldások. De mégis, ezek a kezdeti vállalkozások jó iskolának tűntek a későbbi építkezésekhez. Lehetőleg rejtkehelyeken építették rendházaikat, kerestek egy kiemelkedő helyet, hogy a kripták is száraz helyen lehessenek. Forrás, patak, kisebb vizek nélkül nem is létezhetett volna rendház. Kezdetben nem voltak védettek, de a XIV. század végétől kolostoraikat várak védőbástyái alá, népes helyek környékre építették. Az egész pálos életben változások mentek végbe, a visszavonultság helyét tanítás és lelkipásztorkodás vette át. A kolostorok alakját, díszeit, méretét leginkább befolyásoló tényező az alapító volt. Minden nemes, földbirtokos igyekezett magának nyugvóhelyet szerezni, ezért építtetik a pálos kolostorokat. Királyok is segítik a pálosok építkezéseit, de nem temetkezési célok miatt, hiszen őket a székesfehérvári bazilikába temették. Természetesen a pálos kolostorok mérete, díszje is mutatta a támogató méltóságát. Minél díszesebb, minél nagyobb a kolostor, annál nagyobb rangú az alapító. Sok templomot közadakozásból építették, a földbirtokosok adományokkal, védlevelekkel, búcsúlevelekkel, a szegény lakosok pedig fizikai erejükkel járultak hozzá a munkálatokhoz. További jogokat is kaptak, mint pl. bor-, sörmérés, ingyenes só- és olajellátás. A tények azt mutatják, hogy a vadonba épített kolostorok nem fejlődtek, de a városiak annál inkább, ami segítette a tudomány és a művészetek virágzását. Később azonban, a XVI. században, amikor a közösségek építették a templomokat, szinte teljesen kihalt a művészi hozzáállás, hisz a falvakban inkább a célszerűség, az optimum szabta meg az igényeket, de pénzüik sem volt a művészi kivitelezésekre. Mikor a rend újra saját kezébe vette templomaik építését, kaszárnya jellegűvé váltak az építmények.

A szegényebb szerzetesek legrégebb épületei már mind csúcsíves, gótikus stílusban épültek. Ilyen volt Márianosztra, Csáktornya, Máriavölgy is. Tiszta román jellegűek a badacsonyi és a bakonyi Szent Jakab hegyen épült rendházak. Építészetük sokban hasonlított a koldulórendekre, náluk sem voltak jellemzőek a tornyok. A későbbi építéseknel is inkább csak – úgymond – hozzáragasztották a tornyokat a zárfalhoz. Ritkák voltak a köríves és lapos záródások. A hajókra való tagozódás rendszeresen lemarad a pálos templomoknál. Többhajós templom elvéve, ha volt (inkább oldalkápolnáknak nevezhetőek). Mindentől

egészen elűt a budaszentlőrinci rendházuk, hiszen ott érvényesül a háromhajós elrendezés, de sajnos ebből a házból nem maradt fenn emlék, csupán a föld alatti részek. A pálosoknál a templom ritkán képezi szerves részét a kolostornak. Sok szerzetes-építéssel büszkélkedhettek, mint pl. Fráter Jakab, Dénes és Vince fráter. A renoválásokat, újjáépítéseket már ők végezték. Sok festő az építészetben is járatos volt, bár az is jellemző, hogy inkább szobrászkodtak, mint festettek. Egyik legszebb rendházuk a budaszentlőrinci lehetett, de 1526-ban elpusztult. Sok érték tűnt el akkor, amiket máshol nem lehet látni. Már csak pálos évkönyvekben maradtak fenn emlékek. Sajnos a pálos művészet fellendülése a mohácsi vészhez közel esett időben, ezért a művészeti alkotások többsége elveszett. Egyetlen fennmaradt emléküket a budapesti rendház volt, amit 1715-ben építettek a czeshtochowai templomuk mintájára. A város legszebb emlékeinek egyike volt, s mindez (hála Istennek) fenn is maradt.

A pálos tudományos foglalkozások a régi időkben csupán a könyvdíszítésekre és könyvmásolásokra korlátozódtak. De a művészek nevei nem maradtak fenn, mert szerénységük, alázatosságuk miatt nevüket nem szignálhatták, csupán annyit tudunk az évkönyvekből, hogy egyes szerzetesek ügyes kezűek, művészetre hajlamosak voltak.

A zene terén is alkottak, megpróbálták minden lehetséges eszközzel emelni az istentisztelet fényét. Nem vették fel a rendbe azt az újoncot, aki nem tudta megfelelően az egyházi énekeket. Kítűnő zenészek voltak mind hangszeres zenében, mind vokális zenében, sőt saját műveket is szereztek.

A pálosok iskolázottsága

A török világ végén a különböző rendek közül viszont csak a ferencesek és pálosok maradtak fenn. Sok helyen tanintézetek tanítói voltak, hisz nagy szükség volt rájuk, 1628-ban megalakult az első gimnáziumuk Pápán, 1672-ben pedig a szakolcai iskola. Innentől kezdve a pálos rendházak a városok mellé, majd a városokba települtek, ahol a lelkipásztorkodást és a tanítást a pálosoktól várták.

Megalakultak az első rendi iskolák is, melyeket a *Propaganda Fidei* (1634) szellemében hoztak létre. A rendelet kimondta, hogy a magyar és a lengyel provinciákban noviciátust kell felállítani. A Szentszék mindamellett kérte a filozófiai és teológiai stúdium indítását is. A noviciátust 1636-ban a sopronbánfalvai kolostorukban hozták létre, és egy másodikat is Márianosztrán, 1778-ban. A filozófiai stúdiumot Bécsújhelyen rendezték be a rend híres filozófusa, Ederer Lajos vezetésével. Emellett Máriavölgyben is volt filozófiai stúdium. Egyetemem is állítottak fel, Krakkóban, Czenstochowában, Máriavölgyben és Sátoraljújhelyen. Ezek voltak a stúdium generálék, ahol teológiai és filozófiai fakultások működtek. Ide nem vehetnek fel idegen növendékeket, viszont Pápán a kétéves filozófiai stúdiumokra idegenek is járhattak.

A szerényebb tehetségű növendékeknek kétéves képzést indítottak Leploglovában. Nekik csak a szentségeket s a tízparancsolat téziseit tanították meg. Ez volt a *Casuistica*, másnéven a morális teológia. A tehetségesebb növendékeket a *theologia speculativa* című képzésükbe járaták, ahol már hitvitázásra tanították őket. Ez négy éves volt, Nagyszombaton működött. Hasonló intézményük volt Máriavölgyben, s Pécsen is működött *theologia speculativa*.

A prefektus fennhatósága alá tartoztak a tanárok és a diákok is, de csak tanulmányi szempontból. Az egyetemről kikerült rendtagok közül azok, akik valamelyik tárgyat (teológiát, filozófiát) kiválóan tanították, azokat teológiai doktoroknak nevezték ki. Ezeknek a doktoroknak

a számát limitálták. A diákok tanulmányi eredményeit úgynevezett vitákon és vizsgálatok során mérték le és döntötték el, hogy ki mehet tovább, illetve, hogy kinek kell ismételnie. A pálosok rendtagjaik képzését mindig az arra legalkalmasabb emberre bízta.

A pálosok könyvtárai

A középkori művelődés közvetítői elsősorban az egyház és a kolostorok voltak: a pálosok is kivették ebben a részüket. Több írásos emlék tanúsága szerint a pálosoknak már a középkorban voltak könyvtárai. A könyvek megőrzésére fával bélelt fali fiúlkék, esetleg ládák, nagyobb kolostoraikban külön könyvtárhelyiségek szolgáltak. Volt egy faliszekrény, amelyben a beteg szerzeteseknek szánt könyveket tartották, ugyanis regulájuk szerint elmélkedő könyvek olvasásával kellett szenvedéseiket enyhíteniük. A templom sekrestyéjében viszont külön erre a célra épített fiúlkében vagy könyvszekrényben tartották az egyházi ténykedésekhez nélkülözhetetlen és, az értékesebb könyveket is, s leláncolták őket. Könyvtárai alapját még a keresztény középkor elején vetették meg a buzgó perjelek. Köztük különösen a budaszentlőrinci monostor könyvtára volt az értékes. Minden könyvtárban megvoltak az ún. hivatalos és liturgikus könyvek: rendi konstitúciók, regula és ezeket magyarázó könyvek, jegyzőkönyvek, rendi krónikák, missalék, breviáriumok, különféle szertartási könyvek. A teológiai irodalom minden ága képviselve volt: bibliák, azokat magyarázó könyvek, prédikációs gyűjtemények. A budaszentlőrinci könyvtár azért lehetett olyan gazdag, mert itt volt a generális székhelye, itt tartották a nagykáptalani gyűléseket, külföldről is sok szerzetes érkezett. Ezek a könyvek főleg latinul íródtak, hisz a külföldi szerzetesek nem tudtak magyarul. Budaszentlőrincen studium generale is működött, ahol a már felavatott szerzetesek használatára szánt könyveken kívül a hét szabad mesterség, továbbá a filozófia és a teológia körébe vágó fontosabb tomista munkák is megvoltak. Több ízben érte a könyvtárt károsodás, a mohácsi vész után a kolostort két ízben is feldúlta a török: csak nagyon kevés könyvet sikerült elmenekíteniük. Egy régi XVIII. századi katalógus bejegyzései szerint különösen a lepoglovi kolostor bővelkedett értékes, régi könyvekben. A márianosztrai kolostorokban is működött iskola, aminek következtében sok, iskolai tanításra szánt könyv volt.

A könyvtárak gyarapítása több úton történt. Az egyik módja az volt, hogy a szerzetesek a rendbelépéskor fogadalmat tettek, hogy a könyvtár állományát egy saját kézzel másolt könyvvel gyarapítják. Hivatalos rendi könyveket nagy számban másoltak a rendbelépett fiatalok. Sajnos csak kevés könyv maradt meg ezek közül, s ami meg is maradt, az családi könyvtárakba került. Ajándékozásokkal és adományozásokkal is gyarapodott a könyvtári állomány, valamint vásárlás útján is. Gyakran cserélték a duplumaikat. A könyvtárak anyagát külön katalógusokban írták meg. Különösen arra volt gondjuk, hogy belőlük semmi el ne vesszen. Minden rendtagnak csak egy könyvet adtak ki évente, külsősök nem is kölcsönözhettek.

A XVI. században a pálos kolostorok nagy része elpusztult, velük a könyvtár is. Mindössze tizenkét kolostor maradt fenn, s a szerzetesek létszáma is igencsak megcsappant: kolostorunként alig 3-4 szerzetes volt, akik a mindennapi teendőjük mellett nem tudtak gondot fordítani a könyvtárra is. A nagyobb baj az volt, hogy a kevés szerzetes közül csak néhány volt elég művelt ahhoz, hogy megfelelően bánjon a könyvtárral. Azonban voltak kivételek is, mint például Gyöngyösi Gergely.

A további pusztulást megelőzve az okleveleiket két példányban állították elő, az egyiket helyben tartották, a másikat egy másik kolostor őrizte, majd központi levéltárat hoztak létre.

A pálosok nagy gondot fordítottak könyvtáraikra, minden rendháznak volt saját könyvtára, könyvtárosa. A rendi szabályzatban külön fejezet vonatkozott a könyvtáros teendőire: vigyázni kellett a könyvekre, előírás volt arra, hogy elkészítse a könyvek katalógusait, azokat megőrizze és szakcsoportok szerint rendezze. A könyvtárosnak állandóan kéznél kellett tartani a tiltott könyvek jegyzékét. Az ő feladata volt a könyvek tisztántartása, a könyvállomány gyarapításának szorgalmazása, a könyvek karbantartása, időnként kijavítása. A vizitáció a könyvállományra is kiterjedt. Évente kötelezően 3 leltárt kellett tartani, s arról beszámolni a rendház főnökének. Húsvétkor a perjel és a könyvtáros beszámolót tartott a könyvtár állapotáról, a beszerzett új könyvekről. A könyvlopást a legsúlyosabb kihágások, bűnök egyikének tartották.

A XVIII. század barokk vallásos áhítata és a tudománypártolás következtében a szerzetesi, így a pálos könyvtárak is igen nagy fejlődésen mentek keresztül. Könyvállományaik gazdagsága és az általuk képviselt tudománysszakok változatossága igazolja, hogy a pálos rend ebben a században a szellemiek terén vezető szerepet játszott. A két legjelentősebb könyvtár a lepoglovi és a pesti könyvtár volt, nagyok és értékes gyűjteményeik, de méreteikről csupán a vagyonszeírásokból inventáriumokból lehet tudni.

Felhasznált irodalom

- A pálos rend reformálása a XVIII. században. *Regnum*, 1940–1941.
- ACZÉL LÁSZLÓ CSONGOR: *A pálos rend újkori története Magyarországon*. 1995.
- ACZÉL LÁSZLÓ CSONGOR: Élet a pálosoknál. *Új ember*, 1989. május 7.
- ÁDÁM ISTVÁN: Pálosaink építészeti emlékei. *Egyházművészeti lap*, 1883.
- ÁRVA VINCE: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. I. köt. Budapest, 1994.
- GALLA FERENC: *A pálos rend reformálása a XVII. században*. Budapest, 1941.
- GYÖNGYÖSI GERGELY: *Arcok a magyar középkorból*. Budapest, 1983.
- GYÖNGYÖSI GERGELY: *I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete*. Pilisszántó, 1998. /Varia paulina./
- HERVAY FERENC: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. In *Mályusz Elemér emlékkönyv*, 159–173.
- IPOLYI ARNOLD: Adalékul a pálosok magyar történetíróihoz. *Magyar Sion*, 1863.
- KÉZI-HORVÁTH JÓZSEF: Pesti pálosok könyvtára. *Katholikus Szemle*, 1929, 600–607.
- KISBÁN EMIL: *A magyar pálos rend története*. I–II. köt. Budapest, 1938–1940.
- KISBÁN EMIL: A pálosok és a tanügy. *Regnum*, 1938–1939.
- KURZ ANTAL: *A magyar pálos rend története*. Budapest, 1889.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A pálos rend a középkor végén. In *Egyháztörténet*, 1945.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- PÁMER LÁSZLÓ: Pálosaink a művészet terén. *Katholikus szemle*, 1917, 493–520.
- PUSKELY MÁRIA: *Keresztény szerzetesség*. Budapest, 1995, 770–772., 776–782.
- SARBAK GÁBOR: *A középkori pálos írásbeliség hazai emlékei*. Budapest, 1994.
- TÖRÖK JÓZSEF–LEGEZA LÁSZLÓ–SZACSVAY PÉTER: *Pálosok*. Budapest, Mikes, 1996.
- TÖRÖK JÓZSEF: *A magyar pálos rend liturgiájának forrásai. Kialakulása és főbb sajátosságai. (1225–1600)*. Budapest, 1977.
- VINCZE GÁBOR: A pálosok irodalmi munkássága a XIV–XVIII. században. In *Magyar Könyvszemle*, 1878.

BODNÁR TAMÁS

„Hajrá, Hellász!”

Hitler békegalambja, avagy a berlini olimpia

1936. augusztus 1-jén reggel hat órakor a német rádió zenés ébresztője szólalt meg Berlin-szerte. A város lakosságának nagy része ezen a napon nem munkába sietett, hanem a város egyik sportlétesítményébe, amit *Reichssportfeld*nek neveztek. Ez a nap ugyanis nem akármilyen nap volt. Ez volt ugyanis a XI. nyári olimpiai játékok megnyitásának napja. Délután négy óra tizennégy perckor harangszó csendült. „Die Olympia-Glocke” (Olimpiai harang) hirdették a németek saját újításukat. Az olimpiának ugyanis volt már zászlaja, jelvénye, esküje és megszokottá vált a díszlövés, a galambbröptetés is. A németek ezt végiggondolva úgy döntöttek: legyen hát harangja is az olimpiának. Lett. Szép gondolat, és szép volt a hangja is, ám valami mégis egy kis falsot adott az egésznek. Az volt a kérdés: vajon kikért szól a harang? A harang saját felirata szerint a világ ifjúságát szólította. Igen, most még talán sportversenyekre, de előre vetített ez már valami más is, hiszen a harang hangját a stadion felett elhúzó katonai gépek hangja tompította, amelyek ekkor még szintén csak dekorációs célokat szolgáltak. Ez a furcsa kettősség egyébként a harangon magán is látszott, hiszen a harang két oldalán a: „Hívom a világ ifjúságát.” felirat fölött az olimpiai ötkariká volt látható, azonban az olimpia jelvényét a német birodalmi sas tartotta karmaiban.

De hogyan is került sor ennek az olimpiának a megrendezésére? Nos, egyszer

1916-ban Berlinben már majdnem volt olimpia, ezt azonban elsöpörte az I. világháború. A háború után a németek sokáig még részt sem vehettek az olimpián, nemhogy megrendezhettek volna egyet. Az idők azonban változnak. A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1931-es barcelonai közgyűlésén az 1936-os olimpia rendezési jogát ismét Berlinnek ítélik. Az 1933-as „rendszeráltás” azonban elgondolkoztatja a bizottság tagjait. A bizottság 1933 júniusában Bécsben tartott közgyűlésén a német kormány képviselője, Theodor Lewald azonban mindent elkövet, hogy a bizottság kitarson régebbi döntése mellett. Kijelenti, hogy tiszteletben tartják az olimpiai szabályzatot, sőt még a német származású üldözöttek számára is lehetővé teszik az olimpián való részvételt. Ennek reményében a bizottság meghagyta Berlin rendezési jogát.

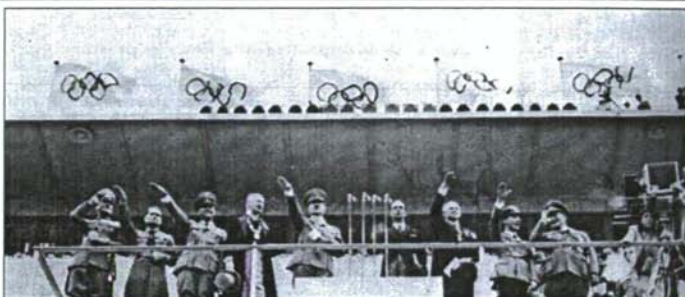
A németek valóban ki is tettek magukért mind rendezésben, mind pedig létesítmények

terén. A Reichssportfeld mint főszintér 110 000 nézőt volt képes befogadni, az építészeti-
leg is különleges úszóstadion
tizennyolcezet, a fedett-
pályás sportok csarnokába, a
*Deutschlandhalle*ba pedig
20 000 ember fért be. Ezen
kívül az evezősök Grünau-
ban, a vitorlázók pedig Kiel-
ben külön szállást kaptak. Az

olimpiai falu 5000 férőhelyet biztosított a
férfi versenyzőknek és a kísérőknek. (A női
versenyzőket ugyanis külön szállodában he-
lyezték el.) És a stadionok folyamatosan tele
is voltak. Összesen ötmillió jegyet adtak el.
A sporteseményekre való kijutást is egészen
fantasztikusan szervezték meg. A Német
Birodalmi Vasút, a Reichsbahn július 28. és
augusztus 17. között 2159 különvonatot
indított és a fenti időszakban összesen 3,9
millió utast szállított Berlinbe ill. Berlinből.
A főváros városi vasútja az S-Bahn is kített
magáért, augusztus 1. és 17. között 8341
különjáratot indított és összesen 28,4 millió
embert szállított el a város különböző pont-
jaira. Ezek azonban még csak egy részét
jelentik a rekordoknak és újdonságoknak,
amelyek ezt az olimpiát fémjelzik, hiszen a
fő szenzációkat a sportversenyek és a hozzá-
juk kapcsolódó események hozták.

A nyitóünnepségen viszont zavarba jött
néhány ország delegációja. Nehéz volt ugya-
nis eldönteni, hogy az országok csapatainak
bevonulásakor az ún. „Führer-páholy” előtt
elhaladva a hagyományos, vagy pedig az
„új” német módon tisztelegjenek. A delegá-
ció nagy többsége aztán végül a vendégba-
rátság jegyében a német tisztelegés mellett
döntött. Így előre lendített jobb karral tisz-
telgett többek között még a francia és a ka-
nadai csapat is. Az összes nagy esemény
részletes ismertetése túlságosan hosszadal-
mas lenne, így következzenek ezen talán
kissé furcsa, de mindenképpen különleges

SPORT – A DIKTATÚRA SZOLGÁLATÁBAN

olimpia nagy eseményei és eredményei cím-
szavakban. A XI. olimpiai játékok augusztus
1. és 16. között zajlanak 49 ország részvéte-
lével, ami rekord az olimpiák addigi történe-
tében. A 49 ország összesen 4066 versenyző-
t delegál. 147 verseny 20 sportágban, ami
szintén rekord. Rádióközvetítések 41 or-
szágba, valamint elkészül az első kísérleti
tévéadás is. Leni Riefenstahl forgat filmet az
olimpiáról 80 operátorral dolgozva. Most
pedig következzenek a sportteljesítmények
sportáganként:

Atlétika • elektromos mérőeszközök be-
vezetése és a célfotózás tökéletesítése; 12
világcsúcs, 27 olimpiai csúcs. Az USA meg-
előzi Németországot és Finnországot. To-
vábbi 21 ország szerez érmekeket.

Súlyemelés • Egyiptom és Németország
az első helyen.

Ökölvívás • a legnépesebb verseny nagy
teljesítményskálával. Németország, Argen-
tina és Franciaország vezetnek.

Vívás • először alkalmaznak elektromos
találatjelzőt. A legeredményesebbek: Ma-
gyarország és Olaszország.

Lövészet • csak három verseny.

Öttusa • : vége az addigi svéd győzelmi
sorozatnak ebben a sportágban. A német Gott-
hard Handrick győz az amerikai Charles
Leonhard és az olasz Silvano Abba előtt.

Lovaglás • a német lótenyésztés számá-
ra is győzelem, mivel minden német lovas
német lovon ült.

Kerékpár • Franciaország fölény.

Torna • nőknél is és férfiaknál is német siker. Őket Svájc követi.

Úszás • Japán megőrzi fölényét. Csik Ferenc ragyogó szereplése száz méteren. A nőknél Hollandia sikere.

Evezés • német siker.

Kajak-kenu • először szerepel olimpiai sportágként.

Vitorlázás • a Kieler Fördén négy hajóosztályban négy ország győz.

Labdarúgás • egy olasz egyetemista csapat meglepő győzelme. Németország kiesik Norvégiával szemben.

Gyepabda • India ismét nagy fölénybe kerül.

Kosárlabda • először az olimpián. Az USA győz Kanada és Mexikó előtt.

Kézilabda • először az olimpián. Németország győz Ausztria és Svájc előtt.

Vízilabda • Magyarország győzelme Németország és Belgium előtt.

* * *

Alapvetően tehát a hazaiak remekeltek. Az éremtáblázaton is övük az első hely, hiszen a német csapat összesen 33 arany, 26 ezüst és 30 bronzérmét nyert. Ezzel szemben az USA csak 24 aranyat, 20 ezüstöt és 12 bronzot mondhatott magáénak. A németek mégsem voltak azonban maradéktalanul boldogok, ugyanis atlétikában, amit a sportok királynőjének is neveznek nem sikerült hírnévre szert tenniük, mert azt elragadta előlük egy huszonhárom éves fiatalember, aki az atlétikai számokban egyénileg hat napon belül négy aranyérmét szerzett, és így ő kapta meg az olimpia legeredményesebb versenyzője címet is. Ez a fiatalember azon kívül, hogy amerikai volt, ráadásul még színes bőrű is, ami végleg nem illett bele az akkori német eszményképbe. Ennek volt kö-szönhető, hogy egyes vélemények szerint Hitler, aki addig minden versenyzőnek gratulált, Jesse Owens-szel – mert ő volt ez a fiatalember – nem volt hajlandó kezét fogni

és az ünnepélyes záróbankettra sem hívták meg.

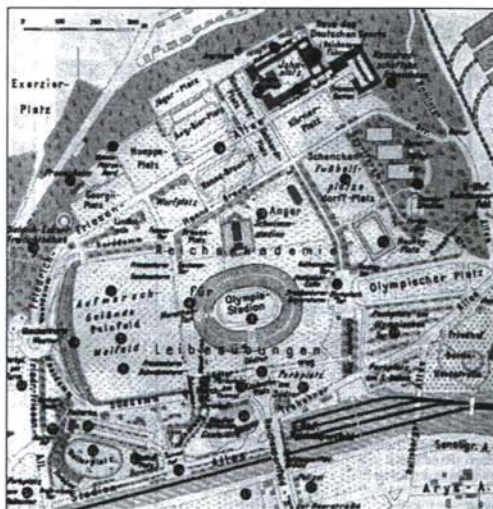
Mindent összegezve azonban az akkori nemzetközi közvélemény mégis úgy ítélte meg, hogy a németek kitettek magukért, és sikerült az addigi egyik legfényesebb olimpiát megrendezniük. A NOB akkori elnöke Henri de Baillet-Latour gróf elutazásakor azzal búcsúzott Wilhelm Frick belügyminisztertől, hogy köszönje meg nevében a német népnek a ragyogó fogadtatást, melylyel a versenyeket és a résztvevőket fogadták, és ami minden versenyzőben mély emléket hagyott hátra. Ami a mély emlékeket illeti a grófnak igaza volt, de az a furcsa érzés, ami már a megnyitókör kialakult a résztvevők némelyikénél, néhány év múlva szomorú bizonyítást nyert és ennek köszönhetően a nemzetszocialista kormányzatra nem elsősorban a fényesen megrendezett olimpia miatt emlékszik a világ közvéleménye.

Felhasznált irodalom:

TAKÁCS FERENC: *Az olimpiák*. Budapest, 1996.

KERESZTÉNYI JÓZSEF: *Kis Olimpiatörténet*. Budapest, 1988.

A sport krónikája. Budapest, 1996.

A fasiszta hatalomátvétel Olaszországban

Az elveszett győzelem

Az első világháború idején Olaszország az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben igényt tartott Trentinóra, Tirolra, Isztriára mint olaszlakta területekre. Ezeket valamint további olasz igények kilégítését ígérte az 1915. április 26-án kötött londoni szerződés Franciaország, Anglia és a cári Oroszország nevében. A háború utáni párizsi békekonferencia a szerződésben foglaltaknak csak egy részét juttatta Olaszországnak. Vita kerekedett Dalmáciáról és Fiuméről is, amelyeket Jugoszlávia elvitattott az olaszoktól. Tiltakozásképpen Orlando miniszterelnök és Sannino külügyminiszter elhagyta Párizst, és visszatért Rómába (1919. április). Bár Olaszország az antant oldalán győztesen került ki a háborúból, belső problémái nemcsak hogy nem oldódtak meg, hanem a háború hatására még inkább súlyosbodtak. A háború teljesen felforgatta az állam gazdasági, politikai életét.

Az első világháború mindenekelőtt az ország gazdasági, pénzügyi helyzetét ásta alá. A viszonylag kevés belső erőforrással rendelkező Olaszország egymaga nem bírta viselni a háború költségeit, ezért egyre nagyobb mértékben volt kénytelen szövetségeseihez fordulni, ami az állam nagymértékű eladósodását eredményezte. Az olasz gazdasági viszonyokat már közvetlenül az egység létrejötte után is erősen befolyásolta néhány speciális körülmény: az ipar területén az alapvető nyersanyagbázis (szén, vasérc, olaj) hiánya, mezőgazdasági téren pedig az ország lakosságának nagyságához és élelmiszer-szükségletéhez képest elégtelen agrárterület és agrártermelés. Mivel a legfontosabb ipari nyersanyagokat és mezőgazdasági cikkeket Olaszország mindig külföldről hozta be, az olasz gazdasági életnek fontos meghatározója volt a termelés és a külkereskedelem, ezen belül pedig az export-import mérleg állása. A nyersanyaghiány és az elégtelen agrártermelés miatt a külkereskedelmi mérleg már a háború előtt is passzív volt. A deficitet Olaszország hagyományosan két forrásból pótolta: a külföldre vándorolt olaszok devizaküldeményeiből és az idegenforgalomból. A háború folyamán mindkét forrás katasztrofálisan elapadt, ugyanakkor az importszükséglet – egyrészt a hadiüzemek felfokozott termeléséhez szükséges nyersanyagtöbblet, másrészt a katonai behívások következtében csökkent agrártermelés miatt – megnövekedett. Az egymást követő kormányok nem tudtak megbirkózni a súlyos gazdasági helyzettel: fokozódott az áruhiány, nőtt a munkanélküliség, az állami valuta devalválódott. Ez a súlyos gazdasági krízis politikai téren is mély válságot eredményezett.

Az olasz politikai történet és a parlamenti hagyományok az első világháború előtt nem ismerték a pártok mai szilárd szervezeti felépítettségét. Bár voltak formális pártok (Olasz Szocialista Párt, Olasz Liberális Párt, Olasz Köztársasági Párt), de ezek is gyakran csak egyes kiemelkedő személyiségek körül kialakult csoportosulások voltak, ahol nem pártpolitika érvényesült, hanem ezen személyek politikája. 1919 januárjában jelent meg a nem túl színes politikai palettán az Olasz Néppárt, amely a katolikusok hivatalos visszatérését jelentette az olasz politikai életbe. Az 1919-es választásokon száz képviselőt sikerült a képviselőházba küldeniük. A hivatalos szocialista pártnak pedig 156 képviselője volt. Ettől az időtől kezdve Olaszországban már elképzelhetetlen volt úgy kormányt alakítani, hogy azt, aki erre megbízást kap a királytól, ne támogassák vagy a néppártiak, vagy a szocialisták. E két párt

volt a képviselőház legerősebb csoportosulása. Úgy gondolom tehát érdemes néhány mondat erejéig megállni náluk. Mind a katolikus szervezetek, mind a Néppárt mérsékelt reformokat hirdetett a társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális élet valamennyi területén, az adózás átalakításától kezdve az iskolarendszer megjavításán keresztül a választójog reformjáig. Síkraszállt a társadalmi szervezetek szabadságának biztosításáért, a dolgozók szövetkezeteinek segítéséért, a munkaidő szabályozásáért, a szociális gondoskodás javításáért. A program ellenére a párt nem volt egységes, jelen voltak a demokraták és a régi stílusú katolikus konzervatívok is. Ez a megosztottság érezte hatását a párt politikai akcióiban is.

A szocialista párt volt az a párt, amely ellenezte a háborút, és itt a – megnyert – háború végén ez az a párt, amely szavazóinak száma duplájára, parlamenti mandátumainak száma pedig 52-ről 156-ra nőtt. Az olasz szocializmus nem óhajtott erőszakos forradalmat, bár szórványos de heves agitációja révén magához akarta vonzani a néptömegeket. Ezekből származtak a sztrájkok, amelyeknek nem sikerült megtörni a párt politikai ellenfeleit. Ily módon nem csináltak igazi forradalmat, ugyanakkor hatalomra sem jutottak. A szocialisták nem szánták el magukat arra, hogy erővel szerezzék meg a hatalmat, de nem is akarták azt megosztani. A pártvezetőségben és lapjukban, az *Avanti*¹ hasábjain szünet nélkül hangoztatták: „Ne tagadjuk meg önmagunkat”², hűeknek kell maradnunk nagy eszméinkhez: a proletariátushoz, a kapitalizmus elleni harchoz. De ezek nagyon gyakran csak szavak voltak, amelyek mögött hiába keressük a politikai akciók pontos terveit. Mindezek ismerete azért fontos, mert így láthatjuk, hogy Olaszország két legerősebb pártja – saját belső problémái miatt – sem elég erős ahhoz, hogy a kialakult válsághelyzetet megfelelően kezelje. Ugyanakkor 1919 és 1922 között öt kormány váltotta egymást. De a kabinet helyzete akkor is nagyon bizonytalan, amikor nincs kormányválság, főleg úgy, hogy 1920-ban színre léptek a fasiszták.

Az olasz fasizmus kezdete

A fasizmus csak 1920 végén vált elsőrendű politikai erővé. Amikor 1919 márciusában megszületett, még nem volt párt, csak egyszerű mozgalom. Maga Mussolini írta később (1932-ben): „...nem élt bennem semmiféle határozott elméleti terv. Elvem... a cselekvés elve volt. A fasizmus... a cselekvés szükségességéből született és lett cselekvéssé.”³ De ki is volt *Benito Mussolini*, az ember? 1914-ig szocialista, az *Avanti* című újság főszerkesztője. A pártból 1914-ben kizárták, mert kedvezően foglalt állást Olaszországnak Ausztria és Németország elleni háborúba lépésével kapcsolatban. Mindenekelőtt állandóan élt benne a cselekvés szükséglete, és cselekedni annyi, mint utat törni magunknak, megnyitni saját érvényesülésünk útját. Ereje nagyrészt a tagadatlanul heves, de sohasem homályos és

1. ábra. MUSSOLINI EGY KATOLIKUS SZENTMISÉN

sohasem színtelen szónoklataiban rejlett. Ő hát a vezér, párthívei pedig az első időkben leszerelt katonák voltak. A régi frontharcosokban a lázadás szelleme élt mindennel szemben, amiről úgy vélték, hogy akár az országban, akár külföldön megalázza a hazát. Az effajta elemek mellett mások is akadtak, olyanok, akiket többé-kevésbé cselekvés és kalandvágy sarkall. Ezekben inkább a karriervágy élt. A fasizmus kezdetben együtt élt a squadrizmussal.⁴ Majd mindegyik csoportban találunk olyanokat is, akik a fasizmus helyi diktátoraivá, „rasszokká” nővik ki magukat; ezek voltak azok a vezetők (pl. Farinacci Cremonában, Balbo Ferrarában), akik helyi személyi hatalmat tudtak teremteni maguknak. Mögéjük egyre számosabban sorakoztak fel a „rohamosztagok”, amelyek tagjai részt vettek a szocialisták elleni büntető expedíciókban. Ezek az akciók tipikus módon folytak le mindenütt. Egy korabeli szocialista jelentés drámai módon örökítette meg az olasz településekben végbement eseményeket: „Azzal kezdik, hogy létrehoznak egy fasciót és felavatják a gagliardettót, a fasiszta zászlót. Az első fasiszta mag a községekben idegen elemekből tevődik össze, akikhez csatlakozik néhány ember, rendszerint foglalkozás nélküliek, akiket természetesen megfizetnek, de senki sem tudja, kitől kapja a pénzt... Először is leveszik a község háromszínű zászlaját, azután létrehoznak egy „elnökséget”, körülbelül húsz fasisztából, akik végigdorbézolják a falut, míg a lakosság dolgozik. A posta érkezésekor a postahivatal előtt ácsorognak, és ha valaki megjelenik, hogy átvegye szocialista újságját, azt követik és felszólítják, hogy mondja le, és udvariasan kiveszik a kezéből. Hogy kárpótolják veszteségét, aprópénzt dobnak neki a földre: Vegye csak fel, ha igényt tart rá! Ha tiltakozik szabadságának megsértése miatt, saját érdekében tanácsolják, hogy ne legyen nagyon felháborodva, még ennél rosszabb is érheti... A súlyosabb csapások nem sokáig váratnak magukra. A község házáról el akarják távolítani a szocialista vezetőket... Célba veszik tehát a polgármestert és helyettesét, tudomásukra hozzák, hogy le kell mondaniuk saját érdekükben és határozzanak gyorsan. Az általános szavazati joggal megválasztottak nem akarják elhinni, hogy létezik ilyen arcátlanság, és várnak néhány napig, hátha ez az ismeretlen személyek által megkísérelt megfélemlítési manőver nem is valóság. A fascio helyi vezetője jelenti felelőseinek, hogy a parancsot a község nem teljesítette. Erre gyorsan válaszolnak, hogy akcióba kell lépni. Rohamcsapat jelenik meg a polgármester és helyettese lakásán. Vagy kényszerítik, hogy azonnal írjon egy levelet, lemondólevelet önkéntesen, vagy pedig csak tanácsolják neki, hogy mondjon le saját és családja érdekében, akiket terrorizálnak, eltávolítanak, míg a küldöttség elvégzi a dolgát. Az önfejlődő polgármestereket összerugdossák, megtámadják éjjel, vagy amikor hazatér... Miután a vezetésből és az intézményekből minden szocialista nyomot eltávolítottak, a fasiszták helyi szocialistaellenes elemeket toboroznak..., és nyíltan bevezetik saját törvényüket. Ez a törvény nem más, mint a bot. A fascio vezetősége egyben törvényszék is. Megvizsgálja minden polgár magán- és politikai életét is kihirdeti felette ítéletét, ami csak akkor válik ismertté, amikor azt végrehajtották... Az ítélet végrehajtásával különleges kiképzésben részesült squadristákat bíznak meg, akik azt is tudják, hogy hol kell ütni az elítéltet. Ha fiatal, akkor a fején, ha öreg, akkor a hátán, vagy a mellén...⁵ Néhány hónap leforgása alatt a fasisztáknak jórészt sikerült szétrombolniuk a vidék haladó szervezeteinek tekintélyes részét. Csúpan 1921 első felében, a squadrista mozgalom első nagy terrorhullámának idején, Olaszország egész területén 726 fasiszta támadás történt. Ennek során a fasiszták tizenhét újságszerkesztőséget és nyomdát, 59 népházat, 119 munkakamarát, 107 szövetkezetet, 83 parasztligát, nyolc kölcsönzőintézetet, 141 kommunista és szocialista szekciót, száz kultúrkört, tíz népkönyvtárat, egy népi

egyetemet, huszonnyolc szakszervezetet, ötvenhárom munkásegyletet támadtak, semmisítették meg.⁶ A mozgalom taglétszáma 1921 első felében ugrásszerűen emelkedett. Míg 1920 végén az országban megalakult fasciók száma a kétszázat sem érte el, s taglétszámuk hozzávetőlegesen 30-40 ezer körül mozgott, 1921 márciusára a szervezetek száma 317-re emelkedett, a taglétszám pedig megduplázódott.

A fasciók számának növekedésével egyidejűleg megváltozott jellegük is. 1920–21 fordulóján országosan is a szó legszorosabb értelmében „harci” szervezetekként jelentek meg. 1920 őszétől a fasciók sajátos félkatonai alakulatokká változtak, amelyeknek alapegységeit különböző fegyveres csoportok: rohamosztatok, büntetőcsoportok, szabadcsapatok s különféle változatban megjelenő terrorista bandák alkották. Kifejlődésük első szakaszában az ország egész területére kiterjedő központi irányítást még nélkülözték. Szervezeti összetartozásuk eleinte legfeljebb községi, városi, körzeti és esetleg tartományi alapon alakult ki. Mussolinin pedig olyannyira nélkülözte a mozgalom, hogy egyes „rasszok” egyenesen tagadták a squadrizmus közösségét a fasisztákkal. A squadristák mozgalmának élén azonban nem állt senki. Az a tény, hogy a mozgalom egyetlen fővezérrel sem rendelkezett előbb-utóbb csökkentette a hatalmas civil haderő ütőképességét, s ennek végül is a központosítás szükségességének elismeréséhez kellett vezetnie. Ez pedig ismét Mussolini pozícióit erősíthette. Végsősoron tehát éppen Mussolini és a squadrizmus ellentéte szabadította ki Mussolinin elszigeteltségéből: ha magányos vezér volt hadsereg nélkül, mi sem tűnt logikusabbnak, mint élére állni egy hadseregnek, amely csak a fővezért nélkülözte. 1921 tavaszán Mussolini ebben az értelemben döntött: testestül-lelkestül a squadrizmusnak adta magát. Mindazonáltal felemelkedése a vezéri posztra ezúttal nem volt tüneményes; vezérsege, egy a mozgalmat és az ő személyét egyaránt érintő súlyos válság megoldásaként az 1921. májusi parlamenti választások után valósult meg.

1921 tavaszán a Giolitti-kormány⁷ elhatározta, hogy a fasizmust parlamenti választás útján az állam legitim részévé teszi, és a fasiszta vezetőket parlamenti képviselőhöz juttatja. 1921 áprilisában a király feloszlatta a parlamentet és kiírta az új választásokat. A választási harc megvívására Giolitti a fasisztákkal bővítette ki választási szövetségét, amely az összes konzervatív, jobboldali pártot tömörítette. A konzervatív alkotmányos pártok és a fasizmus közös blokkja, amely Nemzeti Blokk néven indult, nem fogalmazott meg külön programot. A szövetség egyetlen alapelve, a munkás és parasztellenességen nyugodott. A választási harcot (amelyet a fasiszták csak úgy tekintettek, mint a polgárháború egy epizódját), a fasizmus heves terrorja kísérte: a választási küzdelem során 1921. április 8-tól május 14-ig, alig több mint egy hónap alatt 105-en meghaltak, 431-en pedig megsebesültek az összetűzésekben. A terror ellenére az 1921. május 15-én lezajlott választásokon a Nemzeti Blokk pártjai megszerezték ugyan a parlament 535 helyének többségét, 275 helyet,⁸ de külön-külön még mindig elmaradtak a szocialisták képviselői mögött. A választás megbuktatta a Nemzeti Blokkot életre hívó *Giolittit* és kormányát, helyét pedig a szociális-reformista párt vezetője, *Bonomi*⁹ vette át, akit egykor (1912-ben) a líbiai háború támogatása miatt éppen Mussolini követelésére zártak ki a Szocialista Pártból. Kormányában – a fasiszták kivételével – a Nemzeti Blokk, valamint a Néppárt képviselői vettek részt. A Szocialista Párt a terror ellenére 123 mandátumot szerezve még mindig a parlament legnagyobb pártja maradt.

Ennek megfelelően augusztus 3-án a Szocialista Párt vezetőségének és parlamenti csoportjának egyes tagjai, valamint az Általános Munkásszövetség, továbbá a fasciók

2. ábra. A FASISZTA MILÍCIA ESKÜTÉTELE

Nemzeti Tanácsa és a fasiszták parlamenti csoportja Megbékélési Paktumot kötött. Ebben kötelezettséget vállaltak, hogy „nyomban munkához látnak” a fenyegetések, tettegességek, megtorlások, büntetőakciók, bosszúállások, zsarolások és személyi erőszakosságok megszüntetéséhez.

A paktumban rögzítették, hogy minden tartományban

2-2 szocialista és fasiszta képviselőből álló döntőbizottságot hoznak létre, amelynek elnöke közös megállapodással választott. A paktum megállapodásai azonban csak papíron léteztek, gyakorlati megvalósulását azonban mind a Szocialista Párt, mind a fasiszták többsége megghiúsította.

Néhány hónappal korábban már felmerült egyes fasiszta csoportokban, hogy időszerű lenne a mozgalmat formálisan is párttá szervezni, amely egységes program és taktikai elvek alapján működne. Mussolini felkarolta a javaslatot, s 1921 szeptemberében hozzáfogott a pártszervezési kampányhoz. A fasiszták pártalakuló kongresszusa november 7-én nyílt meg Rómában, ahol világra segítették a Nemzeti Fasiszta Pártot. A párt szervezeti szabályában elrendelték, hogy minden fasciónak rohamosztagokat kell létrehoznia abból a célból, hogy elejét vegye az ellenfél erőszakos cselekményeinek. A rohamosztagokat egységes katonai alakulatokká szervezte. Több osztag egy centúriát, több centúria egy cohors, több cohors pedig egy légiót alkotott, amely egy konzul parancsnoksága alatt állott. A fasiszta haderő tagjai fekete egyenruhát viseltek. Római mintára kétféle milíciát szerveztek: a principi (fő) csoportok alkották az aktív milíciát, míg a triari csoportok a tartaléksereget biztosították. Ezenkívül a 15–18 éves fiúk részére „ifjúsági élcsapatok”, valamint a nők számára „női gárdák” szervezését is előirányozták. Ezenkívül meghatározták a Fasiszta Párt céljait. A párt követeli: a pénzügyi mérleg megjavítását a legszigorúbb takarékoság alapján, a közigazgatás decentralizálását és a bürokrácia felszámolását, az állami támogatás megvonását minden olyan vállalatától, amely az állam és a nemzet számára nem hasznos, az adórendszer egyszerűsítését, a közmunkák megszüntetését és új közmunkaterv kidolgozását a katonai, műszaki és gazdasági szükségletek szerint. Ez a program több olyan elvet tartalmaz, melyet a háború előtt a nacionalisták vallottak magukénak. Ugyanakkor tartalmaz „modern” megoldásokat, reformokat követeltek és a tömegek számára egy új állami és társadalmi lét körvonalait mutatták.

A marcia su Roma – menetelés Róma felé

Mussolini egyetlen esélye a hatalom megszerzésére a liberális állam válságának elmélyülése volt. S ha ez bekövetkezik, akkor – mint az egyetlen elhasználatlan politikai tényező – magához ragadhatja a hatalmat. Mussolini kettős tevékenységet kezdett folytatni. Mind a terrorizmus módszereit, mind a parlamentarizmus eszközeit felhasználta célja elérése érdekében. A fasiszták legnagyobb ellenfele az Olasz Szocialista Párt 1922

októberére elveszítette tagságának mintegy felét, a szocialista szakszervezetek tagsága pedig, több mint kétmillióról nyolcszázezerre esett vissza. A munkások többsége passzívvá vált és elkeseredett, némán, lényegében tétlenül szemlélte az eseményeket. Az 1921-es Bonomi-kormány megbukott, és Facta¹⁰ lépett a koalíció élére. A parlamenti helyzet ezután úgy alakult, hogy Facta kormányának megbuktatásához elegendő volt, ha a fasiszta csoport együtt szavaz a baloldallal. A kormány megbuktatását két esemény követhette: az új választás kiírása, illetve az, hogy Giolittinak sikerül szélesebb kormányzati bázist összehoznia, és ismét ő lép uralomra. Mindkét változat magában foglalta a kormányba való bekerülést, de ezt mindkettő csak kisebbségként tette volna lehetővé. Mindenesetre Mussolini most Giolittit látta legnagyobb ellenfelének, és így arra törekedett, hogy neki vessen gáncsot. Ekkor határozta el a nagy tömegdemonstrációt, a parlamenten kívüli nyomást, a „Róma felé menetelés” megszervezését. Ezt nem azzal a céllal tette, hogy polgárháborút kezdeményezzen, s hogy valóban bevonuljon Rómába, hanem azzal, hogy Giolittit megakadályozza a kormányalakításban. Ha ez sikerül – gondolta – maga alakíthat kormányt.

Ezekben az októberi napokban Mussolini számos taktikai lépést is tett: tárgyal minden kormányképes polgári politikussal. Factával elhitette, hogy amennyiben kormányon marad, ő kész tárcát vállalni kabinetjében. Salandrát,¹¹ a liberális tábor potenciális miniszterelnökjelöltjét az utolsó pillanatig abban a hitben ringatta, hogy a „játék” egy Salandra–Mussolini-kormányzat megalakításáért folyik. Október 12-én született meg az elhatározás: meg kell szervezni a döntő akciót. E napon Mussolini tárgyalásra hívta a fasiszta fegyveres alakulatok néhány vezetőjét, és elhatározták, hogy az akciót egy négytagú bizottság veszi kézbe. Tagjai: Bullo De Vecchi, De Bano, Bianchi. Ő maga Nápolyba indult, s útközben megállt Rómában, hogy találkozzék Salandrával, és megerősítse közös kormányalakításukhoz fűzött reményében. Ezután a nápolyi fasiszta nagygyűlésen bejelentette a tervezett államcsínyt.

Közölte, hogy a felajánlott kormánypozíciók nem elégítik ki: „a fasiszták nem járnak a cselédlépcsőn”.¹² Marad tehát az erőszak. Közben a négytagú vezérkar megállapodott abban, hogy a mozgósítást 27-én elkezdik, majd a „kellő pillanatban” kiadják a parancsot a Rómába indulásra. Délután Olaszország számos városában, először Cremonában, Pisában, Firenzében, majd egész Észak- és Közép-Olaszországban megkezdődött a „felkelés”. A fasiszták mindenütt felvonultak a városháza, a telefonközpont, a laktanyák és más középületek elé, hogy birtokukba vegyék, de harcra sehol sem került sor. A „fasiszta forradalom” mindenhol a legnagyobb szívéllyesség közepette bontakozott ki. A polgári hatóságok az első felszólításra ellenállás nélkül átadták az épületeket és a hatalmat a fasisztáknak. Ahol némi ellenállás mutatkozott, a fasiszták félreálltak. Triesztben a fasiszta vezetők éppen együtt ittak a tábornokokkal és a vezető

3. ábra. III. VIKTOR EMÁNUEL OLASZ KIRÁLY

hivatalnokokkal, amikor a mozgósítási parancs megérkezett. A legjobb hangulatban tré-fálkoztak azon, hogy most lőniük kellene egymásra, és nyugodtan tovább ittak. Rómában szintén mozgósították a fasisztákat, de a parancs szerint csak tüntetniük kellett. A fasiszta „haderő” a tartalékokkal együtt mintegy 40-50 ezrenyi volt, s ebből alig harmincezer vonult fel. Ez a harmincezer főnyi hadsereg, amely egyetlen ágyúval sem rendelkezett, s amelynek sem ellátása, sem utánpótlása nem volt megszervezve, hiányos fegyverzettel, leginkább csak gumibotokkal felszerelve, végül tönkreázva a tartós esőzésben, egészében inkább egy üldözött rablóbandára hasonlított, mintsem támadó seregre. Mivel Róma felé szünetelt a vasúti közlekedés, az összes alegység a fővárostól 30-40 km-re megállt, és várta a támadó parancsot, amely azonban sohasem érkezett meg, mert közben Róma önként behódolt. Október 27-ről 28-ra virradó éjszakán Facta tárgyalta III. Viktor Emánuel¹³ királlyal. Megegyezték abban, hogy kihirdetik az ostromállapotot, s az erről szóló okmányt Facta reggel aláírásra készen terjeszti a király elé, s egyidejűleg a római helyőrség parancsnokának utasítást ad Róma védelmére. Október 28-án reggel nyolc órakor Facta a király elé terjesztette az ostromállapot kihirdetéséről szóló okmányt, amelynek végrehajtására az éj folyamán minden intézkedést megtettek. És ekkor „váratlan” fordulat történt: a király megtagadta az okmány aláírását, s ezt Facta ellentmondás nélkül tudomásul vette. A király pálfordulásának okait többféleképpen magyarázzák. Állítólag maga Facta is csak nagyon kevés meggyőződéssel terjesztette a király elé az okmányt, és valójában ő beszélt rá a visszautasításra, hogy azután maga egyezzen meg Mussolinivel, mint arra rögtön kísérletet is tett. Más magyarázatok szerint a királyt egész éjjel legfőbb tanácsosai és bizalmasai vették körül, akik rémképeket festettek előtte a fasiszták mozgósításáról.

A király a délután folyamán hivatalosan megbízta Salandrót kormányalakítással, majd Mussoliniért üzent. De ő kijelentette: csak akkor jön Rómába, ha megbízást kap a kormányalakításra. 28-án egész nap megbeszélések folytak, egy esetleges Salandra–Mussolini kormányról. Mussolininak, hogy megpuhítsák, még a belügyi tárcát is felajánlották. Aztán 29-én már egyenesen könyörgőre fogták, de Mussolini már biztos volt a dolgában. Ekkor Salandra visszaadta megbízását, s közölték Mussolinival, hogy a király őt bízta meg az új kormány megalakításával.

A totális fasizmus kiépítése

Mussolini hatalomra jutását követően a fasiszta államnak két periódusát kell különválasztanunk. Az egyik 1922 novemberétől 1925 januárjáig tartott, a másik 1925. január 3-án kezdődött. Az első periódusban nem történtek lényeges, forradalmi változások. Az olasz élet alapjait képező intézmények nem változtak. Mussolini ebben az időszakban még hajlandó a liberális és néppárti miniszterekkel való együttműködésre. Eközben az országban folytatód-tak az erőszakos akciók a szocialisták, a kommunisták és mindazok ellen, akik nem fasiszták. A politikai élet terén Mussolini először megszerezte a képviselőház bizalmát, kormánya részére 306 szavazattal 116 ellenében, és egyidejűleg teljhatalommal ruházták fel. Formá-lisan tehát parlamenti felhatalmazás szerint cselekedett, de közben azon tevékenykedett, hogy saját bizalmi embereiből álló képviselőházat hozzon létre. Ekkor született meg az 1923. november 18-i választási törvény, amely szerint a vezető listán $\frac{2}{3}$ -os többséget kell elérnie, s ezért a többi listánkon elegendő a viszonylagos többséget elérni, nem szükséges az abszolút többség. 1924. április 6-án megtartott szavazást a fasiszták terrorja kísérte. A választás

eredménye mégsem hozta meg Mussolininek a totális győzelmet. A mintegy hét és fél millió szavazatból a fasiszták kereken négy és fél milliót (65%), a parlament 535 helyéből 374-et szereztek meg.¹⁴ A többi párt együttesen mintegy három millió szavazatot kapott, így a fasisztáknak még mindig jelentékeny számú nem fasiszta képviselővel kellett számolniuk a parlamentben, noha a választási törvény értelmében a nem fasiszta pártok jóval kevesebb mandátumhoz jutottak, mint ha arányos elosztás érvényesült volna. Még ennek a periódusnak meghatározó eseménye a Matteotti-ügy, és az ezt követő válságidőszak. *Giacomo Matteotti* vezető szocialista képviselő, és a fasizmus egyik legjelentősebb ellenfele volt. Politikai nézeteinek talán legerősebb motívuma a humanizmus volt. Az ő esetében a fasiszták elleni fellépés nemcsak egy pártvezér politizálását és taktikáját jelentette, az ellenséges alakulattal szemben, hanem egyúttal a magát függetlennek érző egyén szinte ösztönszerű lázadását a szervezett barbarizmus ellen: Matteotti tipikusan gyakorlati, aktív politikus alkat volt, nem pedig olyan elméleti ember aki elkeseredett, belső ellenállását pusztán tudományos, elméleti síkon levezethette volna. 1924. május 30-án heves támadást intézett a képviselőházban a kormány ellen, az áprilisi választásokon elkövetett túlkapások miatt. Néhány nap múlva (június 10.) a fasiszták elrabolták Rómában, a nyílt utcáról, és holtteste csak néhány hét múlva került elő. Az mindenki számára világos volt, hogy a tetteseket Mussolini körül kell keresni. Több történész is megállapította, hogy az akció előkészítése és végrehajtása között lényeges különbségek mutatkoznak. Túlságosan hosszadalmas, széleskörű és gondos volt az előkészítés, hogyszem egyszerű „megleckéztetésre” lehetne gondolni. Valószínűleg az eredeti terv Matteotti külföldre szöktetése lehetett. Ott akartak végezni vele, úgy tüntetve fel halálát, mint külföldi fasiszta emigránsok bosszúját azokért a gyilkosságokért, amelyeket Svájcban, Franciaországban állítólag a szocialisták követtek el fasiszták ellen. Matteotti eltávolításának ez olyan módja lett volna, ami közvetlenül nem érinti Mussolinin és kormányát, és mégis „kivonja a forgalomból” azt az embert, aki útjában áll a fasizmusnak. Ez a „félresikerült” emberrablás, viszont átalakította a politikai mezőnyt és új helyzet elé állította mind a pártokat, mind az állami és társadalmi tényezőket.

1924. június 14-én az ellenzéki pártok úgy döntöttek, hogy elhagyják a parlamentet, s mindaddig nem vesznek részt a törvényhozás munkájában, amíg nem teljesítik követeléseiket. Az ülésen elhatározták Mussolini lemondatását, a milícia felosztatását és az alkotmányos rendszer visszaállítását. Ezt az antifasiszta szövetséget az ókori római történet analógiájára *aventinusi blokknak* nevezték. E kritikus periódusban a fasizmus soraiban is kétségtelen jelek mutattak a felbomlás felé. Június 14-én a kormány négy minisztere benyújtotta lemondását, s nyilatkozatában a nemzeti megbékélésen munkálkodó új kormány megalakulását sürgette. Mussolini ügyes elhatározással kiaknázta az ellenzék parlamenti távozásával előállított új helyzetet: felismerve, hogy lépésével az ellenzék saját magát fosztotta meg a legalkalmasabb fórumtól, ahol kifejezést adhatott tiltakozásainak, június 16-án, az évi költségvetés tárgyalása után bizonytalan időre elnapoltatta a képviselőház munkáját, aminek kettős sikert könyvelhetett el. Egyrészt az alkotmányos formák megsértése nélkül megszabadította kormányát a parlament kontroljától, másrészt a törvényhozás szüneteltetésének felelősségét az ellenzékre hárította. Az ellenzék mindvégig alatta maradt a történelmi pillanat által diktált feladatoknak. Bár az ország közvéleményének többsége morális felháborodásában a fasiszták ellen fordult, az ellenzékől mi sem állt távolabb, mint hogy mozgósítsa és harcba hívja a tömegeket. Így az ellenzék szembeszegülése a fasizmussal, lényegében megmaradt

4. ábra. A MILICIA FELVONULÁSA
A PIAZZA VENEZIÁN

kijelentem itt, e gyülekezet színe előtt, és az egész olasz nép színe előtt, hogy egymagam vállalom a politikai, erkölcsi és történelmi felelősséget mindazért, ami történt.¹⁶ És ami történni fog, tehetnék hozzá, hiszen ezt követően már feladja a nem fasisztákkal való együttműködés taktikáját is: a teljes hatalom a fasiszták kezébe került. És ezzel elérhetünk az 1925–26-os törvények időszakához, melyekkel jelentősen előrehaladt a totális állam kiépítésének folyamata.

Egyik alapvető törvény az 1925. december 24-i, ami a kormányfő sajátos helyzetére vonatkozik. „A kormányfőt... a király nevezi ki és hívja vissza; a kormányfő a kormány általános politikai irányvonalaért a királynak felelős...¹⁷ Ezzel megszűnt a miniszterelnöknek a parlamenttel szembeni felelőssége. A képviselőház akár megszavazza a bizalmat, akár nem, a kormányfő hivatalában marad. Ugyanennek a törvénynek a 6. cikkelye kimondja, hogy semmilyen kérdést nem lehet a parlament elé terjeszteni a kormányfő előzetes jóváhagyása nélkül. Ily módon tehát minden politikai vita elkerülhető. 1926. november 5-én a minisztertanács „kivételes törvényeket” fogadott el. A rendszerrel szemben álló valamennyi pártot, szövetséget, szervezetet feloszlatták. Az „államvédelmi törvény” keretében

5. ábra. AZ OLASZ KORMÁNY TAGJAI 1926-BAN: (BALRÓL JOBBRA) FEDELE KULTUSZMINISZTER, CHIANO KÖZLEKEDÉSI MINISZTER, BELUZZO NEMZETGAZDASÁGI MINISZTER, VOLPI GRÓF PÉNZÜGYMINISZTER, LANZA DI SCALIA HERCEG GYARMATÜGYI MINISZTER, ROCCO IGAZSÁGÜGYMINISZTER

a fasiszta állam elleni vétségekre bevezették a halálbüntetést. Létrehozták a Különleges Törvényszéket, amelynek egyedüli illetékessége a politikai perek tárgyalására terjedt ki. Két éven át a „belpolitikai élet” krónikáját ennek a törvényszéknek a perei szolgáltatták. A fasiszta állam biztonságának védelmére elrendelték a politikai titkosrendőrség az OVRA (Organizzazione Vigiliana di Repressione Antifascista) felállítását. Ezek után törölték a szocialista és kommunista képviselők mandátumát, akiket már előzőleg letartóztattak.

Az aventinusi képviselőknek a parlamentből való eltávolítása után formálisan még megmaradt a parlament mint választott képviselői szerv, s megmaradt a király által kinevezett szenátus is. Ám ez után csak fasiszták foglalták el a padsorokat. 1927. november 10-én a Fasiszta Nagytanács megtárgyalta és elfogadta az új parlamenti törvény tervezetét, amely szerint a polgári demokratikus népképviselői rendszert és a parlamenti választások rendszerét megszüntették, és a képviselők kinevezésének, valamint a kinevezett képviselők, népszavazás útján történő jóváhagyásának rendszerével cserélték fel. Az új parlamenti rendszer szerint a képviselők számát országosan 400 főben szabták meg. A képviselőket a fasiszta szakmai szervezeteknek, valamint az országos jelentőségű kulturális, művelődésügyi, propaganda és jótékonyági szervezeteknek kellett kijelölniük. A 400 képviselő végleges kinevezése a Nagytanács kizárólagos joga volt. A Nagytanácsot is átalakították, és szervesen beépítették az államhatalomba. Ez a törvény „A fasizmus Nagytanácsának rendszere és jogköre” nevet kapta. Ez kimondta, hogy a Fasiszta Nagytanács „csúcsszervezet, amely (...) a rendszer egész tevékenységét koordinálja és integrálja.”¹⁸ A törvényt 1928. december 9-én fogadták el. Tagjait 1926-tól a fasiszta pártkongresszus választotta meg egy Mussolini által szerkesztett lista alapján. A totális állam kiépítésének befejező szakaszában a fasizmus komoly sikerként könyvelhette el, hogy az egyházzal évek óta (1926-tól) folyó tárgyalások eredménnyel zárultak. A Vatikán részéről *Francesco Pacelli*, a későbbi XII. Pius bátyja, fasiszta oldalról *Domenico Barone* államtanácsos, majd halála után maga Mussolini folytatta a megbeszéléseket. Az 1929. február 11-én megkötött Lateráni egyezmény értelmében, Róma meghatározott pontján megalakult a „Citta del Vaticano” a Vatikán városállam, melynek teljhatalmú vezetője a pápa. Elismerte továbbá a Szentszéknek minden nemzetközi kérdésben való teljes szuverenitását. Ezt a politikai megállapodást egészítette ki, egy pénzügyi megállapodás. Eszerint az olasz állam kötelezte magát, hogy az egyezmény megkötésekor kifizet a Szentszéknek 750 millió lírát, továbbá letétbe helyez egymilliárd névértékű államkötvényt.

A pápa (XI. Pius) egyik beszédében a lateráni szerződésről szólva kijelentett: „Minket is nagy érdeklődéssel és nemes lélekkel meghallgatott a másik fél. És talán szükség volt egy olyan emberre, mint az akivel a gondviselés összehozott bennünket...”¹⁹ A gondviselés embere pedig nem volt más, mint Mussolini. Mára már némi túlzásnak tűnhet XI. Pius ezen kijelentése. Bár az tény, hogy az olasz gazdasági élet a 1920-as években valamelyest konszolidálódott. Mindemellett Mussolinire a történelem az alapvető emberi jogok eltiporójára, és a demokrácia meggyalázójára emlékezik vissza.

Felhasznált irodalom

- B. LÓRINCZ ZSUZSA (szerk.): *A vatikáni magyar követ jelenti*. Budapest, 1969.
 ÁRKUS ISTVÁN: *Itáliai katonacsizma*. Budapest, 1985.
 FEDERICO CHABOD: *Olaszország története. 1918–1948*. Budapest, 1967.
 KIS ALADÁR: *A duce*. Budapest, 1989.
 KIS ALADÁR: *Az olasz fasizmus története*. Budapest, 1970.
 ORMOS MÁRIA: *A Matteotti-ügy*. Budapest, 1973.
 ORMOS MÁRIA: *Mussolini*. Budapest, 1987.
 SZÁNTÓ KONRÁD: *Egyháztörténelem*. IV. köt. Budapest, [é. n.]

Jegyzetek

- ¹ Avanti (ol. *előre*): Olaszországi napilap, az Olasz Szocialista Párt központi orgánuma. 1897 óta jelenik meg Rómában. Az olasz fasizmus idején (1926–1943) külföldön jelent meg. 1943-ban újraalapították.
- ² Chabod: i. m. 45.
- ³ Uo. 55.
- ⁴ *Squadrimus*: A Pó-síkságról kiindult terrorista ellenforradalom, amely valamennyi a munkás- és parasztmozgalomhoz tartozó szervezet és intézmény ellen irányult.
- ⁵ Kis: A duce. 140–143.
- ⁶ Uo. 144.
- ⁷ Giovanni Giolitti (1842–1928): a liberális párt vezetője, 1892–1893, 1903–1905, 1906–1909, 1911–1914, 1920–21 között miniszterelnök. Haláláig határozottan szemben áll Mussolinivel.
- ⁸ Ormos: i. m. 150.
- ⁹ Ivano Bonomi (1873–1951): 1912-ig a szocialista párt tagja, majd csatlakozott a reformistákhoz. Az első világháború alatt miniszter, 1921. július – 1922. február között miniszterelnök. Mussolini ellenzékének aktív tagja. 1944. július – 1945. június között újra miniszterelnök.
- ¹⁰ Luigi Facta (1861–1930): néppárti politikus, 1922 februárjában miniszterelnök.
- ¹¹ Antonio Salandra (1853–1931): jobboldali liberális politikus, 1914–16 között miniszterelnök. 1925-ben visszavonul.
- ¹² Ormos: i. m. 170.
- ¹³ Viktor Emánuel III. (1869–1947) 1900-tól 1946-ig olasz király.
- ¹⁴ Kis: Az olasz fasizmus... 179.
- ¹⁵ Kis: A duce. 223.
- ¹⁶ Chabod: i. m. 77.
- ¹⁷ Uo. 77.p.
- ¹⁸ Kis: Az olasz fasizmus... 195.
- ¹⁹ Chabod 83.

HEGYI GERGELY

Az olasz–etióp háború

Az első világháború lezárulása után az antanthatalmak által Olaszországnak ígért területeket (Tirolt a Brenner-hágóig, Triesztet, Isztriát, Gradiskát, Valenót a Sasseno-szigetekkel, Dalmáciát, a Dodekanézoszt, Izmirt és környékét, Afrikában a német gyarmatok, valamint Albánia egy részét) nem kapta meg, amelyek után Mussolini hatalomra jutásával igényt támasztottak. Elsősorban a balkáni olasz befolyás elérését kívánták, valamint az afrikai gyarmatok egységesítését. Mivel Líbiából a franciák és az angolok miatt nem tudtak nagyobb területeket szerezni, így az egyetlen terjeszkedési lehetőség Olasz-Szomáliából és Eritreából a független Abesszínia irányába történhetett. A balkán-közép-európai, valamint az afrikai igény együttesen egy európai negyedik nagyhatalom megerősítésének tervét jelentette – a régi római birodalom feltámasztását. Mussolini úgy értékelte a helyzetet, hogy saját céljait még azelőtt el kellett érnie, mielőtt Németország teljes erővel megindulhatna, s Olaszországot az említett gyarapodásban megakadályozná. Ez főleg Hitler hatalomra jutása után jelentette a felkészülés meggyorsítását. Az 1934. júniusi velencei Hitler–Mussolini találkozó sem vezetett eredményre. Ezért Mussolini úgy döntött, hogy a hódítást 1936-tal bezáróan be kell fejeznie, mielőtt Németország annyira megerősödne, hogy a Brenner-hágón át megtámadhassa. Ekkoriban az olasz–francia viszony látszott megjavulni, valamint Anglia kétértelmű magatartása és a Népszövetség rétova lépései mind az olaszoknak kedveztek. Olaszország csak abban az esetben támadhatta meg nyugodtan Etiópiát, ha a hátát biztonságban tudja, tehát amíg ő Afrikában harcol addig senki sem támadja meg Európában, mivel a kétfrontos háborúra nem biztos, hogy képes lett volna. Anglia később azzal védekezett, hogy nem volt tisztában az olaszok szándékával, azonban az nem felelt meg a tényeknek, hiszen Sir John Simon külügyminiszter világosan kijelentette, hogy Mussolini el akarja foglalni Etiópiát. Az olasz kormány februártól kezdett el csapatokat szállítani afrikai gyarmataira. Ezt a pillanatot használta ki Hitler arra, hogy felmondja a versailles-i szerződést, és kimondja a korlátlan fegyverkezést. Érthető volt ezután, hogy a politikusok figyelmét Hitler kötötte le, és ez szerencsétlenül befolyásolta Hailé Szelasszié és Etiópia sorsát. 1935. március 17-én a császár jelezte, hogy az olasz kormány megszakította a közvetlen tárgyalásokat, elutasította a döntőbírósi eljárást, s teljes erővel szállítja csapatait Etiópia szomszédságába. Itt érdemes megemlíteni, hogy az európai nagyhatalmak követték „jól bevált” politikájukat, vagyis megpróbálták különböző területek átadására rábírní Hailé Szelassziét a harcok elkerülése végett. Mit számított nekik egy-egy afrikai határ, ha az az ő érdekeiket nem sértette. Az angol elnöző magatartás csak az olasz–német kapcsolatok szorosabbá válása után változott meg (1935. júniusa). Egyértelműen ki lehet jelteni, hogy Etiópiát a Népszövetség életben tartásáért áldozták fel.

A háborúra a casus bellit egy határincidens jelentette, ami a Val Val oázisnál történt. Ez az oázis minden térképen Etiópia területén volt jelölve, azonban Olaszország katonákat állomásoztatott ott. 1934. december 5-én egy ezer fős etióp alakulat támadta meg az olasz szolgálatban lévő bennszülött helyőrséget. Utóbbi ellenállt, amíg meg nem érkeztek az olasz segítő csapatok néhány repülőgéppel és harckocsival megerősítve, és el nem zavarták a támadókat. Ezután kezdte el hangoztatni Mussolini, hogy a határok védelmére csapatokat kell

HAILÉ SZELASSZIÉ ETIÓP CSÁSZÁR

makacskodása miatt igen csekélyek. Olaszország ekkorra minden ásványi anyagból (olaj, szén) kellő mennyiséget halmozott fel az utánpótlás ellátására. A 29. hadosztályt Dél-Olaszországban összehozták, s Graziani tábornok elindult Eritreába. Az olaszok utakat, vasútvonalakat, erődítéseket és repülőtereket építettek. A nyár végére az olasz hadsereg teljes létszámát kb. egymillió főre emelték. Angolelleses tüntetéseket tartottak Rómában. Az eközben a Népszövetségben lezajló bizottsági tárgyalások, indítványok és elképzelések mind az olaszok malmára hajtották a vizet, az időhúzás nekik kedvezett. Szeptember 1-től kezdve Olaszországban egész sor korlátozó jellegű gazdasági és pénzügyi rendelkezést léptettek életbe. Az angolok a készülődés hatására jelentős flottaösszevonást hajtottak végre a Földközi-tengeren. 1935 szeptemberére Olaszország befejezte a háborús előkészületeket, ami ellen túlságosan senki sem tiltakozott, ezért gondolhatták azt Rómában, hogy a hadjáratot mindenki csendben végig fogja nézni.

Haile Selasszié ezalatt megpróbálta megoldani Etiópia védelmének megszervezését. A császár mindenekelőtt Nagy-Britannia és az Egyesült Államok segítségét szerette volna megszerezni, különféle koncessziók és érdekeltségek biztosításával. Azonban ezek a próbálkozások sem vezettek eredményre. A Standard Oilt az amerikai kormány szólította fel egy Etióp koncesszió felmondására, nehogy az olaszok érdekeit sértsék és a háború kirobbantására okot adjanak. Anglia még ekkor is a Népszövetség egyben tartását tartotta szem előtt, valamint az európai erőegyensúly fenntartását.

Etiópiába szállítania. Az ilyen incidensek mindennaposak voltak az ilyen pontosan ki nem jelölt határszakaszokon, de ezt az egyet használta fel az olasz sajtó és Mussolini. Az eset után mindkét fél a Népszövetséghez fordult a probléma megoldásához. Itt kezdődött az a huzavona, ami meghatározta a nemzetközi politikát 1935 októberéig, a háború kitöréséig (területi rendezési tervek, a jó viszony Olaszországgal bármi áron).

Mussolini 1935 januárjában, miután meg egyezett a franciákkal, hogy azok az etiópiai kaland alatt nem támadják meg, elhatározta a háborút. Január 29-én a somáliai–etiópiai határon újabb incidensre került sor. Február 12-én Olaszországban elrendelték két hadosztály mozgósítását, és azok kiegészítése céljából az 1911-es korosztály behívását. A két hadosztály parancsnokává Graziani tábornokot nevezték ki. Az olasz külügyminisztérium eközben végig azt hangoztatta, hogy ezek a lépések csak a védelmet szolgálják. A csapatszállítások február 20-án indultak. Az első transzport negyven tisztből és 750 közlegényből álló műszaki csoport volt. 21-én négy száz szakmunkás követte őket. Február 21-én az olasz sajtó jelezte, hogy a békés megegyezés kilátásai az etióp fél

Olaszországban sem volt egységes a háború megítélése. Egyes kormánykörök úgy gondolták, hogy a háború nem éri meg az európai béke felborítását. Továbbá úgy látták, hogy a nehéz terep, a rossz utánpótlási lehetőségek és a várható szívós ellenállás miatt túlságosan nagy véráldozatot követel. A pénzügyi szakértők szerint Olaszország amúgy is súlyos anyagi helyzetében egy ilyen kaland megengedhetetlen volt. Úgy tűnt, hogy a Mussolini által ígért háromhetes villámháború kivitelezhetetlen, egyes elemzők szerint akár több mint egy évig is eltarthat, addig pedig Olaszország nem lesz képes aktívan részt venni az európai politikában.

Mussolini két okot nevezett meg az Etiópia elleni háború megkezdésére:

- a határincidensek megnövekedése,
- az olasz túlnépesedés megoldása.

Mindkét ok csak reprezentatív célt szolgált. Az elsőben említett határincidensek nem emelkedtek olyan mértékben, ami szükségessé tette volna az ilyen lépéseket. A második ok megoldását pedig elsősorban az amerikai kivándorlás jelentette, ez azonban az amerikai korlátozó intézkedések miatt megszűnt. Ez azonban megint nem lehetett elégséges indok, mivel Etiópia klímája nem igazán megfelelő az európai emberek számára.

Végeredményben tehát nem egyébről volt szó, mint egy terjeszkedésre beállított nagyhatalom hódító törekvéséről, amit Mussolini a fasiszmus elméletének és mentalitásának megfelelően indokolt egyidejűleg a régi kolonialista hagyományokra is támaszkodva. Valójában Mussolini a „nagy Olaszország” megteremtéséért, a Római Birodalom feltámasztásáért indult harcba. A kiválasztott időpontot az indokolta, hogy meg akarta előzni azt a pillanatot, amikor Németország akcióképes lesz Közép-Európában. A hadjárat elhatározásakor Mussolini valóban azt hitte, hogy az afrikai kirándulást francia támogatás és angol

semlegesség mellett hamar befejezheti, és utána erőben meggyarapodva fogadhatja a németeket a Brenner-hágón. (Teljesen elhibázott és elavult nézeteket tükrözött ez az elgondolása.) Az akció ellenzőit (köztük külügyminiszterét) leváltotta, amivel személyes hatalmát tovább erősítette. Ráadásul a szituáció alkalmas volt a nacionalista hangulat felkeltésére és a nemzeti hiúság táplálására. Mihelyt Anglia fenyegető árnyként jelent meg, az olaszok azt is kezdték elhinni, hogy Etiópia veszélyezteti Olaszország biztonságát. Ugyanakkor egy modern hadsereggel lényegében nem rendelkező, a technikát nem ismerő nép elleni háború nagy győzelemmel

ETIÓPIA MEGMENTÉSÉÉRT: A CSÁSZÁR CHURCHILLNÉL

kecsegtetett. A régi hódítási kísérlet kudarcra indokul szolgált az újabbhoz. Mindent összevetve a háború jó eszköznek tűnt a fasiszta rendszer iránti lelkesedés fenntartására és fokozására.

A hadjárat

1935. október 3-án, a hajnali órákban az olasz csapatok két szakaszon átlépték az etióp határt. Ezzel kialakult az első világháború óta az első igazi háborús feszültség, amely egyúttal a második világháborút közvetlenül megelőző szakasz nyitánya volt. Az október 3-i olasz lapok közölték, hogy az etióp csapatok megkezdték az ellenségeskedést, amire az olasz hadsereg védekezni kényszerült. Bár az olasz támadás északon Eritreából, délkeleten pedig Olasz Szomália irányából egyszerre indult meg, az olasz emberi és anyagi erők javát északon összpontosították. Az eritreai csapatok szinte akadály nélkül az aszmarai fennsíkon nyomultak előre. Negyedikén ütköztek először szervezett etióp ellenállásba, amikor is az északi etióp hadsereg egy kisebb csoportjával csatára került sor. Délkeleten, Ogaden tartományban, az olasz csapatok a helyi lakosság szervezetlen ellenállásba ütköztek. Ezen a vidéken az olaszok már az első naptól igyekeztek a lakosságot maguk mellé állítani, tudva, hogy a somáli, galla és egyéb népek elégedetlenek a központi etióp uralommal.

A támadás megindításának pillanatában Olaszország még nem fejezte be teljesen a csapatok és a felszerelés szállítását Kelet-Afrikába. A három olasz gyarmaton ekkor 15 hadosztály és két csonka, milicistákból álló, egyenként 14 zászlóaljnyi csonka hadosztály állomásozott. Mindebből három hadosztálynak bennszülöttek, kettőnek pedig úgynevezett feketeingesek voltak a tagjai. Az afrikai olasz erők összesen 300 000 katonát tömöríthettek felszerelve a hadviselés akkor legmodernebb eszközeivel: harckocsikkal, gyorsan mozgó, kisméretű páncélos autókkal, repülőgépekkel. Az északi hadszíntéren 126, délen 38

repülőgép állt rendelkezésükre; ezt a számot a hadjárat folyamán összesen kb. 1000-re emelték. Az olasz haderő három nagy csoportra tagolódott. A Líbiában állomásozó erők parancsnoka Balbo tábornagy, az Eritreából támadóké De Bono tábornok, a Szomáliából megindulóké Graziani tábornok volt. Az egész afrikai operációt De Bono tábornok irányította. Az olaszok fölénye elsősorban azonban technikai volt. Mindaddig ez volt a legnagyobb szabású gyarmati vállalkozás.

Az olaszokkal szemben álló állandó etióp hadsereg ugyanekkor 100 000 főre rúgott.

AZ ETIÓP ELIT

Ennyi volt az etióp hadsereg magva, amelyről el lehetett mondani, hogy tagjai fel vannak fegyverezve, vagyis minden katona rendelkezett valamilyen fegyverrel, ha a jelentős részüik régen el is avult. A császár fegyvervásárlási kísérletei jelentősebb hitel, vagy kölcsön híján nem vezettek számottevő eredményre. Mindössze annyit sikerült elérnie, hogy a támadást megelőzően nagyobb mennyiségű hadianyaghoz jutott angol, belga, német és japán forrásokból. Így végeredményben ez a „jól felszerelt”, 100 000 főnyi elit hadsereg is jórészt csak puskákkal és első világháborús géppuskákkal rendelkezett, repülőgépe és tankja pedig egyáltalán nem volt. Még kedvezőtlenebb viszonyok uralkodtak az egyes tartományi fejedelmek által kiállított csapatoknál. Ezeknek tagjai inkább hadrakelt parasztok, pásztorok, vadászok voltak, mintsem katonák. Egyenruhát nem kaptak, szállító eszközökkel nem rendelkeztek, élelmezésükről gondoskodtak, még fegyverük is alig akadt. A mozgósított etióp férfiak száma a támadás pillanatában kb. 350 000 fő volt. Négy nagyobb egységre tagolták őket. A legnagyobb erőt, amely magában foglalta a központi etióp hadsereget is, a mintegy 200 000 főből álló északi hadsereg képezte Rasz Szejum főparancsnoksága alatt. A keleti csoport csakúgy, mint a déli, 70-70 000 főt számlált; a negyedik csoport képezte az úgynevezett főtartalékot.

A katonák számát tekintve tehát nagyjából azonos erők álltak egymással szemben. Harci feltételeik azonban nagyon eltérőek voltak. Az etiópok egyetlen előnye a helyismeret volt, ami a hegyes, erdős területen a gerillaharcmodorban jól megmutatkozott.

Az október 3-án megindított hadműveletek körülbelül két hétig tartottak, és ez alatt komolyabb csatározásra csak északon került sor. Október 5-én az olasz egységek elfoglalták Adigrat helységet, majd 6-án hajnalban erős tüzérségi előkészítés után támadást indítottak az Aduától északra állomásozó etióp erők ellen, s azok szétverése után a délelőtt folyamán bevonultak Aduába. Ezt követően Akszumért indítottak rohamot, és hosszabb, heves csatározások után be is vették a várost. 8-án és 9-én etióp ellentámadást kellett visszaverniük, majd Adua háta mögött jelentős partizánerekkel keveredtek harcba. Akszumot október 10-én az etiópok visszaszerezték, s az olaszoknak csak újabb nehézségek és áldozatok árán, 14-én sikerült ismét elfoglalniuk. Ezután északon hosszabb ideig nem került sor újabb támadó hadmozdulatokra. Délkeleten az olaszok nem találtak számottevő ellenállásra, kivéve a nevezetes Val-Val-övezetet, amelyet az etiópok birtokukba vettek. Itt az olaszok előrenyomulása egyébként csaknem háborítatlanul folyt Harar város irányába. A császár ezen a frontszakaszon visszavonulást rendelt el. Eközben Brit Szomálián át főleg Csehszlovákiától nagyobb mennyiségű fegyver és lőszer érkezett az országba. Délen az olaszok nemcsak bombázó repülőgépeket vetettek be, hanem a hivatalos jelentések szerint több ízben gázt is használtak. A frontok október 15-e körül megállapodtak. Az olaszok egyik fronton sem kezdtek újabb, nagyobb arányú támadó hadműveletbe. Ennek több oka volt. A katonai ok az lehetett, hogy a már elfoglalt vonalakra akarták szállítani a további előnyomuláshoz szükséges utánpótlást. A politikai ok abban rejlett, hogy egy-egy elfoglalt területet, mielőtt tovább merészkedtek volna, előbb mindig pacifikálni igyekeztek, azaz különféle módszerekkel igyekeztek letörni a helyi ellenállást. A harmadik ok pedig diplomáciai volt, mivel Mussolini ki akarta várni a világ közvéleményének reakcióját. Elképzelhető, hogy az esetleges tárgyalásokra igyekezett időt biztosítani. Anglia az olasz lépésekre csapatösszevonásokkal reagált Egyiptomban és Brit Szomáliában.

A következő napokban a figyelem a Népszövetség felé fordult. Az olaszok azzal érveltek, hogy ha a Népszövetség szankciókkal él, akkor kilép a szövetségből. Az angolok ragaszkodtak

a teljes embargóhoz, de végül csak fegyverbeviteli, hitel-, és pénzügyi tilalmat vezettek be. Azonban ezeket a tilalmakat több ország nem tartotta be (Svájc, Jugoszlávia, Ausztria). Az Egyesült Államok tovább folytatta semleges politikáját. A Népszövetség végül Olaszország és a háború szempontjából létfontosságú olaj, és szén bevitelét nem korlátozta. Így végeredményben semmi érdemleges nem történt, ami megállíthatta volna az olaszok további harci cselekményeit. Ezalatt hidegültek el végleg a francia–olasz kapcsolatok is.

Az olasz–etióp háború volt az első olyan gyarmati háború a történelem folyamán, amelyben a gyarmatosító ország tömegpusztító fegyvereket alkalmazott a védtelen hazai lakossággal szemben. A háborút az olaszok elsősorban gépekkel vívták, így tömegméretekben kipróbálhatták az új típusú eszközöket. Az etiópiai háború ebben a tekintetben is megelőzte a spanyol polgárháborút. Azonban azt is el kell ismerni, hogy az olasz haditechnika és taktika több tekintetben is megbukott. Az olasz hadászatot az jellemezte, hogy a tervezett támadási szakaszon, erős tüzéségi előkészítés után, amelyet bombázókkal végeztek, könnyű harcokocsik nyomultak előre. Ezeket követte a bennszülött lakosságból álló gyalogság, amely a közelharcot megvívta, s csak utánuk jelentek meg az olaszok, hogy a terepet megszállják. Utakat építettek, biztosították az utánpótlást, felvonultatták a tartalékokat, s csak ezután kezdtek a következő zóna meghódításához. A hadjárat harcászati célja az etióp haderő zömének megsemmisítése volt egy döntő ütközetben, s ezt követően a főváros elfoglalása.

Az akció elhúzódott. Az olaszok nem tudták kicsikarni a döntő ütközetet, az elfoglalt területek jelentős részét nem voltak képesek pacifikálni, s ugyanakkor veszteségeik egyre nőttek. Az olaszok problémái a szállítóeszközöknél kezdődtek, mivel azok általában nem tudtak megbirkózni a tereppel és a klímával. A bombázások sem érték el teljesen céljukat, stratégiai jelentőségük nem volt, hiszen kiépített utak nem nagyon voltak az országban. A bombázások egyedül a lakosság gyilkolására és megfélemlítésére voltak használhatóak. Az embervadászatban részt vettek a könnyű olasz vadászrepülőök is. Nem volt ritka az sem, hogy kijelölt vöröskeresztes kórházakat is támadtak. A kegyetlen gyilkolással az olaszok csak azt érték el, hogy maguk ellen bősítették az etiópokat; olasz katonának nem volt tanácsos fogásba esnie. A császár erői direkt lassították az olasz támadást, kitértek az összecsapások elől, nem vállaltak nagyobb csatákat, lesből támadtak inkább, ezzel komoly veszteségeket okozva az olasz csapatoknak mind erőben, mind harci morálban. Az etióp csapatok helyzetét tovább nehezítette az is, hogy ellátásukat nem oldották meg megfelelően, így azok egyre többször ragadtatták magukat a lakosság megsarcolására. Az etióp csapatok ráadásul a fegyelmet sem ismerték, így sokszor még a lehetséges védekezési módokat sem alkalmazták.

Miután a támadó olasz egységek október közepén elérték Akszumot, a front jó időre megmerevedett. Ugyanakkor délen, a Sibeli-folyó vidékén is megálltak az olaszok, s ezt követően csak lassan, szinte tapogatózva haladtak előre. Október 27-én északon megmozdultak, de ez az akciójuk szinte azonnal megtorpant. Nehezen érték csak el a Takkaze-folyót, ahol ismét hosszabb időre megálltak. Az olaszok november 8-án elfoglalták Makale városát. Ezt követően az olasz csapatok a Geva folyótól délre eső magaslatokon védelemre rendezkedtek be. Október végétől Graziani tábornok motoros alakulatai a déli hadszíntéren viszonylag könnyebben jutottak előre, mivel a terep nekik kedvezett. Az etióp erőket november közepén Jijiga és Harar környékére vonták vissza. A Graziani-féle hadsereg zöme pedig Korahétól északra, Gabredare területén rendezkedett be védelemre. Ekkorra azonban az etióp erő is felzárkóztak, és erős ellenállást fejtettek ki. Az elkeseredett harcok végeredménye etióp áttörés volt, visszavetették az olaszokat Korahétól északra, és Dagahaburtól

délre is. Több olasz alakulatot is elvágtak a főerőktől. Rasz Nasibu csapatai a Fafan völgyében Korahe felé, Rasz Deszta csapatai pedig az olasz erők nyugati oldala ellen támadtak. Az állandó olasz légitámadások ellenére nyomultak előre Dolo felé. Az olaszok ezért feladták támadásukat, s Graziani átcsoportosította erőit: zömében Dolónál vonta össze erőit. Ezt követően egészen január második feléig a déli fronton változatlan maradt a helyzet. Az olasz csapatok csak aktív védekezést fejtettek ki. Alapjában véve hasonló helyzet alakult ki az északi fronton is, azzal a különbséggel, hogy az etióp erők elitje és számszerű többsége itt állomásozott, és Hailé Szelasszié ezen a területen szándékozott nagyobb ellentámadást kibontakoztatni. November második hetében etióp csapatösszevonásokat hajtottak végre Amba Alagi körzetében. Az olaszok az aktív partizántevékenység miatt ezt nem tudták megakadályozni. Végeredményben tehát az történt, hogy az olaszok első sikereiket sem északon, sem délen nem tudták győzelemre váltani. A pozíciók biztosítására az olaszoknak újabb hadosztály bevetését kellett elhatározniuk. A nagy hangon reklámozott győzelmek a valóságban kudarcokat takartak. Ennek következtében Mussolini november közepén leváltotta De Bono tábornokot. A főparancsnokságot Badoglio tábornagy, az olasz hadsereg vezérkari főnöke vette át. Badoglio kinevezése nem hozott gyors változást a frontok helyzetében, bár újabb erősítéseket is bevetettek.

November második felében minden jel arra mutatott, hogy Hailé Szelasszié csapatai támadásra készülnek. A Makalétól délre összevont csapatok zöme a legjobban képzett és felszerelt császári haderőhöz tartozott. A császár főhadiszállását Daséba helyezte át, s onnan irányította az etióp erők felvonulását. Az olaszok további várakozásra voltak kárhóztatva, s az egész novembert partizánok vadászataival töltötték. December 15-re virradóan egy körülbelül 3000 főnyi etióp egység Akszumtól délnyugatra, a Takkaze-folyó mentén támadást indított, s az olasz csapatokat mintegy 20 kilométerrel visszavetette. Az olaszok jelentős veszteségeket szenvedtek. Ugyanakkor Tembien vidékén, a Geva folyótól északra, továbbá a Takkazétól északra is heves harcok folytak. Az etiópiiai jelentős területeket visszafoglaltak, s január első felében addisz-abebai hírek szerint már az egész Tembien-vidék a kezükben volt. Megközelítették a Gabar folyót. Erődítési munkálatokat végeztek, majd többször rajtaütöttek a makalei olasz védelmi állásokon. Végeredményben január közepére az olaszok az északi és déli fronton egyaránt kénytelenek voltak visszavonni előretolt állásaikat. Január végén nagyobb szabású etióp ellentámadás kezdődött. Átmeneti sikereket értek el, súlyos veszteségeket és nagy nehézségeket okozva az olasz hadvezetőségnek. A támadás végül összeomlott. A győzelmek ellenére január–februárban a császár hadseregében a bomlás jelei mutatkoztak. Ezt használta ki Badoglio tábornagy az összehangolt olasz támadás megindítására.

Ezalatt a tárgyalások tovább folytak a Népszövetség és a különböző politikai színtereken. Mussolini tárgyalási alpnak Etiópia átadását tekintette, amit Anglia és Franciaország elképzelhetetlennek tartottak. Így a Népszövetség az olajszankciók bevezetésével fenyegette meg Olaszországot. Mussolini időhúzó és megtévesztő politikája végül sikeres volt. A tárgyalások idején végig azt hangsúlyozta, hogy Olaszország a nyersanyagokból tetemes tartalékokkal rendelkezik, így nem érnének semmit a szankciók. A blöff teljes mértékben bejött. Mikor 1936. március 2-án a tizennyolcas bizottság tagjai összegyűltek, hogy a szakértő bizottság jelentése alapján döntsenek a szankció ügyében, már senki sem gondolt komolyan az olajembargó kimondására. Ráadásul ennek bevezetésével sem oldódott volna meg minden, hiszen nem biztos, hogy mindenki betartotta volna. Tehát el lehet mondani, hogy

Etiópiát feláldozták az európai békéért és erőegyensúlyért. Olaszország szinte az egész hadjárat alatt zöld utat kapott tervei végrehajtására. Ráadásul Hitler kihasználva a kialakult helyzetet 1936. március 7-én hajnalban bevonult a rajnai demilitarizált övezetbe, valamint bejelentette a locarnói szerződés megszüntét.

Győzelem!

Az olasz hadsereg február 15-én az etiópiai északi fronton Makalétól délre támadásba lendült, s elfoglalta az Amba Aradam hegyvonulatot. Az áttörésnél a császár csapatai jelentékeny veszteségeket szenvedtek. Ezt követően az olaszok nyugati irányba támadtak, s a Tembien vidékén álló etióp erőket rohamozták meg. Közben délen Graziani is elindult Rasz Nasibu hadserege ellen. Az olaszok északon hamarosan elérték Aderat területét, majd 28-án birtokba vették Amba Alagit. A hó végén Tembien környékén is befejeződtek a kemény küzdelmek; az olaszok bekerítették és felmorzsolták az ellenséges csapatok nagy részét. Ezután ismét Takkaze felé nyomultak előre, akkor már minden komolyabb ellenállás nélkül. Elfoglalták Alkadra vidékét, s március közepén elérték az Asangi-tóhoz. Itt vonta össze a császár legjobb csapatait, s döntő ütközetre készült. Döntése nem volt szerencsés, minthogy előre lehetett látni az etióp erők vereségét és felmorzsolódását. Támadását a császár március 31-án indította meg, s napokon belül katasztrofális vereséget szenvedett. Az összeomlás után megnyílt az olaszok előtt az Addisz-Abebába vezető út. Ilyen körülmények között természetesen már nem volt érdekes, mi történik Genfben. A Népszövetség egyébként is német lépéssel volt elfoglalva. Az olaszok eközben szinte zavartalanul nyomultak előre. Graziani is jelentős előrehaladást tett, s elfoglalta Neghellit, ami kb. 200 kilométerre fekszik a határtól. Az olaszok északon elfoglalták Gondart, majd gyors iramban közeledtek a főváros felé. A császár május 2-án Djiboutin keresztül elmenekült, s egy angol hadihajó fedélzetén Palesztinába távozott. Ezt követően a rendetlenül visszaözönlő etióp csapatok valóságos anarchiát idéztek elő Addisz-Abebában. A közigazgatás teljesen megszűnt. Az olaszok Badoglio tábornok vezetésével május 5-én bevonultak a fővárosba. Bár az olaszok ekkor még csak az ország felét szállták meg, Mussolini még ezen a napon bejelentette a háború diadalmas befejezését, Etiópia bekebelezését és az „Olasz Birodalom” megalapítását. Május 9-én a Fasiszta Nagytanács formailag is deklarálta az etiópiai olasz fennhatóságot. Ezzel a lépéssel szinte minden érvényben lévő szerződést megszegtek. Az elkövetkezendő napokban sem történt semmilyen retorzió Olaszországgal szemben. Június 20-án az Egyesült Államok visszavonta az embargókat. Július 15-én a Népszövetség is feloldotta a szankciókat, ezzel hivatalosan is beismerve az olasz-etióp háború befejezését. Az olaszoknak ezzel még nem sikerült teljesen pacifikálni az országot, ez csak ez év októberére valósult meg. Rövid időn belül az Egyesült Államokon kívül – valamilyen formában – mindenki elismerte Etiópia annexióját. 1936 végére az olasz-etióp háború végleg lekerült a nemzetközi tárgyalások napirendjéről.

Tűz!

A háború egyik következményeként azt lehet megállapítani, hogy kialakultak a második

világháború katonai táborai. Egyértelműen meg lehet állapítani, hogy elsődleges szempont mindig az európai béke, és status quo megtartása volt, bármi áron. Továbbá az olaszok „dicsőséges” előrenyomulása előrevetítette második világháborús eredményeiket, taktikájuk elavultságát, technikai lemaradásukat. Az olasz–etióp háború tipikus példa volt az európai nagyhatalmak politikai céljainak megvalósítására, valamint az első világháború óta kifejlesztett új fegyverek kipróbálására is ideális terepet nyújtott.

Felhasznált irodalom

ORMOS MÁRIA: *Háború Etiópia földjén*. Budapest, 1970, Kossuth.

GÁRDOS MIKLÓS (szerk.): *Az olasz–etióp háború*. Évfordulók: 1985. 317–323.

GÁRDOS MIKLÓS: *A panoptikum raktára*. Budapest, 1980.

ORMOS MÁRIA: *Mussolini: politikai életrajz*. Budapest, 1987, Kossuth.

KIS ALADÁR: *A Duce*. Budapest, 1989, Zrínyi.

KOTECZKI ISTVÁN

A magyar légierő megszervezése és a kárpátaljai hadművelet légi eseményei

1. Előszó

1939. március 15-én az önálló Szlovákia kikiáltását, illetve a Cseh–Morva Protektorátus létrehozását követően a magyar hadsereg megindította hadműveleteit Kárpátalja visszaszerzésére. Március 17-ére elérték a lengyel határt, majd néhány nappal később március 23-án – kihasználva a térségben fennálló, még nem rögzített államhatárok és geopolitikai érdekeltségek adta lehetőséget – folytatta előrenyomulását Szlovákia területén északkeleti irányban Kassa és Eperjes felé, hogy minél nagyobb területi nyereségre tehesen szert északi szomszédja kárára a revízió végrehajtása okán. E hadműveletben a harcok során a papíron még csak egy éve létező magyar légierő, a Magyar Királyi Honvéd Légierő is átesett a tűzkeresztségen, tevékenyen kivette a részét a hadi tevékenységből, sőt, kiváló eredménnyel, 9:0 légyőzelem-aránnyal zárta a hadjáratot. Ezekről a légi harcokkal, valamint a fegyvernem trianoni békeszerződéstől az első éles bevetéséig történő időszakkal szeretném a tisztelt olvasót megismertetni.

2. A magyar légierő a trianoni békeszerződés után, a teljes rejtés időszakában (1923–27)

Az 1918–19-es magyarországi forradalmi események, a belgrádi konvenció, az újabb és újabb diplomáciai jegyzékek a szinte havonta változó végleges demarkációs vonal kijelöléséről világossá tették, hogy a Nagy Háborút követő béke merőben más lesz, mint az eddigi fegyveres összecsapásokat lezáró szerződések. Az illetékesek ezért igyekeztek a nemzeti vagyont minél nagyobb mennyiségben meg- és átmenteni. Konkrétan a fegyveres erők

részéről a Hadügyminisztérium légügyi osztálya már 1919-ben kezdeményezte, hogy légi-erőt mentsek át a polgári légi forgalomba, hogy szükség esetén reaktiválható legyen.¹ A magyar kormány előtt 1920 február óta ismertek voltak a készülő magyar békediktátum repülést tiltó pontjai. Ezért az aláírást megelőzve már elkezdték a fedőszervek létrehozását. A légierő parancsnoksága Petróczy István alezredes vezetésével ezután Kereskedelmi Minisztérium Légiforgalmi Szakosztályaként működött. A repülő erőket a Magyar Aeroforgalmi Rt. – MAEORT – alá rendelték. A legtöbb repülőgépet leszerelték és elrejtették, a bombázó és felderítő típusokat pedig utasgéppé minősítették át. A vadászgépekből postagépek lettek. 1920. június 4-e után a Légügyi Ellenőrző Bizottság – az antant ellenőrző szerve – a még fellelt repülőipart és gépállományt megsemmisítette.

Trianon olyan hadsereget teremtett, amely a minimális védelmi feladatokat sem tudta ellátni. Megszüntették az általános hadkötelezettséget, a létszámot 35 000 főben maximalták – ebből 1750 fő lehetett tiszt –, s csak belső rendfenntartó és határőr feladatok végrehajtására alkalmazhatták. A hadianyagimportot megtiltották, az országban mindössze egy hadianyaggyár működhetett, állami ellenőrzés mellett. Páncélosok, repülők, léghajók, fenntartása, importja, gyártása szintén tilos volt.²

1923-tól újraindulhatott a repülőgépgyártás, de csak szigorú korlátozásokkal. Ezeket a megszorító rendelkezéseket a magyar szervek, ahol csak tudták, kijátszották, s a gépeket folyamatosan mozgatták Szeged, Szombathely és Székesfehérvár–Sóstó repülőterek között. A légierő parancsnokságát Légügyi Hivatal néven szervezték át; a légi csendőrség lett az új légierő magja, 548 géppel.³ Az első harci alakulatok 1926–27-ben álltak fel. A rejtett alapfokú pilótaképzés Szombathelyen, a harci kiképzés Szegeden folyt. Az alakulatokat időjelző és légiposta csoportoknak álcázták. A teljes rejtés időszakában kilenc repülőszázad működött három repülőosztályba szervezve.

3. A légierő a politikai enyhülés időszakától a bledi konferenciáig (1925–1938)

A politikai enyhülés 1925-től, a locarnói konferenciától számítható. Az 1927-es párizsi egyezmény lazított a repülőgépgyártás szigorú korlátozásán, és megszüntette a *Légügyi Ellenőrző Bizottságot*. 1928-ban a magyar kormány szerint magára vállalta a légi tevékenység nyilvántartását és jelentését a Népszövetségnek. Amellett számíthatott az ország Mussolini diplomáciai támogatására is. A húszas évek végén nagymértékben emeltek a repülőállomány létszámát. 1928-ban Bethlen István miniszterelnök 300 millió pengős katonai kölcsönt és 400 repülőgépet kért a ducétól, valamint utasították a Weiss Manfréd-gyárat, hogy rendezkedjék be repülőgépgyártásra. Cserébe az állam kötelezettséget vállalt, hogy átvesz évente 50 darab repülőgépet, és a megrendelések 60%-át biztosítja Weiss Manfréd Repülőgépgyár és Motorgyár Rt.-nek.⁴ 1929-ben magyar delegáció utazott Olaszországba, hogy kiválassza a légierő vadász- és bombázógepeit. Magyar kérésre a Caproni bombázókat Jupiter motorokkal szerelték – ezek lettek a Ca-101bis típusok. Vadászként a FIAT Cr-20 repülőgépet ajánlották.⁵ 1931-től már a légierő alakulatai is rész vettek a hadgyakorlatokon; ez évben három közelfelderítő, egy távolfelderítő, egy vadász- és egy bombázószázad működött. 1932-ben érkezett 12 darab FIAT Cr-20bis repülőgép, 1933-ban pedig a Cr-30-as típus.⁶ 1935–36-tól 76 darab FIAT Cr-32-est, 66 darab Junkers Ju-86-ost, 46 darab Heinkel He-46-ost, 18 darab He-70-est és 3 darab Ju-52-est kapott a légierő.⁷ 1938-ig

mindössze egyetlen hazai típus gyártását kezdték meg, a WM-21 közelfelderítőjét, holott a hazai repülőgépgyártás fejlesztése is a kormányzat tervei között szerepelt. Az 1938. augusztus 20-23-át követő blei konferencián aláírt egyezmény után lehetőség nyílt a legális fejlesztésre – Magyarország kötelezte magát, hogy revíziós igényeit nem fogja fegyveres úton érvényesíteni, cserébe a kisantant államok elismerték hazánk fegyverkezési jogát. Ez évben megalakult az önálló Magyar Királyi Honvéd Légierő egy vadászrepülő-ezreddel (két osztállyal és három-három századdal), két bombázóezreddel (2. bombázóezred első éjjeli osztálya két századdal, a második nappali osztály három századdal; 3. nappali bombázóezred hat századdal) és egy önálló távolfelderítő repülőosztály (két század). A hét közelfelderítő század a hadtestparancsnokságnak lett alárendelve.⁸

4. A Dél-Olasz Repülő Tanfolyam (D. R. T.)

Az újonnan beszerzett gépeken megindult ki- és átképzés hamarosan komoly áldozatokat követelt. Nemcsak a repülőgépek semmisültek meg, hanem a személyi állomány is halálos veszteségeket szenvedett. A Magyar Királyi Honvédség felállított egy bizottságot, melynek többek között az is feladata volt, hogy tájékozódjon a légierő állapotáról. Ebbe beletartozott a személyzet helyzete, a repülőanyag-vásárlás, a pénzügyi finanszírozás, a repülőterek minősége, stb. A jelentést 1938. augusztus 24-én leiratban küldték el a honvédelmi miniszternek. Megállapították, hogy a baleseteket a repülőgépek elhasználtsága, korszerűtlensége okozta. „Lassú járatú gyakorló repülőgépeken kiképzett pilóta- és megfigyelő személyzet nem működhet kifogástalanul a sokkal nagyobb sebességű hadigépeken. Modern, gyorsjáratú gépek megfelelő számban való beállítása nélkül a kiképzés sem lehet megfelelő.”⁹ Pilótákban és kiképzőtisztekben nem biztosított az utánpótlás, valamint hiányzik „egy második pilótaiskola, miután a jelenlegi nem tudja kiképezni a szükségletet és a kiképzést csak a polgári pilóta fokig tudja elvégezni. A tábori alakulatokhoz szükséges személyzetharci kiképzése a tábori alakulatokat terheli... a kiképzés a követelményekkel nem tud lépést tartani.” Még a bizottság felállítása előtt magyar részről felmerült a kérés 200 fő növendék olaszországi kiképzésére. A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium illetékesei felkérték Eraldo Illari tábornokot, a Ministro dell' Aeronautica Italiana elnöki osztályának vezetőjét, hogy kétszáz növendék harci pilótává történő kiképzésére előzetes tervet készítsen. Ő ezt elvégezte, s a tervet a római magyar katonai attasén keresztül eljuttatta a Magyar Királyi Honvéd Légierő parancsnokához, aki néhány kiegészítéssel elfogadhatónak minősítette (pl.: olasz–magyar kiképzés összehangolása, fegyelmi felelősségre vonás szabályozása, műszaki képzés biztosítása, kísérőszemélyzetbe olaszul beszélő tisztek és altisztek kerüljenek). A Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium szervezett egy előzetes képzést 250 fő részére, ebből választották ki azt a 200 embert, akiket a Dél-Olasz Repülő Tanfolyamra (D. R. T.) delegáltak. A kontingens tíz altiszt és öt tiszt kíséretében 1938. október 15-én érkezett meg Grottagliébe. A kiképzés október 18-án kezdődött.

A D. R. T. két részre oszlott: tiszt és altiszt képzésre. A tanulmányok befejezése után a növendékek vizsgát tettek, s csak a sikeres katonai képesítés után kapták meg a pilóta-ormesteri rendfokozatot. Az oktatás iskola repülőgépeken indult, elméleti tananyaggal egybekötve (aerodinamikai-, sárkány-, motor-, fegyverzet-, rádióismeretek). A befejezés hadi-repülőgépeken való gyakorlórepülésekkel történt. Válogatás alapján 50 főt felderítő, 60 főt vadász, 90 főt pedig bombázópilótává képeztek. A tanfolyam személyenként 80 óra volt,

ebből 60 óra repülés gyakorló gépen, 20 óra harci gépen. 1938. december 28-án a két ország légügyi minisztere aláírta a D. R. T.-szerződést. Eraldo Illari kijelentette, ha a kiképzést nem sikerül a tervezett nyolc hónap alatt végrehajtani, meghosszabbítják azt négy hónappal a térítési összeg változtatása nélkül. A rendelkezésre álló gépállomány alacsony száma miatt a tervezett határidőt nem tudták tartani. Előfordult például, hogy egyetlen repülőgép sem volt üzemképes állapotban. A római magyar katonai attasé konzultált Illarival, a tábornok elrendelte, hogy biztosítsanak elegendő számú repülőgépet és több oktatópilótát küldött Grottagliébe.

A kiképzés 1940. májusra fejeződött be. Összesen 178 fő végzett. Egyetlen halálos áldozat volt, *Megyery Móczer László* karpaszományos őrmester. A tanfolyam lezárása, az adminisztráció és a végelszámolás augusztusra ért véget.⁹

5. Az első bécsi döntéstől a kárpátaljai bevonulásig

1938 szeptemberben Münchenben Európa jövőjére nézve döntő jellegű megállapodás született: a francia és az angol diplomácia beleegyezett a Szudéta-vidék Németországhoz csatolásához. Kissé erőteljesebben fogalmazva úgy is mondhatnánk, hogy Daladier és Chamberlain miniszterelnökök – Mussolini asszisztálásával – feláldozták Csehszlovákiát a Hitlerrel való béke érdekében – adott szavuk ellenére. Ez a döntést precedenst jelentett a magyar revízió ügyében is; 1938. november 2-án megtörtént az első terület-visszacsatolás: a Felvidék déli része „hazatért”. Ennek eléréséhez azonban nemcsak a tárgyalóasztal mellett folytak komoly harcok...

Az első légi incidensek még 1938 nyarán történtek. Csehszlovák felderítő repülőgépek ellenőrizték, vannak-e magyar katonai előkészületek. A légvédelem a berepüléseket nem tudta megakadályozni, az 1/1. íjász (1. vadászrezd 1. század) vadászszázad folyamatosan őrzőjáratozott a Duna vonalán. Egy ilyen ellenőrző repülés során Pongrácz László és kísérelője egy határsértő repülőgépet üldözve, behatolt Csehszlovákia légtérébe, majd Érsekújvár felett tüzet nyitott ellenfelére. Az esetet diplomáciai tiltakozás, majd katonai felelősségre vonás követte; Pongráczot felfüggesztették, a légierő parancsnoksága pedig elrendelte, hogy a repülőgépek maximum 5 km-re közelíthetik meg a határvonalat.¹⁰ A bécsi döntés előtt is folytak az intenzív berepülések, röpcédulákat szórtak Szőgye-Vének (Szigetköz délnyugati részén), Komárom és Tatabánya környékén. Minderről csendőrségi jelentés is beszámolt.¹¹ Történt magyar berepülés is a visszacsatolandó területek fölé november 3-6. között, de ezután megszűntek.

A magyar politikai vezetés revízió e látványos első sikere után már tudatosan készült a Kárpátalja visszaszerzésére – akár fegyveres erővel, önálló akció keretében is. Teleki Pál e terület megszerzését a történelmi határon kívül az ország mozgásterének növelése céljából is fontosnak tartotta.¹² A „nagypolitika” eseményei mondhatni a kezére játszottak. 1939. március 13-án Berlinben végleges döntést hoztak a csehszlovák kérdésről. Budapestet is értesítették, engedélyezve az önálló kárpátaljai katonai akciót, melyet előzőleg keményen elleneztek a németek. Március 14-én kikiáltották a Szlovák Köztársaságot, 15-én a németek bevonultak Prágába, és létrehozták a Cseh–Morva Protektorátust.

A magyar kormány március 13-án elrendelte a harckészültséget, és megkezdte a Kárpátalja visszaszerzésére indított hadművelet végrehajtását. Az itt alakult Volosin-kormányt se a megszűnő csehszlovák, se a magyar vezetés nem ismerte el. A katonai akció 15-én

kezdődött, és 17-én el is érték az egykori lengyel–magyar határt. Mivel ezen a területen eddig – 1920 és 1939 között – államjogi határ nem volt Magyarország és Csehszlovákia között a magyar fél ezt igyekezett kihasználni, s az ellenőrzése alatt álló területet nyugat felé – Kassa és Eperjes irányában – kiterjeszteni. A hivatalos magyar álláspont szerint az Ung folyó völgyének biztosítása a kárpátaljai hadművelet folytatásának célja.

A néhány napos szlovák légielő azonban felvette a harcot.

Áttelepítették Pápáról a 3/II. bombázóosztály (3. bombázóezred 2. osztálya) két századát, a 3/4. Sárkányt és a 3/5. Hüvelyk Matyit (3. bombázóezred 4. és 5. százada); Veszprémből a 3/3. Sárga vihar századot Debrecenbe, az 1/1. íjász vadászszázadot Ungvárra, az 1/2. Ludas Matyit Miskolcra, az 1/3. Pumát pedig Csap tábori repülőterére; gépeik itt beleragadtak a sárba. Az 1. önálló távfelderítő osztály gépeit Kecskeméten helyezték el. A vadászszázadokban 9-9 FIAT Cr-32, a bombázóknál Junkers Ju-86 K2, a felderítőknél 18 Heinkel He-70 típusú repülőgépet vontak össze.¹³ A szlovák légielő körülbelül 70 repülőgéppel – Avia B-534 vadász-, Letov Š-328 felderítő-bombázó és Avia B-71 bombázógépekkel – Igló és Sebartova (Eperjes) repülőterére települt. A magyar csapatok március 23-án kezdték meg a hadműveleteket, a szlovákok 3-3 Š-328-assal támadták a felvonulást. A bombázókat három B-534 fedezte, egyiküket a magyar légvédelem lelőtte. Az egyik Š-328 is találatot kapott, de vissza tudott térni a bázisára. Délután három B-534 támadta a páncélos és gépesített csapatokat, a légvédelem ismét lelőtt egyet, a pilóta életét veszítette. 24-én a készségi raj három Cr-32-ese megtámadott 6-6 B-534-est Szobránc térségében. Kettőt lelőttek, egyet megrongáltak – ez utóbbi kényszerleszállt – saját veszteség nélkül. Aznap délelőtt Szobránc és Lodomirov között bombatámadás érte a 2. gépkocsizó tüzérszázad oszlopát. Több gépjármű megsemmisült. Ungvárt is bombázták, itt a légvédelem az egyik Š-328-ast lelőtte. Délután a légielő parancsnoksága elrendelte Igló repülőterének bombázását. A feladat végrehajtására a 3/4. Sárkány és a 3/5. Ludas Matyi századokat jelölték ki. A vadászfedezetet az 1/1. íjász és 1/2. Ludas Matyi adta. A célterület fölé csak a Ludas Matyi kísérte el a bombázókat, az íjász ugyanis – épp a felszállásuk előtt beérkezett riasztás alapján – elfogta a Szobránc felett levő három Š-328 bombázóból és hat B-534-es kísérővadászból álló szlovák köteléket. Az íjászok hat gépet lőttek le saját veszteség nélkül. Az iglói támadás nem egészen úgy sikerült, ahogy tervezték. A 3/5. parancsnoki raja motorhiba miatt 8-10 perces késéssel indult. Hogy a lemaradásukat behozzák, egyenesen Igló irányába repültek. Navigációs tévedés miatt azonban a bombáikat a már visszacsatolt Rozsnyó felett oldották. Halálos áldozat szerencsére nem volt. Kovács Elemér alezredes rajparancsnokot az eset kapcsán leváltották. Ugyanezen század egy másik raja Miskolc üres repterét bombázta; a fennmaradó 12 gép végrehajtotta a feladatot, és veszteség nélkül visszatért Debrecenbe. A kísérővadászok visszafelé repeszbombákkal támadták Sebartova repülőterét; innen azonban már korábban áttelepítették a repülőerőket Iglóra. Március 31-én a két ország aláírta az új határegyezményt, a légielőt visszahelyezték helyőrségeikbe.

Szlovák források szerint¹⁴ azonosítható repülőgépet vesztek, plusz tízet az iglói bombázás idején. A technikai és számbeli fölény ellenére – pl. Iglón három századnyi (27 gép) vadászgépet vontak össze, a B-534-nek jobb és erősebb volt a fegyverzete – a magyar pilóták kivívták a légi uralmat. Köszönhető ez a jobb kiképzésnek – felvidéki harcokban részt vett légi győzelmes pilótákat a D. R. T.-ről rendelték haza egy héttel azelőtt¹⁵ – és az újdonság, a függőleges síkú légi manővereknek. Azonban a légielő parancsnokság hadműveleti kivitelezése több helyen is csorbát szenvedett. Eredetileg öt századnyi – 45 gép – bombázóval

kívántak csapást mérni Igló és Eperjes repülőterére két vadászszázad kíséretében. Kivitelezési hibák miatt – pl. a szombathelyi bombázószázad az alegységparancsnok hibájából lekészte a támadást – nem sikerült, de ennek ellenére a bombázó-alakulatok bevetése véglegesítette a magyar légi fölényt.

A hadműveleteket követően hatalmas katonai és állami ünnepekre került sor. A légi harcokban részt vett pilóták közül többeket vitézzé avattak, s az új fegyvernem, a légierő fantasztikus eredményű bemutatkozása kapcsán többen úgy érezték, beteljesedett Horthy Miklós egy évvel azelőtt, 1938-ban tett jóslata, mely szerint: „lovas nemzet voltunk, repülő nemzet leszünk”.¹⁶ Azt azonban elfelejtették figyelembe venni, hogy nem a teljes csehszlovák légierővel, hanem „csak” a töredékével, az éppen alakuló-átszerveződő szlovák repülőcsapatokkal kellett megküzdeni. Mindez azonban semmit sem von le annak a ténynek az értékéből, hogy a Magyar Királyi Honvéd Légierő kiállta a próbát, s bebizonyította: a modern hadviselés elképzelhetetlen a légierő nélkül.

6. A hadműveletekben részt vett egyes repülőgépek történeti-technikai adatai

FIAT Cr-32

1936. április 26-tól decemberig az olaszok 76 darabot leszállítottak a Légügyi Hivatal részére. A gépállományból hat repülőszázadot alakítottak. A Cr-20-ashoz képest erősebb volt a motorja, könnyebb szerkezetű és kisebb fesztávolságú gép lett, kitűnő manőverező- és műrepülő képességgel. Az olasz fegyverzetet a magyar gyártmányú Gebauer motorgéppuszkákra cserélték. E típusnál a motor végezte kényszermeghajtás révén a töltést, elsütést és az ürítést, így sokkal gyorsabb és megbízhatóbb volt, mint az eredeti gyári példány. 1938-ban az Anschluss után a németek átadtak az osztrák állományból további 32 darab Cr-32-est. 1939 márciusában kilenc légigyőzelmet arattak a típussal.¹⁷

Junkers Ju-86 K2

1936-ban Heinkel a He-111 szállítására tett ajánlatot, de a magyar K-14 motor beépítésének nehézségei miatt az üzlet meghiúsult. A németek viszont vállalták e motorral a Ju-86 szállítását. 1937-től folytak a leszállítások, s 1938-tól már a harckiképzésben is részt vettek. A szombathelyi 2/3. Buzogány és 2/5. Halál, a tapolcai 3/1. Isten nyila és 3/2. Isten kardja, a veszprémi 3/3. Sárga Vihar, valamint a pápai 3/4. Sárkány és a 3/5. Hüvelyk Matyi századokat szerelték fel vele. Első harci bevetésüket 1939 márciusában Igló repülőtere ellen hajtották végre.¹⁸

Heinkel He-70

1937-ben a Magyar Királyi Honvéd Légierő legkorszerűbb gépének számított. Eredetileg a polgári forgalomban alkalmazták. A távolfelderítő változatnál az utasteret egy nagyméretű üzemanyagtartály foglalta el. E típussal szerelték fel az I. önálló távolfelderítő osztály két századát. Repülőgépeik részt vettek az 1939-es kárpátaljai hadműveletekben.¹⁹

Táblázat: *A magyar légierő gépeinek technikai adatai*

Gyár	FIAT	Avia	Letov	Avia	Junkers	Heinkel
Típus	Cr-32 vadászrepülőgép	B-534 vadászrepülőgép	CE-328 közelfelderítő	B-71 bombázó repülőgép	Ju-86K2 bombázó repülőgép	He-70K távolfelderítő
Fesztáv (m)	9,50	9,40	13,71	20,33	22,50	14,80
Hossz	7,45	8,10	10,36	12,27	17,60	11,95
Motor és Teljesítmény	FIAT A30RA 650 LE	Avia HS-12Y 860 LE	Walther-Pegasus II-M2 2 db 580 LE	Avia HS-12Y 2 x 860 LE	2 db WM-K14 2 x 860 LE	WM-K14 860 LE
Max. sebesség	366 km/h	394 km/h	280 km/h	430 km/h	360 km/h	435 km/h
Hatótáv	600 km	500-600 km	700-1200 km	1000 km	1800 km	1200 km
Fegyverzet	2 db 8 mm gépp., 4 db 7,92 mm gépp., 12x2 kg bomba	10-12x2 kg bomba	3 db 7,92 mm gépp., 350 kg bomba	3 db 7,92 mm gépp., 600 kg bomba	3 db 8 mm gépp., 800-1000 kg bomba	1 db 8 mm gépp. ²⁰ -

Felhasznált irodalom

- BORNHARDT ÁTTILA-SÁRHIDAI GYULA-WINKLER LÁSZLÓ: *A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete*. Budapest, é. n., Zrínyi Kiadó.
- CSANÁDI-NAGYVÁRADI-WINKLER: *A magyar repülés története*. 2. kiadás. Budapest, 1977, Műszaki Könyvkiadó.
- DOMBRÁDY LÓRÁNT-TÓTH SÁNDOR: *A Magyar Királyi Honvédség. 1919-1945*. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.
- M. SZABÓ MIKLÓS: A Magyar Királyi Honvéd Légierő a második világháborúban. In *Magyarország a XX. században*. I. köt. Szekszárd, 1996, Babits Kiadó.
- Magyarország hadtörténete*. II. köt. Budapest, 1985, Zrínyi Katonai Kiadó.
- NAGYVÁRADI SÁNDOR-M. SZABÓ MIKLÓS-WINKLER LÁSZLÓ: *Fejezetek a magyar katonai repülés történetéből*. Budapest, 1986, Műszaki Könyvkiadó.
- PATAKY IVÁN-ROZSOS GYULA-SÁRHIDAI LÁSZLÓ: *Légi háború Magyarországon felett*. I. köt. Budapest, é. n., Zrínyi Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC. *Magyarország a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris.
- TOP GUN 1992/2., 6. és 1998/2., 3. számai.

Jegyzetek

- M. Szabó: i. m. 14-15.
- Magyarország a XX. században, 321.
- Uo. 323.
- M. Szabó: i. m. 16-17.
- Csanádi-Nagyvárad-Winkler: i. m. 195.
- TOP GUN, 1998/2. sz. 16.
- Uo. 16.
- Bornhardt-Sárhidai-Winkler: i. m.: 246.
- TOP GUN, 1998/3. sz. 40-43.
- Pataky-Rozsos-Sárhidai: i. m. 20.
- Uo. 20-21.

- ¹² Magyarország a XX. században, 111.
¹³ Dombrády-Tóth: i. m. 135.
¹⁴ Pataky-Rozsos- Sárhidai: i. m. 21. p.
¹⁵ TOP GUN, 1992/2. sz. 19.
¹⁶ SZENTNÉMÉDY FERENC: A magyar légierő első diadala. MKSz, 1939. 6. sz. 118. Lásd Szabó: i. m. 32.
¹⁷ Bornhardt-Sárhidai-Winkler: i. m. 332.
¹⁸ Uo. 372.
¹⁹ Uo. 276.
²⁰ Pataky-Rozsos-Sárhidai: i. m. 220.

Számunk szerzői

ÁCS TIBOR tanár (Szeged); ANDÓ JÁNOS tanár (Bugyi); BAKAY KORNÉL régész (Kőszeg); BARICZ ÁRPÁD hallgató (JATE BTK – JGYTF); BODNÁR TAMÁS hallgató (JGYTF); CSONKARÉTI KÁROLY történész (Budapest); ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged); FORRÓ LAJOS tanár (Szeged); HEGYI GERGELY hallgató (JGYTF); JANCSÁK CSABA tanár (Szeged); KISS GÁBOR FERENC tanár (Szeged); KOTECZKI ISTVÁN hallgató (JATE BTK – JGYTF); KOVÁCS GYÖRGY Phd-hallgató (JATE TTK); MÉSZÁROS CSABA hallgató (JGYTF); NÓTÁRI TAMÁS hallgató (JATE BTK – ÁJTK); RÓNYAI LÁSZLÓ hallgató (JGYTF); VINCZE JÓZSEF hallgató (JGYTF); VÍZVÁRI DÓRA hallgató (JGYTF).

ENGI JÓZSEF

Pihenő

A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata

A kezdetektől a 19. század végéig

A közúti közlekedéssel könyvtárnyi szakirodalom és szaklap foglalkozik. Az utakról, a műtárgyakról, a járművekről, a mozgatóerőről, a kiszolgáló létesítményekről, a közlekedési és jogi szabályokról, az utakon közlekedőkről, a defenzív vezetésről, a balesetek elemzéséről és még számtalan részterületről bőven található irodalmi anyag. Ez a terjedelmes ismeretanyag azonban a közúti közlekedés szervezésével és vezetésével átfogóan külön fejezetben azért sem foglalkozik, mert olyan hatályos törvényekről, utasításokról, rendeletekről van szó, amelyek a technika fejlődésével, a közúti közlekedés feladatainak bővülésével többször is változtak. Ezekkel a változásokkal együtt változott a szervezeti forma, munkakörök szűntek meg és újabbakat hoztak létre, azokat pedig újabb belső utasításokkal, rendeletekkel szabályozták, a régieket pedig hatályon kívül helyezték és feledésbe merültek. Ezekből mutatunk most be egy csokorra való.

A közúti közlekedést azzal a pontosítással tekinthetjük egyidősnek az emberiség történetével, hogy az első utak az ivóvizekhez, a vadászó és halászó helyekhez vezető gyakran használt ösvények, csapások voltak. A döntő változás akkor történt, amikor őseink rátértek a földművelésre és bővítették a szerszámok körét, megalkották a kerekes járművet. A kerék felfedezése az emberi haladás döntő jelentőségű eseménye volt, az állatokkal vontatott szekér pedig jelentősen megnövelte a szállítási teljesítményeket.

A rabszolgatartó államokban nagy vagyont halmoztak fel, és ez nagyszabású építkezéseket tett lehetővé, ami szükségyszerűen maga után vonta a közlekedési eszkö-

zök fejlesztését is. A vas felfedezése után erre is megnyílt a lehetőség, és megkezdődött a korábbinál sokkal jobb minőségű szekerek tömeges gyártása. A közlekedés kezdetben ezekkel a járművekkel is a természetes utakon bonyolódott le. A féket ekkor még nem ismerték, ezért a lejtőkön lefele csak nagyon óvatosan haladhattak. A kereskedelem fejlődése és a kialakuló államok igazgatása, védelme szükségessé tette a természeti akadályokat leküzdő, biztonságos műutak építését. Az ókori útépítésben az asszírok nyomán a perzsák, majd a rómaiak és a kínaiak jártak élen, de a legnagyobb mesterek a rómaiak voltak. A rómaiak öt évszázad alatt építették ki közel 300 ezer kilométer hosszú úthálózatukat, és kijavítottak, átépítettek sok régebbi perzsa, görög, egyiptomi és kelta utat is.

A római úthálózat és az egész közlekedési rendszer elsősorban katonai célokot szolgált és annak tökéletesen megfelelt. A rabszolgaságra felépített társadalmi rendszerben azonban arra is szükség volt, hogy a provinciák terményeit a vízi közlekedés mellett a szárazföldön is viszonylag gyorsan és biztonságosan lehessen a birodalom központjába, Rómába szállítani. Rómából a *Milliarius aureumtól* (arany mérföldkő) a város kapuin át tizenhét útvonal indult ki az akkori világ minden tája felé. A birodalom útjain menteltek a katonák, élénk forgalmat bonyolítottak le a kereskedők, és sok-sok ember azért közlekedett rajtuk, hogy úti célját elérve ügyes-bajos dolgait elintézzze. Kisebb távolságra a szegényebb emberek gyalog, esetleg szamar vagy öszvér hátán utaztak. Lóval főként az állami posta futárai és a hírvivő küldöncök száguldottak, őket akadályozni

főben járó vétség volt. A vagyonos polgárok és családtagjaik kocsin utaztak. Többfajta kocsit ismeretek, de ezek közül a galliai eredetű raedán utaztak a legszívesebben, és ezt a kocsit használta az állami posta is. Igen kedvelt volt még az etruszk eredetű kétkerekű *carpentum*, amin főként előkelő hölgyek utaztak. A nagyobb távolságra utazók négykerekű, szármolyos kocsit vettek igénybe, amivel poggyászt is vihettek magukkal. Az utak gondozásáról és biztonságáról az állam gondoskodott. Az utak mentén az utasokat is kiszolgáló lóváltó állomások voltak. A rómaiak hozták létre a közforgalmú közlekedés és útigazgatás első szervezetét, ami olyan kitűnően működött, hogy például Rómából Milánóba 11 nap alatt kényelmesen el lehetett utazni. A városok egyre növekvő forgalmát Julius Caesar i. e. 45-ben törvényben szabályozta. Megtiltotta, hogy Róma és a vidéki városok útjain a Vestszüzeken kívül bárki más a nappali órákban kocsival közlekedjen. A törvény értelmében azok az utazók, akiknek valamelyik városon át vezetett az útja, csak éjszaka kocsikázhattak át a városon. Ugyanez a rendelkezés a teherszállító társzekerekre is érvényes volt. Elképzelhető, hogy a súlyos terhekkal megterhelt szekerek milyen dübörgéssel haladtak át a városok nem éppen sima, szűk utcáin, amit csak színezt a kocsisok kurjongatása. Ezért mondták akkor, hogy vagyomba kerül Rómában az alvás.

Bármennyire gyűlöletesnek tartották a városban a nappali kocsikázást, előbb a császári ház kiváltságos hölgyei, később Claudius császár felesége részesült abban a kedvezményben, hogy ünnepnapokon kocsin közlekedhetett. Időszámításunk III. századában már a magasabb rangú császári tisztviselők is kocsin közlekedtek Róma utcáin.

Theodosius császár 438-ban közzétett törvénykönyvében a járművek megterhelését szabályozta. Többek között meghatározta, hogy a *raedát* nyáron nyolc, télen tíz öszvér

húzhatja, a kisebb kocsik elé pedig három öszvér fogható. Azt is elrendelte, hogy a *carpentumok* legfeljebb két-három személyt vihetnek. A császár a jogszabály megsértőire súlyos büntetést szabott ki. Nemcsak azt a személyt büntették meg, aki a megengedettnél több terhet rakott a kocsira, hanem a rakodómunkásokat is. A szabad polgárok büntetése száműzetés, a rabszolgáké életfogytiglani, bányában letöltendő kényszermunka volt.

A római birodalom rosszul termő, kopár területein élő emberek hamarosan ráeszméltek arra, hogy nyomorúságos életkörülményeiken úgy is segíthetnek, ha az átvonuló kalmárokat megtámadják és kirabolják. Az útonálló bandákba verődve, fegyverüket használva követték el rablásait. Az utazó kereskedők úgy próbáltak a támadók ellen védekezni, hogy az egy irányba haladó kalmárok egy csoportban utaztak és vagy fegyveres katonákkal, vagy erős szolgálakkal kísértették magukat. Más módszerrel is megpróbáltak az utakon rendet teremteni. Erre tett kísérletet Augustus császár is, amikor Sabinus lovagrendi katonatisztet azzal bízta meg, hogy számolja fel a banditizmust. Sabinus az elfogott útonállók közül a legtöbbet nyilvánosan kivégeztette. Ezzel a kegyetlen módszerrel sikerült egy év alatt a környezetében rendet teremteni, de birodalmi viszonylatban nem sikerült az út menti kalózkodat felszámolni.

* * *

A római birodalom közlekedésében különleges helyet foglal el a posta. Szervezete lehetővé tette a gyors utazást, többszöri lóváltással naponta akár kétszáz kilométert is megtehetett a hírvívő. A postaintézményt azonban nem a rómaiak találták fel, annak előzményei az ókorba nyúlnak vissza. Eleinte, amikor az emberek közötti gondolatkozás egyetlen módja a beszéd volt, a hírt nagyobb távolságra egymástól hallótávolság-

ban levő személyekből kialakított lánc segítségével juttatták el. Az ilyen távbeszélő fenntartásához ezrével kellett az embereket igénybe venni. A távolság áthidalásának fejlettebb módja volt, amikor a hírvívő ténylegesen megtette a hír küldője és a címzett közötti távolságot. Eleinte az uralkodók szolgálatában álló hírvívők teljesítették ezt a feladatot, később azonban az utak mentén állomásokat létesítettek. Az állomásra futva érkező hírvívő kezéből a váltótársa azonnal átvette a levelet és szintén futva vitte a következő állomásra, ahol ő is továbbadta. A későbbi küldöncökről, akik már lóval közlekedtek, egy görög író azt írta, hogy „semmi sem gyorsabb a világon, mint a küldöncök. Minden állomáson ló és lovas felváltatják, s útközben sem eső, sem fagy, sem hőség, sem sötétség nem akadályozza őket...”

I. Cyrus uralkodása alatt i. e. 560-ban lovasküldöncök hozták-vitték a híreket a királyi városokba, és különösen a perzsa királyok trónra lépésének gyors hírül adása volt a legfontosabb feladatuk. A küldönc fáradt lovát útközben bárki lovával felcserélhette. A birodalom tartományainak 127 helytartóságában minden postaállomáson egy felügyelő és egy királyi postaküldönc teljesített szolgálatot. A felügyelő a megérkezett levelek átvételével és továbbításával foglalkozott. A perzsa birodalom felbomlása után a postaintézmény Egyiptomban és a többi keleti országokban működött tovább. A posta jelentőségét a rómaiak Egyiptomban ismerték fel, és már Julius Caesar foglalkozott a római birodalomban történő megszervezésével. Tervének megvalósításában korai halála megakadályozta, de fogadott fia, Augustus amikor magához ragadta a hatalmat, lerakta a posta alapjait. Az Augustus által szervezett hírvívő szolgálatot később továbbfejlesztették és utasok szállítására is alkalmassá tették. A közutakon egymástól meghatározott távolságban állomásokat létesítettek, ahol az előfogatókat (lovakat,

öszvéreket) kicserélhették pihent állatokkal. Egymástól nagyobb távolságra étkezésre, éjjeli szállásra alkalmas házakat is építettek, ahol a hivatalos küldött megvacsorázhatott, alhatott és pihent lovakkal folytathatta útját. Az állomásokon szolgálatot teljesítő postamesterek fő feladata az volt, hogy pihent lovakat, öszvéreket bocsásson az utazók rendelkezésére. Ebben a munkában lovaszok segítettek, akik a futárokat is felsegítették a nyeregbe. Több állomáson állatorvos, kocsimester és kerékgyártó is volt, akiknek szintén a jobb kiszolgálás volt a feladatuk. Az állami posta alkalmazottainak jogában állt, hogy szükség esetén – a legnagyobb mezőgazdasági munkák idején is – öszvéreket, lovakat, sőt terhek szállítására ökröket is igénybe vegyenek. Az állami postával sokszor egész légiókat szállítottak Ázsiába, majd ismét Galliába, mert a beszedett adók, a bányák pénze vert nemesércei a légiók védelme alatt jutottak a kincstárba. Magánosok a postát csak császári menzével felmutatása alapján használhatták.

A postaintézmény fenntartására a császárok nagy gondot fordítottak, bár annak rendkívül nagy terhet jelentő költségeit a provinciák fedezték. A postaszolgálat olyan célszerűen volt megszervezve, hogy például Augustus a Kis-Ázsiából érkező tudósításokat húsz, a Pármából érkezőket öt nap alatt megkapta.

Hadrianus császár (117–138), a nagy utazó, a helyszínen tanulmányozta a gazdasági kérdéseket és a nép anyagi helyzetét. Elhatározta, hogy az állami postát átszervezi, és az állomásokat az e célra szervezett császári hivatal főfelügyelete alá vonja. Elrendelte, hogy a postaállomásokon negyven ló és szamár legyen különféle kocsikkal, a váltóállomásokon pedig ennek legalább a fele. A postajáratokat három csoportba sorolták, voltak ún. közönséges, rendkívüli (gyors) és teherszállító járatok. A postalegényeket katonai kiképzésben részesítették.

Az állomásokon állatgondozók, az állatokat a kocsihoz vezető és befogó kísérők, istálló felügyelők, szekérkészítők, javítók és karbantartók voltak. A reform ellenére a postai szolgálat terhei továbbra is a vidéki és tartományi községek lakosságát sújtották. Bár a Hadrianust követő császárok megpróbálták ezeket a terheket enyhíteni, de érdemleges javulást nem tudtak elérni. Severus császár (222–235) úgy próbálta a posta költségeit megnyugtatóan rendezni, hogy azt teljes egészében a császári kincstárra hárította át, de ezt sem neki, sem utódainak nem sikerült megvalósítani.

Az uralkodók hatalmának központosítása miatt egyre többen keresték fel hivatalos ügyeik miatt Rómát, és egyre nagyobb forgalmat bonyolított le a posta is. Az utazó hivatalnokok és a katonák az útvonalak mentén végig zsarolták a lakosságot, a talapüléseket pedig annál nagyobb mértékben terheltek a posta költségei, minél közelebb volt Róma-hoz, ami végül oda vezetett, hogy a római birodalom felbomlásával megszűnt a kocsi-posta intézménye is. Ezután a történelem háromezredig nem tett említést a kocsi-postákról.

* * *

A római birodalom szétesése után Európában sok kis feudális hercegség alakult, amelyek képtelenek voltak a nagy területekre kiterjedő úthálózatot fenntartani. De nem is volt rá szükség, mert a távolsági szállítás csaknem teljesen megszűnt, a forgalom még a középkor első évszázadaiban is jóformán csak a szomszédos települések között bonyolódott le. Ezekben az évszázadokban nemcsak a római úthálózat pusztult el, aminek anyagát sok helyen építkezéshez széthordták, hanem a rómaiak szellemi öröksége is jórészt veszendőbe ment. Az út és hidépítés műszaki tudománya csaknem teljesen feledésbe merült, és a közúti közlekedés

szervezettsége, rendszeressége is csak a XVIII. századtól kezdte elérni azt a színvonalat, amit már a rómaiak megvalósítottak. Az úthálózat rossz állapota azonban csak az egyik akadály volt a közlekedésnek. További nehézséget jelentett, hogy a földbirtokosok a földterületükön átvezetett utat saját tulajdonuknak tekintették, és a közúti közlekedésből a legnagyobb hasznot igyekeztek húzni. Ilyen megfontolással fejlődött ki a középkorban a vám-, út- és kísérleti jog, a fel- és lerakási jog bonyolult rendszere. A földbirtokosoknak érdekükben állt az utak rossz állapotban tartása, mert a talajérintési jog értelmében, ha az áru leesett a teherhordó állatról, vagy a kocsi feldőlt, eltört a kereke vagy a tengelye, az egész rakomány a föld tulajdonosát illette meg. A kapzsi földbirtokosok nemcsak az út javítását mulasztották el, hanem voltak, aki nagy követet hordattak rá, vagy gödröket ásattak azért, hogy minél több baleset és nekik minél több zsákmányuk legyen. További akadályt jelentett az útkényszer. Ez azt jelentette, hogy a kereskedők csak a kijelölt útvonalon közlekedhettek még akkor is, ha sokkal rövidebb útvonalon is elérhették volna célállomásukat. Az útvonalakat úgy határozták meg, hogy a kerekedők a legtöbb vámsorompót érintsék. Ha a kereskedő elkerülte a kijelölt útvonalat vagy elkobozták az áruját, vagy fogságba vetették. De még ez sem volt elég! A vámok állandóan emelkedtek, a vámhelyek is szaporodtak és a legkülönbözőbb okok miatt egyre többet kellett fizetni. Ilyen volt például ha egy faluban megállt a kereskedő, a szállítmányért „raktárdíj” és ezzel együtt „emelődíj” kellett fizetni függetlenül attól, hogy sem raktározás sem rakodás nem történt. Mindezen túl úton-útfélen megjelentek a rablók is, akik ellen fegyveres kísérettel kellett védekezni, amit szintén meg kellett fizetni.

* * *

A német–római birodalomban a postaszolgálat létesítése *Francesco de Tassis* nevéhez fűződik. Ennek előzménye az volt, hogy Maximilian császár tartózkodási helyéül Bécsset választotta, fia, Philipp pedig Burgundiát kormányozta. Maximilian azért, hogy fiával állandó összeköttetésben legyen, küldöncöket rendszeresítet, ami nagyon költséges volt. Már azon gondolkodott, hogy megszünteti a futárszolgálatot, amikor Tassis bemutatta lovas postaküldöncökkel történő postaszolgálati tervét. Tassis Bécs és Brüsszel között olyan postaszolgálatot szándékozott indítani, amit meghatározott díj ellenében magánosok is igénybe vehetnek, és azt is felajánlotta, hogy abban az esetben, ha ő és utódai a posta tulajdonjogát megkapják, kötelezi magát arra, hogy a császári rendeleteket díjtalanul szállítja. Maximiliannak megtetszett a terv és 1516-ban Tassist kinevezte németalföldi (később spanyol) vezérpostamesternek, aki ezután Brüsszel és Franciaország, Augsburg–Bécs–Tírol–Mantua–Velence és Róma között rendszeres postaközlekedést létesített. Tassis 1517-ben fiúgyermek utód nélkül meghalt, így rangját V. Károly (1519–1556) királytól egyik rokona Tassis János kapta meg, aki ekkor Thurn és Taxis nevet vette fel. Eleinte mindenki azt hitte, hogy ez az intézmény nem fog sokáig működni, de hamar belátták, hogy mennyire szükséges és hasznos. Ulrich württembergi herceg szintén felkarolta a Taxis-féle postát és négy postaállomást rendezett be az országban, a postahivatalnokokat pedig különféle kedvezményben részesítette. Ekkor még a spanyol-brüsszeli posta hetenként egyszer közlekedett.

A postaküldöncök eleinte lóháton közlekedtek, a postakocsik csak később, Zsigmond és Mátyás király idején közlekedtek először, rendszeres postaközlekedésről pedig csak 1522 után beszélhetünk, amikor megkezdődött a postahivatalok létesítése is. 1580-tól kezdték berendezni a postákat

Kölnből Kreuznachig és Reinhausentől a majnai Frankfurtig.

1595-ben Rudolf császár és király (1576–1612) szerződést kötött a spanyol II. Fülöppel (1556–98) Magyarországra is kiterjedő új postahivatalok felállítására.

* * *

A harmincéves háború (1618–48) befejezése után szigorúan szabályozták a kocsik elé fogható lovak számát. A nemes ember négy, a grófok és hercegek hat, az uralkodó ház tagjai nyolc lovat foghattak a kocsik elé, így már messziről azt is látni lehetett, hogy milyen rangja van a kocsi tulajdonosának.

A német birodalom felbomlásának időszakában (1806) minden államnak jogában állt saját igényei, lehetőségei szerint postát berendezni, ami 290 év után a Taxis-féle posták monopolhelyzetének a végét jelentette. Az intézmény vezetői csak 1866-ban háromszáz év után mondtak le jogukról, amikor Poroszország hárommillió tallérért megvásárolta és államosította a Taxis-féle postát.

* * *

A magyar fejedelmek és vezérek hírszolgálatát lóháton közlekedő futókövetek látták el. A futóköveti tisztség apáról fiúra szállt, és a családok ezért a szolgáltatásért meghatározott földterületen gazdálkodhattak. A hírvivők vezetői a fejedelem udvarában élő szabad tisztségviselők voltak.

A futóköveteknek eleinte nem voltak lóváltó állomásaik, de útközben bárki lovát elvehették függetlenül attól, hogy háts vagy szekeret húzó ló volt. Joguk volt még a szállást adó községektől élelmet, lovat és takarmányt igényelni.

A vármegyrendszer kialakulása után a vármegyék ispánjai, továbbá az érsekségek püspökségek és apátságok alapításuk után szintén tartottak futóköveteket. A futárok vezetője a főhírnök volt, aki a vár állandó jellegű tisztjei közé tartozott.

A futókövetekről az első írott törvényt Szent László 1093. évi dekrétumainak III. könyv 14. és 28. fejezete tartalmazza:

„14. fejezet

... Ha valaki futó követektől elhagyott lovat fog el, három hétig mutogassa a templomnál vagy a sokadalomban; és ha gazdája nem kerül, adja a király szedőjének...

28. fejezet

... Futó követ egy se merje a harmadik falun túl elvinni a lovat, és sem a templomba, vagy a püspök avagy ispán udvarába igyekvő emberek, sem papok vagy egyházi személyek lovát el ne vegye, szekerökből ki ne fogja...

1. §. Különb en akármicsoda lovat talál, elviheti, hogy a király követsége hamarabb járjon.

2. §. Aki pedig a futó követet megveri, ötvenöt pénzzel, aki kantárszáron fogván viszatartóztatja tíz pengővel bünhődjék.”

* * *

Az ősi törvények szerint csak a fejedelem és a vezérek futóköveteit illette meg az a jog, hogy lovat, élelmet és szállást ingyen követeljenek, de ezzel a joggal az ispánok futókövetei is éltek, ami az udvarnál állandó panasz tárgya volt. Kálmán király a futári szolgálatot 1096-ban tartott tarcali országgyűlésen az alábbiak szerint szabályozta:

„Első könyv

36. fejezet

„Hogy a király alá minden megyében lovat adjanak. Továbbá a költségekről, mit a nádorispántól kapnak. Mikor a király vagy a herceg valamely megyébe bemegyén, adjon a megye hadra való lovat alája.

1. §. Mely ha történetesen eldöglök, tizenöt pénz járjon érte a ló gazdájának; ha pedig megsérül valami módon, de nem halálosan, akkor a mondott árnak a felét adják a lóért.

2. §. Ha a végeken valami nagyobb dolognak cserdiül híre, az ispán két követet négy hadra való lóval indítson a királyhoz, akik a maguk kenyerén elérkezvén, kéréjk meg az ő

útiköltségeket a nádorispántól, és megannyit kapjanak a visszaútra is.

3. §. Ha pedig lovaik eldöglenek avagy megsérülnek, annyi pénz járjon a lovakért, amennyit feljebb mondtunk.

4. §. De ha épen térnek vissza, egy hadjárat számba menjen útjuk.”

* * *

Két futókövetet nemcsak Kálmán király törvényében előírt esetekben küldtek őseink, hanem a hírszolgálat biztonsága érdekében minden olyan esetben, amikor fontosabb parancsról, üzenetről volt szó. A két futókövet külön-külön úton haladt, elsősorban azért, hogy ha egyiküknek baja lenne, a másik biztos célba érjen. A másik ok az volt, hogy ha a király tartózkodási helye bizonytalan volt, egyszerre két helyen keressék. Az ország kormányzásában jelentős változást eredményezett az írásbeliség elterjedése. Először III. Béla király 1181-ben rendelte el, hogy az ő jelenlétében tárgyal és eldöntött ügyeket „bizonyosságlevelekkel” erősítsék meg. Hamarosan azonban az is kiderült, hogy az írásbeliség bevezetése nem egyszerű feladat. Még a későbbi királyok is hiába erőszakolták, hogy a kancellária útján eldöntésre eléjük terjesztett ügyeket írásban adják be, nem sok eredményt értek el, mert például IV. Béla 1235-ben kiadott erre vonatkozó rendeletével szemben az 1267-iki országgyűlés kimondta, hogy a nemesek ügyei a királyi udvarnál folyamodvány nélkül intéztesse. Annyit azonban sikerült a királyoknak elérni, hogy a főbb hivatalokat vezető nemesekkel latin nyelven írásban érintkezhetek. Az írásbeliség terjedésével együtt megváltozott a hírvivők szerepe is. A korábbi futókövetek helyett, akik nemcsak élőszóval vitték a rendeleteket, hanem azokat meg is magyarázták, a végrehajtásukra utasítást is adtak, már csak egyszerű levélvivőket alkalmaztak. Csak a hírszolgálat vezetői maradtak magasabb rangú tisztségviselők, akik

ezen a feladaton kívül követségi tisztseget is elláttak.

Az Árpád-házi királyok alatt a trónvillóságokat kihasználva előbb a nemesek, majd a városok és egyes falvak is igyekeztek megszabadulni a futároknak nyújtandó szállás, ételmezés és lóváltás terhe alól. A tiltakozás eredménnyel járt, mert előbb az 1222. évi, majd az 1231. évi aranybulla az egyházak és a nemesek jószágait, falvait mentesíti a király embereinek megszállása, ételmezése és lóval való ingyenes ellátási kötelezettsége alól, és több város is kapott kiváltságlevelet. (pl. 1209-ben Krakkó, 1230-ban Szatmár, 1234-ben Verőce.) Ilyen körülmények között már nem a futárok választották meg azt a helyet, ahol pihenőt tartottak, lovat váltanak anélkül, hogy fizetnének érte, hanem útközben kellett olyan helyet keresniük, amelyikre még nem terjedt ki a kiváltság. Ilyen hely pedig egyre kevesebb volt az országban, és így a futárok közlekedése egyre súlyosabb terheket rótt az udvarra. A költségek csökkentése érdekében a királyok a gyakran használt útvonalak mentén lévő városokat és községeket arra kötelezték, hogy a futárok részére ellátást és lovakat biztosítsanak anélkül, hogy azért fizetnének, és ezért ellenszolgáltatásként más kiváltságokkal és előnyökkel kárpótolják őket. Egyre ritkábban küldtek két futárt is. Az állandó útvonalak mentén szinte észrevétlenül jöttek létre a lóváltó állomások.

* * *

Mátyás király sokat utazott az országban, és a szájhagyomány szerint idősebb korában sokat szenvedett a köszvénytól. Betegsége miatt a hátsólónál és a korabeli szekereknél kényelmesebb közlekedési eszközre volt szüksége. Ez volt oka annak, hogy Kocs község szekérszerkesztőivel saját utasításai alapján kényelmes, új típusú szekeret készíttetett. A kocsi szekér (azaz a *kocsi*) egyre nagyobb teret hódított meg és átalakította a korabeli utazásokat is.

A kocsi elé három lovat fogtak egymás mellé, és eleinte lóváltás nélkül nagyobb pihenőkkel, később a meglevő lóváltó állomásokkal felszerelt útvonalon éjjel-nappal közlekedtek.

A kocsi belsejében szíjakra felfüggesztett, vesszőből font kosár volt. A hátsó ülésen két személy, velük szemben, a kocsisnak háttal egy személy ülhetett. A kocsi minden utas részére báránybőrből készült, pehellyel töltött hosszú párna volt. Esős időben ponyvát tettek a kocsi fölé.

1485-ben, amikor Mátyás király Budáról Bécsbe helyezte át székhelyét, kocsipostát rendszeresített a két város között. A posta állomásai Buda, Barok, Kocs, Győr, Ovár, Bruck és Bécs voltak. A lovakat minden állomáson abrakoltatták, és csak Győrben váltották őket. Később ezt úgy módosították, hogy nyáron egyszer, télen kétszer volt lóváltás. Kétségtelen, hogy a XV. és XVI. században a budai–bécsi kocsiposta Európa leggyorsabb (egy nap és egy éjjel tette meg az utat) és legkényelmesebb közlekedési lehetősége volt. Az utazó ételt, italt, ruhát, sőt még ágyneműt is vihetett magával. Itt találkozunk először a hálókocsi őseivel.

Mátyás király a bécsi úton kívül az ország más főútvonalain is létesített kocsipostát, de halála után azok sorra megszűntek.

A mohácsi vész után 1526. november 10-én a székesfehérvári országgyűlés Szapolyai Jánost, december 16-án a pozsonyi országgyűlés Habsburg Ferdinándot választotta magyar királlyá, akitől azt remélték, hogy német segítséggel megvédi a töröktől az országot. I. Ferdinánd jól ismerte az Ausztriában rendszeresen közlekedő postaintézmény szolgáltatásait, ezért 1527-ben Taxis Mátyást, Taxis Antal fiát azzal bízta meg, hogy Béctől Budáig szervezzen postavonalat. Taxis ezt a vonalat tíz állomással és osztrák postamesterekkel hamarosan megnyitotta, de a postamesterek havi 12 forint fizetését sem az osztrák, sem a magyar

kincstár nem akarta kifizetni, mert az osztrák kincstár magyar, a magyar kincstár idegen tisztviselőknek tekintette őket. Végül 1531-ben a király parancsára az udvari postamestertől kapták meg a fizetésüket. Ez az állandónak tekintett posta azonban hamarosan hadi jelleget öltött, mert a rendek nagyobb része Szapolyai Jánost ismerte el királynak, és aki ellen Ferdinánd 1527–28-ban még szerencsével vívott háborút, de 1529-ben Szapolyai János Szulejmán szultán segítségével elfoglalta Budát és Esztergomig nyomult előre.

A törökök elől a postamesterek is elmenekültek. A Ferdinánd birtokában maradt ország rész fővárosa Pozsony lett, és 1530-ban az udvari postamester Bécs és Pozsony között újból a rendszeres postajáratot.

A törökök visszavonulása után a két királyi háborúja döntő győzelem nélkül folyt 1538-ig, a váradi béke megkötéséig, amely az országot a tényleges birtoklás alapján osztotta fel. A békekötés után a hadiposta is megszűnt.

A magyarországi folytonos háborúk és a Ferdinánd uralma alatt álló magyar terület folytonos változása miatt a Taxis család lemondott az egyre inkább hadi jellegű postavonalokról. 1558. október 1-től a bécs-komáromi és pozsony-kassai csak adminisztrálásra adták át Paar Péter pozsonyi postamesternek, akivel szemben a főpostamesteri jogot sem gyakorolták.

1560-ban Taxis Kristóf bécsi udvari főpostamesteri tisztségéről végleg, formailag is megvált, és így az összes magyarországi postavonalak kikerültek a Taxis-család igazgatása alól.

Amikor Paar Péter átvette a felső-magyarországi és a dunai fővonal vezetését, az országban a hírszolgálat négyféle vezetés alatt állt:

1. a pozsonyi postamester igazgatta a pozsony-kassai és bécs-komáromi postavonalakat,

2. a bécsi főpostamester vezetése alatt álló bécs-nagykanizsai, bécs-körmentői és marburg-szigetvári postavonalak,

3. az erdélyi fejedelem igazgatása alatt álló erdélyi futárintézmény,

4. a török basák kormányzása alatt álló területeken működő lovas hírvivők.

A Paar Péter igazgatása alatt álló területeken éppenúgy, mint a dunántúli postáknál az 1535-ben hatályba lépett Postordnung (Postai Rendtartás) írta elő a postaközlekedés és kezelés rendjét. A rendtartás szerint a posta élén az udvari postamester állt, az egyes állomások postamesterei az udvari postamester, Magyarországon Paar Péter pozsonyi postamester felügyelete alatt álltak. A postamester feladata volt, hogy ügyes, jámbor és őszinte postalegényeket alkalmazzon. A postalegények a császár színeinek megfelelő ruhát viseltek és a császár címerét hordták. A postalegényeknek mindig indulásra készen kellett állni, és postacédulával (óralevéllal) indították őket. A leveleket állomásonként külön-külön viaszvásznonba csomagolták, vagy zsákba tették, amit postacsomagoknak (ma levélzárlatnak) neveztek. Ezeket a csomagokat a postamester saját pecsétlenyomójával lepecsételte, hogy útközben fel ne bontsák. A postalegények csak nappal közlekedtek. Nyáron naponta legalább hét, télen hat mérföldet kellett lóháton megtenniük. (1 mérföld = 7,5 km.)

Kétféle postamenet volt: az egyik az „ordinaria”, amely meghatározott útvonalon, előírt menetrend szerint közlekedett, másik a „staféta”, ami sürgős levéllel alkalmasszerűen indult. Az ordinária menetben a postalegények mindig a két egymás mellett lévő postaállomás közötti út felénél találkoztak, ott kicserélték küldeményeiket és visszatértek a kiinduló állomásukra. Útközben a postacsomagot nem bonthatták fel, bárki kérte azt. A postamester az elindulás és visszatérés napját és óráját a postacédulára pontosan feljegyezte. A lovas futárok rendes

postajáratban hetente kétszer közlekedtek. A posta főútvonalából kiágazó helyekre szóló leveleket csak a rendeltetési helyhez legközelebb lévő postaállomásig szállították, innen már a postamester gyalogos vagy lovas postalegénnyel küldte tovább. Arra is volt lehetőség, hogy a feladó saját futárral, de postalovak igénybevételével, éjjel-nappal, váltott lovakkal küldje levelét.

* * *

Utasokat a posta eleinte csak lóháton szállított, később azonban lehetőség nyílt állomástól állomásig kocsival történő személyszállításra is. Az utas az állomáson vagy saját, vagy a postamester kocsija elé postalovát kapott egy postalegénnyel, aki a kocsis volt és kezelte a kitérésre felszólító postakürtöt. Ennek az utazásnak az volt a hátránya, hogy az utas soha nem tudta, hogy a következő állomáson lesz-e szabad ló, mikor folytathatja útját és mikor ér célállomására. Ilyen körülmények között a postamesternek is nagyon örültek 1749-ben Mária Terézia azon rendeletének, amelyben előírta, hogy a postaigazgatás az utasok, a csomagok és a pénzküldemények szállítására egy évi próbaidőre Bécs és Brünn között postai gyorskocsi (delizsánsz) közlekedést rendezzen be. A Lilien báró indítványára elrendelt új közlekedési eszköz hamarosan olyan népszerű lett, hogy még abban az évben Prága-Bécs és Bécs-Linz között, hazánkat érintően 1750-ben Bécs-Buda-Temesvár-Nagyszében útvonalon, 1752-ben pedig Bécs-Buda és Bécs-Pozsony között is beindították a járatokat. A posta delizsánsza Bécs és Pozsony között naponta, Bécs és Buda között hetenként egyszer közlekedett. Utóbbi viszonylatban eleinte hétfőn reggel 8 órakor indult Bécsből és szerdán délelőtt érkezett Budára, innen vasárnap reggel 8 órakor indult vissza és kedden délelőtt érkezett Bécsbe. (1. ábra)

Az intézmény fejlődését Mária Terézia 1750. augusztus 5-én kiadott pátensével

úgy biztosította, hogy elrendelte: minden pénzküldemény és minden 20 bécsi fontig terjedő súlyú árucsomagot olyan helyek között, ahol delizsánsz közlekedik, kizárólag postakocsival szállíthatnak, az ez ellen vétők pedig pénzbírságot fizetnek. Magyarországon 1820-ban már minden fontosabb országúton közlekedett delizsánsz.

1823-ban lovag *Ottenfeld Miksa*, a bécsi kocsiposták igazgatója azt javasolta, hogy a nehéz delizsánszok mellett a főbb útvonalakon öt utas szállítására alkalmas könnyű szerkezetű gyorskocsikat nemcsak nappal, hanem éjjel is váltott lovakkal közlekedtesenek.

Milyen lehetett akkor Európában postakocsin utazni? A korabeli Vasárnapi Újság a spanyol viszonyokat így mutatta be:

„Az utas kénytelen bevárni, míg annyi útitárs akad, amennyit a rendőrileg megállapított szabályzat megkíván, hogy a postakocsi útnak indulhasson. Ha a postakocsi megtelt a kívánt számú s mindenféle állású s rangú utasokkal, akkor közéje ékelheted magadat mindenféle útitársakon kívül mindenféle bőrdöngöknek, ágyneműnek kutyáknak, töltött puskáknak s pisztolyoknak, ládáknak,

1. ábra. A KOCSIPOSTA UTOLSÓ ÁLLOMÁSA BUDÁN A GYORSKOCSI ÉS ISKOLA UTCA SARKÁN VOLT

élestarisznyáknak és zsákoknak, elszánva magadat, hogy meg se moccansz a legközelebbi állomásig. A város rossz kövezetén végigdöcögve, jobbra-balra inog a néha emeletes jármű, mindig azzal fenyegetve, hogy az utca egyik vagy másik falának nekitámaszkodik. S a bajban éppen az a vigasztalás: az utca oly szűk, hogy a kocsi föl nem dülhet benne.

Végre sok zakkanókon keresztül kijut a kocsi a városból. Kiér a szabadba s a mayoral (kocsis) káromkodásai között – megáll. A vörös, sárga, kék vagy fekete hámmal felszerszámozott tíz vagy tizenkét öszvért most fogják tulajdonképpen a kocsi elé, megrakván őket gondosan messze hangzó csengőkkel. S itt történik aztán, hogy még egy egész sereg új útitárs rohanja meg a kocsit, – lévén azon még olyan fölfedezetlen utazóhelyek, melyekről semmit sem tud a policáj, csak a kocsisok és a kocsizezetők ismerik. Azokat aztán megszállja a hívatlan raj, mit sem törődve vele, hogy azok az utasok, akik azt hitték, hogy immár az egész kocsit kibérelték, elférnek-e tőlük valahogyan. Kivált a kocsi tetőzete az, melyet bevesznek ostrommal. Ott aztán fekvé, ülve lábaikat lelógatva elférnek az új pasasérok a képzelhető legkisebb helyen, s ki se mozdítja belőle semmi hatalom, ha csak a fölfordulás nem.

A tele kocsi a postaháztól elindulás óta nem lett ugyan nagyobb, de a közönsége útközben annyira szaporodott, mint útközben volt s most megindult nagy nehezen.

Nyárközép van. Az országút egy lábnyira apró, sárga süppedő homokkal van beborítva, mely szépen egyenesre takarja el az alatta rejtőző kátyúkat és zakkanókat. Az öszvérek patái alól sűrű porfellegek emelkednek elő, olyatén fátolt húzva föl az utasok zeme elé, hogy az első néhány pár öszvért eltakarja előlük, s a kocsi hol jobb, hol baloldali kerekeivel zökken a homok alatti mélyedésbe. A szegény utas görcsösen kapaszkodik ülésébe, noha tudja, hogy ez

a műtét nem fogja őt megmenteni a fölfordulás műtététől. A kocsi ingadozása és himbálása oly borzasztó, hogy az ember mindenre inkább gondol, mint arra, hogy a szép természetet, kilátást, vidéket élvezze. De a tíz öszvér csak halad tovább, vonszolva maga után a négykerekű sárga építményt, nem törődve vele, ha ízzé-porrá is török mögöttük. S mi a köszönet, hogy ily lelkiismeretesen járnak el? Az, hogy a mayoral, aki fönn ül, félig állva a bakon, ügyesen kezelt rettentő hosszú ostorával a füle közé cserdít, hol az egyiknek, hol a másiknak.

Az előfogat mellett lovon nyargaló „zugal”, egy erős, tagbaszakadt fiatal fickó, az ostort fogja meg és a nyelével üt a szegény állat hátára, vékonyára, fejére, ahol éppen éri, – bizony nem igen válogatja. Ha az ostornyél sem használ, akkor köveket szed fel az útfélről, s azokat vágja a nyomorult párákhoz, úgy biztatja, illendő káromkodások kíséretében.

Ha a postakocsi valamely falun megy keresztül, akkor a falunak reményteljes egész ifjúsága előcsődül, s botokkal, furkókkal, kövekkel rohanja meg az öszvéreket, s úgy kíséri nagy örömradiállal jó fél óra hosszáig. Így hát galoppban hempereg a kocsi odább. De ha még ennyi jó indító erő sem használ, ott van még egy kitűnő rugó, a „delantero”, aki előtte lovagol a kocsinak s nincsen egyéb gondja, mint az első pár öszvért szemmel tartani s azt hol csitítani, hol gyorsabb ügetésre biztatni, már a maga módja szerint.

Ezeknek az állatoknak a kitartása csodálatra érdemes. Más tisztességes vontató állatoknak ily bánásmód alatt össze kellene roskadni. Hanem az is igaz, hogy az előfogatot minden állomáson újjal cserélik föl, nem úgy, mint kegyetlen kísérőit, kik két-háromnap ilyen utat tesznek meg porban, égető hőségben, folytonos izgatottságban, szüntelen mozgásban, – egy darab kenyérhéj s néhány korty víz mellett. Nem úgy van ott, mint nálunk, ahol busásan kijárja a borralaló.

Itt, ha kap is a kocsis vagy a kocsi bármely kísérője egyik – másik utastól valamit, nem issza meg, hanem viszi haza a feleségének, gyermekeinek.”

Hasonló utazási körülményeken akart változtatni Ottenfeld, akit az udvari kamara először kinevetett, majd megengedte neki, hogy saját költségén közlekedtesen egy kísérleti kocsit. A siker a vártnál sokkal nagyobb volt, ezért hamarosan az összes személyszállító járatot az új közlekedési eszközzel váltották fel. A forgalom hamarosan olyan mértékben megnövekedett, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel már egyre nehezebben lehetett lebonyolítani. A postaállomásokon a szükséges lómenyiség elhelyezése, tartása, szintén egyre nehezebben volt megoldható. Ezekben az években kezdődött meg Európában a vasútépítés, és a vasút a legfontosabb útvonalakon hamarosan átvette a személy és áru fuvarozást.

* * *

A közutakon a postakocsikon kívül Európa-szerte egyre több viszonylatban megjelentek a vállalkozók által közlekedtetett személyszállító kocsik, hazánkban a bérelhető könnyű parasztszekér is, és előbb-utóbb ezek közlekedését is szabályozni kellett. A postakocsik közlekedésének módját, igénybevételének lehetőségét, az utazásban részt vevő személyek magatartását már korábban körültekintően szabályozták. (2. ábra)

A postakocsi lovait a postalegény hajtotta, akit hajtókönyvvel és óralevéllal láttak el az útközbeni késedelmek, esetleges károk utólagos ellenőrizhetősége céljából. A postalegényért a postamester felelősséget vállalt. A kocsi posta fontos eszköze volt a postakürt, aminek a hangjára minden járműnek az út szélére kellett húzódnia, vagy félreállni,

hogy a posta akadálytalanul haladhasson célállomása felé. A postakürtöt kizárólag a posta használhatta, a jogtalan használókat súlyosan megbüntették. A posta vezetősége közel harminc pontból álló szabályzatban írta elő a postakürt használatát. A szabályzat szerint hat hónap alatt nyolc kürtjelet kellett megtanulni. (3. és 4. ábra) Ha valaki ezen időn belül a kürtjelet nem tanulta meg, az igazgatóság döntött a legény megtartásáról vagy elbocsátásáról. A szabályzat egyik pontja szerint az a postakocsis, aki a „postakürtjelek fúvásában hanyagnak találhatik, vagyis hamis jeleket fúj, 18 kr. pénzbírságban marasztaltatik el; ismételt esetben e bírság háromszorosára emeltetik”. Ugyanilyen bírsággal sújtották azt a postakocsist is, aki „városokon és népes helyeken” ostorpatogatással hajtott keresztül. A kocsi postai rendtartás pontosan meghatározta az elvezetés, a csonkítás és a sérülés fogalmát is. A személyszállítással kapcsolatban többek között előírták, „olyan beteg egyéneknek, kiknek állapota a többi utas terhére válhatnék a kocsi postával való utazás meg nem engedteik... Kivéve, ha valamely családhoz tartoznak, mely a kocsi minden helyéért az egész vonalra a tarifaszertől illetéket megfizeti... Vakoknak az utazás csak vezetővel engedteik meg.” Aki útközben betegedett meg az utazást meg kellett szakítania. Kutját a kocsi vinni nem volt szabad, a dohányzás

2. ábra. KORSZERŰ POSTAKOCSI A 19. SZÁZAD KÖZEPÉN

pedig csak „jól elzárt” pipából a többi utas belegegyezése esetén volt megengedett.

A postavezető altiszteknek, postakocsisoknak és más, a postaintézménynél alkalmazott szolgálknak szigorúan előírták, hogy az utasokkal szemben előzékenyen, szerényen és tisztességesen viselkedjenek, de ugyanezt az utasoktól is elvárták a posta alkalma-

zottaival szemben. A postaintézet igyekezett a szolgálatot minél jobban ellátni, de a közbiztonság ezt nem mindig tette lehetővé. Kiépítetlen utak hiányában a pusztákon, elhagyott vidéken haladó, kerékagyig sárba süllyedt postakocsit könnyűszerrel kirabol-
ták az ott ismerős útonálló, betyárok. Az utasok el sem tudtak menekülni, kísérőkkel

pedig könnyen elbántak a támadók. Ilyen okok miatt látott napvilágot 1859. november 2-án a 6223. sz. miniszteri rendelet, amiben többek között előírták, hogy „a postaigazgatóságoknak a különféle postajáratokkal szállított küldemények biztonságára ügyelni kell; ha tudomására jutnak vagy ha följelentik, hogy veszély van, a megfelelő intézkedéseket meg kell tenniük, ha az utakon rablótámadásoktól lehet tartani, minden késedelem nélkül és a megfelelő módon kell a közlekedés érdekében a szükséges lépéseket megtenni.”

Ennek ellenére a korabeli adatok szerint 1868-ban csak Szeged környékén hét postarablás történt, és ezek során három postakocsis és két kísérő veszítette életét. Magyarország területén 1874 és 1881 között 75 postakocsit raboltak ki és az áldozatul esett postalegények és kísérők száma megközelítette az ötvenet.

A postakocsisok teendőit szolgálati könyvben írták elő, ami többek között az alábbi volt:

A posta kürtjelei. (Haydintól.)

minden hivatalos posta. (Levél- és kocsiposta.)

külön menet. (Magán utas szállítására.)

külön posta. (Extra posta. Utasszállítás levélpóstával.)

futárszerű szállítás. (Hivatalos hírnökök, vagy kétszeres díjat fizető magán utasok, kik hírnökök módjára utaznak.)

117

3-4. ábra. A NYOLC KÜRTJELET FÉL ÉV ALATT KELLETT MEGTANULNI

sürgöny. (Estaffeta, külön futárral küldött levél)

lovak száma. (Kocsipostánál.)

szekerek száma. (Kocsipostánál, ha az utasok egy szekéren nem tértek el.)

postakocsis hívása. (Útközben vészjel is, melyre minden postás segítségére siet.)

• a postakürtjeleket ismerni és helyesen alkalmazni kell;

• a lovakat a kocsis a bakról hajtja... Nem szabad a lovak hajtását az utasoknak vagy azok cselédségének átengedni;

• a postakocsisnak mindig, de főként éjjel a legnagyobb elővigyázattal kell hajtani... Az út megrövidítéséért nem szabad mellékútra térnie... Lehetőleg az út közepén kell hajtania...

• zivataros időben lassan kell haladni, szükség esetén pedig megállva be kell várni annak elvonulását...

• a posta előtt minden kocsisnak ki kell térnie, a kitérésre a postakocsisnak a postakürttel jelt kell adnia,

• ha a postakocsis útközben gyanús egyéneket, vagy gyanút keltő jelenséget vesz

észre, ezt a postaaltisztnak, illetőleg az utasoknak jelenteni tartozik, s azután ezek utasításaihoz kell alkalmazkodnia. Ha ellenben egyedül van, lélekjelenlétet kell tanúsítania, s ügyesen a veszélyből kisiklania és a tapasztalatokat a legközelebbi előjáróságnak s postaállomásnak jelenteni kell,

• a postakocsisnak az út, a karfák és a hidak állapotára is ügyelnie és az észrevett hiányokat a legközelebbi állomáson jelenteni kell;

• ha a postakocsist útközben valamely akadály gátolná előrehaladásában, vagy a rábízott küldeményeket veszély fenyegetné, kötelessége a legközelebbi községi előjáróságnál segílyt keresni;

• a levélpostának és stafétának kocsin való szállítása alkalmával a postakocsisnak a kocsira utast felvenni szigorúan tiltva van, az ez ellen cselekvő postakocsis 1-5 frt. bírsággal, ismétlődő esetben 1-3 napig tartó börtönnel és

a körülmények szerint a szolgálatból való elbocsátással büntetettik;

• a postakocsis egy félórát tartozik az utasra várakozni, ha azonban tovább kell egy félóránál az adott első jel után várakoznia, az utas minden fél óráért az egész fogatért járó hajtó és ostopéznak $\frac{1}{4}$ részét tartozik a várakozásért megfizetni.

A kísérő postaaltisztek munkaköri teendőit is előírták, ami többek között az alábbi volt:

• legfontosabb feladata a postaaltisztnak a reá bízott küldemények fölött az átvétel pillanatától az átadásig való leggondosabb és szakadatlan őrködés... Rendkívüli, ezen utasításban nem foglalt, előre nem látott esetekben tájékozottságot, körültekintést és eltökéltséget kell tanúsítania;

• minden postaaltiszt még a következő szerekkel láttatik el:

Egy karddal és egy pár pisztollyal, védőfegyverül rablótámadások esetére. A fegyvert útrakeléskor tartozik jól megvizsgálni és a pisztolyokat minden hóban újonnan megtölteni, mely célra az altiszt évenként 2 frt. 10 kr. töltényátalányt kap. A fegyvereket a kocsiban az ülés mellet úgy kell elhelyezni, hogy azok kéznél legyenek, hogy gyorsan használhassa;

• a postaaltisztnek a kocsi első, nyitott részében bal oldalon kell helyet foglalnia, ha a kocsi postához katonai fedezet rendeltek, a kísérőül kirendelt katona a postaaltiszt mellett kap helyet, kivéve, ha más intézkedés nem történt volna;

• a postának minden más szembejövő vagy előtte haladó jármű a postakürttel adandó jelre kitérni tartozik... Könnyű jármű azon nyomot, amelyen a posta halad, egészen elhagyni köteles. Ha valamely jármű ezen intézkedésnek nem tenne eleget, sem a postakocsisnak, sem a postaaltisztnek nem szabad verekedésbe vagy veszekedésbe keveredni, hanem az illető fuvaros nevét, lakását az útkaparóktól, rendőröktől stb. vagy másképpen meg kell tudni és a legközelebbi postahivatalnál följelenteni, hogy a kitérni nem akaró ellen az illető politikai hatóságnál a szabályszerű eljárás megindíttassék;

• ha a kocsi postát az úton rablók támadják meg, a postaaltisztnek szükség esetén fegyverrel kell használnia, ezt azonban csak ellenfegyverül szabad igénybe vennie. Ha a kirablás valóban megtörténik erről az altisztnek legelőször a legközelebbi rendőrséget kell a rablók üldözése végett értesítenie, valamint a legközelebbi községi előljárogánál kell jelentést tennie, nemkülönben a legelső postaállomást kell értesítenie. Ha ez további veszély nélkül nem történhetik, a postaaltisztnek a kirabolt kocsinál a tett helyén kell maradnia, hogy a nyomozások és tényálladékok fölvetelénél jelen lehessen...

A közutak építésével, fenntartásával, műtárgyaival és a rajtuk közlekedő járművekkel kapcsolatban 1888-ban jelent meg A. Debaue *A közutak* című könyve. A könyvben megtalálható az 1851. május 30-i törvény végrehajtása tárgyában az úttrendőrségről és a nyilvános személyszállításról 1882. augusztus 10-én kiadott szabályrendelet is:

(Kivonat)

1. CÍM

Minden kocsira érvényes rendeletek

1. cikk – A kocsitengely 2.5 méternél nem lehet hosszabb...

2. cikk – Különösen tiltva van a púposfejű abroncsszegek használata...

3. cikk – A befogott lovak száma:

1. A teherkocsiknál, ha az két kerekű, legfeljebb 5, a négykerekűeknél 8 lehet...

2. A kétkerekű személyszállító kocsi 3, a négykerekűbe 6 lónál több nem fogható be.

4. cikk – Tetemes súlyú tárgyak szállítása alkalmával a mérnök vagy útbiztos javaslatára az illető megyefőnök kivételesen nagyobb számú fogatokat is engedélyezhet...

5. cikk – Kivételesen meredek, vagy szokatlan hosszú kapaszkodók esetén a harmadik cikk határozatai nem érvényesek...

6. cikk – A lovak számát meghatározó szabályok havas, ónos, síkos időtartamára nem érvényesek.

7. cikk – A közmunka miniszter kijelöli azokat a megyéket, amelyekben a hóolvadás idején az állami és a megyei közutakon felállított sorompók zárásával a forgalom megállítható... A sorompók zárását és nyitását a kerület mérnökének és útbiztosának jelentése alapján a kerület előljárója rendeli el, a rendeletet a község házában kifüggesztik és kihirdetik... Hóolvadásos, lágy időben a sorompók zárásakor is közlekedhetnek:

1. A gyors málha-kocsik,

2. A rugós, de nyilvános személyszállítással nem foglalkozó utazó kocsik,

3. Az üres kocsik,

4. Kövezeteken a terhes kocsik is, de ha kétkerekűek, csakis egylovas fogattal, a négykerekűek csak kettősfogattal.

5. Kavics műutakon terhes kocsik is, de két kerékkel csakis kettős, négy kerékkel csakis hármass fogatban.

8. cikk – Függő hidakon való átkelésnél lépésben kell hajtani; a kocsisok vagy fuvarosok tartsák a gyeplőt vagy a kantárt, míg a kalauzok és a postalegények maradjanak a helyükön ülve... Az olyan kocsinak, melybe öt lónál több van befogva, nem szabad a híd padlózatára már rálépni, ha azon már van olyan kocsi, amelybe öt lónál több van befogva...

9. cikk – Más kocsik közeledtével a fuvarosok és kocsisok jobbra tartoznak hajtani akként, hogy a műútnak legalább a felét szabadon hagyják...

10. cikk – Tilos bármely befogott kocsinak a nyilvános utakon ok nélkül hosszabb ideig megállni, vagy bármely fogat nélküli kocsit azon hagyni.

2. Cím

A nem személyszállító kocsikra vonatkozó rendeletek.

11. cikk – A kocsikat 2,5 méternél szélesebben megrakni nem lehet. Nagy terjedelmű tárgyak szállításánál a megyefőnök engedélyét ki kell kérni... A mezőgazdasági kocsik a majorból a földekre, vagy innen a majorba, piaci vásárookra a termények hordása esetén a terhelés módjára vonatkozó szabályok alól ki vannak véve...

12. cikk – A lovak szerszáma vagy más igavonó barmok járma a körmük legkülső szélétől mérve 90 centiméternél szélesebbre ne álljon ki...

13. cikk – Ha egymás után több kocsi halad, azokat csapatokba kell osztani, a négykerekű egylovasokat legfeljebb négyenként, a kétkerekű egylovasokat legfeljebb hármanként s ha egyenként mindegyikbe egynél több ló van befogva, úgy legfeljebb kettesével

menjenek egymás után. Az egyes csapatok között 50 méternél kisebb köz ne legyen.

14. cikk – A fuvarosok és csapatvezetők a lovakat vagy igavonó barmaikat ne hagyják magukra, és helyükről, ahonnt a fogatokat kormányozzák, soha ne távozzanak el. Egy vezetőnek négynél több egylovas négykerekű kocsit kormányozni nem szabad, szintűgy háromnál több egylovas kétkerekű sem. Ha a kocsiba több mint egy ló van befogva, akkor mindegyik kocsinak külön vezetője legyen...

15. cikk – Az egyes kocsik úgy mint a kocsi-vonatok, éjnek idején csakis a vonat elejére kifüggesztett és meggyújtott lámpással közlekedhetnek...

16. cikk – A nem személyszállítással foglalkozó kocsitulajdonosoknak szekereik bal oldalán fémtáblácskát kell kiszögelni, amelyen 5 milliméteres betűkkel ki kell írni a tulajdonos nevét, foglalkozását és a község, kerület, megye nevét. A táblát tisztán, olvashatóan kell tartani...

Ez alól kivételt képeznek:

1. Az utazó, de nyilvános személyszállítást nem űző magánkocsik,

2. A postaigazgatás málha- és egyéb kocsijai,

3. A hadügyhöz és tengerészethez tartozó tüzérsekek, taligák és társzekerek...

4. A földműveléshez használt kocsik a majorok és a földek között való közlekedés esetén...

3. Cím

A személyszállító nyilvános kocsikra vonatkozó rendelkezések.

17. cikk – A rendes menetben közlekedő nyilvános kocsik vállalkozói bejelentik telepük helyét, valamint a helyet, ahova közlekednek, a rendes állóhelyet, az indulás és az érkezés napját, óráját. Bárminő változás új bejelentés kötelezettsége alá esik...

18. cikk – A bejelentés után a főnök vagy helyettese azonnal intézkedik a kocsi

megvizsgálása iránt... A vizsgálat célja annak megállapítása, hogy a 19-29 cikkekben előírtakkal általában megegyeznek-e, nincse olyan szerkezeti hiba, ami balesetet okozhat... A vizsgálat bármikor megismételhető...

19. cikk – z engedélyirat bélyegilleték alá esik...

20. cikk – A nyilvános kocsik nyomszélessége legalább 1,65 méterben állapítatik meg a kerék talpának közepéig mérve...

21. cikk – A közhasználatra szánt négykerekű kocsik tengelyeinek távolsága egymástól legalább a kocsi felső hosszának felét tegye, 1,55 méternél azonban csekélyebb nem lehet...

22. cikk – A közhasználatra szánt kocsik magassága az alaptól egész a rakomány legfelső éléig számítva a négykerekű kocsiánál legfeljebb három méter, a kétkerekű kocsiánál 2,6 méter lehet... A magasságot mindenkor a kocsik közepén a kocsik hosszában a rakomány tetejére fektetett öntöttvas szorító rúd határozza meg... A kocsi takaró ponyvának sem a rakoncákat sem a szorító rudat eltakarni nem szabad. Tiltva van bárminő tárgyat a kocsik tetején elhelyezni...

23. cikk – A társas-kocsik a következő feltételeknek feleljenek meg:

– egy-egy ülőhely közészélessége 0,48 méter,

– az ülőpadok szélessége 0,45 méter,

– a padok köze 0,45 méter,

– a belső hátsó ülés és a kocsik eleje közötti tér 0,35 méter,

– a belső fedélmagasság a kocsik fenekétől számítva 1,4 méter,

– az ülések magassága vánkossal együtt 0,4 méter.

A nem messzebb, mint 20 kilométerre közlekedő kocsiánál akkor, ha a padon egy sorban több mint három személynek van helye, az egy-egy ülőhely közészélessége 0,4 méterre megszőkíthető.

24. cikk – A tetőn ülőpad is elhelyezhető a kalauz és még két utas részére, vagy ha

a kalauznak is van helye a kocsi ülésén, akkor három utas is elhelyezhető a tetőülésen. Ez a felső ülés vánkossal együtt 0,3 méternél magasabb nem lehet, csakis lehajtható fedéllel látható el. A tetőülésen poggyászt elhelyezni nem lehet.

25. cikk – A társaskocsi első szakasza mindkét oldalon ajtóval legyen ellátva, a hátulsó szakaszon csak egyetlen hátulnyíló ajtó legyen. Mindegyik ajtó hágcsóval legyen felszerelve.

26. cikk – A tengelyek jó minőségű kovacsoltvasból legyenek...

27. cikk – A társaskocsi hátulsó kereke fékszerkezettel legyen ellátva akként, hogy azt a kalauz ülőhelyéről igazítani lehessen. Ezen kívül legyen féksaru és féklánc rajta, amit a kalauz minden meredek lejtőnél beigazítani köteles. Egyenletes rónavidéken ennek a készüléknek a használatától a megyfőnök felmentést adhat.

28. cikk – Éjjel a társaskocsi elejére a jobb oldalon meggyújtott fényverő lámpást kell kifüggeszteni.

29. cikk – A kocsik külső oldalán szembeötölő helyen az adófelügyelőség bélyegén kívül a vállalkozó neve, lakása és a szakasz ülőhelyeinek száma alkalmazandó.

30. cikk – A szakaszok belsejében ki legyen írva:

1. az ülőhelyek sorszáma,

2. az ülőhelynek az induló állomástól a végpontig kivetett ára.

A kocsizakaszokba a vállalkozó több utast nem szoríthat be, mint amennyi az ott kifüggesztett tábla meg van állapítva.

31. cikk – A vállalkozó a polgármestertől láttamozott számozott lajstromba bejegyzi a szállított utasok neveit, szintűgy a szállítás végett rábizott csomagokat és poggyászt is. Erről a lajstromról útlevel gyanánt másolatot ad a kalauznak, s minden egyes utasnak ülőhelye számának megjelölésével szelvényt szolgáltat ki.

32. cikk – A kalauzok útközben sem utast

sem pedig málhát nem vehetnek föl kocsijukra anélkül, hogy azt bejegyezzék az induláskor nekik kiadott menetlevélbe.

33. cikk – Ha az ily közhasználatra szánt kocsikba csak két sor ló van befogva, akkor azok vezetésére egy kocsis is elégséges, aki vagy a nyeregből vagy a bakról hajt. Ha azonban a fogat több mint két sor lóból áll, akkor egy kocsis üljön a nyeregbe, míg a másik a bakon foglaljon helyet.

34. cikk – A kocsisok helyüket a nyeregen vagy a bakon semmi szín alatt el nem hagyhatják. Kötelességük szem előtt tartani a városokon való keresztülhajtáskor az utcai közlekedésre vonatkozó rendőri szabályokat.

Megálláskor, ha csak azonnal ki nem fognak, egy és ugyanazon időben a kocsis és a kalauz az ő helyeikről nem szállhatnak le. A kalauz mielőtt helyét elfoglalná, meggyőződést tartozik szerezni, vajon a kocsiajtók jól be vannak-e csukva.

35. cikk – Ha valamely fuvaros vagy kocsis az ily közhasználatra szánt kocsik részére kitéréskor nem hagyná a közút felét szabadon, a kalauz vagy a kocsis ilyenmű panaszát a legközelebbi rendőrhivatalnál tegye meg, megnevezve a kocsi oldalán kifüggesztett táblácska nyomán a kihágó fuvaros nevét...

36. cikk – A postaigazgatóság által indított gyorskocsik kivételével az ily közhasználatra szánt kocsik vállalkozói Párizsban a rendőrfőnöknél, a megyékben pedig a főnököknél vagy a helyetteseiknél jelentik be azokat a helyeket, hol lóváltó állomásokat rendeznek be, szintűgy bejelentik az állomások vezetőinek nevét is...

37. cikk – Az ily lóváltó állomások vezetői vagy arra kirendelt emberei az érkezéskor vagy induláskor minden egyes kocsinál jelen tartoznak lenni, ezzel biztosítékot nyújtanak az iránt, hogy a kocsisok nincsenek ittas állapotban, amiért különben ők felelősek...

38. cikk – Kocsisul nem alkalmazható az olyan egyén, ki még nincs legalább 16 éves,

és akinek nincs a község polgármesterétől, ahova való, könyvecskéje, mely eddigi jó magaviseletéről, erkölcséről és azon szolgálataira való képességéről szól, amit gyakorolni akar.

39. cikk – Az induló-, érkező- és lóváltó állomásokon számozott és polgármestertől láttamozott panaszkönyv van kitéve, melybe az utasok a kalauzok és a kocsisok elleni panaszukat bejegyzik. A Panaszkönyvet az utasoknak a hivatal előjárója vagy a lóváltás intézője azonnal ki tartozik szolgáltatni. Azok a postahivatalok, melyek gyorskocsit járatnak, ha az utasok panaszkönyvet kívánnak, tartsák magukat a postaszabályzathoz.

40. cikk – Jelen rendelet nem vonatkozik azon málhapostakocsikra, melyek a kormány és a közönségnek levelezéseit szállítják, e kocsik alakja, méretei, terhelés- és vezetésmódja külön szabályzatban van körülírva...

41. cikk – Azok a közhasználatra szánt kocsik, melyek szomszédos országokba és határszéli városokból indulnak, vagy azokba érkeznek, az itt felsorolt szabályok alá nem tartoznak. Csak elegendően szilárd és biztos szerkezetűek legyenek.

42. cikk – A fenti 16-38. cikkeket a közhasználatra szánt kocsik vállalkozói kötelesek a hivatalokban és a lóváltó helyeken szembetűnő módon kifüggeszteni.

E szabályrendeleteknek a 28-38-ig terjedő cikkeit külön lenyomatban minden kocsiszakasz belsejében ki kell függeszteni.

* * *

A posta személyszállító szolgálata csak azokon a vonalakon volt korszerű, ahol gyorskocsik jártak. Ezek a postahíntók jó utakon 10 km/ó sebességgel közlekedtek. A császári és királyi kocsi-postahálózat fejlődésére negatív hatással volt az 1830-as években jelentkező magánfuvarozók konkurenciája, és nem sokkal később a vasútvonalak megnyitása. A legtöbb vasútvonal

a posta főútvonala mentén épült, és megnyitásuk után elhódították a postajáratok utasait is. A postajáratok a magánfuvarozókkal együtt ezután részben a mellékvonalakra, részben a vasutakkal kapcsolatot teremtő viszonylatokra terelődtek át. A lófogatú kocsi a megváltozott körülmények között még hosszú ideig megmaradtak.

A közúti közlekedés szervezésében és vezetésében bekövetkezett változások legjelentősebb okai azonban mégsem ezek voltak, a döntő változás a közutakon tömegesen megjelenő gépjárműforgalom miatt történt. A következő részben ezt mutatjuk be.

Felhasznált és ajánlott irodalom

CSIKVÁRI JÁKÓ: *A közlekedési eszközök története*. Budapest, 1882.

CSOPEY LÁSZLÓ – KUPPIS JÓZSEF: *A világforgalom*. Budapest, 1889.

HENNYEY VILMOS: *A magyar posta története*. Budapest, 1926.

ANTALFFY GYULA: *Így utaztunk hajdanában*. Budapest, 1975.

ÜRÖGDI GYÖRGY: *Hogyan utaztak a régi rómaiak*. Budapest, 1979.

RÓNYAI LÁSZLÓ

A tudomány és technika érdekességei

Cikkem témája az első világháború utáni technikafejlődés 1930-ig, de nem egy technikai ág fejlődése, hanem sok kísérletezés, technikai újítás ismertetése. Ezeknek rengeteg területe van, ezért kiválasztásuk is nehéz volt, legtöbbjük szubjektív döntés eredménye. Mind igen figyelemre méltó, már csak a mögöttük lévő emberi teljesítmény miatt is.

A leglátványosabb fejlődés a hidak építésében és az építészeten figyelhető meg. Amerikában az 1920-as években felépült a *Chrysler-Building* irodaegység, ami 11 000 embernek nyújtott kényelmes helyet. Az épület-karbantartó alkalmazottaknak 3750 ablakot kellett tisztítaniuk és a felvonójáratok kezelését 150 ember látta el. A 36 felvonókabin percnként közel 270 méteres sebességgel haladt. *Detroitban* is építettek egy, a korhoz képest gigantikus épületet, a *Fisher-Buildinget*. Helyet kapott benne egy háromezer személyes színház, egy ezeregyszáz férőhelyes garázs és egy bankhelyiség; ezenkívül egy sor vendéglő, fodrászterem. Ugyancsak nagy feladatot kaptak az építésmérnökök az akroni (Ohio) repülőtéren

emelt nagy léghajócsarnok építésénél: két, egyenként 186 000 köbméter befogadóképességű léghajó fért el benne. Az acélból és betonból épült monstrum 358 méter hosszú, közel 100 méter széles és 64 méter magas volt; építéséhez 7 850 tonna acélt használtak fel. A két végén lévő roppant kapuszárnyak mindegyike 600 tonna tömegű, s mozgatásukhoz egy 125 lóerős villamos motor volt szükséges. A kinyitás és becsukás művelete 5 percig tartott. A folyók két partja közötti távolságot is egyre könnyebben hidalták át, anyagot és energiát nem kímélve. A Delaware folyó felett 1926 óta lebegő óriási függőhídnak a hídpillérei közötti távolság 534 méter. Teljes hossza több mint 2,5 km, és 116 méteres toronypillérei 41 méter magasságban tartják a hídtestet a folyam felett. Ez az alkotmány 40 000 tonnát nyom. A kölnmülheimi Rajna-híd 1929 októberében készült el és 315 méter hosszúságú.

A távolság legyőzését versenyautók, luxushajók és repülők kísérletezésével is igyekeztek legyőzni. *Fritz von Opel* német mérnök

és gyáros rakétaautóval lépett a nyilvánosság elé, majd április 11-én Kurt Volkhart gépkocsitesztelő próbálta ki; az autó négy tolórakétával és 4 hosszú égési idejű rakétával 120 km/h sebességet ért el. A következő prototípust, a „RAK-2”-t május 23-án próbálták ki Berlinben háromezres meghívott nézősereg előtt, ami már 195 km/h sebességet ért el. A következő kísérlet meghiúsult a rossz időjárási viszonyok miatt. Ez volt a Silver Bullet (Ezüst Golyó), amelyet *Coatalen* angol mérnök tervezett, s 4000 lóerejű volt. *Kay Don* vezető – autóversenyző – célja az volt, hogy *Segrave* őrnagy 372 km/h-s sebességrekordját megdöntse.

1926-ban két nagy autógyár egyesült: a *Daimler* a *Benz* üzemével. A fűzióval a kor legnagyobb autóállalata jött létre. Az 1920-as évek elején az autóbuszok kocsváza fa és rétegelt lemez volt, a fűtést a kipufogócső melegével oldották meg. A traktor története elválaszthatatlan a belső égésű motor valamint a lánctalp fejlődésétől. A traktorok szerkezeti kivitelét az I. világháború után állandóan tökéletesítették. 1921-ben a manheimi Heinrich Lanz-gyár piacra dobta az első használható nyersolajmotoros traktort, a „*Bulldogot*”. Nagy népszerűségnek örvendett, de csak száz darab készült belőle.

A tengeri közlekedésben a komfort színvonalának emelésén túl fontos feladat volt – az óceánon való átkelési idő csökkentésére – a hajók sebességének növelése is. Németországnak két luxushajója volt: a *Bremen* és az *Europa*. A *Bremen* tartotta a tengerek sebességi rekordját 1927-ben: 26,5 csomóval haladt (1 csomó = 1,85 km/h). Ezt 286 méteres hosszúságával, 33 méteres szélességével, 46 000 tonnás paramétereivel érte el.

A repülésben is tovább folytatódtak a fejlesztések. A kétfedelű (biplán) gépek mellett – később helyettük – egyre nagyobb számban jelentek meg az egyfedelű repülőgépek, a monoplánok. A szárnyak gömbölyded formáját fokozatosan lencse alakúakra

gyártották. 1920-ban a *Schröder* német repülő 10 093 méteres repülési magassággal új magassági világcúcsot ért el. 1923. június 27-én az US Army Air Service repülőgépe végrehajtotta az első sikeres üzemanyagfelvételt repülés közben, az időtartamrepülés világcúcsának felállítása során. Az első vakrepülést és műszeres vakleszállást 1927. május 20–21-én *James Doolittle* hajtotta végre. 1929-ben Németországban szállt fel a világ leghatalmasabb utasgépe, a *Dornier „DO X”* egyfedelű vízirepülőgép. A közel 50 tonna tömegű, 6200 lóerejű gép a próbaútja alkalmával 169 személyt emelt a levegőbe. Az angolok léghajóbüszkeségei ugyanakkor az „R 101”-sek, amelyekben volt konyha, táncterem és sétafolyosó.

A rakétakísérletek is már megindultak a '20-as években. Egy amerikai fizikus, *Robert Hutchins Goddard* elindította az első folyékony hajtóanyaggal működő rakétát 1926. március 16-án. Ez pontosan 3 méter hosszú, 2,72 kg tömegű volt és benzin-cseppfolyós oxigén eleggyel üzemelt. A két és fél másodperces repülési ideje alatt 12,5 méteres magasságot ért el, és 56 méteres utat tett meg. A gőzmozdonyok fejlesztése során az egyik legjelentősebb példány a bécs-salzburgi vonalon járt. Roppant súlya miatt a pálya alapépítményét meg kellett erősíteni: 118 tonnát nyomott. Maga a mozdony 15 méter hosszú, közel 5 méter magas, 2500 lóerejű volt, 14 kerékből 8 volt meghajtott, és 110 kilométeres óránkénti sebességet ért el.

A technikatörténet általunk tárgyalt korszakában a villamosítás elsőrendű jelentőségűvé vált. Az USA nagyfeszültségű távvezetékeinek együttes hossza 1927-ig elérte körülbelül a 80 000 km-t. A villamosáram előállítására használatos turbinákat is fejlesztették, teljesítményük egyre növekedett. A szénrel működő hőerőművek mellett kezdtek elterjedni a vízerőművek, míg a szél-erőművek még jelentéktelen számban voltak jelen az elektromosáram-termelésben.

A hőerőművek 9–11%-os hatásfokkal állították elő az áramot. Ugyancsak az Egyesült Államokban 1 KWó villamos energia termelésére 1920-ban 1,350 kg szenet használtak fel. (1935–39 között pedig már csak 0,65 kilogrammot.)

Berlin folyamatosan növekvő áramsűrűségeiteinek kielégítésére a *golpa-zschernowitzi* villamostelepen egy 115 000 LE-s gőzturbinát helyeztek üzembe 1927-ben. Európában ez volt a leghatalmasabb ilyen gép. A gőzt 100 kazánból nyerték, s naponta 11 000 tonna (!) szenet használtak fel, amit ötvenöt tehervonat szállított oda. A keletkező füstgázokat tizenöt kémény vezette el.

A transzformátorok „leg”-je Berlinben volt található 180 tonna tömegével. Feladata az volt, hogy 220 000 Volt feszültségű áramot 100 000 Voltra letranszformáljon. Szállításához egy különleges, 18 tengelyű vasúti teherkocsit vettek igénybe, amelynek tömege 70 tonna, s a rászerezelt transzformátorral együtt 36 méter hosszú volt.

Az elektronikában a finommechanikától a szórakoztatóiparig történtek kísérletek a minőség javítására. 1929-ben *Warren Alvin Morrison* amerikai óras feltalálta a kvarcórát. Az időmérés pontossága figyelemre méltó. A járásának eltérése 0,0001–0,000001%, ami egy egész év alatt 30 másodperc és 0,3 másodperc közötti késésnek vagy sietésnek felel meg. A rádió széleskörű alkalmazása a '20-as években terjedt el, elsősorban Amerikában, de Franciaországban, Angliában és a Szovjetunióban is. Már filmeket is forgattak a mozik számára. 1922-ben például *Hans Vogt*, *Jo Benedict Engl* és *Joseph Masolle* német mérnökök az első fény-hanggal ellátott filmet forgatták Berlinben, címe *A gyújtogató*. Amerikának már ezekben az években megvoltak a maga külön filmvárosai, például Hollywood, Los Angeles. A mágneses hangszalagot 1928-ban szabadalmaztatta *Fritz Pflueger* német technikus, majd rá egy évvel az egyik nagy amerikai rádiótechnikai

vállalat laboratóriumában sikerült színes képeket előállítani. Állókép létrehozása már korábban, 1925-ben sikerült: a *Leitz*-gyár piacra dobta a „*Leica*” nevű kisfilmes fényképezőgépét. A tervezője *Oskar Barnack*, gépével pedig 36 felvétel volt készíthető.

Felhasznált irodalom

- V. I. CSERNYISEV – N. I. OSZMOVA – SZ. U. SUHARGYIN – A. A. ZVORIKIN: *A technika története*. Budapest, 1964.
- FELIX R. PATURI: *A technika krónikája*. Budapest, 1988–91, Officina Nova.
- A *Pest Hírlap* 1927. évi nagy naptára.

Bibliotheca antiqua

A főiskola XVI. századi könyvállománya

A főiskola régikönyves állományának legjelentősebb példányai a XVI. századi nyomtatványok. Mind az öt antiqua a Magyar Irodalom Tanszék könyvtárának fényét emeli. Mindegyik példány a XVI. századi művelődéstörténet egy érdekes szeletét tárja elénk, jól reprezentálva a humanista-protestáns kultúrkör értékpreferenciáit.

M. Tullii Ciceronis Officiorum Lib.

Az erasmusi törekvés szép példájával találkozhatunk a főiskola legrégebbi kiadványát szemlélve. A kézikönyv nagyságú nyomtatvány a latin próza utolérhetetlen mesterének *Marcus Tullius Cicerónak*¹ több érdekes filozófiai művét tartalmazza. A *De officiis*, a *De amicitia*, a *Se-nectute* és a *Paradoxis* című művek mind a humanista bölcsélet közkedvelt olvasmányai voltak.² Sajnos, a címlap elveszett, így a példány csonkasága miatt nem lehet pontosan megállapítani a kiadási helyet és időt, csak a könyv többi részéből lehet következtetni a megjelenési adatokra. Az első lapon ismert humanista, *Rotterdamii Erasmus*³ ajánlólevelét olvashatjuk. Ezen levélben megköszöni *Iacobus Tutorinak*, hogy a nyomtatás költségeit fedezte. A levél végén találunk egy keltezési évszámot: MDXIX (1519), mivel a példány címlapja hiányos, ezért ebből az évszámból tudunk következtetni arra, hogy

a kiadvány 1519-ben vagy később jelenhetett meg.⁴

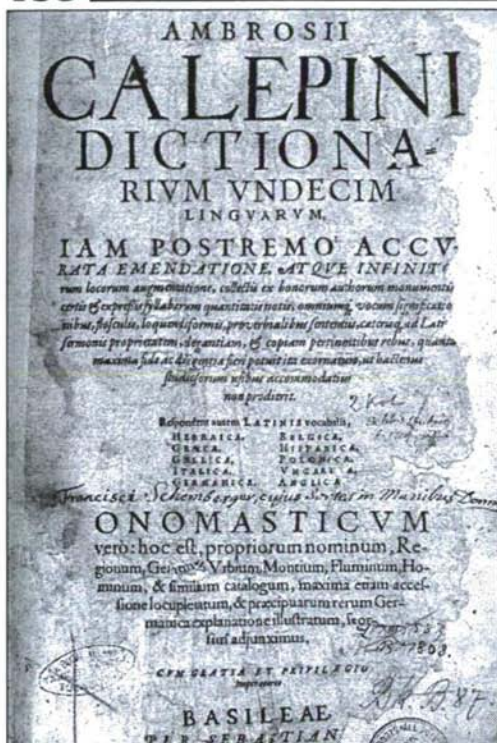
Commentarius In Matthaemum Evangelistam

Az erasmista gondolat a második legrégebbi kiadványban is jól megfigyelhető. A teológia, a három szent nyelv tudása és a történeti vonatkozások pontos ismerete teszi csak lehetővé a Szentírás hiteles fordítását, s egyedül ezen polifon tudás segítségével lehet a Biblia szövegének interpretálását megpróbálni, fogalmazható meg ezen humanista gondolat, melynek eredményeképpen jöttek létre a tudós alapossággal és igen jelentős jegyzetapparátussal készült Szentírás-kommentárok. Ennek szép példája *Máté evangéliumához írott, 1556-ban kiadott biblíamagyarázat*. *David Chyträus* lutheránus teológus munkája a reformáció gyűjtőpontjában, *Wittenbergben* jelent meg.

Ambrosii Calepini Dictionarium Vndecim Lingvarum

A főiskola egyik legjelentősebb és talán legértékesebb könyvritkasága. A címlap szerint *Bázelben (BASILEAE)* adták ki 1590-ben. A szótár érdekessége, hogy *tizenegy* nyelvű szószedete közül megtalálhatjuk a *magyar nyelvű* szóalakokat. Minden szócikket a kor általános közvetítő nyelven, latinul ve-

zettek be, ezt ugyancsak latin értelmező szöveg követi, majd a különböző nyelvek megfelelő szóalakjait találhatjuk meg. A szótár több kiadásban nemcsak Bázelen, hanem Lyonban, Genfben is megjelent. Magyar kultur- és művelődéstörténeti értéke azért jelentős, mert a latin, héber, görög, francia, olasz, német, belga (flamand), spanyol és angol nyelv mellett két kelet-európai nyelv is megjelent a szótárban: a lengyel és a magyar. Ez a könyvtörténeti tény arról árulkodik, hogy a XVI. század második felében Nyugat-Európa szellemi közösségébe tartozott mind a lengyel, mind a magyar nyelvi kultúra. Sokáig nagy kérdés volt, hogy a magyar nyelvi fordítást ki végezhette el. Két név említhető meg a kutatások eredményeképpen: Laskói (Laskai) Csókás Péter és Szántó (Arator) István.

Keresztyeni Felelet

A XVI. század második felében, a reformáció elterjedésével Magyarországon a lakosság

80-90%-a protestáns vallású volt. A könyvnyomtatás technikai újítása segítette a protestantizmus eszméjének gyors és széles körű elterjedésében. Így az 1590-es években már nem volt újdonság a vitairat műfaja sem. A protestáns és katolikus felekezetek lelkes teológiai témájú könyvekben népszerűsítették felekezetük hittudományi nézeteit, és tették nevetségessé, gúny tárgyává a szembenálló egyház képviselőjét és gondolatait. Így a vitairat-irodalom, a korszak igen jelentős műfajaként, az olvasói „toplista” első helyeit is sikerrel megcélózta. Az 1598-ban, Debrecenben nyomtatott vitairatot Gyarmathi Miklós helmecki református prédikátor írta feleletül Monoszloi András veszprémi püspök és pozsonyi prépostnak. Monoszloinak az 1589-ben megjelent, szentek tiszteletéről írott könyvével vitakozik a kiadvány.⁵ A püspököt és művét az 1607-ben megjelent vitairatban védi meg Pázmány Péter.⁶ A kötet érdekessége, hogy a címlap verzióján két vers is olvasható. A „Kegyes

99/XI. 7-8.

olvasóhoz" (*Ad pium lectorem*) címűt Lucas Hodazinus szerezte, míg Emericus Uyfavius „Monozlói András veszprémi és pozsonyi préposthoz" (*Ad Andream Monozloi, episcopum Vespriniensem et praepositum Posoniensem*) címűt írta.

Decretum Oder Tripartitvm Opvs

Az utolsó antiqua egy magyar jogtörténeti érdekességet jelenít meg. Werbőczy István által összefoglalt és II. Ulászló kérésére az 1514-es országgyűlésen bemutatott Tripartitum német nyelvű, bécsi kiadása található meg a főiskolán. A törvénykönyv eredeti nyelve latin volt, de már a században lefordították magyarra és horvatra, mégis csak 1599-ben jelent meg először németül. A fordítást Wagner Ágoston végezte, kinek Pozsony város tanácsához címzett ajánlása is megtalálható a címlapon. A nyomtatvány

igen ritka, hiszen Szabó Károly csak tizenöt példányról tud. Nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy egy példánnyal növekedhet az ismert kiadványok száma.

Megállapíthatjuk, hogy a főiskola könyvtári állományába tartozó antiquák igen jól demonstrálják a XVI. század legnagyobb szellemtörténeti irányzatának, a humanizmusnak kultúrateremtő szerepét, hiszen az antik Róma legjelentősebb rétorának munkája, mind a bibliamagyarázat, a tizenegy nyelvű szótár és a református vitairat az autonóm szellemi és az antik értékeket együtt hangsúlyozó reneszánsz invenciózus teljességét jeleníti meg.

Felhasznált irodalom

BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. 1766, 92, 184-185.

BORSA GEDEON-HERVAY FERENC-HOLL BÉLA-KÁFER ISTVÁN-KELECSÉNYI ÁKOS: *Régi magyarországi nyomtatványok*. I-II. köt. Budapest, 1971, 1983.

ECKHARD FERENC: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, 1941, 192-210.

HORVÁTH JÁNOS: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Budapest, 1935, 213-229.

SZABÓ KÁROLY: *Régi magyar könyvtár*. Budapest, 1879, Magyar Tudományos Akadémia.

SZALÁRDI JÁNOS: *Siralmas magyar krónikája*. Budapest, 1980, 616., /Magyar Helikon/.

SZILY KÁLMÁN: *Ki volt Calepinus magyar tolmácsa? Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, XIII. évf./8.sz., Budapest, 1886, Magyar Tudományos Akadémia.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt. Budapest, 1896, 22-23.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. IX. köt. Budapest, 1903, 275-278.

Jegyzetek

- ¹ Marcus Tullius Cicero (Kr. e.: 106–43): római politikus, író, filozófus, szónok. Műveit mély humanizmus, a műveltség értékének hirdetése, mesteri stíluseszközök alkalmazása jellemzi.
- ² A *De officiis* című munka például Marcus fiához szól. Három könyvben fejti ki, hogy az erkölcsi jó egyben hasznos is, az erkölcstelen dologról pedig ez nem állítható. A magyar irodalomtörténetben jelentkező hatását jelzi az a tény, hogy Kölcsey Ferenc *Parainesis* című írásában kimutatható ezen cicerói mű hatása.
- ³ Rotterdami Erasmus (1466–1536): németalföldi humanista, író, filozófus, pedagógus. Jelentős filológiai teljesítménye az Újszövetség tudatosan átdolgozott görög nyelvű kiadása és latin fordítása, mely alapja volt Luther német nyelvű bibliafordításának.
- ⁴ Ezt erősíti meg az a tény is, hogy a *The National Union Catalog, Pre-1956 Imprints*, volume 109, Mansel, 1970, 452–453. oldalain több, a vizsgált korszakban

kiadott Cicero művet is találhatunk, azonban a pontos azonosítást csak az összehasonlító vizsgálat tenné lehetővé

- ⁵ Monoszlói András elsősorban John Wycliff, Pierre Valdo, Husz János, Luther és Kálvin tanításai ellen lépett fel a szentek védelmében: „*De invocatione et veneratione sanctorum Az szenteknek hozanc valo segetsegekrül hasznos könyü az keresztyeneknek igaz hitben valo epületekerért. Most iratatot Monosloi Andrastyl, posoni praepostul. Nagyszombatba MDLXXXIX.*”
- ⁶ Monoszlói maga is válaszolni akart, de 1601-ben bekövetkezett halála ezt lehetlenné tette. Pázmány művében tizenhét fejezetben bírálja Gyarmati vitairatát: „*Kerestieni felelet a megh dücsöült szentek tiszteleteirül, ertünk valo könyörghesekrül es seghitsegrül hinasukrül. Iratot Pazmani Peter által az Gyarmathi Miklos helmecei praedikatornak a boldogh emlekezetü Monoszlói Adras vesperiny püspök es posoni praepost könyue ellen irt csacogasaira Graecii Styriae MDCVII Widmanstadivs.*”

BARICZ ÁRPÁD

Turistatérkép a náciizmus kutatóinak

TOMKA BÉLA: *A Harmadik Birodalom.*
A kutatás új útjai.
 Szeged, 1999, JATEPress.

* * *

A mai magyar könyvterjesztői palettán reneszánszát élik a náci Németország történetével, ideológiájával és vezérével, Adolf Hitlerrel foglalkozó különböző színvonalú kiadványok. A nagy számú könyv azonban nem jelenti azt, hogy a téma legfontosabb irodalmát magyar nyelven jelentetik meg, hiszen laikus számára is nyilvánvaló, hogy ez a könyváradat elsősorban a gyenge minőségű, ponyvaregényszerű munkáknak kedvez. A náciizmussal és a Harmadik Birodalommal foglalkozó tudományos művek nagy része

sajnos, csak idegen nyelven hozzáférhető, nehezítve ezzel az érdeklődő közönség dolgát.

Tomka Béla műve nem a korszak történetéről nyújt új információkat, s nem is egy összefoglaló kötet. A célja inkább az, hogy felhívja a figyelmet a különböző értelmezési lehetőségekre, és a témával foglalkozó szakirodalmat áttekintse, mintegy felvillantva a náciizmus historiográfiájának fontosabb irányzatait. Az értelmezés nehézségein kívül betekintést nyerhetünk a kutatás módszertani problémáiba és lehetőségeibe. Itt érdemes kitérni arra, hogy ilyen szempontból hasznos mű lehet nemcsak a németországi fasizmus iránt érdeklődőknek, hanem más történeti problémát elemző, felderítő kutatóknak

is, mivel a könyvből nyert módszereket és tanulságokat más kutatási területen is lehet hasznosítani. A történetírás tendenciáinak bemutatásával kezelhetőbbé teszi a korszakról szóló irodalmakat.

Mivel a szakirodalom jelentős része nem áll rendelkezésre magyar nyelven, ezért a szerző által feltüntetett hivatkozások és az ajánló bibliográfia segítségével képet kaphatunk a külföldön – és persze Magyarországon – megjelent legfontosabb szakirodalmakról. A kötet végén összegyűjtve megtaláljuk a felhasznált neveket és fogalmakat, illetve azok rövid magyarázatát.

A feltárt szakirodalmi anyagot többféle szempontból vizsgálja. A kötet a vizsgálati

szempontoknak megfelelően van fejezetekre osztva. Egy fejezetet szentel a nemzeti szocializmus interpretációs problémáinak, a náciizmus–fasizmus–totalitarizmus témakörnek. Majd a Hitler-jelenség elemzését, Hitlernek a birodalomban, a hatalmi struktúrában elfoglalt helyét bemutató művek, és az általuk képviselt tendenciák prezentálása következik. Szintén külön fejezet tárgyalja a náci állam uralmi rendszerét, illetve a Holocaust kérdését, a gazdaság, valamint a náciizmus és a modernizáció kapcsolatát.

Nemcsak a szerzteágzó náciizmusfelfogásokat ismerhetjük meg a kötetből, hanem a rendszerről, ideológiáról alkotott képünk is árnyaltabbá válhat.

KISS GÁBOR FERENC

Rajtaütés a részeg zsoldosokon a remetei kocsmában

Anekdotalincs

A középkori katonahistóriákban szó esik Noé vesszeinek mámort hozó, sok bajt okozó nedűiről, a jóféle boritalokról. Melyek persze nemigen váltak a harci fegyelem és harcckészültség erősítőjévé. A régi magyar évszázadokban a kutak és más természetes vízforrások tisztaságát, higiéniáját, fertőzésmentességét tartósan sehol sem lehetett biztosítani. Ily módon az életet adó víz rengeteg betegséget, bajt, fertőzést, járványt okozott, mindez pedig a hadra kelt sereg ütőképességét jelentősen gyengítette. Célszerűbb volt tehát – s mennyivel kellemesebb is – a különféle boritalokat fogyasztani. Igencsak fején találta a szöveget az a velencei követ, aki 1458 nyarán regisztráltan jelentette Budáról a dózsénak: „*Ez a nemzet bor nélkül nem bír harcolni*”. A baj ott volt, hogy a fegyverek világának emberei jobbra nem tudtak, de talán nem is akartak semminemű gátat szabni italozási szenvedélyüknek. Ez

viszont jókora veszélyt rejtett magában, hellyel-közzel pedig kisebb-nagyobb tragédiák és vereségek okozójává lett. Erről tanúskodik a remetei eset is, mely hűen tükrözi a katonák lerészegedésében rejlő veszélyeket. Minderről egy katonai beszámoló tanúskodik, mely 1465. január 7-én keletkezett a Felvidék legészakibb vármegyéjében, a Lengyelországgal határos Szepesben, jelesül Késmárk híres városában. Mégpedig nem is akárkinek a tollából, hiszen Zápolya István kapitány vetette papírra.

Ő pedig nem egyszerű várkapitány vagy lovaskapitány volt, hanem a Felvidék egyik körzeti kapitánya. Ezeknek a területi kapitányoknak a hatalma csak az őrizetükre bízott vidékre, legfeljebb néhány vármegyére terjedt ki. Volt azonban a Felvidéknek egy külön főparancsnoka is, mégpedig István bátyja, Zápolya Imre. Ő viszont mint Mátyás

király egyik udvari főembere – főkincstartó, Bosznia kormányzója, szlavón-horvát-dalmát bán – jobbra távol tartózkodott. Így aztán az egyes felvidéki kapitányok igen nagyfokú önállósággal irányították a rájuk bízott vármegyéket. Főként Zápolya István, akit távol lévő bátyja általános helyettesévé is kineveztek.

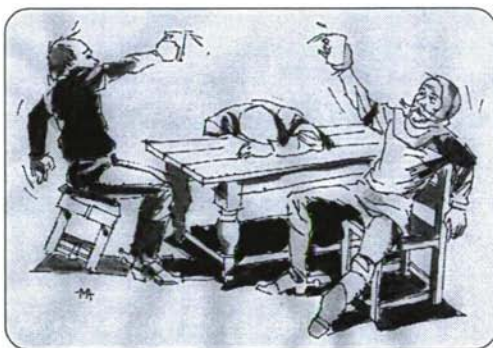
Mátyás király serege, élén az uralkodóval és Zápolya Imre főkapitánnyal, 1464 őszén a szultán által ostromlott Jajca felmentésére, illetőleg Zvornik és Szrebenik ostromára vonult. A haderő legnagyobb részének távozását kihasználva a Felvidék egyes részein elszaporodó cseh rablók megint bizonytalanlanná tették az utakat. Zápolya István kapitány élve a királyi felhatalmazással a legnagyobb városokat arra kötelezte, hogy zsoldosokat fogadjanak fel a cseh latrok ellen, s ezeket az ő rendelkezésére bocsássák. Így például a lengyel határ közelében fekvő híres kalmárváros, Bártfa is elküldte hozzá saját zsoldosait. Zápolya kapitány a bártfai zsoldosokat Szomolnokbányán szállásolta el 1464–65 telén. Ők azonban elunva a kényszerű rétlenséget meg aztán jóféle borocskák után vágyakozva egy közeli faluba, Remetére ruccantak át, ahol önfeledt vigadalmak közepette ünnepelték meg az új esztendő beköszöntét, jó pár napon és éjszakán keresztül. Mondanom sem kell, hogy minderre a falu kocsmájában kerítettek sort, ahol többnyire a sárga földig itták le magukat. Ámde mindezt nem túl sokáig űzhették ily gondtalanul. Akadt ugyanis egy áruló közöztük – hiszen a városi zsoldosok maguk is a csehek, a morvák, a szlovákok, a németek, és a lengyelek közül kerültek ki –, aki az ellenség tudomására hozta a bártfai katonaság

önfeledt remetei tivornyázását. A vállalkozó kedvű cseh testvéreknek sem kellett több: az áruló kalauzolásával még azon éjjel nagy csendben a dáridózó zsoldosokra ütöttek. Azok akkor már zömmel a kocsmában szunyókáltak, vagy a falu egyes házaiban... Az alvó, részeg városi zsoldosok közül a csehek sokat elfogtak, másokat pedig, akik valamilyen módon fegyverre tudtak kapni ellenük, megölték a kisebb összecsapásokban. Igen kevesen voltak csak, akik az éj leple alatt valahogyan egéruat nyerhettek. Ők számoltak be aztán a váratlanul rájuk szakadt remetei veszedelméről Zápolya István kapitánynak Késmárkon.

A remetei eset katonai szempontból teljesen jelentéktelen, hiszen csak néhány tucat bártfai zsoldos veszedelmét jelentette. Mégis, ez az apró esemény is érzékletesen rávilágít arra a tényre, hogy Mátyás király hosszú-hosszú évek alatt kiformalódó zsoldosseregében a harci fegyelem megszilárdulásának egyik legfontosabb akadályát a katonák mértéktelen italozása, gyakori lerészegedése okozta, mely alól a legkiválóbb hadvezérek sem voltak kivételek. Tanulságos, hogy alig két esztendővel Mátyás király halála után az egészen más viszonyokhoz szokott velencei követ elképedve jegyezte fel Budán, hogy Magyarország két főembere, a nádor – Zápolya István örökös szepesi ispán – valamint az erdélyi vajda – Báthori István országbíró – semmi egyebet nem csinálnak, minthogy naphosszat együtt poharazgatnak...

(Fenyvesi László *Katonahistóriák Mátyás király korából* című műve nyomán)

Adomazgaza: MÉSZÁROS CSABA

A Belvedere Meridionale Alapítvány ezúton hirdeti meg

a IV. Belvedere Helytörténeti Pályázatot.

Nevezni a következő kategóriákban lehet:

- I. Szeged és környéke, valamint Csongrád megye történetileg eddig még nem, vagy hiányosan feltárt településeinek helytörténeti feldolgozása.
- II. Bármely korszakból származó visszaemlékezés, napló, emlékirat és levél vagy bármely más eredeti dokumentum gyűjtése közlésre és esetleges feldolgozásra.

További feltétel, hogy a pályázati anyag egészében vagy részleteiben publikálatlan legyen.

Leadási határidő:

2000. február 29.

A pályázat elbírálását a tudományos élet meghatározó tagjaiból álló zsűri végzi.

A kategóriák győzteseinek jutalma 20 000 Ft, valamint pályázati anyaguk megjelentetése a Belvedere Meridionale hasábjain.

A helyezettnek értékes könyvjutalmakban részesülnek.

*Sikeres és boldog 2000. esztendőöt kíván
minden kedves olvasójának
a Belvedere Meridionale szerkesztősege!*

